

-DOSYA-
MÜLKİYET

SUNUŞ

İLKAY ÖZKÜRALPLİ, ŞEYMA SAĞDIÇ GÜVEN, ULAŞ KARADAĞ

YAŞAYAN REZERVLERDEN İNSAN HARİCİ KİŞİLERE:

HAYVANLARIN MÜLK STATÜSÜ

BERK EFE ALTINAL

MÜKLEŞTİRİLEN KÖLENİN KENDİNİN BİLİNCİNE ULAŞMA MÜCADELESİ:

SEREMONİ VE PARAZİT FİMLERİNİN HEGEL'İN EFENDİ-HİZMETKAR

DİYALEKTİĞİ BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRILMASI

FAZİLET FATİMA ALÇIK

SÖYLEŞİ

FİNANSALLAŞMA VE BORÇ: ELİF KARAÇİMEN İLE SÖYLEŞİ

İLKAY ÖZKÜRALPLİ, ŞEYMA SAĞDIÇ GÜVEN, ULAŞ KARADAĞ

ÇEVİRİ

BORÇ DİRENİŞÇİSİNİN EL KİTABI

ANONİM BORÇ DİRENİŞÇİLERİ KOLEKTİFİ

ÇEV: İLKAY ÖZKÜRALPLİ, ULAŞ KARADAĞ

ÇEVİRİ

GERONTOLOJİ LİTERATÜRÜNÜN MARKSİST ANALİZİ

STEPHEN M. MARSON, L. RICHARD DELLA FAVE

ÇEV: DENİZ KARA

(KİTAP İNCELEMESİ)

AŞIRI SERBEST PİYASA "ŞOK TERAPİSİ" POST-KOMÜNİST DOĞU

AVRUPA'DA BİR FELAKETE YOL AÇTI

JOACHIM BECKER

ÇEV: YUSUF ENES KARATAŞ

-AÇIK DEFTER-

EKOLOJİ FELSEFESİNİN İNSANMERKEZCİLİĞE ELEŞTİRİSİ

RABİA ÇEPİK

YENİ AVRUPA'NIN İNŞASI SÜRECİNDE AVRUPA-ATLANTİK GÜÇLERİNİN

VE RUSYA FEDERASYONU'NUN UKRAYNA POLİTİKALARI

BURÇİN CANAR

ÇOCUK HAKLARI KOMİTESİ KARARLARINDA SINIR DIŞI PROSEDÜRÜNE

TABİ ÇOCUĞUN YÜKSEK YARARI: USULİ GÜVENCELER

ZÜLEYHA KESKİN

BİR KOPUŞ: YER ALGISINDAN MEKAN ALGISINA MODERNİTE EŞİĞİ VE

MODERN MEKANSALLIĞIN METAFİZİK KARAKTERİ

AHMET EKER

ÇEVİRİ

SPİNOZA VE ETHICA ÜZERİNE

PIERRE BAYLE

ÇEV: ARİF YILDIZ

EDİTÖRLER

İLKAY ÖZKÜRALPLİ, ŞEYMA SAĞDIÇ GÜVEN, ULAŞ KARADAĞ

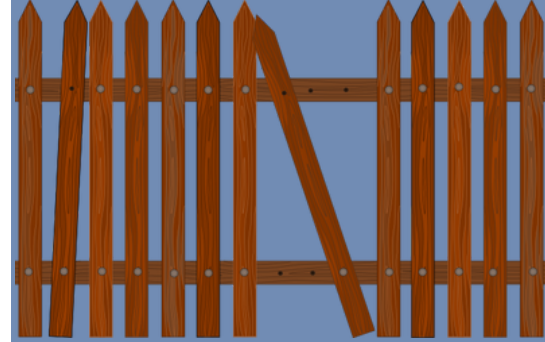

ViraVerita E-Dergi

ISSN:2149-3081

sayı:16

Güz 2022

ViraVerita E-Journal

ISSN:2149-3081

No:16

Fall 2022

www.viraverita.org/e-dergi/16
viraverita_ederji@viraverita.org

SAYI 16-GÜZ / VOLUME 16-AUTUMN

2022

Mülkiyet Property

Sayı Editörleri / Volume Editors

İlkay ÖZKÜRALPLİ, Şeyma SAĞDIÇ GÜVEN,
Ulaş KARADAĞ

ViraVerita E-dergi

Yayınlanma Periyodu: Yılda iki

Sahibi ve Yazı İşleri Sorumlusu: Çetin Türkyılmaz

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce

ViraVerita E-journal

Publication Period: Twice a year

Owner: Çetin Türkyılmaz

Publication Language: Turkish, English

DergiPark: <http://dergipark.gov.tr/viraverita>

Web Site: <http://viraverita.org/e-dergi>

ViraVerita E-dergi www.viraverita.org sitesindeki içerikten farklı olarak hakemler tarafından değerlendirilen yazılara yer verilen ve yılda iki kere yayınlanan süreli bir akademik dergidir. *ViraVerita Hakemli E-dergi*'ye gönderilen yazıların yayınlanıp yayınlanmayacağı sayı editörleri tarafından belirlenen en az iki hakemin hazırladığı raporların sonucuna göre kararlaştırılır.

2015 yılında yayın hayatına başlayan hakemli ViraVerita E-Dergi felsefe ve sosyalbilimler alanından disiplinlerarası konuları ele alan makaleler yayınlamaktadır. Dergi, 2018 yılından beri **Philosophers Index** ve **Copernicus Index** gibi uluslararası dizinlerde, 2016 yılından bu yana da **Asos Index**'te taranan dergidir.

ViraVerita E-journal is a bi-annual academic journal which is separate from the general content of ViraVerita web site www.viraverita.org. The publication process is determined by reports of reviewers who are assigned by editors of each issue.

Peer-reviewed ViraVerita E-journal, which began its publishing life in 2015, is published as themed issues that deploy interdisciplinary discussion contexts from philosophy and social sciences. ViraVerita E-journal was accepted for inclusion in *The Philosopher's Index* and *Index Copernicus International* in 2018 and it is also indexed in *Asos Index* since 2016.

ISSN:2149-3081

[Yayın Kurulu]

[Editorial Board]

Alican Abut (United Nations High Commissioner for Refugees)

Çağla Karabağ (Hacettepe University, Communication)

Çetin Türkyılmaz (Hacettepe University, Philosophy)

Ezgi Demir Oralgöl (Hacettepe University, Philosophy)

Ezgi Ece Çelik (Dokuz Eylül University, Philosophy)

Gözde Kırıl Uçar (Canakkale Onsekiz Mart University, Psychology)

Gülben Salman (Ankara University, Philosophy)

Gülçin Ayıtgu (Adıyaman University, Philosophy)

İlkay Özküralpli (Arel University, Sociology)

Meriç Kükrer (Suleyman Demirel University, Sociology)

M. Murat Öngel (TOBB University of Economics and Technology, Law)

Nisan Kuyucu (Independent Researcher)

Önder Kulak (Sofia University "St. Kliment Ohridski", Philosophy)

Özgür Uçar (Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Philosophy)

Serhat Celâl Birdal (Ankara Hacı Bayram Veli University, Political Sci. & Public Administration)

Sinem Önem (Lille University, Philosophy)

Şeyma Sağdıç Güven (Inonu University, Law)

Toros Güneş Esgün (Hacettepe University, Philosophy)

Ulaş Karadağ (Eskisehir Osmangazi University, Law)

Umut Şah (European University of Lefke, Psychology)

Yasin Durak (Independent Researcher and Writer)

[Bilimsel Danışma Kurulu]

[Scientific Advisory Board]

Ahmet Murat Aytaç

Independent Researcher and Writer

Alev Özkazanç

St. Antony College Oxford University,
Political Science and Gender Studies

Aslı Yazıcı Yakın

Emeritus

Aysel Kayaoğlu

Anadolu University, Communication

Ayşe Öncü

Sabancı University, Arts and Social Sciences

Cemal Bali Akal

Bilgi University, Law

Corry Shores

METU, Philosophy

Derya Hasta

Ankara University, Psychology

Devrim Sezer

İzmir Ekonomi University,
Political Science and International Relations

Elif Çırakman

METU, Philosophy

Emek Çaylı Rahte

Hacettepe University,
Communication

Gülce Başer

Writer

Gülriiz Uygur

Ankara University, Law

Gülsüm Depeli

Hacettepe University, Communication

Hakan Ergül

University College London

Hasan Bülent Gözkan

Mimar Sinan Fine Arts University,
Philosophy

Kerem Altıparmak

Independent Researcher and Writer

Larry D. White

TOBB ETU, Law

Melek Göregenli

Independent Researcher and Writer

Meltem Ahıska

Boğaziçi University, Sociology

Meral Gezici Yalçın

Abant İzzet Baysal University, Psychology

Necmiye Alpay

Writer

Nilgün Toker

Independent Researcher and Writer

Özgür Soysal

Ege University, Philosophy

Sedat Işıklı

Hacettepe University, Psychology

Shane Brennan

American University in Dubai, Cultural Studies

Sibel Özbudun

Emeritus and Writer

Simten Coşar

Emeritus

Tülin Bumin

Galatasaray University, Philosophy

Türkan Yalçın

Ankara University, Law

Yücel Demirer

Independent Researcher and Writer

(Editorial/Editorial)	
Sunuş	1
<i>Preface</i>	
İlkay ÖZKÜRALPLİ, Şeyma SAĞDIÇ GÜVEN, Ulaş KARADAĞ	
(Araştırma Makalesi/Research Article)	
Yaşayan Rezervlerden İnsan Harici Kişilere: Hayvanların Mülk Statüsü	7
<i>From Livestock to Nonhuman Persons: Property Status of Animals</i>	
Berk Efe ALTINAL	
(Araştırma Makalesi/Research Article)	
Mülkleştirilen Kölenin Kendinin Bilincine Ulaşma Mücadelesi: Seremoni ve Parazit Filmlerinin Hegel'in Efendi-Hizmetkar Diyalektiği Bağlamında Karşılaştırılması	30
<i>Servant Called Property Struggle to Reach Self-Consciousness: Comparison of Ceremony and Parasite Movies in The Context of Hegel's Master-Servant Dialectic</i>	
Fazilet Fatıma ALÇIK	
(Röportaj/Interview)	
Finansallaşma ve Borç: Elif Karaçimen ile Söyleşi	52
<i>Financialization and Debt: An Interview with Elif Karaçimen</i>	
İlkay ÖZKÜRALPLİ, Şeyma SAĞDIÇ GÜVEN, Ulaş KARADAĞ	
(Çeviri/Translation)	
Borç Direnişçisinin El Kitabı	62
<i>The Debt Resisters' Operations Manual</i>	
Anonim Borç Direnişçileri Kolektifi (Çev. İlkay ÖZKÜRALPLİ, Ulaş KARADAĞ)	
(Çeviri/Translation)	
Gerontoloji Literatürünün Marksist Analizi	73
<i>A Marxian Review of Gerontological Literature</i>	
Stephen M. MARSON, L. Richard DELLA FAVE (Çev. Deniz KARA)	
(Kitap Değerlendirmesi/Book Review)	
Aşırı Serbest Piyasa "Şok Terapisi" Post-Komünist Doğu Avrupa'da Bir Felakete Yol Açtı	92
<i>Extreme Free-Market "Shock Therapy" in Postcommunist Eastern Europe Was a Disaster</i>	
Joachim BECKER (Çev. Yusuf Enes KARATAŞ)	

AÇIK DEFTER/OPEN BOOK

(Araştırma Makalesi/Research Article)		
Ekoloji Felsefesinin İnsanmerkezciliğe Eleştirisi		103
<i>Criticism of Philosophy of Ecology to Anthropocentrism</i>		
Rabia ÇEPIK		
(Araştırma Makalesi/Research Article)		
Yeni Avrupa'nın İnşası Sürecinde Avrupa-Atlantik Güçlerinin ve Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Politikaları		125
<i>Euro-Atlantic Powers' and Russian Federation's Ukraine Policies in the Process of Building the New Europe</i>		
Burçin CANAR		
(Araştırma Makalesi/Research Article)		
Çocuk Hakları Komitesi Kararlarında Sınır Dışı Prosedürüne Tabi Çocuğun Yüksek Kararı: Usulî Güvenceler		165
<i>The Best Interests of the Child Subject to Deportation Proceeding in the Decisions of United Nation the Committee on the Rights of the Child: Procedural Guarantees</i>		
Züleyha KESKİN		
(Araştırma Makalesi/Research Article)		
Bir Kopuş: Yer Algısından Mekân Algısına Modernite Eşiği Ve Modern Mekansallığın Metafizik Karakteri		189
<i>A Rupture: The Threshold of Modernity from the Perception of Place to the Perception of Space and the Metaphysical Character of Modern Spatiality</i>		
Ahmet EKER		
(Çeviri/Translation)		
Spinoza ve <i>Ethica</i> Üzerine		212
<i>On Spinoza and the Ethics</i>		
Pierre BAYLE (Çev. Arif YILDIZ)		

[Yayın İlkeleri]

- Amaç ve Kapsam:** ViraVerita: Uluslararası Disiplinlerarası Karşılaşmalar Dergisi felsefe, psikoloji, hukuk, sosyoloji, antropoloji, iletişim, tarih, siyasal bilimler, uluslararası ilişkiler alanlarında özgün bilimsel makaleleri yayınlamayı amaçlayan uluslararası indekslerde taranan (Philosopher's Index ve Index Copernicus) hakemli akademik bir dergidir.
- Yayın Platformu:** ViraVerita elektronik bir dergidir. Derginin basılı hali bulunmamaktadır.
- Yayın Sıklığı:** ViraVerita yılda iki kez (Bahar/Güz) yayımlanmaktadır. Bahar Sayısı 1-20 Haziran tarihleri arasında, Güz sayıları 1-20 Aralık tarihleri arasında yayımlanmaktadır. Bahar sayısı için makale teslimi en geç 15 Şubat'a kadar, Güz sayısı için makale teslimi en geç 15 Ağustos'a kadar yapılmalıdır. ViraVerita her sayıda bir dosya konusu ilan etmekte ve ilgili makalelere çağrı yapmaktadır fakat her sayıda dosya-dışı makalelerin kabulüne de açıktır.
- İçerik:** ViraVerita'ya değerlendirilmek üzere gönderilen makalelerden yalnızca araştırma makaleleri değerlendirilmeye alınmaktadır. Bu makalelerin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış, yayıma kabul edilmemiş ve yayımlanmak üzere başka bir dergiye gönderilmemiş olması gerekmektedir.
- Yayın Etiği:** Çalışmaların bilimsel, etik ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Yazar(lar) akademik etik ilkeleri dikkate almalı ve çalışmalarını bu ilkeler doğrultusunda hazırlamalıdır. Dergiye gönderilen çalışmaların Turnitin Programı aracılığıyla özgünlük denetimi yapılacaktır.
- Dil:** ViraVerita'nın yayım dili Türkçe ve İngilizce'dir.
- Yazım Kuralları:** Yazılar, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/viraverita/writing-rules> adresinden ilan edilen yazım kurallarına uygun şekilde yazılmalıdır. Yazılar 3000-8000 kelime arasında olmalı, 100-250 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özetlere, özetlerin altında 5 anahtar kelimeye ve metnin sonunda kaynakçaya sahip olmalıdır. Dergiye gönderilecek çalışmalar referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzeni bakımından American Psychological Association (APA) 6.0 stiline uygun olarak hazırlanmalıdır.
- Başvuru:** Değerlendirilmesi istenen akademik makaleler, DERGİPARK online dergi sistemi üzerinden, <http://dergipark.gov.tr/viraverita> adresinden gönderilmelidir. Makale sürecinin tümü kullanıcı adı ve şifrenizle gireceğiniz online dergi sistemi üzerinden sürdürülmektedir. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen makaleler ile birlikte yazar(lar)ın adı ve soyadı, unvanı, kurum ve elektronik posta adresi gibi iletişim bilgileri online sisteme girilmelidir. Yazar(lar)la ilgili bilgiler metin içerisinden çift-kör hakem sürecine hazırlık için çıkartılmalıdır. Ayrıca, yazar(lar)a ilişkin kişisel bilgiler, Word dosyasından da silinmiş olmalıdır. (Yazar Bilgilerinin silinmesi için "Özellikler" seçeneğine MS Word'ün "dosya" bölümünden ulaşılabilir).
- Makale Değerlendirme Süreci:** Dergiye gönderilen çalışmaların değerlendirilmesinde çift-kör hakem süreci yürütülmektedir. Hakemlerin kimlikleri hakkında yazar(lar)a, yazar(lar)ın kimlikleri hakkındaysa hakemlere bilgi verilmez. Yazılar öncelikle, içerik ve yazım/referans kuralları açısından sayı editörleri tarafından çift-kör hakem süreci başlatılmadan incelenir. Dilbilgisi ve yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmamış çalışmalar, hakem değerlendirme sürecine alınmayıp ya gözden geçirilip düzeltilmesi önerisiyle yazar(lar)a geri gönderilecektir ya da doğrudan reddedilecektir. Hakeme gönderilmesi uygun görülen makaleler konunun uzmanı olan iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlerden birinin olumsuz, diğerinin olumlu görüş bildirmesi durumunda makale üçüncü hakeme gönderilir. Makalenin yayımlanabilmesi için iki hakemin de olumlu görüş bildirmesi gereklidir. Üçüncü hakemden gelecek görüşe göre de editörler makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına kendi değerlendirmesine göre karar verir. Çift-kör hakem süreci ortalama iki ay sürmektedir. Hakemlerin düzeltme istemesi durumunda, yazar(lar) bu durum hakkında bilgilendirilir, ve yazar(lar)ın gerekli düzeltmeleri iki hafta içinde tamamlayarak editörlere geri göndermesi gerekmektedir.
- Yayımlanan yazıların yayın hakları** ViraVerita: Uluslararası Disiplinlerarası Karşılaşmalar Dergisi'ne aittir ve yazılar için telif ücreti ödenmez. Yazıların başka bir yerde yayımlanması için ViraVerita E-Dergi'den izin almak gerekmektedir; ancak yazılardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. ViraVerita: Uluslararası Disiplinlerarası Karşılaşmalar Dergisi'nde yayımlanmış yazılarda yer alan görüş ve ifadelerden yazarlar sorumludur.

[Publication Principles]

- 1. Aim and Scope:** ViraVerita International Interdisciplinary Encounters Journal is a peer-reviewed academic journal internationally indexed (Philosopher's Index and Index Copernicus) and aims to publish genuine scientific articles in the fields of philosophy, psychology, law, sociology, anthropology, communication, history, political sciences and international relations.
- 2. Medium of Publishing:** ViraVerita is an electronic journal. No printed version.
- 3. Frequency of Publication:** ViraVerita is a biannual journal (Spring and Autumn). Spring volumes are published between June 1 and June 20 and Autumn volumes are published between December 1 and December 20 latest. Submissions for the Spring should be submitted by February 15 latest and submissions for the Autumn should be submitted by August 15 latest. ViraVerita invites submissions in relation to special theme issues announced for each issue but it also invites open-theme articles.
- 4. Content:** Only research articles are accepted for the review process. The articles should not be published before, not be accepted for the publication by another journal and not be sent simultaneously for the review process to another journal.
- 5. Publication Ethics:** The scientific, ethical and legal responsibility regarding the articles belongs to the author/authors. Author(s) should consider the academic ethical principles and prepare their work obeying to these principles. Articles' authenticity check will be conducted by Turn-it-in Program.
- 6. Language:** ViraVerita accepts submissions in Turkish and English.
- 7. Instructions for Authors:** The articles should be written in accordance with the guideline announced at this web page: <https://dergipark.org.tr/en/pub/viraverita/writing-rules>. The articles should be within the range of 3000-8000 words, should include abstracts in Turkish and in English between 100 and 250 words with 5 keywords indicated just below, and should have a Bibliography at the end. The articles should be prepared in accordance with the American Psychological Association (APA) 6.0 style in terms of reference system, format of footnotes and bibliography.
- 8. Submission Guideline:** The articles should be submitted via DERGİPARK online journal management system reached online at this web page: <https://dergipark.org.tr/en/pub/viraverita>. Whole process of article submission will be conducted by this system to which you sign-in with your username and password. The author(s) name(s) and surname(s), academic title(s), affiliation(s) and contact details should be indicated at this system. The information about the author(s) should be excluded from the articles in preparation for the double-blind peer review. In addition to that, the author name should be removed from MS Word. (To remove the author(s) information apply to File>Properties>Author).
- 9. Evaluation Process:** The submitted articles undergo a double-blind peer review process. The authors are not informed about the identities of the referees and the referees are not informed about the identities of the authors. The articles are taken into preliminary examination in terms of content and writing/reference rules by the editorial team before the double-blind peer review. Articles that are not prepared in accordance with content and writing/reference rules will not be accepted for the peer review process and will be sent back to the author(s) with the suggestion to revise it or will be rejected directly. The articles evaluated as sufficient for the blind-peer review process will be evaluated by two referees. If there is one acceptance and one rejection, the article will be sent to third referee. Every evaluated paper should get the approval of two referees. In line with the opinions and suggestions of the third referee, editor acts in accordance with his/her own authority. The double-blind peer review process takes around two months. If referee(s) asks for revisions, the author will be informed about it and the article should be revised in two weeks and sent back to the editors.
- 10. Publication Rights:** All rights of published works belong to ViraVerita International Interdisciplinary Encounters Journal and there is no royalty payment. To publish all or parts of the articles published in ViraVerita, one should ask for permission but the citations with references are allowed. In terms of the articles published in ViraVerita, the responsibility belongs to the author(s).

[Yazım Kuralları]

1. Yazılar MS Word formatında, Calibri yazı karakterinde, 1,5 satır aralığı ile yazılmalıdır. Harf büyüklüğü metin gövdesinde 12 punto, yazının diğer bölümlerinde (sonnot, özet, kaynakça, tablo gibi) 10 punto olmalıdır. Sonnot numarası ve tırnak işareti noktalama işaretlerinden sonra gelmelidir. Paragraflar içeriden başlamalı; başlıklar, kelimelerin ilk harfleri hariç küçük harfle yazılmalı ve numaralandırılmamalıdır. Paragraf aralıkları satır aralıklarından farklı olmamalıdır.
2. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar düzeyine göre sırasıyla şu şekilde yazılmalıdır:
Birinci Düzey Altbaşlık: **XXXXXXXX XXXXX** (İlk Harfi Büyük ve Koyu)
İkinci Düzey Altbaşlık: *XXXXX XXXXX* (İlk harfi büyük ve italik)
Üçüncü Düzey Altbaşlık: i) XXXXX (i,ii,iii, vb. ile başlar)
Dördüncü Düzey Altbaşlık: -XXXXX (Tire işaretiyle başlar)
Altbaşlıklar 12 punto harflerle ve sola bitişik yazılmalıdır. Başlıkları takip eden metnin ilk paragrafı da sola bitişik olmalıdır. Başlıktan önce iki, başlık ile paragraf arasında bir satır boşluk bulunmalıdır. Diğer düzey altbaşlıkları takip eden metinlerin ilk satırı da aynı hizadan girintiyle başlamalıdır. Bu düzeylerde altbaşlıktan önce bir ve başlık ile paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.
3. Alıntılar da metin gövdesinde olduğu gibi 12 punto büyüklüğünde ve Calibri karakterinde yazılmalıdır. Alıntı 40 kelimedenden azsa çift tırnağa alınmalı, 40 kelimeyi aşarsa blok halinde iki tab içeriden yazılmalı ve tırnak işareti kullanılmamalıdır. Blok halindeki alıntılar tek satır aralığı ile yazılmalıdır.
4. Yazılarda açıklama notu dipnot olarak değil sonnot olarak verilmelidir. Sonnotlar olabildiğince kısa ve az sayıda tutulmalıdır.
5. Yüzyıllar ve rakamlar yazıyla ("yirminci yüzyıl", "üç" gibi), sayılar rakamlarla yazılmalıdır.

[Yazım Kuralları]

Referans Kuralları

Dergimize gönderilecek yazıların **APA (6. Baskı) referans sisteminde** hazırlanmış olması gerekmektedir.

APA (6. Baskı) sistemine göre metin içi referans örnekleri

- **İlgili çalışmanın tümüne bir atıf söz konusuysa:**

Tek yazar:

Kuçuradi (2007)...

Kuçuradi'ye (2007) göre...

(Kuçuradi, 2007)

İki yazar:

Charlesworth ve Chinkin (2000)...

Charlesworth ve Chinkin'e (2000) göre...

(Charlesworth ve Chinkin, 2000)

- **Tırnak içinde doğrudan bir alıntı varsa:**

Tek yazar:

(Kuçuradi, 2007, s. 14)

İki yazar:

(Charlesworth ve Chinkin, 2000, s. 213)

- **Yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise** ilk defa geçtiği yerde tüm yazarların soyadları olacak şekilde sıralanmalıdır. Aynı çalışmanın yeniden kaynak gösterilmesi durumunda ilk yazarın soyadı ve sonuna "ve diğerleri", parantez içi kullanımda "vd." şeklinde yazılır.

(Leach, vd., 2010)

- **Derleme kitap:**

(der. Edwards, 2012)

- **İkincil kaynaklara atıfta bulunurken:**

Foucault'ya (1991) göre (akt. Bernauer, 2005).

- **Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyor ise** kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile verilmelidir.

... (Dalbert, 1997; Kleft ve Dobson, 1990; Smith ve ark., 1980; Winson, George ve Zeng, 1986).

- **Bir yazara ait aynı tarihli birden fazla eser:**

(Mouffe, 2008a)

(Mouffe, 2008b)

- **Raporlar, broşürler, kurum yayınları şu şekilde gösterilir:**
2013 tarihli rapora bakıldığında (SPK, 2013)
- **Yazar ya da editör yoksa ya da bilinmiyorsa eserin başlığı ya da başlığın ilk üç kelimesi yazarın isminin yerine kullanılır. Bir dergiden ya da kitaptan yazarı bilinmeyen alıntılar için derginin ya da kitabın adı italik yazılır.**
("Roma uygarlığında din", 2001, s. 121)
(*Gezi Parkı Olayları*, 2013)
- **Eserin tarihi bilinmiyorsa:**
(Erdem, t.y., s.67)
- **Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda gösterilmelidir.**
Belgenin başlığı (yoksa tarihi), internet adresi, Erişim Tarihi: GG.AA.YYYY
- **Kişisel görüşmelere ilişkin referanslar:**
(Kişisel görüşme, 13.07.2013)
- **Tablolar:** Yeni bir sayfadan başlamalıdır ve her bir tablo ayrı bir sayfada verilmelidir. Tabloların veriliş şekli ile ilgili olarak yine APA Publications Manual 6. baskı esas alınmalıdır. Tablo numarası ve Tablo başlığı tablonun üstünde kelimelerin baş harfleri büyük olarak yer almalıdır. Tablolarda ondalık sayılar verilirken, '.' dan sonra iki basamak yazılmalıdır (örn., 3.25, 12.68 gibi)

Kaynakça Yazımı

Kullanılan kaynaklar makale sonunda "kaynakça" listesi olarak **APA (6. Baskı)** formatında verilmiş olmalıdır..

Kaynakçada yer alan eserler yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır. Bir yazarın birden fazla eserinden yararlanılmışsa yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

APA (6. Baskı) sistemine göre örnek kaynakça

Aydın, D., Ceyhan, Ç. ve Aydın, M. B., (2013). İfade özgürlüğü açısından ağ tarafsızlığı kavramı ve Türkiye'deki hukuki düzenlemeler ve pratik uygulamaları. *Mülkiye Dergisi*, 37(3), 37-61.

Bora, A. (2012). *Kadınların sınıfı*. Ankara: İletişim.

Deleuze, G. ve Guattari, F. (2001). *Kafka: Minör bir edebiyat için*. (Ö. Uçkan ve I. Ergüden, Çev.). İstanbul: YKY.

Ergül, H. (Ed.). (2013). *Sahanın sesleri: İletişim araştırmalarında etnografik yöntem*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sevinç, M. (1 Aralık 2013). Vehamet. *Radikal* 2. 3.

Van Vugt, M., Hogan, R., & Kaiser, R. B. (2008). Leadership, followership, and evolution: Some lessons from the past. *American Psychologist*, 63(3), 182-196. doi:10.1037/0003-066X.63.3.182.

Yavuz, Ş. ve Şendeniz, Ö. (2013). Hes direnişinde kadınların deneyimleri: Fındıklı örneği, *Fe Dergi*, 5(1), 43-58. ISSN: 1309-128X.

Zaentz, S. (Yapımcı), Forman, M. (Yönetmen). (1984). *Amadeus* [Film]. USA: Warner.

[Writing Rules]

1. Manuscripts should be written in MS Word format, Calibri typeface and 1,5 line spacing. Type size should be 12 in the main text and 10 in the other parts (endnote, abstract, bibliography, table etc.). The endnote number and inverted comma should follow punctuation marks. Titles should be minuscule except their first letters and not be enumerated. Paragraph spacing should not be distinct from line spacing. Titles should be utmost quaternary levels. These titles should be written in accordance their levels as follows:
2. First Level Sub-title: **Xxxxxxxx Xxxxx** (First letters are capital and bold)
Second Level Sub-title: *Xxxxx Xxxxx* (First letters are capital and italics)
Third Level Sub-title: i) Xxxxx (Begins with the signs of i, ii, iii etc.)
Fourth Level Sub-title: - Xxxxx (Begins with hyphen)
Sub-titles should be written in 12-type size and next to left. First paragraphs following these titles should also be next to left. There should be two-line spacing before titles and one-line spacing between title and paragraph. First paragraphs following the other level sub-titles should start with the same indentation. For these levels, there should be one-line spacing before the sub-title and between the title and the paragraph.
3. Quotes should be in 12 and Calibri typeface. If the quote is less than 40 words you should use double quotation marks around the exact words and if it is more than 40 words it should be a block quote indented like a paragraph double spaced, with no quotation marks.
4. Notes should be endnotes and as short and as few as possible.
5. Centuries and digits should be written in words (twentieth century, three), numbers should be written in digits.

[Yazım Kuralları]

Reference Rules

Manuscripts should be ordered according to the **APA 6th style**.

Examples of In-text citation for APA 6th style

- **When referring to an entire work**

Single authors:

Kuçuradi (2007)...

(Kuçuradi, 2007)

Two authors:

Charlesworth and Chinkin (2000)...

(Charlesworth and Chinkin, 2000)

- **If the reference is a direct quote:**

Single Author:

(Kuçuradi, 2007, p. 14)

Two authors:

(Charlesworth and Chinkin, 2000, p. 213)

Three, four or five authors:

For the first cite, all names should be listed.

Kuçuradi, Leach, and Chinkin (2010) ...

(Kuçuradi, Leach, & Chinkin, 2010).

Further cites can be shorted to the first author's name followed by et al.:

Kuçuradi et al. (2020) ...

(Kuçuradi et al., 2020).

- **Edited Books:**

(ed (s). Edwards, 2012)

- **Secondary sources:**

(Foucault, as cited in Bernauer, 2005)

According to Foucault (1991) ... (as cited in Bernauer, 2005)

- **If you are referring more than one source at the end of the sentence, those sources should be in alphabetical order and in parenthesis.**

... (Dalbert, 1997; Kleft & Dobson, 1990; Smith et al., 1980; Winson, George & Zeng, 1986).

- **Citing authors with multiple works from one year:**

(Mouffe, 2008a)

(Mouffe, 2008b)

- **Reports, brochures and institutional publications:**

According to the report dated 2013 (SPK, 2013) ...

- **If the author or editor is unknown, the title or the first three words of the title of the work should be used instead of author's name. If it is the title of a book or periodical it should be italicized.**

("Religion in Roman Empire", 2001, p. 121)

(*Gezi Parkı Olayları*, 2013)

- **If the date is unknown**

(Erdem, n.d., p. 67)

- **Citing an unknown author from an online source should be in endnotes.**

Title of the document (if there is not one then the date), webpage, date accessed: Day.Month.Year

- **Citing a personal interview**

(Personal interview, 13.07.2013)

- **Tables should be started from a new page and each table should be given in different pages. Rules for tables should also be in accordance with APA 6th Style. Number and title of the table should be above the table and the first letters of the title should be capital.**

Reference List

Reference list should also be ordered according to the **APA 6th style**. It should be ordered alphabetically by author and then chronologically by year of publication. If there are multiple sources with the same authors and years of publication, name of the author should be written for each of these sources and then ordered chronologically.

An example of a reference list for APA 6th style:

Estrich, S. (1987). *Real rape: How the legal system victimizes women who says no*. Cambridge: Harvard University Press.

Deleuze, G., & Guattari, F. (2004). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. London: Continuum.

Warshaw, J., Thomas, B., & Stock, M. (2016). *Principles of ethics for sociology students*. London: Routledge.

Johnson, B., Castels, K., Brown, M., Scarce, T., Lane, J., & Marcel, T. (Eds.). (2007). *Male Rape revisited*. Oxford: Oxford University Press.

Rubin, G. (1977). The traffic in women: Notes on the political economy of sex. In L. Nicholson (ed.), *The second wave: A reader in feminist theory*. London: Routledge.

McNay, L. (1999). Gender, habitus and the field: Pierre Bourdieu and the limits of reflexivity. *Theory Culture Society*, 16(1), 95 – 117.

Jameson, F. (2003). The end of temporality, *Critical Inquiry*, 29 (4), 695-719. Doi: 10.1086/377726

For more please check apastyle.apa.org.

Sunuş

İlkay ÖZKÜRALPLİ¹, Şeyma SAĞDIÇ GÜVEN², Ulaş KARADAĞ³

¹ Asst. Prof., Istanbul Arel University, Department of Sociology
(ORCID ID: 0000-0002-1310-6037)

² Research Assistant, Inonu University, Faculty of Law (ORCID ID: 0000-0001-8627-1060)

³ Asst. Prof., Eskisehir Osmangazi University, Faculty of Law
(ORCID ID: 0000-0001-9775-5589)

Özet

Bu sunuş yazısında ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar'ın 16. sayısının dosya konusu olan "Mülkiyet" başlığı altındaki makale, söyleşi, kitap değerlendirmesi ve çevirilerin yanı sıra dosya dışı çalışmalar tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mülkiyet, borçlandırma, finansallaşma, mülk statüsü

Preface

Abstract

In this preface, the studies published in 16th issue of ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters were introduced. This issue, which is titled as Property, focuses on the relations that reveal and transform property.

Keywords: Property, indebtedness, financialisation, the status of property

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	İlkay ÖZKÜRALPLİ Asst. Prof., Istanbul Arel University, Department of Sociology
E-mail / E-posta	ilkay.ozkuralpli@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	November 30, 2022 / 30 Kasım 2022
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	November 30, 2022 / 30 Kasım 2022
To Cite This Article / Kaynak Göster	ÖZKÜRALPLİ, İ., SAĞDIÇ GÜVEN, Ş., KARADAĞ, U. (2022). Sunuş, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 16, 1-6.

Sunuş

ViraVerita E-Dergi 16. sayısını, tarih boyunca toplumsal çatışmaların merkezinde yer alan “mülkiyet” kavramına ayırdı. Toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin dramatik bir biçimde derinleştiği bu dönemde mülkiyet, özellikle de “yok” varlığıyla, gündelik hayatımızı en temelden biçimlendirmeye devam ediyor. Bu nedenle 16. sayımızda, mülkiyeti ortaya çıkaran ve dönüştüren ilişkileri odağımıza alıyoruz. Amacımız, bu ilişkilerin ekonomik, sosyal, politik, hukuki, kültürel ve felsefi veçhelerini; mülksüzleştirme pratiklerinin tarihsel ve güncel biçimleriyle yeni epistemolojilerini; teknolojinin gelişmesi ve dijitalleşmeyle birlikte mülkiyet kurumunda yaşanan güncel dönüşümleri ve kurulu mülkiyet ilişkilerinin altüst edilmesine dair yeni olasılıkları heybesinde taşıyan toplumsal mücadele biçimlerini tartışmaya açmak. Bu güzergâhtan ilerleyerek, dergimizin bu sayısında yer alan değerli yazarlar, çevirmenler ve akademisyenlerle birlikte, mülkiyetin günümüzdeki farklı katmanlarını ele alıp tartışan çalışmalara bir katkı sunmayı hedefliyoruz.

Dosyamızın “Yaşayan Rezervlerden İnsan Harici Kişilere: Hayvanların Mülk Statüsü” isimli ilk makalesinde, Berk Efe Altınal, insan harici hayvanların mülk statüsünü tartışıyor. Antik Yunan’dan bu yana insanların yaşamı ve ona içkin insan merkezli değerler üzerinden belirlenen insan harici hayvanların mülk statüsüne türcülük karşıtları tarafından yöneltilen eleştiriler, görece yeni tarihli fakat hızla gelişen bir tartışma alanına tekabül eder. Bu tartışmaları, acı çekmeme çıkarı, hayvan refahı yasaları üzerinden kateden Altınal, bugün mevcut paradigmalarımızın insan harici hayvanların insanın mülkü olduklarına yönelik temel kavrayıştan hareket ederek, bu kavrayışa karşı bir başkasının mülkü olmama temel hakkının tanınması gerektiğini çarpıcı örneklerle ortaya koyuyor.

“Mülkleştirilen Kölenin Kendinin Bilincine Ulaşma Mücadelesi: *Seremoni* ve *Parazit* Filmlerinin Hegel’in Efendi-Hizmetkâr Diyalektiği Bağlamında Karşılaştırılması” isimli çalışmasında, Fazilet Fatma Alçık bir mülk haline gelen hizmetkârın özgürleşme imkânlarını tartışmaya açıyor. Bu tartışmada, efendi-hizmetkâr diyalektiğinin, alışık olduğumuzun dışında Buck-Morss’un yorumuyla Haiti Devrimi ile doğrudan ilişkilendirerek sınıfsal çatışmanın konusu haline getiriyor. Bu sınıfsal çatışmaları, iki filmin karşılaştırmalı okumaları üzerinden inceleyen Alçık, sınıfsal sisteme bir başkaldırı olarak aktardığı *Seremoni*’nin aksine *Parazit*’in nasıl bir kapitalizm savunusuna dönüştüğünü tartışıyor.

16. sayımızın tek söyleşisi ise finansallaşma ve borçluluk çalışmalarıyla tanınan, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İdari İktisadi Bilimler Fakültesi'nde görev yapan Doç. Dr. Üyesi Elif Karaçimen ile yapıldı. Bugüne kadar pek çok akademik çalışmasının yanı sıra Türkiye'de hanehalkı borçlanması, finansallaşma süreci ve bu sürecin etkilerine dair yaptığı değerlendirmelerle dikkat çeken Karaçimen, "Mülkiyet" temalı 16. sayımızda kısa ancak içeriği dolu bir söyleşiyi yer alıyor.

Dosyamızın ilk çevirisi, *Strike Debt* ve *Occupy Wall Street* ortak projesi olan *Borç Direnişçisinin El Kitabı* (The Debt Resisters' Operations Manual) anonim borç direnişçileri tarafından kolektif biçimde kaleme alınmıştır. Her ne kadar barındırdığı pratik bilgiler, kaynaklar ve ipuçları Birleşik Devletler'e özgü de olsa, bu el kitabının asıl amacı borçsuz bir yaşamın mümkün olduğunu hatırlatmak ve ona direnmek için borç sistemini anlaşılır kılmaktır. Güncelliğini koruyan ve Türkiye için de yararlı bir kaynak olacağını düşündüğümüz bu çalışmanın giriş ve sonuç bölümünü sizler için çevirdik.

Dosyamızın diğer çevirisinin başlığı ise "Gerontoloji Literatürünün Marksist Analizi". Stephen M. Marson ve L. Richard Della tarafından kaleme alınan makale, sosyal yaşlanma olgusunun kendisini yoğun olarak hissettirdiği bu dönemde sosyal gerontoloji literatüründeki temel kavram ve tartışmalara değinmenin yanı sıra kuşaklar arası çatışmanın ekonomik boyutlarına dikkat çekerek yaşlanma ve yaşlılık konusuna Marksist bakış açısıyla ışık tutuyor. Deniz Kara imzalı çeviri, hem Türkçe literatürde toplumsal yaşlanma konusunda yapılacak çalışmalara bir çıkış noktası sunuyor hem de toplumsal ve ekonomik eşitsizliklere yaşlılık ve yaşlanma merceğinden bakmanın yararlarını hatırlatıyor.

Dosya kapsamındaki son yazımız ise Joachim Becker imzalı bir kitap değerlendirmesi. Yusuf Enes Karataş'ın bu sayımız için çevirdiği "Aşırı Serbest Piyasa 'Şok Terapisi' Post-Komünist Doğu Avrupa'da Bir Felakete Yol Açtı" başlıklı yazısında Becker, Kristen Ghodsee ve Mitchell A. Orenstein tarafından kaleme alınan *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions* başlıklı kitabı değerlendiriyor. Becker'e göre yazarlar post-komünist coğrafyadaki kapitalist dönüşümün ekonomik ve sosyal boyutlarını incelikli bir biçimde ele alıyorlar. Becker, kimi eksikler bulunmakla birlikte, sözü edilen dönüşümün yıkıcı ve hayal kırıklığı yaratan sonuçlarının farklı ölçütler doğrultusunda ve titizlikle incelendiğini belirtiyor. Bu değerlendirmenin, post-komünist ülkelerde kapitalizme geçişin refah değil, yaşamın tüm boyutlarını etkileyen bir mülksüzleşme sürecini beraberinde getirdiğini görmek açısından faydalı olduğunu düşünüyoruz.

Bu sayımızın Açık Defter bölümünde ise, farklı konulardaki dört araştırma makalesinin yanı sıra bir çeviri yer alıyor. “Ekoloji Felsefesinin İnsanmerkezciliğe Eleştirisi” başlıklı makalesinde Rabia Çepik, faşist ekoloji, Marksist ekoloji, anarşist ekoloji anlayışlarıyla Aldo Leopold’un toprak etiği yaklaşımının insanmerkezci perspektiflerini inceliyor. Çepik, ekolojik sorunlara dönük insanmerkezci yaklaşımların, vaadettikleri çözümleri sunmada yetersiz kaldıklarını vurguluyor.

Açık defterin ikinci makalesi, güncel bir tartışmanın uluslararası ilişkiler boyutunu ortaya koyuyor. Burçin Canar, “Yeni Avrupa’nın İnşası Sürecinde Avrupa-Atlantik Güçlerinin ve Rusya Federasyonu’nun Ukrayna Politikaları” makalesiyle Rusya-Ukrayna savaşının öncesindeki gelişmelere değiniyor. Makale, Yeni Avrupa inşasında Avrupa-Atlantik güçleriyle Rusya Federasyonu arasındaki farklılaşmaya dikkat çekerken, Ukrayna’nın bu güç ve etki mücadelesindeki stratejik konumunu odağa alıyor. Böylece Canar, çalışmasıyla Rusya-Ukrayna savaşının nedenlerine ve sonuçlarına geniş bir perspektiften bakarak önemli belirlemelerde bulunuyor.

Açık defterin bir diğer araştırma makalesi olan “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi Kararlarında Sınır Dışı Prosedürüne Tabi Çocuğun Yüksek Yararı: Usulî Güvenceler” adlı çalışmasında Züleyha Keskin, temel bir hukuki ilke olan “çocuğun yüksek yararı” ilkesini göç çalışmalarıyla birlikte değerlendiriyor. Keskin, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi’nin kararları ışığında hukuki bir ilkenin mültecilik deneyimiyle nasıl somutlaştığını gösteriyor ve çocuklar söz konusu olduğunda sınır dışı prosedürünün nasıl uygulanması gerektiğine dair önemli bilgiler veriyor.

Bu bölümün son araştırma makalesi ise Ahmet Eker’in “*Bir Kopuş: Yer Algısından Mekân Algısına Modernite Eşiği ve Modern Mekansallığın Metafizik Karakteri*” isimli makalesi. Eker, çalışmasında yer ve mekân kavramlarının felsefi bir incelemesini insan deneyiminin tarihselliği üzerinden ele alıyor. Kavramın tarihsel güzergahtaki kırılmalarını Antik Yunan düşüncesinden başlayarak modernitenin başlangıcı addedilebilecek eşiğe kadar takip edebileceğiniz bu çalışma, fenomenoloji düşüncesiyle tamamlanıyor. Bu bağlamda, çalışmada yer/mekân kavramını Platon, Aristoteles, Newton, Descartes, Husserl ve Merlau-Ponty gibi düşünürler üzerinden kateden Eker, mekânın bugünkü içerimlerine yönelik güncel tartışmalara katkı sunacak bir tartışma ortaya koyuyor.

Açık defterin son çalışması ise Pierre Bayle’un “Tarihsel ve Eleştirel Sözlük” eserinin “Spinoza” maddesinin bir bölümünün çevirisidir. Spinoza’nın *Ethica*’sına odaklanan bu bölüm,

Arif Yıldız tarafından Fransızcadan çevrilmiş ve Spinoza felsefesindeki temel sorunlar Türkçe okuyucunun değerlendirmesine sunulmuştur.

Bitirirken, ViraVerita E-Dergi'nin "Mülkiyet" başlığıyla yayımladığımız 16. sayısına katkı sunan yazarlarımıza ve çevirmenlerimize, titiz incelemeleriyle yazılara katkı sağlayan hakemlerimize, ve katkılarından dolayı Elif Karaçimen, Toros Güneş Esgün ve Meriç Kükrer'e teşekkür ediyoruz. Yeni bir yıla girerken, mülksüzleştirme ve borçlulukla çevrili olmayan bir gelecek hayaliyle, siz değerli okuyucularımıza güzel yıllar diliyoruz.

ORCID ID

İlkay ÖZKÜRALPLİ

<https://orcid.org/0000-0002-1310-6037>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Yaşayan Rezervlerden İnsan Harici Kişilere: Hayvanların Mülk Statüsü

Berk Efe ALTINAL¹

¹ Lecturer, İstanbul Gelişim University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development (English) (ORCID ID: 0000-0001-6987-8012)

Özet

Eşit gözetim ilkesi, bir eylemin ahlaki anlamda doğruluğuna karar verirken eylemden etkilenenlerin benzer çıkarlarını gözetmeyi gerektirir. İnsan harici hayvanların da hissedebilir varlıklar olması sebebiyle bu değerlendirmeye dahil edilmesi hayvan etiğinin temellerinden biridir. Ancak bazı kuramcılar insan harici hayvanların gerek yasal anlamda gerekse halihazırdaki toplumsal normlar bağlamında mülk olarak konumlandırılmalarının hayvanların ahlaki bakımdan kayda değer bir biçimde gözetilmelerine engel teşkil ettiğini öne sürmektedir. Buradan yola çıkarak, eşit gözetimin mümkün olabilmesi için insan harici hayvanların mülk statülerinin kaldırılmasını ve “başkasının mülkü olmama hakkı” olarak tanımladıkları hakkın tüm hissedebilir varlıklar için bir temel hak olarak tanınmasını önermektedirler. Bu makalede, insan harici hayvanların mülk statüsünün kaldırılması yönündeki argümanlar ve bu argümanlara getirilen eleştiriler detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hayvan etiği, mülkiyet, tüccülük, evcilleştirme.

From Livestock to Nonhuman Persons: Property Status of Animals

Abstract

The principle of equal consideration requires considering the similar interests of those affected by an action when deciding on the moral value of the action. Since nonhuman animals are sentient beings, including them in this assessment is one of the bases of animal ethics. However, several scholars argue that the positioning of nonhuman animals as property, both legally and in the context of current societal norms, is an obstacle to their significant moral consideration. Following this argument, for equal consideration to be possible, they propose abolishing the property status of nonhuman animals and recognizing the right “not to be the property of others” as a basic right for all sentient beings. In this article, the arguments for abolishing the property status of nonhuman animals and the criticisms brought to these arguments will be discussed in detail.

Keywords: Animal ethics, property, speciesism, domestication.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Berk Efe ALTINAL Lecturer, İstanbul Gelişim University, Faculty of Health Sciences, Department of Child Development (English) bealtinal@gelisim.edu.tr
E-mail / E-posta	
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	September 13, 2022 / 13 Eylül 2022
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	October 18, 2022 / 18 Ekim 2022
To Cite This Article / Kaynak Göster	ALTINAL, B. E. (2022). Yaşayan Rezervlerden İnsan Harici Kişilere: Hayvanların Mülk Statüsü, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters, Vol. 16, 7-29.</i>

Yaşayan Rezervlerden İnsan Harici Kişilere: Hayvanların Mülk Statüsü

Giriş

İnsan harici hayvanların ahlaki statüsü ve insanların diğer hayvanlara yönelik muamelelerinin ahlaki değeri on dokuzuncu yüzyılda Jeremy Bentham'ın acı çekebilme ve haz duyabilme kapasitesini ahlaki anlamda göz önünde bulundurulmanın yeterli koşulu olarak gören *yararcılık* felsefesiyle birlikte, hem ahlak felsefesinde daha kapsamlı bir şekilde ele alınır olmuş, hem de yasal düzenlemelerin konusu haline gelmiştir. Öte yandan hayvan etiği üzerine çalışan kimi araştırmacılar, insan harici hayvanların gerek yasal anlamda gerekse halihazırdaki toplumsal normlar bağlamında *mülk* olarak konumlandırılmalarının hayvanların ahlaki bakımdan kayda değer bir biçimde göz önünde bulundurulmalarının önünde engel teşkil ettiğini öne sürmektedirler. Bu sebeple *abolisyonist*, yani hayvanların mülk statüsünü ortadan kaldırmayı amaçlayan bir hayvan hakları hareketi ortaya çıkmıştır.

Bu makalede, insan harici hayvanların ahlaki anlamda çıkarları göz önünde bulundurulan varlıklar sınıfına dahil edilmesiyle ilgili fikirsel tarihi kısaca ele aldıktan sonra, hayvanların mülk statüsünün bu duruma bulundurmaya engel olduğunu öne süren argümanları açıklayacağım. Ardından insan harici hayvanların çıkarlarının ahlaki bakımdan kayda değer bir biçimde göz önünde bulundurulmaları için mülk statülerinin kaldırılmasına gerek olmadığını ya da hayvanların mülk statüsünün kaldırılmasından çıkarları olmadığını savunan görüşleri eleştirel bir biçimde değerlendireceğim.

Bir Kullanım Nesnesi Olarak İnsan Harici Hayvanlar

Felsefe tarihinde hayvanların yeri üzerine yazan Sorabji (1995, s. 12), Aristo'nun hayvanların akla sahip olduğunu reddetmesinin hem zihin hem de ahlak felsefeleri alanında süregidecek bir krizi başlattığını öne sürer. Aristo'nun kullandığı kavram eski Yunancada hem akıl hem de konuşma anlamına gelen *logos* kavramıdır. Hayvanların *logostan* mahrum olmalarının pek çok sonucu vardır. Örneğin, Stoacı felsefeciler hayvanların akla sahip olmamalarını ve bu sebeple dil kullanma yetilerinin olmamasını bu canlıların ruhlarındaki bir eksiklik olarak görecektir ve bu durumu hayvanların insanlar ile herhangi bir ortaklıkları ya da akrabalıkları olmadığını bir delili saymışlardır (Newmyer, 1999). Porphyry'nin (2000, par. 20) 3. Yüzyılda kaleme aldığı Hayvanları

Öldürmekten Kaçınmak Üzerine isimli metninde aktardığı üzere Stoacı felsefecilerden Chrysippus'a göre hayvanlarda ruhun varlık sebebi hayvanın etini daha uzun süre taze tutmaktır; insanlar eti taze tutmak için tuzlar, Tanrı ise aynı sebeple hayvanların içlerine ruh koymuştur. Böylelikle hayvanlar, insanlardan kesin sınırlarla ayrılmış, dünyadaki varlıklarının sebebi ise insanlar tarafından kullanım değerlerine indirgenmiştir. Hayvanların bir kısmı yenilmek, bir kısmı üzerlerine binmek, bir kısmı ise insanları eğlendirmek için vardır, kimilerinin faydası akrepleri ve fareleri yemektir, farelerse bizi tedirgin ederek eşyalarımızı ve yiyeceklerimizi ortalıkta bırakmamamızı sağlarlar, hatta böcekler dahi faydalıdır çünkü insanı rahatsız ederek fazla uyumasını engellemektedirler (Sorabji, 1995, s. 199).

Hayvanların ahlaki olarak göz önünde bulundurulmaları çemberinden dışlanarak salt birer nesneye indirgenmesinin modern dönemdeki önemli bir temsilcisi ise Descartes'tır. Descartes (1998, par. 57-58), hayvanların kelimeleri arka arkaya dizerek anlamlı ifadeler oluşturma ve herhangi bir akıl yürütme yetisine sahip olmadıklarını öne sürmektedir. Descartes'ın mekanik görüşüne göre hayvanlar bir ruha sahip olmayan karmaşık otomatonlardır, verdikleri tepkiler dünyanın farkında olduklarını ya da acı çektiklerini göstermemektedir, bundan ziyade insanlar tarafından acı verici olarak değerlendirilebilecek uyarılar hayvanlarda basit bir etki-tepki mekanizmasını devreye sokmaktadır. Bu durumda, insanların hayvanlara karşı herhangi bir ahlaki yükümlülüğünden söz edilmesi mümkün olmayacaktır.

Bu örnekleri salt bir düşünce tarihi olarak görmek eksik olacaktır, bu düşünceler ortaya kondukları dönemlerdeki yaşam koşullarını yansıtan ve ortaya çıkan tartışmalardan belli bir tarafı temsil eden birer kayıt olarak da ele alınabilir. Cilalı Taş Devrinde yaşanan ve İlk Tarım Devrimi olarak da anılan süreçte, insan yaşamında ve örgütlenmesinde ortaya çıkan bir dizi radikal değişimden biri de hayvanların evcilleştirilmesidir. İnsan-hayvan ilişkilerinin sömürü ve baskı temelli tarihini inceleyen Nibert (2013, s. 12), bu süreci *evcilbozum*ⁱ olarak isimlendirmenin daha doğru olacağını öne sürer. Evcilbozum, avcı-toplayıcı dönemde gerçekleştirilen av faaliyetlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmış, özellikle Avrasya memelilerinin yakalanma, tutsak edilme, fiziksel olarak zorlanma ve genetik manipülasyon gibi süreçlerle insana boyun eğen ve insana bağımlı türler haline gelmeleri ile sonuçlanmıştır. Böylelikle inek, domuz, tavuk, koyun, at gibi bazı memeliler ve kuşlar doğada buldukları hallerinden farklılaşarak insanların kontrolüne ve mülkiyetine girmiştir.

Böylelikle insan harici hayvanlar insanların mülkü olarak konumlanmış, bu mülkiyet hali sadece düşünsel düzeyde kalmayarak hayvanların bedenleri üzerinde de kalıcı izler bırakmıştır.

Ancak insanlar ve diğer hayvanlar arasında mevcut olan ortaklıklar, hayvanların içinde buldukları bu konum hakkında gerilimler yaratmış, insanlar karşısında diğer hayvanların konumunu açıklayacak ve meşrulaştıracak bir dizi söylem üretilmiş, bunun yanı sıra hayvanların nasıl öldürüleceğini, öldürülen bedene nasıl davranılacağını, hangi hayvanların hangi koşullarda nasıl avlanılabileceğini, öldürülebileceğini veya yenebileceğini anlatan ahlaki ve dini bir dizi öğretiyi ortaya çıkmıştır. İnsan harici hayvanların ahlaki anlamda göz önünde bulundurulması varlıklar alanına dahil edilmesi, ancak on dokuzuncu yüzyılda Bentham'ın *yararcı* argümanlarıyla olacaktır.

Acı Çekebilen Mülkler

Britanyalı ahlak ve hukuk felsefecisi Jeremy Bentham (1996), ahlaki yargıların akılla gerekçelendirilemeyecek batıl birtakım geleneklere ya da inançlara dayandırılmasını eleştirmekte ve ölçülebilir, nesnel bir ahlak anlayışını mümkün hale getirmek için çalışmaktaydı. Bentham'a göre, insanların acıdan kaçıyor ve hazza yöneliyor oldukları nesnel bir gerçeklikti; bu sebeple bir eylemin ahlaki olarak doğru sayılabilmesi için, bu eylemden etkilenecek kişilerde minimum acıya ve maksimum hazza sebep olması gözetilmeliydi. Bu hesap yapıldığında (yani eylemin sebep olduğu hazdan, sebep olduğu acı çıkarıldığında) eylemin yararı hakkında nesnel bir bilgi edinmek mümkün olacaktır.

Bentham'ın acı ve hazza dayanan *yarar* hesabı, unvanlarına ve soylarına bakılmaksızın herkesi tek bir birim sayması açısından eşitlikçi bir proje sayılabilir; Bentham, bu projeye üzerinde fazla durmamakla birlikte hayvanları da dahil etmiştir. Kuramını anlattığı kitabının bir dipnotunda insan harici hayvanların dahi çektiikleri acıları göz ardı etmemiz için haklı bir sebebimiz bulunmadığını öne sürmektedir. Bir varlık acı çekebiliyorsa, bu varlığın insan olmaması, konuşamaması, akıl yürütememesi, onu yarar hesabından dışlamak için yeterli birer gerekçe sayılamaz. Bunların hiçbiri, bu varlığın acı çekebiliyor olduğu gerçeğini gölgelememektedir ve bu sebeple bir eylemin ahlaki anlamda doğruluğuna karar verirken hayvanların çektiği acı da göz önünde bulundurulmalıdır. Bu ilkeyi doğru kabul ettiğimizde, insanlara ve diğer hayvanlara ortada haklı bir sebep yokken acı çektirmenin ahlaken yanlış olduğunu da kabul etmemiz ve bu tarz bir eylemde bulunmaktan kaçınmamız, başka bir deyişle, hayvanlara *insani muamele* etmemiz gerekecektir.

Bentham'ın *insani muamele ilkesi* yaklaşımı insan harici hayvanların sadece insanların kullanımı için var olan nesnelere ya da acı çekme kapasitesi olmayan otomatonlar olduğu gibi görüşleri reddetmektedir. Ancak Bentham, bu ilkedan yola çıkılarak hayvanları yiyecek elde etmek gibi gerekçelerle öldürmemizin ahlaken hatalı olacağı sonucuna varamayacağımızı belirtir. Bunun sebebi insan harici hayvanların öldürüldüklerinde kaybedecek bir şeyleri olmadığını varsayması, öte yandan onları yiyen kişinin beslenmek, damak zevkini tatmin etmek gibi kazanacak bir dizi şeyi olduğunu hesaba kaymasıdır. Öldürme eylemi gerekenden daha acı verici biçimde yapılmadığı ve bu eylemi gerçekleştiren insanlar açısından olumlu sonuçlara yol açtığı müddetçe ahlaken yanlış sayılabilir bir eylem olarak görülmez (1996, dipnot 122). Başka bir deyişle, Bentham'a göre insan harici hayvanların acı çekmeme çıkarları vardır ve bu çıkar göz önünde bulundurulmalıdır, ancak varlıklarını sürdürmekten çıkarları bulunmadığından öldüklerinde bir şey kaybetmiş olmazlar.

Hukuk felsefecisi Francione'a (2000, s. 134) göre, Bentham'ın bu yaklaşımında iki temel problem bulunmaktadır. İlk olarak hayvanların hem hissedebilir varlıklar olduklarını kabul etmek hem de varlıklarını sürdürmekten çıkarları olmadığını iddia etmek kavramsal olarak tutarsızdır. Hissedebilme yetisi olan varlıklar, kendi yaşamlarının farkındadırlar ve acıdan kaçma davranışı hayatta kalmayla doğrudan ilişkili bir davranıştır. Francione, birçok vakada hayvanların acı çekme pahasına hayatta kalmak için mücadele ettiklerini gözlemlemenin mümkün olduğunu hatırlatır. İkinci problem ise Bentham'ın insanların mülk edinilmesi ile ilgili analizini hayvanlar söz konusu olduğunda ortaya koyamamış olmasıdır. Bentham her ne kadar, eylemleri sonuçlarına bakmaksızın kurallar koyarak reddeden bir ahlak yaklaşımını temelde kabul etmese de, söz konusu insan köleliği olduğunda, kölelik kurumunun insanları şeyleştirceğini ve köle statüsündeki kişilerin çıkarlarının anlamlı bir şekilde göz önünde bulundurulmasına engel teşkil edeceğini kabul etmektedir. Bentham'a göre her ne kadar köleliğin de daha az zalim sayılabilecek biçimleri olduğunu kabul etmek mümkünse de insanları ekonomik anlamda metalara dönüştürüyor olması sebebiyle kölelik kurumunun kaldırılması gerekmektedir. Bentham, köleliğin insanları şeyleştirdiğini söylediği ve bu sebeple kölelik kurumuna karşı çıktığı gibi, insan harici hayvanlara muamele biçimimizin de benzer biçimde hayvanları eşya sınıfına indirdiğini söylemektedir, ancak bu analizini, insan harici hayvanların söz konusu eşya konumunun insani muamele ilkesinin uygulanmasına engel olacağı değerlendirmesine vardırılmamaktadır.

Francione (2000, s. 7), Bentham'ın *insani muamele ilkesinin* Batılı toplumlarda güçlü bir şekilde benimsenmiş, toplumsal bir sağduyu haline gelmiş olduğunu, bu toplumlarda karşımıza çıkan hayvan refahı yasalarının da bu benimsemenin bir ürünü olduğunu öne sürmektedir. Hayvan refahı kavramı, belli koşullar sağlandığında ve hayvanlara insani görülen bir biçimde muamele edildiğinde, hayvanları öldürmenin ve onlara acı çektirmenin ahlaki anlamda kabul edilebilir olduğu görüşü olarak tanımlanabilir (Francione, 1995, s. 6). İnsan harici hayvanlar acı çekebilen eşyalar olarak tanımlanmış, bu hayvanlara “gereksiz yere” acı çektirmedeğimiz müddetçe, onları kullanmamızda, alıp satmamızda ya da öldürmemizde, kısacası insan harici hayvanlara insan mülkü olarak muamele etmemizde ahlaki olarak bir sakınca olmadığı görüşü hem toplumsal sağduyu hem de yasa halini almıştır.

Mülkün Çıkarı Mülk Sahibinin Çıkarına Karşı

İnsani muamele ilkesine dayalı hayvan refahı yasaları, hayvanlara yönelik muamelelerin ya da hayvanların acı çekmesiyle neticelenecek eylemlerin gerekli olarak nitelenip nitelenemeyeceğini hesaplayabilmek için bu eylemden fayda sağlayacak insan çıkarlarını ve bu eylemden etkilenecek olan hayvanın çıkarlarını bir teraziye koyarak dengelememiz gerektiği varsayımına dayanmaktadır.

Bentham'ın fikirlerini takip eden ancak *çıkar yararcılığı* olarak adlandırılan bir başka yararcılık biçimini savunan Singer, bu dengelemenin *eşit gözetim ilkesinin* uygulanmasıyla mümkün olacağını öne sürmektedir. Eşit gözetim ilkesi, bir eylemin ahlaki olarak doğruluğuna karar verirken bu eylemden etkilenecek bireylerin benzer çıkarlarının eşit şekilde göz önünde bulundurulması şeklinde özetlenebilir (Singer, 2017). Bu yaklaşıma göre bir eylemden etkilenen tarafların çıkarları gözetilirken bir tarafın çıkarını göz ardı etmek için alakasız kriterler devreye sokmak eşit gözetimi bozan, ayrımcı bir uygulama olacaktır. Sözgelimi, bir iş başvurusu esnasında karar verirken başvuru yapanların beceri ve deneyimleri yerine cinsiyetlerini göz önünde bulundurmamak cinsiyetçi, ten renklerini göz önünde bulundurmamak ırkçı bir uygulama olacaktır ve ahlaken kabul edilemez. Singer benzer bir biçimde, hayvanların çıkarlarını göz ardı etmek için ortaya konan kriterlerin -konuşamamak, akıl yürütme yetisine sahip olmamak gibi- aslında insan türüne mensup olmamak ifadesine denk düştüğüne işaret eder ve hayvanların acı çekmemek gibi çıkarlarını göz ardı eden uygulamalar için *türcülük* kavramını kullanır. Singer'a göre türcülük problemini ciddiye aldığımızda ve insan harici hayvanların çıkarlarını gerçek

anlamda göz önünde bulundurduğumuzda, mevcut hayvan refahı uygulamalarını daha ileri taşımamız ve en azından endüstriyel hayvancılık uygulamalarının ve hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen acı verici deneylerin önemli bir kısmını sonlandırmamız gerekeceğini iddia eder. Singer'ın bu değerlendirmesini inceleyen Francione (2000, s. 86), hayvanların insan mülkü olarak kabul edildiği bir bağlamda, eşit gözetim ilkesinin anlamlı bir şekilde işletilemeyeceğini öne sürmektedir. Türçülük, basit bir önyargı olarak ele alınamayacak, gerek toplumsal sağduyuda gerekse hukuki zeminde, hayvanların mülk statüsü suretinde kurumsallaşmış bir problemdir. Herhangi bir senaryoda, insanın çıkarı bir eylemin sonucunda keyif almak gibi bir çıkar olsa dahi, eylemden etkilenen hayvanın bu insanın mülkü olması eylemin kabul görülmesi için yeterli bir gerekçe olarak devreye girecektir. Bunun sebebi, mülkün çıkarlarının hiçbir zaman mülk sahiplerinin çıkarlarıyla benzer çıkarlar olarak değerlendirilemeyecek olmasıdır; insan ile hayvan arasındaki mülkiyet ilişkisi böyle bir değerlendirmeyi imkânsız hale getirecek bir nitel eşitsizlik getirmektedir. O halde, hayvanların mülk olarak kabul edildiği bir bağlamda eşit gözetim ilkesinin ya da insani muamele ilkesinin öngördüğü değerlendirmenin gerçek bir anlamı olmayacaktır.

Francione (2000, s. 86) bu argümanını desteklemek için insan köleliği kurumuna, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde iç savaş öncesi görülen ve kişinin bedeni ve kendisinden sonra gelen soyunun köle sahibinin mülkiyeti olarak görüldüğü menkul kölelik kurumuna işaret eder. Francione'a göre insan köleliği kurumu, hayvan sahipliği kurumu ile yapısal olarak denktir: Köle sahibi, köleleri üzerinde mülkiyet haklarına sahiptir ve ekonomik anlamda kârlı olduğu müddetçe kölenin çıkarlarını göz ardı etme serbestlikleri vardır; köleler satın alınabilir, satılığa çıkarılabilir, sigortalanabilir, borçlar için teminat gösterilebilir ya da köle sahibinin borçları karşılığında haczedilebilir. Köle sahipleri gerekli gördükleri durumlarda kölelerini istedikleri biçimde cezalandırabilir. Bir başkasının kölelerine zarar veren, onları yaralayan kişiler mülke zarar vermiş olma suçundan ceza alırlar. Kölenin, köle sahibi karşısında herhangi bir hakkı bulunmadığı gibi, mülk edinme, bir başkasına dava açma, serbestçe seyahat etme gibi temel vatandaşlık hakları da bulunmamaktadır. Kölelik döneminde köle sahiplerinin davranışlarını kısıtlar gibi görünen yasalar incelendiğinde ise, bunların ya bir anlam ifade etmeyecek kadar fazla istisnaya sahip oldukları görülmekte ya da bu yasaların çıkarılmasının altında sahip olunan mülklere hoyratça davranılmasının toplumun ve devletin ekonomisine ve kaynaklarına zarar vereceği kaygısının yattığı anlaşılmaktadır.

Hayvanların mülk statüsü, insan köleliğine benzer bir şekilde, insan harici hayvanların çıkarlarının neredeyse her durumda mülk sahibi insanların çıkarları karşısında göz ardı edileceği bir ahlaki ve hukuki düzlem yaratmaktadır. Francione'a (2000, s. 55) göre hayvan refahını koruma yasalarının hayvan çıkarlarını korumadaki başarısızlığı tamamen hayvanların mülk statüsüyle ilgili gerekçelere dayanmaktadır. İnsanların hayvan kullanımları söz konusu olduğunda en fazla sayıda hayvanın etkileniyor olduğu kurumsal sömürü mekanizmaları yasalarda açıkça istisna olarak tanımlanmakta ya da böyle yorumlanmaktadır. Yasalar, hayvan sahiplerinin kendi ekonomik çıkarlarına uygun olarak davranacağını ve kendi mülklerine gerekli olandan daha fazla zarar verecek eylemlerde bulunmayacaklarını varsaymaktadır. Hayvan refahı düzenlemeleri ise, esasında hayvanların acı çekmeme çıkarlarını koruma amacından ziyade, mülk sahiplerinin ya da insan toplumunun çıkarlarını koruma amacını taşımaktadır.

Francione'un ortaya koyduğu bu hukuki zemini kurumsallaşmış hayvan sömürüsü uygulamalarında ve önerilen hayvan refahı düzenlemelerinde takip etmek mümkündür. Sözcüleri, yumurta tavukçuluğundaki yumurta tavuğu olarak kullanılmak üzere üretilen civcivlerin yumurtadan çıktıktan sonra cinsiyetlerine göre ayrılması, ardından bu sektörde herhangi bir verim sağlamayacak olan erkek civcivlerin öğütülerek yaşamlarına son verilmesi standart bir uygulamadır. İstatistikler, 300 milyonu Avrupa Birliği sınırlarında olmak üzere milyonlarca civcivin yumurtadan çıktıkları ilk gün içerisinde öğütülme yoluyla öldürüldüğünü göstermektedir (Weissmann, Reitemeier, Hahn, Gottschalk ve Einspanier, 2013). Erkek civcivlerin yumurta sektöründeki işlevsizliği ve et olarak piyasada talep görmemeleri sebebiyle gerçekleşen bu ölümlere alternatif olarak, biyogenetik birtakım tekniklerle dişi civcivlerin oranını arttırmak, yumurtanın döllenenmesinden kısa bir zaman sonra cinsiyeti tespit ederek erkek civciv embriyolarını imha etmek ya da horoz etinin talep göreceği bir niş market yaratmak gibi öneriler ortaya atılmaktadır (Gautron, Réhault-Godbert, van de Braak ve Dunn, 2021; Popova ve diğerleri, 2022). Araştırmacılar, bu önerilerin verimsiz bir uygulamayı verimli hale getirerek ya da tüketicilerin bu şekilde üretilen yumurtaya bir miktar daha fazla para ödemesini talep ederek gerçekleştirileceğini belirtmektedir (Gautron ve diğerleri, 2021); hatta Göger'e (2017) göre bu tarz yöntemlerin yumurtacılık sektörüne tanıtılması bu sektörün verimli bir şekilde devam etmesi için hayati önem taşımaktadır. Bu örnekte, yumurtacılık sektörünün kâr etmesi ve insan tüketicilerin yumurta taleplerinin karşılanması gibi çıkarlarının karşısında, hayvanların acı çekmesi veya öldürülmesinin herhangi bir ağırlığı olmadığı görülmektedir.

Tavuklar ekonomik birer metadır ve yapılabilecek herhangi bir düzenleme arz ve talep taraflarının çıkarlarına uygun olduğu müddetçe gerçekleşmektedir.

Benzer süreçleri kafessiz yumurta ve acısız kesim gibi uygulamalarda görmek mümkündür; bu uygulamalar ekonomik olarak daha sürdürülebilir oldukları ya da kârlı bir niş market bulabildikleri müddetçe uygulanmaktadır. Örneğin hayvan refahı savunucusu gruplardan biri olan PETA, üreticilere yönelik hazırladığı, tavuk ve hindi eti üretiminde hayvanların öldürülmesi sürecinde elektrik şoku yöntemi yerine atmosfer-kontrolü yöntemini önerdiği bir rapor yayınlamıştır. Bu raporda, elektrik şoku yönteminin bazı tavukların et olarak kullanılmayacak hale gelmesi, iş kazaları ve sonuçta elde edilen ürünün kalitesinin düşmesi sebebiyle ekonomik olarak verimsiz bir yöntem olduğuna dair veriler paylaşır. Buna karşılık, tavukların ve hindilerin, buldukları bölmeden oksijenin kademeli olarak çekilmesi yoluyla öldürülmesi olarak tarif edilebilecek atmosfer kontrollü öldürme işleminin ürün miktarı ve kalitesini arttıracığı, bu işlem için daha az çalışanın gerekeceği ve daha az iş kazası ortaya çıkacağı, böylelikle daha düşük maliyet ve daha az kayıp ile daha kaliteli ürün elde edileceği ifade edilmektedir (People for Ethical Treatment of Animals, 2005a). PETA'nın bu rapora ek olarak yayınladığı "Atmosfer Kontrolü Yöntemini Benimseyen Tavuk Üreticilerinden Alıntılar" başlıklı belgede (People for Ethical Treatment of Animals, 2005b) bir tavuk üreticisinin şu ifadeleri alıntılanmaktadır:

Flixton işletmesinde her gün 140 bin civarında tavuk işlenmekte. Bir şirket yetkilisinin aktardığına göre atmosfer kontrolü sistemi kuşların refahını ve işçi ergonomisini geliştirmek için devreye sokuldu. Yan bir fayda olarak, işletme şimdi eskisinden daha hızlı çalışmakta. Flixton, atmosfer kontrolünü devreye sokmadan önce günde ancak 110 bin kuşu işleyebiliyordu. Bu örneklerde de görüldüğü üzere, ilk etapta hayvanların çıkarlarını koruma amacı taşıyor gibi görünen önlemlerde, esasında korunan üretici ve tüketicinin çıkarlarıdır. İnsan harici hayvanlar bu alışverişte hissedebilme gibi ek bir yetiye (ya da dezavantaja) sahip bir hammadde olarak yer almaktadır. Francione'a (2000, s. 79) göre hayvanlara yönelik muameleyle ilgili düzenlemeler ve yasal sınırlamalar mülkiyet haklarının kurguladığı bağlamın ötesine geçemeyecektir; mülk olmak, varlığın tüm çıkarlarının, onu ekonomik bir meta olarak alıp satabilecek mülk sahibinin ekonomik çıkarları karşısında değersiz hale gelmesi anlamına gelmektedir.

Her ne kadar yazılı ifadesini hukuki belgelerde takip etmek mümkün olsa da hayvanların mülk statüsünü salt bir hukuki mesele olarak görmek eksik bir değerlendirme olacaktır. Yasalar ve hayvanların hukuki konumu, insan toplumunun insan harici hayvanlara dair algısının ve onları

ahlaki konumlandırışının ifade bulmuş hali olarak değerlendirilebilir. Toplumda bireyler hayvanların işlenmiş bedenleri veya süt, yumurta veya bal gibi beden çıktılarını gıda, giyim ve eğlence malzemesi olarak alıp satarak ve kullanarak hayvanların mülk statüsünü tanıdıklarını aktif bir biçimde ifade etmekte, bu konumlandırmayı kendi pratikleri üzerinden benimsemekte ve devam ettirmektedirler. Birçok kişi için, yaşayan ya da öldürülmüş hayvan bedenlerine fiyat konması yoluyla bu bedenlere değişim değeri atanması ya da bu bedenlerin kullanılmasından elde edilecek faydalara ilişkin söylemler üzerinden bu bedenlere kullanım değeri atanması, gündelik yaşamın sıradan olayları arasındadır. Elde edilecek fayda, damak zevki ya da alışkanlıkları sürdürmek gibi, normal şartlarda ahlaki terazide acı çekmemek ya da yaşamını sürdürmek çıkarı karşısında ağır basması düşünölemeyecek çıkarlara denk düşebilir; ancak söz konusu mülk statüsü insan harici hayvan çıkarlarını sifıra denkleştirmekte ya da sifıra çok yakın bir noktaya çekmektedir. Zaman zaman, hayvan kullanımının herhangi bir biçimi çeşitli sebeplerle sürdürölebilir olmaktan çıkabilmekte, ya da, tüketicinin hayvanlara gereksiz yere acı çektirildiği kanısına varabileceği rahatsız edici görüntülere sebep olabilmektedir; böyle durumlarda, ekonomik kayıpları engellemek için hayvan refahı reformları ya da refah düzenlemelerini devreye sokan ve bunların maliyetini ürün fiyatına ekleyen niş marketler çözüm olarak ortaya konmaktadır. Ne var ki bu çözümler, hayvanların mülk olarak konumlarının toplumsal bir tartışma konusu olmasını ertelemektedir.

Bir Başkasının Mülkü Olmama Temel Hakkı

Hayvanlara hem hissedebilir varlıklar olmaları sebebiyle ahlaken değeri verilmesi, hem de insan mülkü olarak konumlandırılıp salt nesnelere indirgenerek kullanılıyor olmaları ikircikli bir durum ortaya çıkarmaktadır. İnsan toplumu, insan harici hayvanları ahlak alanından tamamen dışlamamakla birlikte, onları mal ve kaynak olarak değerlendirdiği müddetçe çıkarlarını da gerçekten göz önünde bulunduramaz.

Francione (2000, s. 94), insan harici hayvanlar ile insanlar arasında kurulan bu ikircikli ilişkinin çözüme kavuşturulması ve eşit gözetim ilkesinin türcü olmayan bir biçimde işletilebilmesi için gereken ön koşulun insan ve insan harici hayvanların tamamını kapsayan bir temel hakkın tanınması olduğunu öne sürmektedir. Bu temel hakkı *bir başkasının mülkü olmama temel hakkı* olarak isimlendirmektedir. Francione, temel hak kavramını Shue'nun (1980) tanımladığı biçimiyle kullanmaktadır; *temel hak*, kişinin sahip olduğu diğer hak ve

çıkarların kullanımı için zemin oluşturan ve tanınması şart olan haktır. Temel haklar tanınmadığında ya da başka bir çıkar için feda edildiğinde, kişinin diğer haklarından yararlanması ya da çıkarlarının tatmin edilmesi imkânsız hale gelecektir. Shue (1980, s. 18), temel haklar için şöyle yazar:

Temel haklar, başka şartlar altında direnilemeyecek kadar güçlü olabilen ekonomik ve siyasi güçlere karşı ortaya konmuş olan sınırlamalardır. Birtakım temel ihtiyaçlardan mahrum bırakılma durumuna ya da böyle bir durumun ortaya çıkması tehdidine karşı sosyal garantilerdir. Temel haklar, toplumdaki güçsüzlere, kendilerine en çok zarar verebilecek olan güçlerin bir kısmına karşı koyma imkânı tanıma girişimidir.

Görüldüğü üzere, bir kişinin başka haklarının tanınabilmesi için temel haklarının güvence altına alınmış olması gerekmektedir. İnsan harici hayvanların -ve kölelik söz konusu olduğunda köle konumundaki insanların- mahrum oldukları tam da böyle bir temel hak zeminidir; zira bir başkasının mülkü olma hali, bu kişilerin diğer haklarının tanınmasını ya da çıkarlarının göz önünde bulundurulmasını imkânsız hale getirmektedir. Tam da bu sebeple, eşit gözetim ilkesinin gerçekten uygulanabilmesi ya da insan harici hayvanların ahlaken değer sahibi varlıklar kümesine (*ahlaki topluluk*) dahil edilebilmesi için *başkasının mülkü olmama hakkının* bir temel hak olarak tanınması gerekmektedir (Francione, 2000, s. 95). Bu hakkın tanınması insanların ya da diğer hayvanların herhangi bir şekilde zarara uğratılmayacağı, ayrımcılığa ya da haksız muameleye maruz kalmayacağı gibi bir anlama gelmiyor olsa da tüm bunlarla ilgili tartışmaların insan ve insan harici tarafların çıkarlarının gözetilmekte olduğu bir bağlamda gerçekleşmesinin zeminini mümkün kılacaktır.

İnsanlara ve insan harici hayvanlara tanınacak olan bu temel hak, aynı zamanda insan harici hayvanların *eşya* kategorisinden çıkarak, haklara ve çıkarlara sahip olan varlık anlamında *kişi* statüsüne sahip varlıklar olarak da tanınması anlamına gelmektedir. Böylelikle Nozick'in (1974) insanlar için deontoloji, hayvanlar için yararcılık şeklinde formüleştirdiği anlayışın ötesine geçerek, başkalarını salt kendi amaçlarımız için araç olarak kullanamayız şeklindeki Kantçı ilkeyi insan harici hayvanları da kapsayacak şekilde genişletmek mümkün hale gelecektir. Hayvanların statüsündeki bu değişim, insanlar ile diğer hayvanlar arasındaki ilişkinin, özellikle de hayvan kullanımı olarak değerlendirilecek rutin uygulamaların kapsamlı bir değişimini gerekli hale getirecektir. Sözelimi, hayvanlar haklara sahip kişiler olarak tanındığında, et, hayvansal süt, yumurta gibi gıdaları elde etmek amacıyla hayvanların üretilmesi ve öldürülmesi uygulaması—bu uygulama ne kadar 'insani' biçimlerde yapılıyor olursa olsun—hayvanları insan

kullanımı için var olan hammaddelere ya da kaynaklara indiriyor olmaları sebebiyle bir hak ihlali sayılacak ve sonlandırılacaktır. Yine bu hakkı tanıyan insanların, kendi hayatlarında hayvan bedenlerinden ve beden çıktılarından elde edilen gıda, giyim ve diğer ürünleri kullanmayı ilkesel olarak reddetmeleri gerekecektir (Francione, 2021; Francione ve Charlton, 2015).

Mülk Olmama Temel Hakkına Yönelik Eleştiriler

Francione'un hayvanların mülk statüsünün kaldırılmasıyla ilgili ortaya koymuş olduğu tezler, hayvan hareketinin bir kısmı tarafından benimsenmiş ve Hayvan Haklarına Abolisyonist Yaklaşım olarak da adlandırılan, hayvanların mülk statüsünü ortadan kaldırmayı amaçlayan bir politik hareket ortaya çıkmıştır (Francione ve Charlton, 2015). Öte yandan hayvanların mülk statülerinin kaldırılması ya da hayvanların ahlaki kişiler olarak tanınması fikri bir dizi eleştirinin de konusu olmuştur.

Bu eleştirilerden biri Tannenbaum (1995) tarafından ortaya konmaktadır. Tannenbaum'a göre hayvanların mülk statüsünün kaldırılması halinde, insanların önemli bir çoğunluğu tarafından kabul görür uygulamalar olan hayvanların alınabilmesi, satılabilmesi, miras bırakılabilmesi, vergilendirilmesi ve gıda ya da giyim hammaddesi olarak kullanılmaları imkânsız hale gelecektir. Benzer bir şekilde Jadeja (2006) da hayvanların mülk statülerinin kaldırılması ve hak sahibi kişiler olarak kabulünün insanlar için zorunlu vejetaryenlik ve hayvanlar üzerinde gerçekleştirilen biyomedikal deneylere son verilmesi anlamlarına geleceğini ifade etmekte ve bu olası neticeler göz önünde bulundurulduğunda hayvanların mülk statüsünün korunmasından yana görüş bildirmektedir. Cordeiro-Rodrigues (2017) ise hayvanların mülk statüsünün kaldırılmasının, bitkisel-temelli bir beslenme düzeni gerektirecek olması sebebiyle, ekonomik olarak dezavantajlı gruplar ve kimi etnik ve kültürel gruplara ek yükler bindireceğini, tarım ürünlerinin yetişmesinin iklim ve diğer coğrafi koşullar sebebiyle zor olduğu bölgelerde gıda egemenliğine ilişkin zorluklar yaratarak yeni kolonyal ilişkilere zemin hazırlayabileceğini ileri sürmektedir.

İnsan harici hayvanların mülk statülerinin kaldırılmasının insanlar için birtakım yükümlülükler yaratacağı ve bu yükümlülükler arasında hayvanların hammadde olarak kullanımına son vermenin de yer aldığı, mülk statüsünün kaldırılması gerektiğini savunan kuramcılar tarafından da kabul edilmektedir (Francione, 2007, 2021; Francione ve Charlton, 2015). Francione'a (2021) göre hayvanların ahlaki olarak göz önünde bulundurulması,

vejetaryenliğin benimsenmesi ve hayvan deneylerinin sınırlandırılmasının ötesinde, bireylerin hayvansal ürünlerden tümüyle uzak durması anlamındaki veganlığı gerektirmektedir. Bu yükümlülüklerin geçerli bir karşı argüman olarak değerlendirilebilmesi için, ahlaki olarak gerekçelendirilmemiş, yeterince ciddi olmayan sebeplere dayanıyor olmaları gerekir (Fischer, 2018). Eğer hayvanların hissedebilir olmaları ve yaşamlarına devam etmek istemeleri olgusu insanlar için geçmişten bugüne kabul görmüş ve çoğunluğun halen kabul ettiği birtakım uygulamaları değiştirme yükümlülüğü ile ilişkili ise, sadece bu yükümlülüğün ortaya çıkacağına işaret etmek bu ahlaki argümana karşı bir argüman olarak değerlendirilemez. Yeni yükümlülükleri kabullenmek yerine mevcut durumu sürdürmek için, insan alışkanlıkları, gelenekleri ve ekonomisinin neden hayvanların acı çekmemek ve yaşamlarını sürdürmek konusundaki çıkarlarından daha önemli olduğuna ya da hayvanların bu iddia edilen çıkarlara aslında sahip olmadığına dair bir argüman gerekmektedir. Benzer biçimde, hayvan bedenlerinin içinden çıkarıldığı bir gıda ekonomisinin yaratabileceği olası kolonyal ilişkiler varsa dahi, insanlara ve hayvanlara dair ahlaki sezginin gerektirdiği anlamlı edim, bu argümanı hayvan çıkarlarını yok saymak için bir sebep olarak öne sürmek yerine, hem hayvanların hem de insanların temel çıkarlarının gözetildiği çözüm arayışlarına gitmektir.

Bir diğer eleştiri ise hayvanların mülk statüsünün hayvanların çıkarlarını göz önünde bulundurmaya engel olmadığı şeklindedir ve Francione'un ortaya koyduğu kuramın temelini hedef alır. Bu eleştiriye getirenlerden biri olan Sunstein (2001), hayvanların mülk statüsüyle ilgili Francione'un ortaya koyduğu tartışmanın semantik bir tartışma olmanın ötesine geçmediğini, bir mülke sahip olmanın bu mülkle ilgili yaptıklarımızın sınırlandırılmayacak olduğu anlamına gelmeyeceğini öne sürmektedir. Örneğin, bir eve sahip olmak o evi yakmaya ya da konser salonuna dönüştürmeye iznimiz olacağı anlamına gelmez; benzer bir şekilde, bir hayvanın sahibi olmak da bu hayvan üzerindeki haklarımızın sınırsız olduğu anlamına gelmemektedir. Sunstein, kedi ve köpek sahiplerinin (bu hayvanları bir petshoptan parayla satın almış olsalar dahi) bu hayvanları istismar etmemekle, onlara yiyecek, su ve barınak sağlamakla yükümlü tutulabildiklerini örnek olarak gösterir. Sunstein'e göre problem, insanlar sahip oldukları hayvanlara kötü muamele ettiğinde başlayacaktır. Landemore'a (2006) göre ise, hayvanlar insan mülkü olarak kalsa dahi, hayvanlara yönelik kötü muameleleri önlemek mümkündür, hayvanların çıkarlarını göz önünde bulundurmuyor olsak da, insanların hayvanlara yönelik zalimce davranışlara şahit olmama hakkını savunmak ve böylelikle kötü muameleleri sınırlandırmak mümkün olabilir.

Francione'a (2007, 2021) göre bu itirazlar ve benzerleri insan harici hayvanların mülk statülerinin kaldırılmasıyla ilgili argümanların yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Francione (2007) ilk olarak, Sunstein'in eve sahip olmak ile evi yakma hakkının kısıtlanması üzerine yorumunun mülk ve hak sahibi kişiler arasındaki ayrıma dair yetersiz bir kavrayışı yansıttığını belirtir; mülklerin kullanımına dair birtakım sınırlar olduğu doğrudur ancak bu sınırlar mülkün (yakılan ev örneğinde evin) çıkarlarını korumak için değil, mülkümüzle yaptıklarımızın diğer hak sahiplerine verebileceği zararları engellemek içindir. Benzer bir şekilde insanların eğitimi, kültürel değerleri ya da gelecek kuşakların da bu yapılardan yararlanması gibi amaçlarla tarihi binaların mülk sahipleri tarafından yıkılmaları ya da değiştirilmeleri engellenebilir. Ancak bu kısıtlamalardan hiçbiri binanın çıkarları olduğu ya da bu çıkarların göz önünde bulundurulduğu anlamına gelmez. Kedi ve köpeklerle ilgili yükümlükler söz konusu olduğundaysa, yasaların hayvan sahiplerine hayvanları beslemek ve birtakım ihtiyaçlarını karşılamak için yükümlülükler tanımladığı doğrudur (dahası bu yükümlülükler çiftlik hayvanı olarak nitelenen hayvanlar için de geçerlidir), ancak aynı zamanda aynı hayvanların eğitilmek için fiziksel şiddete uğraması, aç bırakılması ya da artık sahipleri tarafından bakılmak istenmediğinde "uyutulması" gibi hakların tanınması da yaygın bir durumdur. "Kötü muamele" ifadesi çoğu zaman mülk sahibi insanların çıkarları için gerekenden daha fazla acıya sebep olduğu algısı söz konusu olduğunda devreye giren bir ifadedir, yapılan muamele mülk sahibinin çıkarları ile gerekçelendirilebildiği müddetçe haklı görülmektedir. Bir hayvanı kasti olarak susuz bırakmak genellikle insan çıkarlarıyla gerekçelendirilemediği için "kötü muamele" sayılmaktadır, ancak aynı muamele bir laboratuvar deneyinde insan çıkarları için gerekçelendirilerek haklı muamele sayılabilmektedir. İnsanlar "hayvanlara yönelik zalimce davranışlara şahit olmama haklarını" deneylerde kullanılan hayvanlar için kampanyalara imza vererek, mezbahalarda öldürülen hayvanlar içinse, mezbahaları kentlerden uzak bölgelere inşa ederek kullanabilmektedir.

Benzer bir şekilde Cochrane (2009) de, Francione'un hayvanların mülk statüsü devam ettiği müddetçe herhangi bir anlamlı refah reformunun gerçekleşmeyeceği argümanının geçersiz olduğunu öne sürer. Cochrane, sözgelimi İngiltere'de ortaya konan bir dizi hayvan refahı reformunun mülk sahiplerinin çıkarları ve verimlilik gibi harici sebeplerle açıklanamayacağını öne sürmektedir. Cochrane'in bu konuda ortaya koyduğu örnek İngiltere'de ve diğer bazı başka yerlerde gıda amacıyla *foie gras* kullanımına getirilen yasaklamadır. *Foie gras*, üretimi için kazların uzun bir süre, boru kullanılarak beslenmesi ve bu şekilde ciğerlerinin

yağlandırılması ile elde edilen özel bir kaz ciğeri biçimidir ve kazların zorla beslenmesi uygulaması acı verici olduğundan eleştirilere konu olmaktadır. Ancak bu tarz yasaklar ya da düzenlemeler gündeme gelse dahi, tam olarak uygulanamamakta, mülk sahiplerinin ve çıkar gruplarının baskılarıyla kısa süre sonra yürürlükten kaldırılmakta ya da yasağı anlamsız hale getirecek bir dizi istisna içermektedir. Sözgelimi, Cochrane'in sözünü ettiği kısıtlama ortaya çıkmış olsa bile İngiltere'ye *foie gras* ithalatı devam etmiştir ve bu yasağın kaldırılması için çıkar gruplarının faaliyetleri halen sürmektedir (Eardley, 2022). Kaliforniya'da ise *foie gras*'a getirilen yasak, bu üretimi yapan tek şirkete 8 yıl boyunca *foie gras* üretiminin insancıl yollarla yapıldığını kanıtlamak adına deneyler yapılabilmesi için hukuki dokunulmazlık tanınması sebebiyle eleştirilmiştir (Corman ve Moore, 2004), 8 yılın ardından 2012'de devreye giren yasak, 2022'de bireysel satın alma ve tüketim için kaldırılarak *foie gras* tüketimi yeniden serbest bırakılmıştır (Egelko, 2022). Genellikle sadece belli bir kültürel grubun sürdürdüğü köpek eti tüketimi ya da maliyeti sebebiyle az sayıda kişinin erişebildiği kürk kullanımı gibi bazı hayvan kullanımları hayvan istismarı olarak etiketlenmekte ve bu kullanımlara sınırlamalar ve yasaklar getirilmesi gündeme gelmektedir. Ne var ki, böyle sınırlamalar ve yasaklar, hayvan kullanımlarının daha büyük bir kısmını kapsayan rutin kullanımların sıradan ve meşru olduğu izlenimini güçlendirebilmektedir (Francione ve Charlton, 2015). Francione ve Charlton'a (2015) göre *foie gras* üretiminin yasaklanması için ortaya konan söylemler bu durumun bir diğer örneğidir. Bu söylemler, açık veya örtük bir biçimde, et tüketiminin (hatta kaz ciğeri üretiminin) diğer biçimlerinin *foie gras*'ya göre daha kabul edilebilir olduğu algısını güçlendirirler. Bu durum sayıca küçük bir çıkar grubunun aleyhine olsa da daha büyük bir çıkar grubunun lehine olacaktırⁱⁱ.

Cochrane'in (2009) diğer itirazı ise hayvanların mülk statüsünün kaldırılmasının temeline ilişkindir. Hayvan çıkarlarını gözetmenin insan ve hayvanları her açıdan eşitlemek anlamına gelmediğini, bu ahlaki görüşün temelinde benzer çıkarlara benzer muamele etme ilkesinin yattığını hatırlatan Cochrane, insan harici hayvanların bir başkasının mülkü olmama çıkarı olup olmadığı sorusunu gündeme taşımaktadır. Bir başkasının mülkü olmaları hayvanların özgürlüğünü kısıtlamaktadır, ancak Cochrane bu noktada insan harici hayvanların özgür olmaktan çıkarları olup olmadığını sorgulamaya açmaktadır. Cochrane'e göre, tüm insanlar için özgür olma çıkarından bahsetmek mümkün değildir; örneğin yetişkin olmayan insanların kendi hayatlarını yönetmelerine izin verilmemektedir. Ebeveynlik kurumu, çocukları belli kurallara tabi tutmayı, istekleri dışında bile olsa okula gitmeye zorlamayı mümkün kılmakta ve karşılığında

da ebeveynlerden çocukların temel ihtiyaçlarını karşılaması istenmektedir. Pek çok kişi, bu durumun çocukların çıkarlarına aykırı olmadığını kabul edecektir, bunun sebebi de yetişkin olmayan insanların kendi iyiliklerini çerçevlendirebilecek, değerlendirebilecek ve bu iyilik halinin peşinden gidebilecek kapasiteden yoksun olmalarıdır. Bu bağlamda ebeveynliğin mülkiyetin en azından bir boyutu olan sahip olma boyutunu içerdiğini söylemek mümkün görünmektedir.

Cochrane'e göre kedi ve köpeklere sahip olan insanların bu hayvanlarla kurduğu ilişki de benzer bir doğaya sahiptir, örneğin kedi sahipleri kedilerini güvenliklerini sağlamak amacıyla fiziksel olarak sınırlamaktadır ancak bunun kedinin çıkarlarına aykırı olduğunu öne sürmek zor olacaktır. Bu noktada hangi hayvanların özgür olmaktan çıkarları olduğunu ve bu çıkarın ne tür bir çıkar olduğunu değerlendirmek gerekir. Cochrane'e göre bu çıkarları iki kategoride ele almak mümkündür; ilk olarak diğer hayvanlara göre görece daha otonom olan büyük maymunlar ya da deniz memelileri için özgürlüğün *içkin* bir değere sahip olduğu iddia edilebilir, ikinci tip çıkar ise araçsal bir çıkardır, örneğin bir yaban tilki için özgür olma(ma)k kavranabilir bir durum olmasa da, ormandaki bir tilkiyi yakalayıp kafese kapattığımızda tilkinin mutlu bir yaşam sürmesini engellemiş oluruz: Tutsak edilen tilki, doğal çevresinden ve içinde bulunduğu etkileşim ağlarından kopartılmış olacak, tehdit altında hissedecek ve yaşamı için endişe duyacak, kapatıldığı kafesten kaçmaya çalışacak ve bu sebeple yoğun bir stres yaşayacaktır. O halde tilki için özgürlük *araçsal* bir değere sahiptir. Ne var ki Cochrane'e göre, tüm bu sayılan durumlar evcilleştirilmiş hayvanlar için geçerli değildir. Evcil hayvanların da acı çekmemekten ve öldürülmekten çıkarlarının aşikâr olduğunu belirten Cochrane, yine de acıya sebep olmayan ve hayvanların öldürülmediği hayvan kullanımı biçimlerini düşünmenin imkânsız olmadığını belirtir. Örneğin Cochrane'e göre, mevcut serbest gezen tavuk yumurtası üretimi bu şekilde olmasa da hayvanların doğalarına uygun bir serbestiye sahip oldukları ve nihayetinde öldürülmedikleri bir yumurta çiftliği hayal etmek mümkündür. Böylesi bir senaryoda hayvanlar mülk konumunda olacaktır ve özgür olduklarını söylemek mümkün değildir, ancak tavuklar otonom varlıklar olmadıklarından ya da yaban hayvanlar gibi kısıtlanmaktan dolayı güçlü bir stres yaşamıyor olduklarından Cochrane'e göre ihlal edilen bir çıkarlarından söz edilemez.

Cochrane'in bu argümanları en az iki açıdan eleştirilebilir. İlk olarak Cochrane'in otonomi ve çocuklar örneği üzerinden kurduğu analogi, insan harici hayvan etiğinde marjinal vakalar olarak bilinen argümanları çağırılmaktadır. İnsan harici hayvanların bir kısmı için, bilişsel yetilerinin insanlarla (ya da deniz memelileri ve büyük maymunlarla) karşılaştırıldığında

otonomiye sahip olamayacak kadar zayıf olması sebebiyle bu varlıkların özgürlüğe ilişkin için çıkarlara da sahip olmadıklarını öne sürmek, ortalama bir insan yetişkine göre daha zayıf bilişsel yetilere sahip insanları da bu çıkara sahip varlıklar kümesinin dışında bırakmaktadır (Garner, 2011). İnsan harici hayvanların büyük bir kısmının otonomiye sahip olmalarını sağlayacak bilişsel yetilere sahip olmadıkları, dolayısıyla bir başkasının mülkü olarak görülebilecekleri, tutsak edilebilecekleri ve bedenlerinden faydalanılabileceği çıkarımları, otonomiye sahip olamayacak düzeyde zihinsel engele sahip insanlar için de benzer sonuçlara varmayı mümkün hale getirmektedir ki, Garner'a göre bu sonuçlar sezgiye aykırıdır. Cochrane'in argümanı ile ilgili ikinci problem ise, başkasının mülkü olmama hakkını özgür olma çıkarının bir ifadesi olarak görmesidir. Oysa Francione'un ortaya koyduğu ve yukarıda da açıklanan çerçevede açıkça görülmektedir ki, başkasının mülkü olmama hakkı sahip olunan zihinsel kapasitelerden kaynaklanan bir otonominin korunmasından ziyade, insan ve insan harici hayvanların diğer tüm çıkarlarının korunmasının zeminini oluşturduğu ve hayvanları insan amaçları için kullanılacak eşya kategorisinden çıkararak ahlaki değer sahibi varlıklar kategorisine taşıdığı için önem taşır. Serbest gezen tavuk yumurtası çiftliklerinin Cochrane'in "hayal etmenin mümkün olduğunu" belirttiği şekilde olmamasının sebebi de budur, zira tavuk yumurta kaynağı olduğu müddetçe çıkarları çiftlik sahibi ve yumurta tüketicilerinin çıkarlarının yanında önemsiz sayılacaktır.

Hayvanların mülk statülerinin kaldırılması konusuna yönelik bir diğer eleştiri ise meseleye Marksist bakış açısından yaklaşan Maurizi (2021) tarafından gerçekleştirilmektedir. Maurizi'ye (2021, s. 101) göre Francione hayvanların mülk statüsünü tartışmaya açıyor olmakla birlikte, mülkiyet kavramının kendisini sorunsallaştırmaktan geri durmaktadır, bu sebeple ortaya koyduğu analiz ancak kapitalist ekonomideki burjuva mülkiyeti alanında sınırlı kalmakta, kapitalizm sonrası bir düzlemde, örneğin demokratik sosyalist bir toplumda, bireyin ve mülkiyetin taşıyabileceği olası başka anlamlar hesaba katılmamaktadır. Bu eleştirinin söz konusu tartışmada mülkiyet kavramının bağlamı ve sonuçları hakkında nasıl bir açılım getirdiği oldukça belirsizdir. Demokratik sosyalist topluma olası bir geçişin üretim araçlarının mülkiyeti ve kaynakların dağıtımını konusunda radikal bir değişimi gerektireceği açık olmakla birlikte, böylesi bir değişimin tek başına hayvanların konumu hakkında kayda değer bir iyileşmeye sebep olabileceği iddiası herhangi bir gerekçeye sahip değildir. İnsan harici hayvanların mülk statüsünde olduğu kapitalist bir toplumda, insan çıkarları arz-talep mekanizmaları ve hissedarların maddi beklentileri ile şekillenmektedir, öte yandan demokratik sosyalist bir toplumda insan çıkarlarının merkezi planlama ve kolektif mülkiyet üzerinden değerlendirileceği

tahayyül edilebilir. Ancak problem insan harici hayvanların özel mülk (kolektif ya da kamusal mülkün karşıtı olarak) olmasından ibaret değildir. İnsan çıkarlarını önceleyen bir merkezi planlamanın insan harici hayvanları şirket kapitalizminden farklı olmayan bir şekilde hammadde olarak değerlendirmeyeceğini öngörmek için bir sebep bulunmamaktadır. Böylelikle hayvan kullanımı, insan toplumunun beslenme, giyinme, eğlenme gibi çıkarlarının, hayvanların da kaynak olarak kullanılması suretiyle eşit bir biçimde karşılandığı, ancak bu amaçla halen hayvanların çıkarlarının göz ardı edildiği şekilde devam edebilir. Böylesi bir değişim, hayvanların *hangi tip mülk* olduğu, yani nasıl paylaşıldığı veya dağıtıldığı konusunda değişime yol açsa bile, çıkarlarının göz ardı edilmesine sebep olan mülk statüsünün esası hakkında herhangi bir değişikliğe sebep olmayacaktır.

Sonuç

Binlerce yıl önce gerçekleşen tarım devriminin önemli unsurlarından biri insan harici hayvanların bir kısmının evcilleştirilmesiydi ve bu süreç insanlar ve diğer hayvanlar arasındaki ilişkiyi dönüştürmüş, hayvanları insanların kullanacakları kaynaklardan biri olarak konumlandıran bir dönemi başlatmıştı. Hayvanların, acı çekebilir olmaları ve hayatları için mücadele etmeleri bu konumu zaman zaman sorguya açsa da bir doğal kaynak ya da mülkiyet nesnesi olma konumlarını meşrulaştıracak bir dizi söylem de bu sorgulamaya eşlik etmiş, insan harici hayvanlar ahlaki değer taşıyan varlıklar kümesinden kısmen veya bütünüyle dışlanmıştı. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren ahlak ve hukuk felsefesi alanındaki tartışmalar nihayet bu dışlamayı sorunsallaştırmış, hayvanların çıkarları ahlaki tartışmanın ve hukukun konuları arasına girmiştir. Ne var ki, hayvanlar hem acı çekebilen varlıklar olmaları sebebiyle doğadaki diğer insan dışı varlıklardan ayrılmış, hem de insanlar tarafından kullanılabilir, sahip olunabilecek ve öldürülebilecek nesnelere sınıfta yer almaya devam etmişlerdir.

İnsan harici hayvanlarla ilgili bu ikircikli durumu tahlil etmeye ve bu ahlaki çıkmaza bir çözüm bulmaya çalışan çok sayıda kuram ortaya atılmış olmakla birlikte, Francione'un Hayvan Haklarına Abolisyonist Yaklaşımı, hayvanlarla ilgili ahlaki ve hukuki karmaşanın kaynağı olarak hayvanların mülk statüsüne işaret etmiştir. Hayvanların insan mülkü olarak değerlendirilmeleri, acı çekmemek ya da öldürülmemek gibi hayati çıkarlarının dahi insanların basit çıkarları ve talepleri karşısında hiçe sayılmasının yolunu açmaktadır. Bu sebeple, insan harici hayvanların

mülk statüsünün kaldırılması ve hem insanları hem de diğer hayvanları kapsayan bir temel hak olarak “başkasının mülkü olmama hakkı”nın tanınması önerilmektedir.

Bu yaklaşıma yönelik, insan harici hayvanların mülk statüsünün kaldırılmasının bireyler ve toplumlar açısından zorlayıcı yükümlülükler doğuracak olduğu, mülk statüsünün insan harici hayvanların çıkarlarının göz önünde bulundurulmasına her durumda engel olmadığı, hayvanların önemli bir kısmının başkasının mülkü olmama ya da özgür olma çıkarına sahip olmadığı ve sorunun hayvanların mülk statüsünden ziyade kapitalist toplumdaki mülkiyet kurumunun kendisi olduğu şeklindeki itirazlar mevcut olsa da, bu itirazların hiçbiri hayvanlara atfedilen mülk statüsünün kendisindeki yanlışlığı açıklayamamakta, bu yanlışlığın sonuçlarına tatmin edici çözümler üretememektedir.

Bentham, insanlara keyfi bir biçimde atanarak büyük adaletsizliklere yol açan mülk statüsünün tartışmaya açıldığı ve kaldırılmakta olduğu bir çağda, nihayet bir gün hayvanların bacalarının sayısı ya da bedenlerini kaplayan tenin biçimi gibi keyfi kriterlerin de hissedebilir varlıkların alınıp satılabilme kaderine terk edilmeleri için yetersiz gerekçeler olduğunun anlaşılabilceğini yazıyordu. İnsan harici hayvanlara ilişkin ahlaki tartışma uzun bir zaman hayvanlara yönelik muamele biçimlerinin nasıl olması ve nerede sınırlandırılması gerektiğine odaklanmış olsa da, tüm bu sınırları geçirgen hale getiren unsur olarak hayvan mülkiyetinin işaret edilmiş olması çok daha yenidir.

Francione (2007, 2021), hayvanların mülk statüsünün ortadan kaldırılmasının hukuki reformlar yoluyla değil, toplumdaki ahlaki paradigmanın değişmesiyle gerçekleşeceğini öne sürmektedir. Buna göre, insanlar bireysel olarak insan harici hayvanların sahip oldukları hakkı tanırlar ve yaşamlarını bu yönde düzenleyerek vegan yaşamı benimserse, hukuk toplumdaki bu paradigma değişimini takip edecektir. O halde, vegan yaşamı benimseyen bireylerin hızla artması ve hayvan bedenlerinin insan çıkarları için kullanımına karşı argümanların görünürlüğü, insan harici hayvanların mülk statüsünün toplumsal bir tartışmanın konusu olacağı paradigma değişiminin eskisi kadar uzak olmadığı bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

ORCID ID

Berk Efe ALTINAL

<https://orcid.org/0000-0001-6987-8012>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- Bentham, J. (1996). *An introduction to the principles of morals and legislation: The collected works of Jeremy Bentham*. Oxford University Press.
- Cochrane, A. (2009). Ownership and justice for animals. *Utilitas*, 21(4), 424-442 doi:10.1017/S0953820809990203
- Cordeiro-Rodrigues, L. (2017). Animal abolitionism and 'racism without racists'. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics* 2017 30:6, 30(6), 745-764. doi:10.1007/S10806-017-9697-0
- Corman, L. ve Moore, R. (2004, 2 Kasım). *Transcript of Gary Francione on the California ban on foie gras*. Animal Voices. [Radyo Yayını Transkripti] Cıut 89.5 FM. https://animalvoicesradio.files.wordpress.com/2010/06/20041102_gary_francione.pdf adresinden erişildi.
- Descartes, R. (1998). *Discourse on method and meditations on first philosophy (Çev. Cress, D)*. taylorfrancis.com. Hackett Publishing Company.
- Eardley, N. (2022, 19 Şubat). Ministers set to drop UK ban on foie gras and fur imports. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/uk-politics-60439796> adresinden erişildi.
- Egelko, B. (2022, 6 Mayıs). Appeals court OKs out-of-state foie gras producers selling to Californians. *San Francisco Chronicle*. Erişim: <https://www.sfchronicle.com/bayarea/article/Appeals-court-OKs-out-of-state-foie-gras-17155221.php>.
- Fischer, B. (2018). Is Abolitionism guilty of racism? A reply to Cordeiro-Rodrigues. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 31(3), 295-306. doi:10.1007/S10806-018-9725-8
- Francione, G. L. (1995). *Animals, property and law*. Philadelphia: Temple University Press.
- Francione, G. L. (2000). *Introduction to animal rights: Your child or the dog?* Philadelphia: Temple Univ Press.
- Francione, G. L. (2007). Reflections on Animals, property, and the law and Rain without thunder. *Law and Contemporary Problems*, 70(1), 9-58.
- Francione, G. L. (2021). *Why veganism matters: The moral value of animals*. New York: Columbia University Press.
- Francione, G. L. ve Charlton, A. (2015). *Animal rights: The abolitionist approach*. Exempla Press.
- Garner, R. (2011). In defence of animal sentience: A critique of Cochrane's liberty thesis. *Political Studies*, 59(1), 175-187. doi:10.1111/J.1467-9248.2010.00848.X
- Gautron, J., Réhault-Godbert, S., van de Braak, T. G. H. ve Dunn, I. C. (2021). Review: What are the challenges facing the table egg industry in the next decades and what can be done to address them? *Animal*, 15, 100282. doi:10.1016/J.ANIMAL.2021.100282
- Göger, H. (2017). Cıvıv cınsıyetını kuluçkadan çıkmadan önce veya günlük yaşta belirleme yöntemleri. *Tavukçuluk Araştırma Dergisi*, 14(1), 13-19.
- Jadeja, N. (2006). Why the status of animals should remain as property. M. D. Hauser, F. Cushman ve M. Kamen (Ed.), *People, Property, or Pets?* içinde (ss. 17-23). West Lafayette: Purdue University Press.
- Landemore, H. (2006). Why should one reject the motion intending to remove animals from the status of property. M. D. Hauser, F. Cushman ve M. Kamen (Ed.), *People, Property, Or Pets?* içinde (ss. 65-76). West Lafayette: Purdue University Press.
- Maurizi, M. (2021). *Beyond nature*. Leiden: Brill.

- Newmyer, S. T. (1999). Speaking of beasts: The Stoics and Plutarch on animal reason and the modern case against animals. *Quaderni Urbinati di Cultura Classica*, 63(3), 99. doi:10.2307/20546612
- Nibert, D. (2013). *Animal oppression and human violence: Domeseccration, capitalism, and global conflict*. New York: Columbia University Press.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, state, and utopia*. New York: Basic Books.
- People for Ethical Treatment of Animals. (2005a). *Analysis of controlled-atmosphere killing vs. electric immobilization from an economic standpoint*. <https://www.peta.org/wp-content/uploads/2021/06/CAKeconomicsynopsiswithletterhead.pdf> adresinden erişildi.
- People for Ethical Treatment of Animals. (2005b). *Poultry producer CAK endorsements*. <https://www.peta.org/wp-content/uploads/2021/06/CAKProducerEndorsements1.pdf> adresinden erişildi.
- Popova, T., Petkov, E., Ignatova, M., Vlahova-Vangelova, D., Balev, D., Dragoev, S. ve Kolev, N. (2022). Male layer-type chickens - an alternative source for high quality poultry meat: a review on the carcass composition, sensory characteristics and nutritional profile. *Brazilian Journal of Poultry Science*, 24(3). doi:10.1590/1806-9061-2021-1615
- Porphyry. (2000). *On Abstinence from killing animals* (Çev. Clark, G.). Bloomsbury Academic. doi:10.5040/9781472552075
- Shue, H. (1980). *Basic rights : subsistence, affluence, and U.S. foreign policy*. Princeton University Press.
- Singer, P. (2017). *Practical ethics* (3rd edition.). Cambridge: Cambridge University Press (CUP).
- Sorabji, R. (1995). *Animal minds and human morals: The origins of the western debate*. Cornell University Press. doi:10.7591/9781501717888/HTML
- Sunstein, C. R. (2001, 29 Ocak). Slaughterhouse jive. *New Republic*, 40-45. <https://newrepublic.com/article/63234/slaughterhouse-jive> adresinden erişildi.
- Tannenbaum, J. (1995). Animals and the law: Property, cruelty, rights. *Social Research*, 62(3), 539-607.
- Weissmann, A., Reitemeier, S., Hahn, A., Gottschalk, J. ve Einspanier, A. (2013). Sexing domestic chicken before hatch: A new method for in ovo gender identification. *Theriogenology*, 80(3), 199-205. doi:10.1016/J.THERIOGENOLOGY.2013.04.014

ⁱ Nibert'in özgün metninde bu kavram *domeseccration* olarak geçmektedir. Kavramın başındaki "dome", evcilleştirme kelimesinin İngilizcesi olan *domestication* kelimesinden gelmektedir, kelimenin etimolojik kökeni, Latince "eve ait" ya da "evle ilgili" anlamlarına gelen *domesticus* kelimesine dayanmaktadır. Kelimenin ikinci kısmı ise İngilizce kutsal olan ya da önem verilen bir varlığın bozulması, hasara uğratılması anlamına gelen *deseccration* kelimesine gönderme yapmaktadır. Bu sebeple kelimeyi Türkçe metinde kullanırken bu iki anlamı da içerecek *evcilbozum* kelimesini tercih ettim.

ⁱⁱ Francione ve Charlton'a (2015) göre bu çıkar grupları arasında hayvan üreticileri, hayvancılık sektörü ve hayvansal ürünleri tüketen son kullanıcının yanı sıra hayvan refahı dernekleri de vardır. Hayvan refahı dernekleri, *foie gras* gibi bazı hayvansal ürünleri ya da *kapparot* gibi dini ya da kültürel hayvan kullanımlarını hedef alarak, toplumun bu kullanımlarla doğrudan ilişkili olmayan genelinden bağış ve destek toplayabilmekte, hayvanlara yönelik muameleleri düzenleme yoluyla hayvancılık sektörü ile iş birlikleri kurabilmekte, çeşitli hayvansal ürünlere onay verdiklerini gösteren damga ve logoları satabilmektedir.

Mülkleştirilen Kölenin Kendinin Bilincine Ulaşma Mücadelesi: Seremoni ve Parazit Filmlerinin Hegel'in Efendi-Hizmetkâr Diyalektiği Bağlamında Karşılaştırılması

Fazilet Fatıma ALÇIK¹

¹ PhD Student, İstanbul 29 Mayıs University, Graduate School of Social Sciences, Department of Philosophy (ORCID ID: 0000-0003-1727-4254)

Özet

2019 çıkışlı ve 2020 Oscar Ödülü alan *Parasite* filmi ile 1996 çıkışlı *La Cérémonie* filmi, sinemanın uzun yıllardan beri sınıfsal farklılıkları ele almaya devam ettiğini gösteren filmlerden ikisidir. Gerek Marx'ın etkisiyle gerek toplumda yüzyıllardır görünen sınıf farkından ötürü bu sorunları konu edinen filmler popülaritesini kaybetmemiştir. Fakat sınıf çatışmasının sahnelenmesinden ziyade, kişilerin bizzat mülk olma ve mülksüzleşmesi üzerinden özgür bir bilince sahip olmasının yolunun açılması gerektiği için bu filmleri farklı bir okumaya tabi tutmak gerekir. Bu nedenle, kişilerin özgürlüğünü yakından ilgilendiren bu iki film seçilerek Hegel'in efendi-hizmetkâr diyalektiğine göre bir okuma sunulacak ve hizmetkârın bir mülk haline getirilmesine rağmen çalışması aracılığıyla nesnelere kurduğu irtibat üzerinden bir özgürlük imkanının bulunması tartışmaya açılacaktır. Söz konusu iki film, bilinç kazanmanın gerçekleşmesi ve gerçekleşmemesi zıtlığı içinde ele alınacaktır. Çünkü yönetmenlerin ifadelerinin aksine, *Parazit* filmi bir kapitalizm savunusuna dönüşürken *Seremoni* filmi sınıf sistemine bir başkaldırıyı temsil eder. Bu karşıtlık çerçevesinde ise yalnızca Hegel'in Tinin Fenomenolojisi kitabında kendinin-bilinci bölümünde yer alan efendi-hizmetkâr (mastery-servitude) diyalektiği bağlamında bir tanınma mücadelesine başvurulacaktır. Yapılan soruşturmanın temel nedeni, soyut bir araştırma yapmak yerine toplumun aynası ve toplumu dönüştüren bir yapı olarak sinemanın bu bağlamda yol açtığı problemleri veya çözüm yollarını ifade etmektir. Film okuma yöntemi olarak ise göstergebilim kullanılacaktır. Filmler, yönetmenlerinin niyetlerini okuma dışında, Hegel perspektifinden kullanılan metafor ve ikiliklerin ortaya çıkardığı sonuçlar üzerinden tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hegel, *Parazit*, *Seremoni*, efendi-hizmetkâr diyalektiği, tanınma mücadelesi, ölüm, özgürlük, mülk.

Servant Called Property Struggle to Reach Self-Consciousness: Comparison of Ceremony and Parasite Movies in The Context of Hegel's Master-Servant Dialectic

Abstract

Parasite, which was released in 2019 and won the 2020 Oscar Award, and La Cérémonie, released in 1996, are two of the films that show that cinema has continued to deal with class differences for many years. Films dealing with these problems have not lost their popularity, both due to the influence of Marx and the class difference that has been visible in society for centuries. However, these films should be subject to a different reading, since the way for people to have a free consciousness should be opened rather than the staging of class conflict. For this reason, these two films, which are closely related to the freedom of individuals, will be read as a journey to freedom according to Hegel's master-servant dialectic. These films will be discussed in opposition to the realization and non-realization of consciousness. Because, contrary to the statements of the directors, Parasite turns into a defense of capitalism, and Ceremony is a rebellion against the class system. Within the framework of this opposition, a struggle for recognition will be applied only in the context of the master-servitude dialectic in the self-consciousness section of Hegel's Phenomenology of Spirit. Semiotics will be used as the method, and instead of reading the intentions of the directors, I will try to present the results emerging when metaphors and dualities are read from Hegel's perspective.

Keywords: Hegel, Parasite, Ceremony, master-servant dialectic, struggle for recognition, death, property, freedom.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Fazilet Fatıma ALÇIK

PhD Student, İstanbul 29 Mayıs University, Graduate
School of Social Sciences, Department of Philosophy

E-mail / E-posta

faziletalcik@gmail.com

Manuscript Received / Gönderim Tarihi

July 18, 2022 / 18 Temmuz 2022

Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi

November 15, 2022 / 15 Kasım 2022

To Cite This Article / Kaynak Göster

ALÇIK, F. F. (2022). Mülkleştirilen Kölenin Kendinin Bilincine Ulaşma Mücadelesi: Seremoni ve Parazit Filmlerinin Hegel'in Efendi-Hizmetkâr Diyalektiği Bağlamında Karşılaştırılması, *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters*, Vol. 16, 30-51.

Mülkleştirilen Kölenin Kendinin Bilincine Ulaşma Mücadelesi: Seremoni ve Parazit Filmlerinin Hegel'in Efendi-Hizmetkâr Diyalektiği Bağlamında Karşılaştırılması

Giriş

2019'da gösterime giren ve 2020'de -yabancı film dalında- Oscar Ödülü alan *Parasite* (Parazit) filmi ile 1996 çıkışlı *La Cérémonie* (Seremoni) filmi, sinemanın uzun yıllardan beri sınıfsal farklılıkları ele almaya devam ettiğini gösteren filmlerden ikisidir. Gerek Marx'ın etkisiyle gerek toplumda yüzyıllardır görünen sınıf farkından ötürü bu sorunları konu edinen filmler popülaritesini kaybetmemiştir. *Seremoni* filminin yönetmeni Fransız Yeni Dalga akımına mensup Claude Chabrol, röportajında sektörde kalabilmek için bu tarz filmler -özellikle de sınıf çatışması bağlamında suç konulu filmler- çektiğini belirtmiştir (Yakir ve Chabrol, 1979). Devletin geleneksel sinema yasaklarına karşı bir ayaklanma ile başlayan Yeni Dalga akımı, "bu endüstrinin prensiplerine başkaldıran sinema eleştirmeni ve yönetmenlerin bir araya gelerek oluşturdukları bir akımdır" (Yıldırım ve Aytekin, 2019). Yeni Dalga akımında yer alsa da Chabrol, bu akımın önemli isimlerinden olan Jean-Luc Godard'ı takdir etmesine rağmen onun entelektüel gözle dünyaya bakıp film yapmasının bir felakete yol açtığını, bu nedenle polisiye ve komedi alanında film yapmak gerektiğini savunur (Yakir ve Chabrol, 1979). *Parazit* filminin senarist ve yönetmeni olan Bong Joon-ho ise özellikle bu filmi, Güney Kore'nin zenginliğinin arkasında yatan sınıf uçurumunu dile getirmek için çektiğini söyler: "Bu hiç adil değil Kore'de, bütün dünya kapitalizm düşüncesinin reddedilmediği bir durumla karşı karşıya" (Hasar, 2020). Ne var ki, ironik bir şekilde *Seremoni* filmi, sınıfsal çatışmayı tüm gerçekliği ile resmederken, *Parazit* filmi Bong Joon-ho'un diğer filmlerinde olduğu gibi kapitalizm ve sınıf farkı eleştirilerini sunmanın arkasında bir kapitalizm savunusu dile getirir. Yönetmenin diğer filmleri olan *Okja* (2017) ve *Snowpiercer* (2013) filmlerine baktığımızda da aynı durumu görürüz. Tespitimizi kanıtlamak için filmlere kısaca değinecek olursak: *Snowpiercer* filmi, ilk başta sınıfsal hiyerarşiye karşı bir devrim mücadelesini anlatıyor gibi gözükse de daha detaylı incelendiğinde, devrimi gerçekleştiren karakterin trenin başına (yönetici kısmı) ulaştığında, bu devrimin nüfus artışı nedeniyle yöneticiler tarafından düzenlendiğini öğrenmesi, yani faydacı bir kurgu gütmesi, devrimin niteliğini zedeler. Curtis bunu öğrendikten sonra, bir çocuk ve kadının trenin dışına çıkmasını sağlasa da devrimi tam manasıyla gerçekleştiremez. Tabii devrimin uyuşturucu bir madde olan

kronol karşılığında gerçekleşmesi de kapitalist alışverişi filmin merkezine yerleştirir. Aynı şekilde, *Okja* filmi de kapitalist tüketimi eleştirel komedi biçiminde aktarıyor gibi gözükür. Fakat film, Mija'nın yetiştirdiği genetiği değiştirilmiş bir domuz olan *Okja*'yı bir altın domuz karşılığında kurtarıken diğer domuzları kurtaramaması, "sistemi yıkamazsın, sadece bir değer karşılığında kendi mülkünü kurtarabilirsin" mesajını vermektedir.

Seremoni ve *Parazit* filmlerine döndüğümüzde, yönetmenlerinin niyetlerini okuma dışında, filmlerdeki metafor ve ikiliklerin Hegel perspektifinden ortaya çıkaracağı sonuçları sunmaya çalışacağız. Söz konusu okumayı gerçekleştirirken, *Parazit* ile *Seremoni* filmlerini az önce bahsettiğimiz karşıtlık içerisinde ele alacağız. Bu karşıtlık çerçevesinde, yalnızca Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi* kitabında kendinin-bilinci bölümünde yer alan efendi-hizmetkâr¹ (mastery-servitude) diyalektiği bağlamındaki tanınma mücadelesine başvurulacaktır. Yapılan soruşturmanın temel nedeni, soyut bir araştırma yapmak yerine toplumun aynası ve toplumu dönüştüren bir yapı olarak sinemanın toplumdaki hangi olumsuz yönleri pekiştirdiğini ifade etmek olacaktır. Bu amaçlar çerçevesinde, ilk bölümde efendi-hizmetkâr diyalektiğinin bir bilinç durumunun tezahürü olarak sınıfsal köleliği ne kadar yansıttığını araştırarak filmlerin nasıl okunması gerektiği ortaya konacaktır. İkinci bölümde, her iki film ilk bölümde varılan sonuca göre, "efendi-hizmetkâr diyalektiği" ve "tanınma uğruna mücadele" kavramları bağlamında incelenecektir. Son bölüm ise Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nin ilgili bölümünde aktarıldığı kadarıyla filmlerin hangisinin, ölüm ile ilişkisi bakımından özgürlüğe yer verdiğini soruşturacak ve sonuç kısmına bağlanacaktır.

Efendi-Hizmetkâr Diyalektiği ve Mülksüzleştirme-Tüketim Bağlamında *Parazit* ve *Seremoni* Filminin Okunması

Seremoni ve *Parazit* filmlerini Hegel'in efendi-hizmetkâr diyalektiği çerçevesinde incelemek için öncelikle bu diyalektiğin bir sınıfsal çatışmaya denk gelip gelmediğini sorgulamamız gerekir. Çünkü her iki filmin de temel çatışması sınıfsal farklılıklar üzerinedir. Fakat Hegel, Marx'ın aksine sınıf çatışmasından değil bilincin efendi-hizmetkâr durumlarından bahseder (Hyppolite, 1974, s. 171). Bu ayrımı anlamak için öncelikle Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde ne yapmaya çalıştığına kısaca bakmak gerekir. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi*'nde bireysellikten evrenselliğe geçiş arayışında bilincin geçtiği süreçleri aktarır:

(Hegel) Bilincin deneyiminin bilimine dair ilk düşüncesinin, zorunlu olarak, bilincin kendi biçimlerinin ve oluşumlarının tarihine dönüştüğünü kavradıkça, "tin"in tarihsel hareketine dair yorumunun, Kant'ın doğadaki "gerçek" harekete dair fenomenolojisine benzediğini görmüş ve yapıtının başlığını mecazen, tinin "fenomenolojisi" olarak koymuştur: Tinin sadece "görünüştaki" değil, tarihteki "gerçek" hareketine dair bir inceleme anlamında. (Pinkard, 2012, s. 198)

Bu nedenle *Tinin Fenomenolojisi*, önce bilinç bölümüyle evrensele ulaşamayan bilincin duyuşal keskinlik, algı, anlama aşamalarını incelemeye tabi tutar: "Bilinç bölümünde özne kendisini nesneden dışsallaştırmak suretiyle, sırasıyla seyreden, algılayan ve kavrayan bir özne olarak koyulur" (Sabancı, 2018). Hegel, bilinç bölümünde Pinkard'ın da açıkladığı üzere en dolaysız olandan başlayarak şeylerin bir kadavra gibi hareketsiz verili olmadığını, bir dolayımın söz konusu olduğunu vurgular (2012, s. 199). Husserl'in *yönelimsellik*le ifade etmiş olduğu "her şey bir şeyin bilincidir" sözüne benzer biçimde Hegel, bilincin hareketine odaklanır ve Fichte'nin biçimselci yapısının aksine, teorik ya da pratik aklın değil, duyguların karar almayı sağladığını vurgulayarak kendinin bilincini *arzu* olarak tanımlar (Albayrak, 2022, s. 145). Arzu kavramı, kendinin bilinci bölümü bağlamında daha detaylı incelenecektir. Bilincin hareketinden devam edecek olursak, Hegel bu hareketin anlama bölümünde tamama erdiğini vurgular ve böylece tekil hareketin evrensele doğru gittiğini görürüz. Bu sayede duyu ötesine geçtiğimiz için bilincin kendisine gitmenin yolu açılmış olur ve kuvvet (force) kısmında Hegel'in diyalektiğinin üç anı olan kendinde (*in-itself*), kendi-için (*for-itself*), kendinde ve kendi için - her bölümde karşımıza çıkacağı üzere- sürekli tekrarlanır. Kendinde ve kendi için hep tekrarlandığında kendi ve ötekinin ayırım ve birliği gerçekleşmiş olur; "tin kendinin bilinci olarak kendisini gerçekleştirir; bu kendinin bilinci de kavramı itibarıyla 'bir Biz olan bir Ben, ve bir Ben olan bir Biz'dir'" (Albayrak, 2022, s. 150). Dolayısıyla kendi ve ötekinin bu ayırımı ve birliği yazımız için önem teşkil etmektedir. Bununla birlikte, bilincin bir kendinin-bilinci (self-consciousness) gerektirmesi "çoktan dolayımlanmış olan kendinin bilinci, kendinin bilinçli faileri arasındaki karşılıklı tanıma [*Anerkennung*] biçimlerine bağlıdır" (Pinkard, 2012, s. 199). Hegel'in bu noktada kattığı tarihsellik ise insanın daima önce hatalar yaparak doğruyu bulması ile ilişkili olarak, şimdiye kadar başarısız olan tanınma girişimlerine geçmişten yola çıkarak bakmak ve ders çıkarmaktır. Nitekim bu yazının amacı da her iki filmdeki tanınma bağlamında yaşanan başarısızlıklarda tanınmanın nasıl gerçekleşeceğini ele almaktır. Bunun için Hegel'in de ifadesiyle "kendisi-için (for-itself) olmak ve kendini başkalarıyla ilişkilendirmek, hakikatin (truth) koşulsuz evrensel oluşunda yatan niteliğini ve özünü oluşturur ve sonuç kesinlikle evrenseldir" (2018, s.134). Yani

"bir şey kendi için olduğu kadar öteki içindir, öteki için olduğu kadar da kendi içindir"; bu ikisini ilişkiselliği içinde düşünmek gerekir (Hegel, 2018, s.123). Bu ilişkiselliği hem kendi için hem öteki için olarak ikili bir anlam içinde kavramak gerekir. Son olarak, Hegel bilinç bölümünü üç an ile sona erdirir. İlk adımda, niteliklerin tekil olarak ilişkide bulunmadan bir arada olduklarını görürüz. İkinci adımda aynı nesnede bulunan bu farklı nitelikleri algılamak için bir birlik kurulur. En son aşamada ise birlik ve çokluğun bir arada bulunduğunu görürüz (Hegel, 2018, s.115). Hegel için gördüğümüz nesnelere tecrübe ettiğimiz durum da bundan ibarettir. Bir bardaktaki sertlik, şeffaflık gibi niteliklerin hem korunup hem de bardak olarak bir arada bulunmaları bunun ifadesidir. Bu birliğin ardından, pratik olanı ele alan kendinde bilinç bölümünde; bilinç beslenme, üreme ve toplumsal yaşamda arzu ile tüketmeye yöneldiğinde beslenme ve üremede tanınmaya erişemez. Bunun için bizi tin bölümüne götürecek olan toplumsallık gerekir. Çünkü tüketim (yazının ilerleyen yerlerinde açıklayacağımız üzere) kötü sonsuz şeklinde ilerleyeceğinden daima devam eden ve nihai tatmine ulaştırmayan bir eylemdir. Zira "her bir kişi, kendi 'olumsuzluğunu' yani kendi tasarısının hiçbir zaman salt olarak bir arzunun gücüyle ya da yoğunluğuyla tam olarak belirlenemeyeceğinin farkına varır" (Pinkard, 2012, s. 200). Hegel'in sözleriyle "kendinin-bilinci, tatmini ancak başka bir kendinin-bilincinde bulur" (2018, s.175). Dolayısıyla öteki ile olan ilişki bağlamında kendinin-bilinci bölümüne geçerek efendi-hizmetkâr ilişkisini ele alabiliriz.

Hegel'in tabiriyle, şimdi, "kendinin-bilinci ile hakikatin doğuş alanına gelmiş oluyoruz" (2018, s.167). Yaşam döngüsü ve arzu kısımlarında geçen beslenme ve üreme ile kendinin bilinci, tanınmaya erişemez. Bu nedenle karşımıza efendi-hizmetkâr diyalektiği çıkar. Söz konusu diyalektiğin, "bu kesinliğin hakikati, kendinin-bilincinin ikilenmesi, iki kez refleksiyona girmesidir" cümlesiyle tamamlandığının söylenmesi gerekir (2018, s.176). Efendi-hizmetkâr bilinçlerinin ilişkisinde olduğu gibi, "bilincin her anı da asıl anlamını tinin somut bağlamında bulur... bu anların içkin ilişkisini sağlayan, tinin kendi içinde farklar yaratan ve bu farkları birliğe taşıyan kendi hareketidir" (Albayrak, 2022, s. 209). Bu sayede hem ayırma hem birliğe dikkat çekilebilir ve bir ortaklık mümkün olur; ancak bu durumun bir bilinç durumu olduğunu hatırlatmak gerekir. Tin bölümü bu yazının konusu olmadığı için ortak bilinçten yeterince bahsedilemeyecek olsa da bu bağlamda tanınmanın çatışması olmadan toplumsallığın da olmayacağını vurgulamak önemlidir.

İnceleyeceğimiz filmlere gelecek olursak, filmlerde sınıfsal çatışma işleniyorsa ve Hegel sınıfsal çatışmadan Marx'ın aksine bahsetmiyorsa, bu filmler Hegel'in bakış açısından nasıl

okunabilir? Bunun için, Hegel'in efendi-hizmetkâr diyalektiğini Haiti Devrimi ile doğrudan ilişkilendiren Buck-Morss'un kitabındaki kanıtlamayı ele almamız gerekir. Çünkü Hegel'in diyalektiğinin Haiti ile ilişkilendirilmeden bir sınıf mücadelesi şeklinde okunmasının temel nedenlerinden biri Hegel'in Marksist okumasıdır: "Marksistler gerçek köleliği önemli bir mesele olarak görmemiş -ne kadar çağdaş olursa olsun- modernlik öncesi bir kurum olarak değerlendirmiş, bu hikâyeden çıkarıp atmış ve geçmişe havale etmiştir" (Buck-Morss, 2012, s. 69). Hegel'in efendi-hizmetkâr diyalektiğini, Haiti Devrimi'ni düşünerek yazdığını savunan Buck-Morss, Hegel anlatılırken Haiti'den bahsedilmemesinin önüne geçmek ister (2012). Bunu savunmak içinse, Hegel felsefesinde tarih-hakikat ilişkisinin zorunlu olduğuna göndermede bulunarak köleliğin tarihsel bir anlatısını sunar. Bununla beraber, *Tinin Fenomenoloji'sinde* efendi-hizmetkâr diyalektiğini köle ayaklanmasına getirmeden keserek başka bir konuya geçmesi Hegel'in bu konudaki çekimser suskunluğu ile ilişkilendirilir. Buck-Morss, bunun nedeninin daha çok, zor dönemlerden geçen Hegel'in bu konuda açık seçik yazarak tutuklanmak istememesiyle alakalı olduğunu ifade eder. Buck-Morss'un ise kitabında geniş bir şekilde kölelikten bahsederek, Haiti Devrimi'nin hangi koşullar ve nedenler altında gerçekleştiğini objektif biçimde aktardığını görürüz. Köleliğin ticaret ve ekonomiyle olan yakın ilişkisini resmederken kölelerin de bir mülk olarak kabul edildiğini aktarır. Bununla beraber, insan özgürlüğünü savunan o kadar filozof ve toplumbilimci arasında kimsenin Avrupalıların sahip olduğu köleler hakkında konuşmaması Buck-Morss'u rahatsız eder ve Hegel'in bu suskunluğu bozduğunu savunur. Buck-Morss, Hegel tam da *Minerva* dergisini yakından takip ettiği için efendi-hizmetkâr diyalektiğinin Haiti Devrimi ile yakından alakalı olduğunu savunur. Nitekim Hegel, *Tinin Fenomenolojisi'nde* özgürlüğün gerçekleşmesini aşama aşama aktarırken zaten Haiti Devrimi'ni desteklemiş olur: "Césaire, Hegel'i okumanın sahiden üretken, 'evrensel' deneyiminin, bütünsel ve bütünselleştirici sistemin bir özetinden değil; insanın kendi tahayyülünün, en somut haliyle diyalektik düşünceyle karşılaşarak ulaşabileceği özgürleşmeden geçtiğini anlamıştır" (2012, s. 27). Fakat burada Buck-Morss'un değinmediği bir ayrıntıya yer vermek gerekir. Her ne kadar Hegel'in Haiti gibi devrimlere hak verdiğine katılsak da köle konumundaki insanlar ile bu durumdaki insanın bilinç durumunu birbirinden ayırmak gerekir. Köle konumunda mülk olarak görülen ve kullanılan insanlar böyle adlandırılırsalar da Hegel, onların konumuna yönelik değil bu durumda iken hangi bilinç durumunda olduklarını adlandırarak bir fark ortaya koyar. Köle, toplumda bir mülk konumunda olsa da bilinç durumunda belki de hala özgürlüğüne yer kaldığından, mülk değil hizmet eden konumundadır.

Bu bilinç durumunun adlandırılması, kölenin edilgen bir araç değil, bizzat kullanımda olan aktif bir bilince sahip olduğunu vurgular ve bu sayede bunu fark eden hizmetkâr bilincin, kendinin bilincine dönüşmesinin imkânı elde edilir.

Buck-Morss'un kanıtlamasına devam edecek olursak, Hegel'in Jena derslerine gittiğini öğreniriz. Bu dönemde Hegel, Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabının etkisiyle ihtiyaç ve emek bakımından tüketiciliğe odaklanmıştır. Buck-Morss'un yorumuyla, Smith'in verdiği örnekteki "toplu iğnenin istiflendikçe istiflenmesi görüntüsü ve tekrara dayalı parçalı çalışma eylemlerinin işçiler üzerindeki köreltici etkisi Hegel'i büyülemiştir". Hegel şu sözleri sarf eder: "ihtiyaç ve emek öyle 'korkunç bir karşılıklı bağımlılık sistemi' yaratır ki, elementler gibi körü körüne dolanıp duran bu sistemi tıpkı yabani bir hayvan gibi devamlı, cebren terbiye etmek, denetim altına almak gerekir" (2012, s. 16). Bu tespiti ile Hegel, eleştirisinin merkezine burjuva ya da sivil toplum gibi kavramlardan ziyade ekonomiyi yerleştirerek "tüketicilerin doymak bilmez arzusu"nun "bitmez tükenmez, sınırsız üretimiyle birleştiğinde, belli bir sınırı olmayan 'şeylerin hareketi'ni ürettiğini ortaya koyar" (Buck-Morss, 2012, s. 19). Söz konusu sonsuzluk, bizi direkt köle ticaretine ve fabrika ile de körleştirici işçi emeğine götürür. Nitekim Hegel bu doyumsuz tüketim için *kötü sonsuz* kavramını kullanır; fakat "kötü sonsuz, anlama yetisinin yapısından kaynaklanan yanlış bir yorumun ürünü olarak ortaya çıkar" (Albayrak, 2022, s. 181). Nitekim kapitalizm bunu sağlar; bir telefon aldığımızda onun hep daha iyisi hep bir fazlası olduğu için bizi ikinci olumsuzlamaya götürür ve bu böyle sonsuza kadar devam eder. Hegel bu noktada ihtiyaç ile arzuyu ayırt eder: Hangi telefona ihtiyacım var sorusunu sorduğumuzda *sonsuz kötü* olan artı bir gerçekleşmez. Oysa ötekenden kendine geri dönüş ile sağlanan sonsuzluk, arkadaşlık ya da sevgide olduğu gibi hakiki sonsuza götürür (Albayrak, 2022, s. 184).

Peki bunun filmlerle ilişkisi nedir? Bu tespit, her iki filmde de ana tema olan mülk-mülksüzlük ya da zengin-fakir ilişkisini ekonomi açısından ele almamızı kolaylaştırır. Artık filmi bir sınıf mücadelesi olarak değil ekonomik zıtlıklar üzerinden inceleyebiliriz. Zira Buck-Morss'un Hegel-Haiti arasında kurduğu ilişki burada başlar. Doymayan bir tüketim varsa, bitmeyen de bir üretim olması gerekir. Peki bu üretimi kim gerçekleştirecek? Azınlığın tükettiği çoğulluğu üretmek için fazlaca kişi gerekir, fakat bunlar sonsuz tüketemeyen kişilerdir. Kölelerin konumu tam da budur; onlar yenilen şekerin bedelidir. Nitekim içinde bulunduğumuz çağda, şeker üretiminden farklı bir durum söz konusu olsa da ortaklıklar mevcuttur. *Parazit* filminde Park ailesinin varlıklı olduğunu ve fakir olan Ki ailesi ile aynı kişi sayısına sahip olsa da fazlaca yiyeceklerinin bulunduğunu görürüz. Bu durum, şekeri tüketen zenginler ile çalıştırılan işçiler

arasındaki benzerliği yansıtmaktadır. Oysa bu filmde sürekli tüketmeye meyilli aile Ki ailesi olarak karşımıza çıkar. Bu da kapitalizmin günümüzde tersine çevrilip daha alt gelirli kişilerin fazla tüketime odaklandığının bir göstergesidir: tüketmek için kendi kendilerini köleliğe düşürmüş olurlar. Bitmek bilmeyen arzularına yenik düşen Ki ailesi, ilk başta tüketecek hiçbir şeyleri yokken, sadece karınlarını doyuracak bir iş aramazlar. Öyle olsaydı, Ki ailesinin oğlu Ki-woo işe girdikten sonra tüm aileyi villaya yerleştirmeye çalışmazlardı. Dolayısıyla Hegel'in tüketimden sonra tanınma mücadelesi yoluyla tinde özgürleşme fikri, Ki ailesinde söz konusu bile olmaz, çünkü onlar *kötü sonsuza* kapılıp giderler. *Seremoni* filmine baktığımızda ise mülksüz ve fakir Sophie'nin televizyon dışında tükettiği bir meta olmadığı görülür. Oysa Lelièvre ailesi için hemen her sahnede bir alışveriş yapılır ve bu alışveriş sürecinde, taşıyıcı ve düzenleyici Sophie'dir. Varlıklı aile, tüketim için Sophie gibi düşük gelirli bir çalışanın hizmetine ihtiyaç duyar. Bu durum, tüketim arzusu ile kötü sonsuza giden bir durumu yansıtmaya da ekonomik sınıf farkını görmek açısından önemlidir. Fakat gerek durduğu pozisyondan gerekse de yıl farkından ötürü *Seremoni* filminde yoğun bir kapitalizm anlatısı görülmezken, *Parazit* filminde -isminden de anlaşılacağı üzere - kapitalizm parazit olmakla desteklenir hale gelir. Parazit olmak, çalışmak ve emek karşılığı geçinmek değil, tanınmadığı için başkasının mülküne tüketmek için gizlice sızmadır. Nitekim *Seremoni* filminde kurulan zıtlıkta, mülksüzlükle birlikte ailesizlik-aile sahibi olma durumları, tanınmanın kendi aile içlerinde de gerçekleşmediği, hatta belki de bu yüzden Sophie ve Jeanne'in aileleriyle ilgili cinayet suçlamalarına (?) neden olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik burada, mülk-varlık sahibi olmanın da bir sınıflandırılması görünür. Jeanne'in en azından kendine ait bir işi, bir arabası ve kendi yaşadığı bir evi vardır. Ancak Sophie'ye ait olan hiçbir şey yoktur, ki bu da mülksüzlük açısından Jeanne'e göre daha alt konumda olduğunu gösterir. Filmin bize bir alt seviyeden üste geçiş imkanını göstermek için bu iki yakın konumu verdiği söylenebilir.

Parazit filminde de zıtlık yine bir mülk, yani bodrum-villa zıtlığı üzerinden kurulur. Her iki tarafın da eşit sayıda ve eşit cinsiyette fertlerinin olması şaşırtıcıdır. Sorun, Ki ailesinin toplumda tanınmamaları, evlerinin önüne tuvaletini yapan biri tarafından bile ciddiye alınmamalarıdır. Film, bize bu zıtlığı çok iyi verse de devamında gerçek bir kendinin bilinci durumu ya da tanınmanın gerçekleşip gerçekleşmediği sorgulanmalıdır. Benzer şekilde, *Seremoni* filminde Sophie ve Jeanne'in dikkate alınmadıklarını, bir tanınmanın gerçekleşmediğini görürüz. Bunun belki de büyük bir nedeni varlıklı olmayışlarıdır. Fakat az önce bahsettiğimiz konum farkı kendini yine gösterir. Sophie'nin evde düzenlenen aile içi ya da misafirlerle birlikte düzenlenen

etkinliklerde görmezden gelinmesi, yok sayılması onun tanınmadığının net ifadelerinden biridir. Jeanne'in ise çalıştığı yer olan postacıda, Lelievre ailesinden Georges ile bir çatışmaya girebildiğini, dolayısıyla bir yok saymanın bulunmadığını görürüz. Üstelik bu çatışmayı, "kanıtlayamazsın" söylemini öne sürerek Jeanne kazanır. Georges posta zarflarının açıldığı yönündeki şikâyeti ile Jeanne'in yanına geldiğinde ve onu polise ihbar edeceğini ifade ettiğinde bu cevabı alır. Filmde toplamda dört yerde geçen bu ifade, baştan sona dek takip edildiğinde eylemin suç olma ihtimalini ortadan kaldırır. Fakat bu ileriki bölümlerin konusudur.

Her iki film de sınıf çatışması bağlamında ele alınıyormuş gibi olsa da Hegel düşüncesinde gerçek özgürlük için tanınmanın toplumsal anlamda gerçekleşmesi adına bir imkân soruşturması yapabiliriz. Haiti Devrimi'nde olduğu gibi kölelerin, nesneyi olumsuzlamaya (negasyon) uğratma gücünü fark ederek başkası için değil kendisi için de olumsuzlamaya uğratarak özgürlüklerini ele alması sağlanır. Fakat Howard Kainz'in formülasyonuna göre, Hegel için hizmetkâr, başlı başına tanınma aşamasında bir kendinin bilinci olarak kendini tanımak için bir başka kendinin bilinci ile karşılaştığında onu sınavan ve bu sınamayı kaybedendir (Sabancı, 2018, s. 36). Bu noktada *Aufhebung* kavramı karşımıza çıkar. Söz konusu kavram Hegel'in kullandığı biçimiyle iki zıt anlamı içinde taşır: yok etmek ve korumak için kaldırmak (2018, §180). Çünkü, iki bilincin birbirini sınama sırasında efendi bilinci diğer bilinci tamamen yok edemez, ederse kendisi de ortadan kalkacağı için *Aufhebung* işlemini uygular. Hizmetkâr bilincini hem ortadan kaldırır hem de korur, yani bir hizmetkâr bilinci meydana getirir (Sabancı, 2018). Nitekim Hegel, *Einleitung in die Geschichte der Philosophie (Tarih Felsefesine Giriş)* eserinde, tarihi olmayan Afrika'nın evrensel tinin çocukluk dönemine denk geldiğini ifade eder (1998). Hegel bu eserde, Afrika'da bulunanların doğası gereği köle olduklarını değil, köleliği sürdürmeyi istediklerini ifade eder. Ki ailesi de sahip olduğu bilinç durumunu hizmetkârlık seviyesinden yükselmek için değil, bir parazit olarak hizmetkârlıklarını bilinçli şekilde devam ettirmek için kullanır. Nitekim bu da tüketim bağımlılığı olarak kapitalizmin istediğidir. *Seremoni* filmi boyunca ise Jeanne, Sophie'nin hiçbir hakkının ve mülkünün olmadığı bir hizmetkâr durumundan bilinç kazanarak çıkması için mücadele verir. İki farklı konumdaki karakter arasındaki temel fark, istekte bulunmak ve seçim yapmayı göze almaktır. Sophie'nin filmin yarısından fazlaca bir süre bilinçli hale gelmeyi yavaş yavaş istemeye başladığını görürüz. Hegel bu durumun aksi için oldukça sert bir yorumda bulunur; bu, onların özgürlüğü hak etmedikleri, çünkü istemediklerini ya da mücadeleyi göze alamadıklarını gösterir (2018, s. 187). Nitekim bunun örneğini hizmetkâr olarak kalmaya mahkûm bireyler olarak Ki ailesinde görürüz. Üstelik

tüm aile, Park ailesinin malikanesine yerleşmeyi kendilerine hak görür. Oysa Sophie, yanında yaşadığı ailenin evinden ayrılmayı seçer.

Her iki filmde de suçlara karşı kanıtın bulunmaması vurgusuna gelecek olursak, Hegel'in yanıtı fayda sağlayabilir. Hegel için tanınma uğruna mücadelede, tanınmayanların tanınmak adına suç işlemeleri vurgulansa da bu durum daimi bir terör boyutunu haklı çıkarmaz (Honneth, 2015). Bu durumda, *Seremoni* filmindeki suçların (son sahne hariç) bir tanınma uğruna değil de ekonomik konumdan ve çaresizlikten ötürü gerçekleşmiş "kazalar" olmasının, bu suçları ortadan kaldırıp kaldırmayacağı tartışılmalıdır. Yine de Sophie ve Jeanne'ye yöneltilen suçlamalar, planlı ve bilerek yapılan bir suçun meşrulaştırılması değildir. Gerek bilinç gerekse de mülk konusunda efendi konumunda olan Lelievre ailesinin suçları suç olarak bile kabul edilmezken, Sophie ve Jeanne kanıt bulunamayana kadar suçlu olarak yargılanmışlardır. Bunun filmdeki bir örneği, yemekte geçen ve araba sahnesinde tamamlanan diyalogun birbirlerine karşı öne sürülen suçlar hakkında olmasıdır. Jeanne'in kızını ve Sophie'nin de babasını öldürdüğü iddiası üzerine bir sohbet açılır ve arabadaki sahnede "kanıt bulunmadı"ğı için suçsuz buldukları aktarılır. Oysa filmin son sahnesinde Jeanne'in Papa'nın arabasının çarpması sonucu ölmesi "kader"e bağlanır ve Papa daha yargılanmadan suçsuz bulunur. Halbuki makul olan, bu ayrımcılıktan ziyade suç iddiası karşısında kanıt beklemek olacaktır.

Suç üzerinden okunduğunda *Parazit* filmi, kaosu tamamıyla haklı çıkarma üstünedir. Üstelik, işlenen cinayetler ve sebep olunan ölümlerin nedeni çok açık bir şekilde kişisel kin ve rekabet nedenlidir. Ki ailesinin tek bir üyesinin Park ailesinin yanında çalışması yeterli iken, evin tüm elemanlarını kovdurarak onların yerlerine geçmek tanınma uğruna değil, parazit olarak tüm ailenin yaşamını sürdürmesi yönündedir. Böylece hizmetkârlığının arkasına sığınarak ahlaklı olmayan eylemlerinden kendilerini sorumlu tutmaz bir hale gelirler. Dolayısıyla, filmin son anına kadar parazitliği savunan aile düzeni değiştirmek ya da özgürleşmeyi savunmanın aksine, bodrumda hayallere sığınmayı ve hizmetkâr olarak daha (ahlaksızca yollarla) çok tüketmeyi seçer. Üstelik ironik bir şekilde filmin ikinci yarısına kadar bu durum bir müzikal komedi ile sunulur; özellikle de eski hizmetçi ile aralarında geçen kanlı tartışmada arkada çalan müzikler durumu estetik zevk alınması gereken bir gösteriye dönüştürür. Bir kaos sahnesinde gerilimi yansıtan bir müziğin aksine opera tarzının seçilmesi bunun bir göstergesidir. Hegel'in özgürlüğe dair cümleleriyle bölüme son verecek olursak: "kölelikten kurtulmanın amacı bu sefer de efendinin boyunduruk altına alınması olamaz; böyle yapılıyorsa efendinin 'varoluşsal çıkmazı'

tekrarlanmış olurdu sadece; amaç, kölelik kurumunun toptan ortadan kaldırılmasıdır" (Buck-Morss, 2012, s. 68).

Bilgi-Mülkiyet İlişkisi Bağlamında Tanınma Uğruna Mücadelenin Gerçekleşmesinin Sorgulanması

İlk bölümde, Buck-Morss'un Hegel'in Jena dönemindeki yazıları, Haiti'deki Saint-Domingue Devrimini çeşitli gazetelerden ve *Minerva* dergisinden yakından takip etmesini ve Fransız Devrimi'ni desteklemesini ele alarak, efendi-hizmetkâr diyalektiğini mülk üzerinden Haiti Devrimi ile doğrudan ilişkilendirdiğini göstermeye çalıştık. Buradaki önemli nokta, "Ya Özgürlük Ya Ölüm" nidalarıyla Haiti'deki beyaz Fransızların öldürülerek kölelerin özgürlüklerine kavuşmaları ile tanınmanın gerçekleşmesidir. Buck-Morss'a göre ölümüne mücadeleler olarak bu devrimler, Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'nde ele aldığı efendi-hizmetkâr diyalektiğindeki tanınmadır (2012). Zira hizmetkâr tanınmayan "bir şeydir", kendi-için değil başkası için vardır. Fakat "diyalektik geliştikçe, efendinin bariz hâkimiyeti tersine dönerek efendinin aslında tamamen hizmetkâra bağımlı olduğunun ayırdına varması haline gelir. Hizmetkârlara sahip olan sınıf, zenginliğini oluşturan bolluk için tamamen hizmetkârlık kurumuna bağımlı" olduğunun farkına varır. Hizmetkârlar ise "şeyler, nesnelere değil, maddi doğayı dönüştüren öznel olduklarını ortaya koymak suretiyle kendinin bilincine ulaşırlar" (Buck-Morss, 2012, s. 66). Bu ise emek ve çalışma yoluyla mümkün hale gelir, çünkü çalışmada nesneyi olumsuzlamaya uğratma gücünün farkına varılır.

Yaptığımız bu açıklamalar bağlamında filmleri başa saracak olursak, *Parazit* filminin wi-fi arayışı ile başladığını ve telefonun önemli bir bilgi aracı olduğunu vurgulamak gerekir. Çünkü filmlerdeki tanınmayı sorguladığımızda, iki film arasında bu anlamda bir zıtlık daha görürüz. *Seremoni* filminde Sophie tanınma uğruna kendinin bilincine varmaya yaklaştıkça elindeki gücü kendi için kullanır; fakat bu bencilce bir kendi için değildir, Hegel terminolojisindeki kendinin bilincinde olmaktır. *Parazit* filmi ise Akyıldız'ın da ortaya koyduğu üzere, telefondan bilgi edinme ile kapitalizmin yeni bir biçimini aktarır (2021). Filmin başından sonuna kadar sürekli karşımıza çıkan cihaz olarak telefon, Ki ailesinin her işe alımdan önce ve iş sırasındaki tek kurtarıcısı ve bilgi aletidir. Aslında telefon sayesinde bu konumlarına gelebilmişlerdir. "Tarihsel olarak bilgi ile mülkiyet (zenginlik) arasında doğru orantılı bir ilişki" bulunsa da bu filmde olduğu gibi günümüzde görüyoruz ki bilgi artık zenginin elinde değildir (Akyıldız, 2021). Nasıl ki, filmde

bodrum metaforu ekonomik fark açısından sık sık karşımıza çıkıyorsa, telefon da bu bağlamda direkt bir bilgi aracı olarak parazit olmanın imkânını barındırır. Özellikle de filmin tüm kırılma noktalarında başından beri görünen Min-hyuk'un Ki-woo'ya hediye ettiği "kutsal taş" filmin merkezi metaforunu oluşturur. Filmde telefon (internet) tüm sahte işlerinde Ki ailesinin yanındayken, kutsal taş ise sınıfsal atlamayı gerçekleştirme arzusu olarak -ki filmde taşın zenginlik getirdiği rivayet edilir- ailenin her bir işe alınma planında sahnede görünür. Fakat bu serüven Min'in Ki-woo'ya sadece taşı vermesi ile değil, ona bilinç kazandırması ile gerçekleşir. Nitekim Min'in ziyaret sebebi, ders verdiği zengin ailenin kızına evrakta sahtecilik yaparak Ki-woo'un ders vermesini istemesidir. Ki-woo ile bilinç kazanan aile, aşama aşama kendinin bilincine varıp, sisteme karşı çıkararak tanınmayı gerçekleştirmek yerine parazit olmayı seçer, ki bu da gerçek bir kendinin bilincine varmak değildir. Hatta dört kez üniversite sınavına girmiş olsa da kazanamayan Ki-woo evrakta sahtecilik yaptığında, suçunu örtbas etmek adına zaten gideceği üniversitenin belgesini önceden aldığını söyler. İlerleyen sahnelerde ise aile babası Kim Ki-taek biraz vicdan yaptığı anda, kızı hemen kendilerinin daha acınası bir durumda olduğunu öne sürerek sadece kendilerini düşünmesi gerektiğini belirtir. Fakat bu durum Hegel'in de suç üzerinden açıkladığı daha tehlikeli bir boyuta taşınır. Honneth'in de toplumsal tanınma bağlamında çokça üstünde durduğu bir konu olan suç, Hegel'de "etik yaşamın bir önceki aşamasıyla, özgürlüğün negatif bir kullanım biçimi olarak" ilişkilendirilir (2015, s. 47). Haiti Devrimi'nde olduğu gibi nesnelere olumsuzlamaya uğratabilme gücünü kullanan köleler, bu gücü suç olsa da bir özgürlük biçimi olarak efendilerini öldürerek kullanırlar. *Parazit* filminde ise kişisel kin nedeniyle işlenen cinayetler ya da ölüme göz yummalar bu örneğe uymaz; fakat *Seremoni* filminde alt sınıfın üst sınıfa olan kını ile "doğru olduğu" söylenen bir suç işlenir. Bu durum Hegel'in şu cümlelerine karşılık gelir: "Suç işleyenin içsel güdüsünü, karşılıklı tanınma ilişkisinin yürürlükte olan aşamasında tatmin edici bir biçimde tanınması deneyimi oluşturur" (s. 48). Fakat bu durum, *Seremoni* filminde bir tanınma mücadelesi olarak kabul edilse bile *Parazit* filminde söz konusu olamaz. Çünkü Hegel, suçu bu şekilde ele alsa da dâimi yıkıcı kaosu onaylamaz. Nitekim filmin temel metaforu kutsal taş, "filmin temel önermesi olan, insan sınıf atlamak isterken her türlü ahlaksızlığa başvurabilir" vurgusunu filmin sonuna kadar üstünde taşır (Akyıldız, 2021). Bu durum, sonunda bir cinayet silsilesi olarak Hegel'in desteklemediği anlamdaki suça götürür. Devam ettiğimizde, Ki ailesinin annesi Chung-sook'un "bu kadar para bende olsaydı ben de kibar olurum" cümlesiyle aslında tüm yolsuzlukları yapma hakkını kendileri için meşrulaştırdığını görürüz. Nitekim "para iyi bir ütüdür" ve Ki ailesinin kötülüklerini

giderecek paraları yoktur. Bu durumda, filmdeki ekonomik zıtlık kutsal taş ve telefon, bodrum-villa gerilimleri üzerinden yine karşımıza çıkar ve zengin-fakir zıtlığı bilgili-cahil zıtlığına yer açar. Zira zengin Park ailesi, kolay kandırılabilir bir konumdayken Ki ailesi interneti kullanma kapasiteleri sayesinde oldukça bilgilidir. Hatta ilk paralarıyla ziyafet çekmek yerine, telefon hattı ve internet alarak kutlama yaparlar. Oysa Park ailesi, bir araştırma yapmak ya da yetkili birilerine danışmak yerine ütopyik bir şekilde her denilene inanır. Buradaki ütopya, yönetmenin de ifade ettiği üzere, aralarında sınıfsal bir uçurum bulunan iki ailenin hayali buluşmasını yansıtır (Hasar, 2020). Ne var ki bu hayali buluşma, yönetmenin de bir zamanlar üniversite öğrencisiyken zengin bir aileye ders vermesinin ardından sınıf atlayarak şu anki seviyesine geldiği düşünüldüğünde, bir vaat ya da umut olarak karşımıza çıkar.

Bir sınıf atlama vaadi ya da umudu olarak kutsal taş, bize üçüncü bir zıtlık olan plan-plansızlık ikilisini verdiğinde karşımıza daha büyük bir sorun çıkar. Parazit olarak yaşayabilmek için her adımını planlayan Ki ailesinin karşısına plansızlık, filmin ikinci yarısından sonra eski hizmetçi Moon-gwang ve eşi ile karşılaştıklarında ortaya çıkar, çünkü planları altüst olmuştur. İki aile de aynı sınıfa (bodrum) mensup olsa da Ki ailesinin üyeleri bunu reddeder, çünkü tüm aile villaya yerleşmiştir ve kendilerine göre sınıf atlamışlardır. Bunun yanında Ki ailesinin hiç yoktan bir penceresi varken, Moon-gwang'ın eşi hiç ışık görmeyen daha alt bir seviyede yaşamaktadır. Ne var ki, *Seremoni* filminde kurulan dayanışmanın aksine, *Parazit* filminde hizmetkârlar arası bir çatışma izleriz. Eski hizmetçi sadece ara sıra bodrumda saklanan eşine yiyecek götürmelerini rica ederken, Ki ailesi buna aldırılmaz ve onları polise şikayet etmekle tehdit eder. Bu kez, efendi-hizmetkâr arasında yaşanan tanınma mücadelesi iki hizmetkâr arasında yaşanır ve Hegel'in ifade ettiği şekliyle korkuyla hizmetkâr seviyesine düşen bir taraf ortaya çıkar. Fakat bu durum filmle bütünlük içerisinde teknolojik bir bilgi tehdidi ile gerçekleşir. Moon-gwang, Ki ailesini videoya çekerek tehdit eder ve onları hizmetkâr seviyesine düşürür. Bunun yanında, iki aile arasındaki temel fark parazitler arasındaki fark gibidir. Faydalı ve zararlı parazitlerin varlığı düşünüldüğünde, filmde bu iki aile arasındaki gerilim parazit türleri arasındaki ayrımı hatırlatır. Nitekim eski hizmetli ve kocası evi nazikçe kullanıp hakları olmayanı almazken ve teşekkürlerini iletirken Ki ailesi yıkıcı bir paraziti temsil eder. Her iki aile de zenginlerden gizli bir hak talebinde bulunur: Moon-gwang ve eşi yaşamsal düzeyde kalan bir arzu peşindedirler, fakat Ki ailesi arzusunun peşinden kötü sonsuza kadar gider. Bu karşılaşmaya başından sonuna kadar bir tanınma mücadelesi hakimken, vurucu kısım, eski hizmetlinin kocası Geun-sae ile Kim Ki-taek arasındaki konuşmadır. Tefecilerden kaçtığı için bodrumda yaşayan

Geun-sae'ye Kim Ki-taek'in, bir planın yok mu sorusuna aldığı cevap pasif bir plansızlık üzerinedir. Zira bu sahneden sonra sel sahnesi gelir ve bir stadyumda geceyi geçirmek zorunda kalan Ki ailesi, plan-plansızlık ikiliğine düşer. Sel sahnesinden önce bir planı olduğunu söyleyen baba, stadyumda Ki-woo'nun plan isteğinin aksine plansızlığı savunur hale gelir. Çünkü babanın ifadesiyle "olmayan plan ters gitmez, birini de öldürsen vatan hainliği de yapsan bir önemi olmaz". Ne var ki, plansızlık burada da dürüstçe yaşamayı desteklemek yerine bu sahneden sonra gerçekleşen cinayetlerin savunusunu yapar. Hatta aynı konuşma sırasında, Ki-woo da bu savunmayı destekleyen şu cümleyi kurar: "Taş benim peşimi bırakmıyor". Plansızlık üzerine neden bu cümleyi kurar diye sorduğumuzda, "bu benim kaderim, artık bundan kurtuluş yok" cevabı ile karşılaşırız. Nitekim Ki-woo'nun bu ümitsizliği, sınıf atlamaya ne kadar ümitle bakıyorsa bu sorunun çözümüne de o kadar karamsar baktığını gösterir ve kutsal taşı olarak bodrumdakileri öldürmeye gider. Oysa annesi ve kız kardeşi uzlaşmaya gitmeye yeltenmişlerdir, fakat Ki-woo'nun "planı"ndan habersizlerdir. Dolayısıyla sonuç bizi cinayetlere götürür ve film ironik bir şekilde plan yapmaktan yine de vazgeçmeyen Ki-woo'nun sınıf atlama hülyası ile biter. Nitekim Ki-woo kutsal taşı doğaya, ait olduğu yere koysa da sınıf atlama planından vazgeçmez. Dolayısıyla film bize, doğal olanın sınıf atlama mücadelesi vermek olduğunu ve kapitalizmin vazgeçilmez bir unsur olarak karşımızda durduğunu tekrar vurgular.

Parazit filminde tanınma mücadelesinin açıkladığımız haline uygun olup olmadığını aktardıktan sonra *Seremoni* filmine gelecek olursak karşımıza Hegel'in tanımına uygun olan suç çıkar. Nitekim *Parazit* filminde bir diğer metafor olan koku yüzünden kişisel kiniyle Kim Ki-taek'in Park ailesinin babasını öldürmesi suçunun aksine, *Seremoni* filminde ortada kişisel bir kin yoktur. Hatta ailenin eve hizmetli olarak alınan Sophie'ye yaptığı iyilikler fazlasıyla gözümüze çarpar. Filmin sonuna kadar her zaman iyi niyet gösteren ve yardım eden aileye rağmen, Sophie ve Jeanne zengin aileyi av tüfeği ile vururlar. İlk izlendiğinde ortada suça dair bir neden görünmez, fakat suça yönelten şey Hegel'in de katıldığı üzere sınıfsal sistemin alt sınıfı tanımama durumudur. Sophie ve Jeanne bu suçu işlediklerinde sınıfsal sisteme karşı çıkarlar aslında. Hatta filmde Jeanne'nin ifade ettiği "onlardaki paranın birazı bende olsaydı çok mutlu olurum" ifadesi filmin sonunda gerçekleşmez. Aileyi öldüren Sophie ve Jeanne, imkanları olsa dahi hırsızlık yapmazlar. Evden aldıkları tek şey, ailenin sürekli klasik müzik dinlediği teyp olur. Burada biraz durup, *Seremoni* filminin yorumlarını incelemek gerekir. Çünkü filmin tek bir okuması olmayıp sınıf çatışması dışında farklı okumaları da mevcuttur. Fakat biz Taş'ın da savunduğu üzere Guy Austin'in film okumasını benimseyeceğiz (Taş, 2010). Filmin yönetmeni hakkında

ciddi çalışmaları olan Austin, filmdeki cinayet sebebinin sınıf sistemine bir başkaldırı olduğunu savunur. *Parazit* filminde olduğu gibi kin ya da başka sebeple ailenin katledilmesi söz konusu olsaydı, filmi bu şekilde okumak oldukça güç olurdu. *Parazit* filminde Hegel yardımıyla açıkladığımız suç, tanınmanın aksine kaosa götüren sınıf atlama uğruna her şeyin meşrulaştırılması için *Seremoni* filminde böyle değildir. Bu bir suç değil, Jeanne'nin de ifade ettiği şekliyle "doğru olanın yapılmasıdır".

Tanınma mücadelesine geri dönecek olursak hizmetkâr bilincin tanınmayan, başkası için bilinç olduğunu söylemek gerekir. Nitekim *Seremoni*'deki cinayet de tanınma için işlenir. Filmin başlarında, Sophie'nin sadece işini yapması gereken bir kişi olarak görülüp tanınmadığını görürüz. Hegel'in tanımıyla efendinin sadece tükettiği ve tüketim için hizmetkârın üretimine bağlı olduğu düşünüldüğünde, sahnelerin hemen hemen hepsinde Lelièvre ailesinin tüketimlerinin özellikle yemek yeme üzerine olduğu görülür (2018). Jeanne'nin sebep olduğu kırılma noktalarından birisi de filmin yarısında Sophie için ilk kez gördüğümüz yemek yeme sahnesidir. Sophie, Jeanne ile birlikte sadece kendileri için hazırladıkları "leliz" bir yemek yer. Sophie ancak Jeanne tarafından tanındığında ve kendi bilincini kazanmaya başladığında bir tüketme biçimi olarak arzuyla yemek yer. Fakat en başta da ifade ettiğimiz üzere, beslenme üzerinden kendinin bilincine ulaşılması mümkün değildir. Tanınmama olarak sadece bir iş üzerinden tanımlanmanın bir başka örneği, Georges'un, Sophie'den ekstra işler istediğinde Catherine'in onu her seferinde Sophie'nin görevinin sadece evin işlerini yapmak olduğunu söyleyerek uyarmasıdır. Ailenin Sophie'yi kendi seviyelerinde görmek yerine sadece hizmetçi konumunda görmesi, hem Smith'in yukarıda vurguladığımız iş bölümüne hem de Hegel'in tek bir işte köreltme anlatısına işaret eder. Bu unsurları gördükten sonra, Sophie'nin mücadelesi daha çok önem kazanır. Nitekim *Parazit* filminin aksine *Seremoni* filminde tanınma mücadelesini (tinsel seviyede olmasa da) görebiliriz. Çünkü *Parazit* filminde kendinin bilincinin farkına varsa da Ki ailesi, bodrumdaki adamla karşılaşana kadar parazit olarak yaşamaya razıdır ve tanınma gibi bir ihtiyaçları yoktur. *Seremoni* filminde ise Sophie, Jeanne ile karşılaştığı andan itibaren bir bilinç kazanma yolculuğuna çıkar ve sonunda kendinin farkına varır. Diyaloglar devam ettikçe sessiz sakin olan Sophie adım adım kendi bilincine varır ve tanınma talep eder. Nitekim filmin ilk yarısında, Sophie karakteri sürekli kullandığı "bilmiyorum" ifadesiyle kendi hakkındaki kararları bile efendi (Lelièvre ailesi) bilincinin almasına izin verir. Kendi için değil başkası için, başkasına göre eylemlerde bulunur ve bu eylemler üzerine de düşünmez. Bu durum tam bir hizmetkâr bilincidir. Tıpkı ebeveyn karşısında bir çocuğun olduğu gibi: "*Hegel* için ailenin içsel

belirlenimini oluşturan eğitim "emeği", doğal olarak çocuğun "içsel olumsuzlayıcılığı" ve bağımsızlığının biçimlenmesine yönelmiştir. Bu yönelim, sonucu "duygu birleşmesi"nin "aşılarak ortadan kaldırılması" (*Aufhebung*) şeklinde gerçekleşmelidir" (Honneth, 2015, s. 44). Tam da *Aufhebung*'un gerçekleşmesi için Jeanne, her seferinde Sophie'ye kendisini kullanmalarına izin vermemesi gerektiğini vurgular. Bununla beraber ironik biçimde Sophie ile Jeanne'nin çoğunlukla efendilerden konuşmaları, Hegel'in de vurguladığı gibi onların bilinçlerinin içeriğinin de efendilerden oluştuğunu gösterir. Bir başka nokta ise Sophie'nin adının bilgelik anlamına gelmesi ve fakat filmde okuma-yazma bilmemesi, üstelik kendinin bilincinin de bilgisine sahip olmaması arasında kurulan gerilimdir. Bu gerilimi işleyen metafor, "gözlük"tür. Sophie'nin okuma-yazma bilmeme durumu filmin sonuna kadar gözlük üzerinden işlenir. Aslında disleksi hastası olan Sophie, okuma-yazma bilmediğini aileden saklamak için gözlüklerinin bozuk olduğu yalanını söyleyerek göz doktoruna gider gibi yapıp numarasız bir gözlük alır. Belki de bilgisizliğinin gizlenmesi olarak gözlük, evin kızı Melinda'nın bu durumu fark etmesiyle birden bir tehdede dönüşür. Aslında bu Lelièvre ailesi için bir sorun değilken Sophie için film boyunca gerilimle sakladığı bir unsur olarak karşımıza çıkar. Peki ama neden? Bu kovulma korkusundan başka bir duygudur, çünkü bu durumu Jeanne'den de saklar. Muhtemelen, bu durum zaten alt konumdayken daha da alt bir konuma düşmesine neden olacağı için saklanması gereken bir bilgidir, ki bunu saklarken aileye karşı baş kaldırması ve George'nun konuşmasını bile kaile almaması efendi bilincine dönüşmesinin bir sonucudur.

Gözlük dışında Jeanne'nin Sophie'ye bilinç kazandırma çabası, Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi*'ndeki çabasına benzer. Bu da bizi filmdeki bilgelik-bilinçsizlik (cehalet) ikiliğine taşır. Peki Sophie'de bilinç hali ne zaman gerçekleşir? Bu kırılma anını, Pazar günü işinden Kilise'ye yardım etmek için izin almasında ve Pazar olmasına rağmen doğum günü kutlaması sebebiyle çalışması talep edildiğinde görürüz. Sophie, Jeanne'nin de desteği ile aileye itaatini bozar ve kendi için bir karar alarak Pazar günü kimseye haber vermeden evden ayrılır. Bu kararı verip eyleme geçtiği andan itibaren özgürlük için adım atmış olur. Üstelik kiliseye habersiz gitmelerinin yanında, Kilise için orta ya da üst sınıf insanlardan yoksullar için giysi topladıkları esnada da bir özgürlük başkaldırısı sergilerler. Çünkü yardımı yapan ailelerin giysileri çöp poşetinde özensizce biriktirmeleri, Sophie ve Jeanne'yi oldukça rahatsız eder ve bu rahatsızlıklarını hiç gizlemeden ortaya koyarlar. Ne var ki ne Kilise ne de yardım yapan aile bu durumdan hoşnut olur. Bu tavırları nedeniyle, gönüllü olmalarına rağmen kilisenin yardım ekibinden de atılırlar. Bu sahne tam da Hegel'in "mutsuz bilinç" anlatısında karşımıza çıkan bir

örnektir. *Tinin Fenomenolojisi'*nde efendi-hizmetkâr diyalektiğinin ardından aktarılan bilincin üç durumu olan skeptizm, stoacılık ve mutsuz bilinç durumlarında insan özgürlüğe ulaşamaz. Stoacılık, Hegel'in tabiriyle bir kölelik felsefesidir, çünkü stoacı hizmetkâr durumunda olsa bile düşünce alanında özgür olduğunu savunarak gerçekten de özgür olduğunu iddia eder (2018, s. 203). Tıpkı *Parazit* filminde Ki ailesinin takındığı tavır gibi dünyayı dönüştürme amacı gütmeyenler, hatta Ki-woo gibi düşünce aleminde bir özgürlük hayalleri vardır. Fakat buradaki eksik, bilincin dış dünyada bir ötekilik kuramamasıdır. Bu yüzden bilinç, kendinde bir ikilik oluşturur; "Ancak ötekiliğinin içinde tasavvur edilmiş bir farklılık olarak onda ötekilik olan Ben, hemen kendi içine döndü ve onun özü aynı zamanda yalnızca soyut bir özdür" (Hegel, 2018, s. 200). İfadeye göre, kendi içinde ötekilik kuran Ben, yalnızca soyut bir durumda kalmış olur, dünyadaki somut ötekiliğe erişemez. Skeptizmde ise daha ileri gidilerek dış dünya tamamen olumsuzlanır ve bu dünyanın olmadığı (Matrix filmindeki gibi) savunulur. Fakat bu durum da "çelişkinin çelişki olarak bilinci"nde olan skeptikler 'bilinçlerindeki çelişkiyi fark etseler de bunu birliğe getiremezler" (Hegel, 2018, s. 205). Üçüncü adım olan "mutsuz bilinç" ise bilincin kendine dönüp çelişkilerin farkına varmasıdır (Hegel, 2018, s. 206). Mutsuz bilinç, "her zaman kendi içinde bölünür" (Hyppolite, 1974, s. 157). Söz konusu mutsuz bilinç Buck-Morss'un da ifadesiyle, köleliğin mevcut durumu olarak da anlaşılabilir; zira düşünce düzeyinde özgür olmak ya da dış dünyanın yok sayılması özgürleşmeyi sağlamaz (2012, s. 73). Mutsuz bilinçle ilgili olarak Hegel'e tekrar döndüğümüzde bir "şükran oyunu"ndan bahsettiğini görürüz; ki bu oyun tam da kiliseye yardım eden üst sınıfın durumunu yansıtır. Nitekim filmde de yardım etme kisvesi altında bir tür aşağılama ve sadece vicdanını rahatlatma durumu gözler önüne serilir. Mutsuz bilinç, "değişmeyen bilinç" (*unchangeable consciousness*) kavramında bir tür aldatmaya sebep olur. Söz konusu kavram, bireysel bilinçteki Tanrı tarafına işaret eder ve bir şükran oyununa neden olur:

Değişmeyen bilinç biçiminden vazgeçer ve onu teslim eder, karşılığında ise tekil bireysel bilinç teşekkür eder, yani kendi kendine yetmenin vermiş olduğu tatmini kendisi reddeder ve eylemin özünü kendisine almaz dünya ötesine (ahiret) atar. (Hegel, 2018, s. 222)

Mutsuz bilinç, tatmini hep öte dünyaya ertelediği için birlik hiçbir zaman meydana gelmez ve bir aldatma olarak devam eder. Elde ettiği tatmini bir şükran ifadesi ile değiş tokuş eder. Biz bu durumu, filmde kiliseye yardım eden kişilerde görüyoruz. Bu yardımlar, bir iç rahatlatmadan ve göz boyamadan ibarettir; böylece hizmetkârlara öte dünyada bir mutluluk vaat ederek bu

dünyadaki durumlarına katlanmaları gerektiği söylenir. Bu nedenle, kölelik durumlarından kurtulamaz ve kurtulmak istemezler. Dolayısıyla *Parazit* filminde gelecek için kurulan hayalin bile para kazanıp ayrı bir ev-hayat kurmak değil, bizzat parazit olarak yaşadıkları evin (sistemin) içinde kalmak ya da o eve (sisteme) sahip olmak yönünde olması şaşırtıcıdır. Bu durum, sistemin dayattığı iki seçenektan birini tercih etmeyi yansıtır. Oysa *Seremoni* filminde böyle bir zenginlik-parazitlik hayali mevcut değildir. Aksine kiliseye yardım eden zenginler-mülk sahipleri eleştirel bir pozisyonda sunulur. Nitekim Sophie ve Jeanne, zenginlerin yardım ederken kullandıkları özensiz ve aşağılayıcı tavırlara ayak direrler.

Sonuç Yerine: Filmlerde Mutlak Efendi Olan Ölümün Araştırılması

Efendi-hizmetkâr diyalektiği ve tanınma mücadelesi üzerinden her iki filmi de inceledikten sonra ölüm konusuna gelecek olursak Hegel'in de desteklediği "Ya Ölüm Ya Özgürlük" sloganı ile karşılaşırız. Nitekim Hegel'in ifadesiyle "mutlak efendi, ölümdür" (2018, s. 194). Bu nedenle ölüm korkusu, hizmetkâr bilincin kendinin-bilincinin gelişmesini sağlar:

Bu duyguda, içten içe çözülmeye yüz tutmuş, derinliklerinde titremiş ve içinde sabitlenmiş olan her şey sarsılmıştır. Ancak bu saf evrensel hareket, tüm istikrarlı varoluşun mutlak olarak akışkan hale geldiği bu yol, kendinin-bilincinin basit özüdür, saf kendi-için-varlıktır, yani bu bilinçte olandır (Hegel, 2018, s. 194).

Söz konusu aşamada, her şeyin akışkan bir hal aldığını ve sabitlerin ortadan kalktığını görürüz. Nitekim buradaki, kendinin-bilincinin basit özü ölümdür. Mutlak efendiyi fark ettiğinde, hizmetkâr bilinç kendi efendisine ölüm pahasına karşı çıkar; ki bu durum Fransız ve Haiti Devrimi'nde görülür. Ölüm korkusunu yenmiş kişi, efendi bilinci olmak için efendisini olumsuzlamaya uğratmaya çalışır. Nitekim korku, Hegel'in efendi-hizmetkâr diyalektiğinde hizmetkâr bilincin ölümden korkarak hizmetkârlığını sürdürmeyi devam ettirdiğinde karşımıza çıkar. Bu nedenle tanınmanın gerçekleşme aşamasında "ölümü göze almak" gerekir:

Böylece her iki kendinin-bilincinin ilişkisi, bir ölüm-kalım mücadelesi aracılığıyla kendi değerini kendisine ve her birinin kendini diğerine kanıtlaması gerçekleşir. Bu mücadeleye girmeleri gerekir, çünkü her biri kendisi-için var olma konusundaki kesinliğini hem diğerinde hem de kendinde hakikate yükseltmelidir (2018, s. 187).

Hegel'in ifadesinde de görüldüğü gibi, tanınmanın gerçekleşmesi için ölümüne bir mücadele verilmelidir ve bu mücadele sırasında "yaşamını kaybetmekten korkan fail, otoriteyi diğer tarafa teslim eder ve her iki taraf bir efendilik ve kölelik/hizmetkârlık ilişkisine girer" (Pinkard, 2012).

Fakat *Parazit* filminde hem iki hizmetçi aile hem de efendi-hizmetkâr arasındaki mücadele bu şekilde karşımıza çıkmaz. Korku vardır, fakat bu korku ölüm korkusu değil parazitlik hayatlarını kaybetme, tekrar bodrum seviyesine düşme korkusudur. Bu nedenle korku-kaygı ayrımını burada yapmak gerekir. Dolayısıyla Hegel'in bahsettiği ölüm, belli bir şeyden korkmak anlamında değil, tüm varoluşunu kaybetmek olarak karşımıza çıkar; ki bu da *Parazit* filminde görülmez. Belki sadece filmin son sahnesinde ölüm korkusunun yaşandığı söylenebilir, fakat bu korku yine de anlık bir kaybetme korkusu ile eşleşir. Özellikle de çocuğu kriz geçiren Bay Park'ın arabanın anahtarını isteme anı ile kızını kurtarmaya çalışan Kim Ki-taek arasındaki gerilim ölüm gerilimidir. Nitekim, efendinin ölümü bile hizmetkârından daha değerlidir.

Son olarak, *Seremoni* filminin son sahnesine gelecek olursak, filmin başlarında karşımıza bir metafor olarak çıkan av tüfeğinin filmin sonunda Lelièvre ailesinin öldürülmesinde kullanılması oldukça ironiktir. Av tüfeği insanlar için değil hayvanlar içindir ve Jeanne ve Sophie artık kendinin-bilincine ulaşip özgürlüklerini ilan ettikleri anda "avlanmak ne kadar eğlenceliymiş" sözleri ile Lelièvre ailesinin tüm üyelerini vurarak öldürürler. Jeanne ve Sophie, işledikleri cinayet ile birlikte mutlak efendinin ölüm olduğunu ve kendilerinin de artık hizmetkâr bilinç olmadıklarını ortaya koymuş olurlar. Aileyi av tüfeği ile öldürmeleri ise onları *hayvan* yerine koymalarına işaret eder. Bu sahnedeki önemli diyalog ise Jeanne'nin "doğru olanı yaptık" sözüdür. Ortada bir cinayet vardır ve doğru olan yapılmıştır. Bu nasıl mümkün olabilir? *Parazit* filminde onca ölüme rağmen kendilerinin haklı olduğunu düşünen Ki ailesi ile *Seremoni* filmindeki bu "doğruluk" arasında önemli bir fark vardır. Sophie ve Jeanne sınıf atlamak için bir dolandırıcılık/ahlaksızlık kisvesinin ardına saklanmazlar, hatta buna yeltenmezler bile. Oysa Ki ailesinin arzunun peşinden nasıl gittiklerini aktarmıştık. Bu nedenle cinayette doğru olan şey, sınıf düzeninin yok edilmesine dairdir. Doğru olan Sartre'ın da savunduğu üzere özgürlüğe kavuşmak için "Hayır" diyebilmektedir (2011). Dolayısıyla film Sophie'nin "bilmiyorum" ifadesinden "Hayır" ifadesine doğru özgürleşmesini aktarır. Nitekim başkalarının gözünde sadece çalışan bir nesne olan hizmetkâr bilinç, yabancılaşmadan kurtulmak için tanınma uğruna isyan çıkartır.

Sonuç olarak, her iki filmi Hegel açısından ele alırken savunduğumuz; *Parazit* filminde kapitalizmin haklılaştırıldığı, hatta belki de bu nedenle Ocsar Ödülü'ne layık görüldüğü, *Seremoni* filminde ise bilinç kazanma sürecinin ön plana çıkarıldığıdır. Zira ihtiyacımız olan şey, *Charlie'nin Çikolata Fabrikası*'ndaki ya da *Parazit*'teki gibi sömürünün ve işçiliğin müzikal ve tatlı bir şekilde özendirilmesi değil, *Seremoni*'deki Sophie'nin sınıfsal sisteme karşı "Hayır"

demesidir. Böylece mülk konumunda olanlar, aslında hizmetkâr bilinci sayesinde nesneyi dönüştürücü güce sahip olduklarını fark ederek mülk durumundan çıkıp kendinin bilincine ulaşırlar. Elbette bu, herkesin eline silah alıp bu sebeple cinayet işlemesini haklılaştırılmaz, ama mutlak efendinin (ölümün) bilinci olmadan da özgürlük mücadelesi verilemez. Tabii ki her iki filme baktığımızda da suçluların mahkemede masum çıkması ya da cezalandırılmaması durumu, yönetmenlerin etik tavrının açık olduğunu gösterir. Sophie ve Jeanne'nin "nasılsa kanıtlayamazlar" cümlesi ile eski suçlamalara ya da suçlarına yaptıkları göndermeler ve *Parazit* filminde anne-oğulun şartlı tahliyesi (?) adaleti sorgulatmak yerine, dünya düzenini kendi lehine kullanmayı meşrulaştırmış olur. Ne var ki, bu noktada devreye giren Hegel'in kuvvet kavramı sayesinde şeyleştirilmenin ötesine geçerek vardığımız duyu ötesi dünyada, suçun karşılığının ceza olması ve suç işleyenin ceza alınca işini tamamladığını hissetmesi cezayı sorunsallaştırır. Sorun ancak "bu ceza yoluyla hukuki tanınmanın zarar görmüş ilişkisinin en nihayetinde yeniden üretilerek telafi edileceği bir şekilde suçlunun cezalandırılması olmalı"dır (Honneth, 2015, s. 102). Yine de tanınma uğruna suç işleme-işlenme ikileminde insanın nasıl davranması gerektiği etik bir muammanın konusudur...

ORCID ID

Fazilet Fatıma ALÇIK

<https://orcid.org/0000-0003-1727-4254>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Y. (2021). Gerçek-Sonrası Parazitler. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(66), 364-376.
- Albayrak, Ö. (2022). *Alman İdealizminde Aşkınlık ve Tarihsellik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Buck-Morss, S. (2012). *Hegel, Haiti ve Evrensel Tarih*. (Çev. E. Ünal). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hasar, A. (2020). Bong Joon-Ho Röportajı. Erişim Tarihi: 15.06.2021, 15.55,
<https://alihasar.blogspot.com/2020/03/bong-joon-ho-roportaji.html>
- Hegel, G. W. F (2018). *The Phenomenology of Spirit*. (Çev. T. Pinkard). Cambridge University Press.
- Hegel, G. W. F. (1988). *Introduction to The Philosophy of History*. (Çev L. Rauch). USA: Hackett Publishing Company.
- Honneth, A. (2015). *Tanınma Uğruna Mücadele: Sosyal Çatışmaların Ahlaki Grameri Üzerine*. (Çev. Ö. Aktok). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Hyppolite, J. (1974). *Genesis and Structure of Hegel's Phenomenology of Spirit*. Northwestern University Press.
- Pinkard, T. (2012). Hegel. (Çev. M. B. Albayrak). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sabancı, C. (2018). *Hegel, Heidegger ve Levinas'ta Ölümün Kurucu Rolü*. Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı.
- Sartre, J. P. (2011). *Varlık ve Hiçlik*. (Çev. T. Ilgaz, G. Ç. Eksen). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Taş, T. (2010). Bir Cinayetin Anatomisi: Seremoni'de Cinsiyet, Sınıf ve Şiddet. *İletişim Araştırmaları*. s. 133-150.
- Yakir, D. Chabrol, C. (1979). The Magical Mystery World of Claude Chabrol: An Interview. *Film Quarterly*, Vol. 32, No. 3, 2-14.
- Yıldırım, E. Aytakin, C. (2019). Fransız Yeni Dalgı Sineması İçinde Yenilikçi Bir Yönetmen Jean Luc Godard Filmlerinin İdeolojik Boyutu. *Selçuk İletişim*, 12 (1): 164-185.

ⁱ Çeviride köle yerine hizmetkar kelimesinin seçilmesinin ilk nedeni, Hegel'in nesne ile irtibat içinde bulunan bir sınıf farkına değil bilinç durumuna atıf yapmış olmasının ayrımını belirtmektir. Buck-Morss üzerinden köle isyanına yapılan vurgu ve bu yönde kullanılan argümanın yanında yine de hizmetkâr kelimesinin kullanımındaki ısrarın nedeni ise Buck-Morss'un kitabı boyunca ekonomi üzerinden sınıflandırma yapan bir düzene vurgu yapmaktır. Köle, bir insanın mülkü olmak anlamına gelse de bu Hegel'in kullandığı *servitude* kavramı için geçerli bir ifade değildir. *Servitude* kavramı bir bilinç durumu olarak Hegel'de, efendisinin nesne ile girmedığı ilişkiye giren, yani efendisine nesneyi olumsuzluğa uğratma üzerinden hizmet eden anlamında kullanılır. Efendinin mülkü olması Hegel'in kavramı için geçerli değildir, ancak Buck-Morss'un kitabında ve toplumdaki duruma baktığımızda mülk anlamı olarak köleliği görürüz. Bu nedenle Hegel'in kullandığı *servitude* kavramı için hizmetkâr, toplumdaki mülk konumunda olan insan için köle kavramı kullanılacaktır.

Finansallaşma ve Borç: Elif Karaçimen ile Söyleşi

Elif KARAÇİMEN¹, İlkey ÖZKÜRALPLİ², Şeyma SAĞDIÇ GÜVEN³, Ulaş KARADAĞ⁴

¹ Assoc. Prof., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences (ORCID ID: 000-0001-6851-3564)

² Asst. Prof., Istanbul Arel University, Department of Sociology (ORCID ID: 0000-0002-1310-6037)

³ Research Assistant, Inonu University, Faculty of Law (ORCID ID: 0000-0001-8627-1060)

⁴ Asst. Prof., Eskisehir Osmangazi University, Faculty of Law (ORCID ID: 0000-0001-9775-5589)

Özet

Bu söyleşide, finansallaşma ve borç ilişkisi ve bu ilişkinin seyrine dair sorular yönelttik. Türkiye’de *Finansallaşma – Borç Kısacasında Emek* kitabının yazarı Elif Karaçimen, sorularımızı yanıtlayarak, finansal kurumlardaki dönüşümü, finansal piyasalara bağlılığı, hanehalkı borçlanmasını ve sürecin Türkiye özelindeki yansımalarını değerlendirdi.

Anahtar Kelimeler: Finansallaşma, finansal kurumlar, borçluluk, hanehalkı borçluluğu, Türkiye’de finansallaşma.

Financialization and Debt: An interview with Elif Karaçimen

Abstract

In this interview, we asked about the relationship between financialization and debt within the context of its contemporary outcomes. Elif Karaçimen, the author of *The Financialisation of Turkey – The Debt Grip of Labour*, answered our questions and discussed the transformation of financial institutions, the rising dependency to the financial markets, household debt, and the financialization of Turkey.

Keywords: Financialization, financial institutions, indebtedness, household debt, financialization of Turkey

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	İlkay ÖZKÜRALPLİ Asst. Prof., Istanbul Arel University, Department of Sociology
E-mail / E-posta	ilkay.ozkuralpli@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	November 30, 2022 / 30 Kasım 2022
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	November 30, 2022 / 30 Kasım 2022
To Cite This Article / Kaynak Göster	KARAÇİMEN, E., ÖZKÜRALPLİ, İ., SAĞDIÇ GÜVEN, Ş., KARADAĞ, U. (2022). Finansallaşma ve Borç: Elif Karaçimen ile Söyleşi, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 16, 52-61.

Finansallaşma ve Borç: Elif Karaçimen ile Söyleşi

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İdari İktisadi Bilimler Fakültesi'nde görev yapan Doç. Dr. Elif Karaçimen finansallaşma ve borçluluk konularında çalışmalarıyla tanınmaktadır. Bugüne kadar pek çok akademik çalışmanın yanı sıra Türkiye'de hanehalkı borçlanması, finansallaşma süreci ve bu sürecin etkilerine dair yaptığı değerlendirmelerle dikkat çeken Karaçimen'e, söyleşi davetimizi kabul ettiği için teşekkür ederiz.

1) Merhaba, son dönemlerde sıklıkla finansallaşma ve finansallaşmanın derinleştiği toplumsal çatışma alanlarından bahsediliyor. İlk soruya kavramın kendisiyle başlayacak olursak, finansallaşmayı nasıl tanımlayabiliriz? Finansla aslında pek de ilişkisi olmayan sıradan insanlar finansallaşma sürecinden nasıl etkileniyor?

Finansallaşma Marksist yazında 1970'li yıllarda ABD'de şirketlerin kâr oranlarındaki düşme eğilimine bağlı olarak ortaya çıkan bir süreç olarak tarif ediliyor. Sermayenin üretken alanda azalan kâr oranlarını telafi etmek için finansal faaliyetlerden kâr elde etmeye yönelmesi finansallaşma eğilimin altında yatan temel neden. Bu süreçte bir yandan finansal piyasalar hızla büyür ve finansal faaliyetler çeşitlenirken öte yandan hem sermayenin hem de hanehalklarının finansal piyasalarla kurdukları ilişkiler de dönüşüyor. Finansal kurumların (Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkeler özelinde çoğunlukla bankaların) giderek alternatif kâr olanakları yaratma çabaları aslında hepimizin gün geç geçtikçe finansal piyasalarla daha çok haşır neşir olmamızı da beraberinde getiriyor.

Hanehalkı gelirlerinin finansallaşması bir yandan kredi kullanma üzerinden borçlanma artışı anlamına gelirken diğer yandan hanehalklarının finansal varlıklar edinimine yönelmeleri anlamına da geliyor. Bu dinamiklerden hangisinin ağırlıkta olduğunu değerlendirirken dikkate alınması gereken önemli bir husus finansal piyasalarla artan ilişkinin hangi sosyoekonomik bağlamda gerçekleştiği. Dünya genelinde bakarsak finansallaşma diye tabir edilen son 40-50 yıllık dönemin neoliberal politikaların giderek yaygınlaştığı, kamusal hizmetlerin metalaştığı, emek piyasalarının esnekleştiği ve ücretlerin en iyi ihtimalle durağanlaştığı bir sürece denk gelmesi tesadüf değil. Bu ortamda borçlanma giderek gündelik hayatın bir parçası haline geldi. Kredi kullanımı neoklasik teoride insanlara gelecekteki tasarruflarını kullanma ve böylelikle yaşam döngüleri boyunca belli bir yaşam standardını idame ettirme imkânı vermesi üzerinden

kavramsallaştırır. Bu kavramsallaştırma neoklasik iktisadın her konuya bakışında gördüğümüz gibi diğer değişkenler sabit varsayıldığında doğru bir önermedir. Ne var ki artan kredi kullanımının yukarıda bahsettiğim gelişmelerin yaşandığı bir döneme denk gelmesi ücretli çalışanların gelirlerinde geçici değil sürekli değişimlere maruz kaldıklarını göstermektedir. Dolayısıyla neoliberal politikaların uygulandığı bir konjonktürde borçlanma bir tercihten ziyade zorunluluk hali aldı. Borçlanmanın giderek olağan bir hal almasıyla finans gündelik hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline geldi. Ayrıca geç kapitalistleşmiş ülkelerde Dünya Bankası'nın çabalarıyla daha geniş toplumsal kesimlerin finansal sisteme erişimi 2008 Küresel Krizi sonrasında önemli bir politika önceliği haline geldi. Finansal içerilme olarak tarif edilen bu politik strateji esasında kapitalizmin 2008 küresel kriziyle görünür hale gelen uzun dönemli bunalımını finansal sistem üzerinden aşma çabalarının bir parçasıydı.

Finansal içerilme ile amaçlanan hanehalklarının ve KOBİ'lerin kredi, sigorta, tasarruf ve yatırımla ilgili farklı finansal hizmetlere ticari bankalar üzerinden ulaşmalarının sağlanmasıydı. Bu bağlamda Türkiye'de dahil olmak üzere geç kapitalistleşmiş ülkelerde özellikle mikro işletme kredisi kullanılan ve çoğunluğu kadınlar olan küçük girişimciler ve bir yandan da hanehalkları bankaların kredi ve kredi dışı ürün pazarlamalarına daha çok maruz kalmaya başladılar. Örneğin Dünya Bankası Kuruluşu olan Uluslararası Finans Kurumu'nin bir yayınına göre Türkiye'de kredi kullanarak bir kez bankanın müşterisi haline gelen kadınların %60'ı hayat sigortası, %41'i ise hayat sigortası dışında bir sigorta çeşidi kullanmaktadır. Bu örnekten anlaşılacağı gibi kamusal hizmet tedarikinin giderek piyasalaştığı bir ortamda finansallaşmayla beraber sosyal devletin açıkta bıraktığı alanları bankalar finansal hizmetleriyle doldurur olmuştur. Bu da finansın gündelik hayatımızdaki yerini giderek arttırmıştır.

2) Peki, geldiğimiz noktada krediyle ev alıyoruz, araba alıyoruz; kredi kartıyla ise her şeyi alıyoruz. Bu bağlamda, mülkiyete erişimde kullandığımız bu finansal araçların ve mekanizmaların mülkiyet anlayışımız üzerindeki etkisi nedir sizce?

Mülkiyet algımız ve finansallaşma arasındaki ilişkiyi bakarken temelde ele almamız gereken konut meselesidir. Konut sorunu dünyanın pek çok ülkesinde artan kiralara ve konuta erişimin giderek güçleşmesiyle birlikte ciddi bir kriz haline almış durumda. Bu krize yol açan temel mesele konutun kullanım değerinin yani temelde barınma ihtiyacımızı karşılama özelliğinin giderek geri planda kalırken değişim değerinin öne geçmiş olması. Bu da mülkiyete bakışımızın nasıl değiştiğinin bir göstergesi aslında. Bugün finansallaşma yazınında ele alınan en temel

meselelerden biri finansal araçlardaki çeşitlenmeyle birlikte konutun alınır satılır bir meta haline gelmiş olması. Bunun eleştirel akademide bu kadar yaygın bir yer bulması elbette gündelik hayatta insanların konuta erişimle ilgili yaşadıkları ciddi sorunlarla ilgili. İçinden geçtiğimiz süreçte sosyal politikaların her daim daha önemli rol oynadığı Avrupa ülkelerinde bile konutta özel mülkiyetin artan payına paralel olarak kontrol edilemez hale gelen kira artışları temel bir sorun haline geldi. Konut sorunu etrafında örgütlenen insanların tepkilerini giderek daha fazla dile getirmeleriyle birlikte Berlin, Viyana ve Amsterdam gibi büyük şehirlerde son birkaç yıl içinde konutla ilgili çok ciddi reformlar yapıldığını görüyoruz. Bir yandan konutun finansallaşmasına yönelik reformlar gündeme gelirken diğer yandan sosyal konutun önemi tekrar vurgulanıyor. İlkiyle bağlantılı olarak finansallaşmaya birlikte konutun alınır satılır bir finansal varlık olarak gelmesinin yarattığı sorunların önüne geçmek için bir takım reformlar uygulanıyor. Örneğin, Singapur'da üç yıl içinde satılan mülkler için emlak vergisi uygulanması gibi. Buradan elde edilen gelir hükümet tarafından sosyal konut finansmanı için kullanılmakta. Benzer uygulamalara Çin'den Almanya'ya kadar pek çok ülkede rastlamak mümkün. İkincisiyle ilgili olarak belediyeler ve ulusal hükümetler sosyal konut arzını arttırmak için kira sübvansiyonları vermekte. Ayrıca Avusturya'da olduğu gibi özel mülkiyet sahiplerine yönelik olarak kira kontrolleri için yaptırımlar uygulanıyor. Elbette bu reformların mevcut krizi çözmek için yeterli olmayacağını da belirtmekte fayda var.

Temel sorun tarihsel olarak konuta yönelik arz yönlü sübvansiyonların giderek kesilmiş olması. Bu durum dar gelirli hanehalklarının konuta erişimi üzerinde temel bir baskı yaratmış durumunda. Türkiye özeline gelecek olursak Türkiye'de tarihsel olarak barınma ihtiyacının karşılanmasında gecekondudan lojmana pek çok alternatif mevcuttu. Fakat neoliberal politikalarla birlikte konuta bu alternatif erişim imkanları giderek ortadan kaldırılırken tüm dünyada olduğu gibi özel mülkiyet konuta erişimin esas biçimi olarak teşvik edildi. Bu süreçte konut gibi bedeli çok yüksek bir mülkiyete erişim için elbette finansın rolü çok önemli hale geldi. Türkiye özelinde inşaat odaklı bir büyüme stratejisinin benimsenmesi bir yandan talep tarafını teşvik eden bir kredi genişlemesini elzem kılarken diğer yandan talebi uyaracak yeni finansal kurumlar ve araçlar yaratılmaya başlandı. Bunlara örnek olarak, Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO), Gayrimenkul Yatırım Fonu (GYF), sukuk (*kira sertifikası*) ve gayrimenkul sertifikası verilebilir. Tüm bu süreçte Türkiye'de de erken kapitalistleşmiş ülkelerde olduğu gibi gayrimenkulün kullanım amacı geri planda kalırken yatırım aracı işlevi öne çıktı. Bu bizlerin mülkiyete bakışında da temel bir değişime neden oldu. Türkiye'de konutun nasıl bir yatırım aracı

haline geldiğini anlamak için şu veriye bakmak bile yeterli olacaktır: Merkez Bankası tarafından yayınlanan “Türkiye Konut Fiyat Endeksi” verilerine göre, Temmuz 2022’de sadece bir önceki yılın aynı dönemine göre konut fiyat endeksi reel olarak %52,6 arttı.

3) “Türkiye’de Finansallaşma: Borç Kıskaçında Emek” kitabınızın sonuç bölümünde insanların taşıt ve ev kredilerinden ziyade ihtiyaç kredilerine yöneldiğini belirtiyorsunuz. Öyle ki insanların/ailelerin artık gerek eğitim ve sağlık giderleri gerekse de mevcut borçlarını ödemek için dahi krediye başvurduklarını görüyoruz. Öte yandan, Türkiye’nin ekonomik koşullarının tüm halk kesimleri için yıkıcılaştığı, borçluluğun yıkıcı etkilerinin alt sınıfların yanı sıra orta sınıflara da sirayet ettiği bir dönemden geçiyoruz. Gelecekte bu açıdan bizi ne bekliyor sizce?

O kitap doktora tez çalışmama dayanıyor ve çalışma 2012 yılında bitiyor. O dönem Türkiye’de kredi kullanımının 2001 krizi sonrasındaki on yıl içinde muazzam ölçüde değiştiği bir süreçti. Şimdi günümüze kadar gelen sonraki on yıla baktığımızda kredi kullanımında ne değiştiğine bir bakalım. Eskiden olduğu gibi ihtiyaç kredisi kullananların yüzde kaçı alt gelir grubundan hesaplamak şu anda çok zor verideki sıkıntılar nedeniyle. İlk söyleyebileceğimiz şey konut, kredi kartı, ihtiyaç ve taşıt kredilerini toplu bir şekilde değerlendirdiğimizde ilk on yıldaki artış eğiliminin son bulduğudur. Türkiye ekonomisinde sermaye girişlerine ve kredi büyümesine bağlı iktisadi model 2010’ların ortasına gelindiğinde artan cari açık ve reel sektörün hızla artan dış borcu başta olmak üzere pek çok açıdan ekonomiyi sermaye birikiminde bir durağanlaşmaya sürükledi. Bu koşullar altında hanehalklarına yönelik kredi kullanımını teşvik etmek bankalar açısından eskisi kadar cazip olmamaya başladı. Burada ayrıntısına girmeyeceğim ama bankalar bunun yerine iktidarın da bir politik strateji olarak benimsediği KOBİ’lere yönelik kredi ürünleri geliştirmeye yöneldi. Yani hanehalklarına yönelik tüketici kredilerini arttırmak eskisi gibi kârlı olmayınca bu sefer yeni bir kâr alanına yöneldiler diyebiliriz.

Bireysel kredilerdeki büyüme ise 2013 yılı itibariyle zaten %18 ile GSYH’ye oranla en üst seviyesine çıkmıştı. 2014 yılında ise bireysel kredilerdeki büyüme negatife döndü. Bu azalışta bankaların kredi koşullarını sıkılaştırmaları önemli rol oynadı. Bunun bir nedeni 2013’te Amerika’nın parasal genişlemeye son vereceğini duyurmasının ardından Türkiye’ye yönelen yabancı sermaye girişlerindeki gerilemeydi. Bu bankaların fonlama maliyetlerinde bir artışa neden oldu. Sermaye girişindeki gerilemeye bağlı olarak durağanlaşan ekonomide işsizliğin %10’a yükselmesi bireylerin kredi risklerini yükseltti ve takibe düşen kredi oranı arttı. Yani 2014 yılına gelindiğinde Türkiye ekonomisinin mevcut sermaye birikim rejimi altında hanehalklarına

yönelik kredilerde daha fazla genişlemeye gidilemeyeceği açık hale gelmişti. Tüm bunları söylemekle birlikte şunun da altını çizmek gerekir tüketici kredi hızındaki bu durağanlaşmaya rağmen iktidar kredi genişlemesi ile iktisadi daralmayı önleme gayretlerinden hiç vazgeçmedi. Örneğin 2014 yılında olduğu gibi makroihtiyadi tedbirler çerçevesinde BDDK'nın düzenlemeleriyle kredi kartı harcamalarında bir azalmaya gidildiğinde bu azalma ihtiyaç kredilerindeki artışla ikame edildi. Günümüze gelene kadar ekonomide daralma görülen her dönemde örneğin 2016 ve 2020 yıllarında olduğu gibi tüketici kredileri kullanımını teşvik için dönem dönem faiz indirimleri yapıldı. Çok yakın zamanda gündeme gelen konut kredisi teşvikleri de yine bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bugün geldiğimiz noktada emekçi sınıfların Türkiye'nin milli hasılasından aldıkları paydaki gerileme çok daha görünür hale gelmiş durumda. Bu koşullar altında bu kredi teşviklerinin bizi sürüklediği yeri anlamak için ise ödenemeyen borçlar nedeniyle hızla artan icralık dosya sayısına bakmak yeterli olacaktır.

4) Kredi kullanımı ve borçluluk ilişkisinin yanı sıra Türkiye'de bireysel borçlanma teknolojisinin çok hızlı bir biçimde geliştiğini görüyoruz. Bireysel bankacılığın bu keskin ve hızlı yükselişi Türkiye'ye özgü bir olgu olarak mı yoksa finansal kapitalizmin genel bir eğilimi olarak mı düşünülmeli? Başka bir deyişle, Türkiye'deki finansallaşma sürecinin bu açıdan özgün bir tarafı var mı?

Bireysel borçlanmada teknolojinin nasıl hızla geliştiğini borçlanmanın artmaya başladığı 2001 krizi sonrasında beri gündelik hayatımızda deneyimliyoruz. Son yıllarda ise bu konuya uluslararası kurumların gündeminde ayrıca önem verilmekte. Bunu yukarıda bahsettiğim finansal içerilme çabaları bağlamında sıkça tartışılan *fintech* kavramına bakarak da anlayabiliriz. Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş ülkelerde toplumun daha geniş kesimlerini finansal sisteme dahil etmeye yönelik çabaların bir parçası olan *fintech*, kendisini geleneksel finansal hizmetlerden ayırmak için gelişmiş teknolojiyi kullanan finansal ürünleri ifade etmek için kullanılıyor. Örneğin geleneksel bankacılık sistemini kullanmadan para saklamak veya transfer etmek için cep telefonlarını kullandığı için mobil bankacılık bir *fintech* yeniliği olarak görülüyor. Türkiye bu anlamda dünyadaki gelişmeleri yakinen takip ediyor; fakat özellikle erken kapitalistleşmiş ülkelerdeki teknolojik yeniliklerin Türkiye'ye uygulanması elbette Türkiye'nin kendine özgü finansallaşma dinamikleriyle sınırlı. Örneğin dünyada düşük gelirli hanehalklarına kredi kullandırılmasında ve yeni finansman çeşitlerinin geliştirilmesinde varlığa dayalı menkul

kıymetleştirme çok önemliyken, Türkiye’de bu piyasaların hacmi küçüktür. Yine bu örnekten bağımsız olmayan bir başka konu ise Türkiye’de genel olarak finansallaşmada devletin rolünün daha fazla ön planda olmasıdır. Örneğin diğer geç kapitalistleşmiş ülkelerde bireylere mikro kredi kullandırarak birer girişimci olmalarına yönelik çabalar tamamen ticari bankaların inisiyatifinde yürürken Türkiye’de mikrokredi piyasasına devlet hakimdir. Bu benzeri özgünlükler Türkiye’yi hem erken hem diğer geç kapitalistleşmiş ülkelere ayırıyor.

5) Finansallaşmayla birlikte borçluluğun bir sosyal disiplin stratejisi olarak da ortaya çıktığını görüyoruz. Bunu sınıfsal bir perspektiften düşündüğümüzde, borçluluk sermaye ile emek arasındaki güç ilişkisini/çatışmasını ne yönde ve nasıl etkiliyor? Bu doğrultuda, 90’li yıllardan günümüze borçlu insan açısından nasıl bir değişim gerçekleşti?

Borçluluk sermayenin işçi sınıfı denetim altında tutma araçlarından biri ve bugünün kriz koşullarında oldukça işlevsel bir araç. 90’lı yıllarda böyle bir durum söz konusu değildi tabii. Çünkü borçlanma kültürel olarak olağan karşılanmıyordu. Bankaların da yüksek faizli bir makroiktisadi ortamda hanehalklarına kredi kullandırmak gibi bir stratejisi yoktu. Çünkü o dönemde Türkiye’nin yüksek kamu açığını finanse etmek onlar için çok daha kârlı bir faaliyetti. Ne zamanki Türkiye’de kriz sonrası IMF programı altında sıkı para ve maliye politikaları uygulandı, işte o zaman bankalar yeni ortamda azalan kârlarını telafi için tüketici kredilerine yöneldiler. Artan borçlanmanın emek-sermaye ilişkileri üzerinde muazzam bir etkisi oldu. Borçlanma işçi sınıfı açısından giderek bir disipline etme mekanizması olarak işlev görürken sermayenin emek üzerindeki tahakkümünü arttırmak suretiyle, emek-sermaye ilişkilerine yeni bir boyut kattı. Tahmin edilebileceği gibi aynı anda hem geçimlerini sağlamak hem de borçlarını ödemek durumunda olan işçiler daha uzun çalışma saatlerini, düşük ücretli işleri ve esnek, güvencesiz çalışma koşullarını kabul etmek zorunda kaldılar. Bütün bu gözlemlerin işaret ettiği gerçek, borcun bir çaresizlik durumu yaratarak, daha kötü çalışma koşullarını kabul etmek zorunda bıraktığı ve çalışma koşullarının yoğunlaşmasına bağlı olarak da daha fazla artı değer sömürüsüne alan açtığıdır.

Ayrıca borçlanma sadece emek sermaye ilişkileri üzerinden işçilerin çalışma koşullarını etkilemekle kalmaz, bir faiz ödemesini gerektirmesi nedeniyle kadınların karşılığı ödenmeyen ev içi emeğini de doğrudan etkiler. Tüketici kredisi kullanımı ileride elde edilecek gelirin bir kısmının faiz ödemesi için kullanılmasını gerektirir. Bu anlamda faiz ödemesi gelecekte elde edilecek gelirin bir kısmı üzerinde bir hak iddiasıdır. Zaten kıt kanaat geçimlerini sağlamaya

çalışan emekçi haneler, borçlanmanın getirdiği faiz ödenmesini yapabilmesi kadınların çocuk bakımı, temizlik ve yemek yapımı gibi piyasa dışından karşılanabilecek meta dışı mal ve hizmet üretimini arttırlar. Kısacası borçlanma hane içinde kadınların omuzlarındaki yükün de artmasına neden olur.

6) Son dönemde borçlanma sorununa çözüm olarak borç silme, borcu reddetme, erteleme gibi politikalar gündeme getiriliyor. Öte yandan bu çözümlerin kalıcı olamayacağı da görülüyor. Bu durumda, kısa ve uzun vadede nasıl çözüm yolları yaratabiliriz?

Evet Türkiye’de borcun yapılandırılmasına dair uygulamalar zaman zaman gündeme geliyor. Elbette öncelikli olarak borçlanmaya özellikle de yaşamsal gereksinimler için borçlanmaya neden olan koşulların ortadan kaldırılması gerekiyor. Düzenli ve yeterli kazanç getiren, güvenli işler sağlanmadığı, yani emek piyasalarındaki yapısal sorunlar çözülmediği sürece tüketici kredi piyasalarında oluşacak olası sorunları düzenlemelerle çözmek mümkün değildir. Bunu söylemekle birlikte kısa ve uzun vadede elbette özellikle bankacılık kesimine yönelik denetlemeler son derece önemlidir. Bunu bir örnekle açıklamak isterim. Tüketici kredilerinin yaygınlaşmasıyla 2000’li yılların başından itibaren Türkiye’de bankalar bireysel müşterilerine daha önceden ücretsiz sundukları pek çok hizmeti ücretlendirdiler. 2013 yılı itibariyle Türkiye’de bankaların müşterilerinden para transferleri, fatura tahsilatı, çek-senet tahsilatı, kredi kartı ücreti ve benzeri tipte aldıkları ücret ve komisyon türlerinin sayısı 65’e ulaşmıştı. Kamuoyunda artan eleştirilere karşı 2014 yılında bankaların müşterilerinden alacakları işlem ücretleri 20 kalem ile sınırlandırıldı. Yani düzenlemeler önemli elbette ama Türkiye’de finans kapitalin çıkarları öyle önemli ve güvence altındaki aslında bu düzenleme bile daha önceden bankalarca keyfi olarak alınan hesap ücreti ve kredi tahsis ücreti gibi pek çok ücretin talep edilmesinin yasal güvence altına alınması anlamına gelmekteydi.

7) Son sorumuz daha kuramsal bir alandan. Borçluluğa eleştirel yaklaşan çalışmaların, en azından Türkçeye çevrildiği kadarıyla, “öznellik” ve “sınıf temelli” çalışmalar olduğunu görüyoruz. Bu iki yaklaşım arasında nasıl bir ilişki var sizce? Özellikle de “somut durum”la ilişkileri açısından, birbirlerini tamamlayan yaklaşımlar olarak görmek mümkün mü?

Borçluluğa eleştirel yaklaşan çalışmalardan “sınıf temelli” olarak adlandırdığınız çalışmalar kapitalizmdeki temel çelişkinin emek sermaye arasındaki çelişkisi olduğu ve bunun değişmediğinden hareketle borçlanmayı ele alırlar. Dolayısıyla bu çalışmaların öznesi ücretli

emektir; fakat daha önce bahsettiğim gibi borçlanma sermayenin ücretli emek üzerindeki tahakkümünü arttırarak emek sermaye ilişkisine yeni bir boyut katar. Borçlanmayı “öznellik” üzerinden ele alanlarsa borçlanmayla birlikte ücretli emeğin yerini borçlu özneye bıraktığını öne sürmekteler. Bu ekolün en önemli temsilcilerinden biri Lazzarato’dur. Lazzarato’ya göre, kredi borcunun, suçluluk, vicdan azabı ve sorumluluğu harekete geçirerek kişiyi kendisiyle sürekli bir pazarlığa sürüklemesi borçlu insana özgü bir öznellik üretimi gerektirir. Eğer borçlu olma üzerinden politik bir aktivizm geliştirilecekse borca dair var olan söylemlerin analiz edilmesi ve bireyleri borçlarından dolayı suçlu gösteren/hissettiren söylemlerin yapısal bir bakış açısıyla değiştirmesi için mücadele etmek gerekir. Bu anlamda borçlu özneliğin nasıl inşa edildiğinin ele alınması kıymetlidir. Politik mücadele açısından ön açıcı olabilir.

ORCID ID

İlkay ÖZKÜRALPLİ

<https://orcid.org/0000-0002-1310-6037>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Borç Direnişçisinin El Kitabı (Giriş ve Sonuç)

ANONİM BORÇ DİRENİŞÇİLERİ KOLEKTİFİ, Çeviri: İlkay ÖZKÜRALPLI¹, Ulaş KARADAĞ²

¹ Asst. Prof., Istanbul Arel University, Department of Sociology
(ORCID ID: 0000-0002-1310-6037)

² Asst. Prof., Eskisehir Osmangazi University, Faculty of Law
(ORCID ID: 0000-0001-9775-5589)

Özet

Strike Debt ve *Occupy Wall Street* projesi olarak anonim borç direnişçileri kolektifi tarafından kaleme alınan bu kılavuz, “borcun yükü altında ezilen herkes için” kaleme alınmış ve burada sadece giriş ve sonuç bölümleri çevrilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Borç, borç direnişi, Strike debt, Occupy Wall Street, jübile

Debt Resisters' Operations Manual

Abstract

This operations manual, which is a Strike Debt/ Occupy Wall Street Project, was written by an anonymous collective of debt resisters. It is 'for all those being crushed under the weight of debt.' In this issue, there is only the translation of introduction and conclusion part of this manual.

Keywords: debt, debt resistance, Strike Debt, Occupy Wall Street, jubilee

Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Ulaş KARADAĞ

Asst. Prof., Eskisehir Osmangazi University, Faculty of
Law

E-mail / E-posta

ukkitabritci@gmail.com

Manuscript Received / Gönderim Tarihi

November 29, 2022 / 29 Kasım 2022

Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi

November 30, 2022 / 30 Kasım 2022

To Cite This Article / Kaynak Göster

ANONİM BORÇ DİRENİŞÇİLERİ KOLEKTİFİ (2022). Borç Direnişçisinin El Kitabı, (İlkay Özküraplı, Ulaş Karadağ, trans.), *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters*, Vol. 16, 62-72.

Borç Direnişçisinin El Kitabı

Giriş

Borç Direnişçisine Övgü

Herkes borçtan etkileniyor; her ay öğrenci kredilerine yüzlerce dolar faiz ödeyen yeni mezunlardan, sağlık faturalarından ötürü iflas eden işçi ailelerine, “sualtı” evlerinde yaşayan yaşlılardan, temel yaşam masraflarını karşılamak için yüzde 400 faizle maaş kredisi alanlara, şehirleri parasız kaldığı için maaşlarından kesintiye zorlanan öğretmenlerden ve itfaiyecilerden, yapısal uyum programları tarafından kemer sıkmaya ve yoksulluğa itilen ülkelere kadar herkes...

Herkes bir şekilde borçlu ve çoğumuz (şehirlerimiz dahil) o kadar borçlu ki bu borçtan kurtulma şansı bulmak için bile yıllar geçmesi gerekecek, tabii eğer öyle bir şansımız varsa. Halihazırda yedi kişiden en az biri borç tahsildarlarının takibi altında. Üstelik bunların hepsinin bizim hatamız olduğu, bu duruma kendi kendimizi bulaştırdığımız ve suçluluk duymamız ya da utanmamız gerektiği söylendi. Ama şu sayılara bir bakın: Amerikalıların %76'sı borçlu. Nasıl oldu da dörtte üçümüz paramızı düzgün bir şekilde yönetememeyi becerdik, üstelik aynı anda? Ve neden kimse, "biz bu parayı kime borçluyuz?", hatta belki de "borç verdikleri bu parayı nereden buldular?" diye sormuyor.

Bu esnada, finansal kapitalizm diye bir şeyden bahsedildiğini duymaya devam ediyoruz: Wall Street'te edinilen kârların çoğunun artık herhangi bir üretimle, hatta satışla pek de ilgisi olmadığını, sadece birtakım spekülasyonların sonucu olduğunu. Bunun çok karmaşık ("Bir şekilde yoktan para var etmenin bir yolunu buldular; sakın, bunu nasıl yaptıklarını anlamaya çalışma bile") ve bizim gündelik kaygılarımızdan çok uzak olması gerekiyordu.

Aslında, bankerlerin yoktan para var etmelerine izin verilir; eğer bu para birine borç veriliyorsa tabii. İşte herkesin borçlu olmasının asıl nedeni bu: Bu bir gasp sistemi. Finansal kurumlar, herkesi borca sokmak için tasarlanmış kurallar oluşturmak için yönetimle iş birliği yapar ve sonra sistem bu borcu sizden çıkarır. Denizaşırı ülkelerde ise bu finansal tertip, ucuz malların ABD'ye akmasını sağlamak biçiminde faaliyet gösteriyor; kuşkusuz, ABD askeri gücünün tehdidi olmasa bu asla mümkün olmazdı.

Bunun ülkemizdeki anlamı hepimizi borca sokmaya dönük yeni kuralların oluşturulması ve bu amaçla zorlama ve gözetleme işlevi gören devlet aygıtlarının, polis ve hapisanelerin işe

koşulmasıdır. Devletimiz, okul ve yol gibi şeyleri inşa etmek ve bunların bakımı için gereken parayı üretmek için zenginleri vergilendirmek yerine bankalardan *borç alıyor* ve bu kredilerin faizini halk ödüyor. Üst üste yaşanan skandallardan öğrendik ki, bu süreç dolandırıcılıklarla dolu, toplumsal ihtiyaçlar için harcanması gereken parayı çalmak amacıyla daha en başından hileyle döşenmiş. Finansal kapitalizm, mafya kapitalizmidir.

Bankalara para yaratma gücünü bizi borç ödeyen korkmuş kölelere dönüştürmeleri için vermedik; bu gücü verdik çünkü bu parayı daha sağlıklı ve daha refah içinde hayatlar yaşamamıza yardım etmek için kullanmaya söz verdiler. Ama bu sözlerini tutmadılar. Bizim de yalancılara ve hırsızlara verdiğimiz sözleri tutmak gibi ahlaki bir yükümlülüğümüz yok. Asıl ahlaki yükümlülüğümüz, bu sistemi sürdürmeye devam etmektense onu durdurmanın bir yolunu bulmaktır.

Bu toplu direniş eylemi, demokrasiyi kurtarmanın tek yolu olabilir, zira tüm dünyayı borca sokma seferberliği, tam da demokrasi *imkânının* kendisine yöneltilmiş hesaplı bir saldırıdır. Bu, evlerimize, ailelerimize, topluluklarımıza ve gezegenin kırılgan ekosistemlerine yönelik bir saldırıdır. Tüm bunlar, bizden talep ettikleri zenginliği kazanmak için hiçbir şey yapmayan alacaklılara geri ödeme yapan sonsuz bir üretimle yok ediliyor.

Bu dünyanın tüm finans kuruluşlarına söyleyecek tek bir sözümüz var: Size hiçbir şey borçlu değiliz. Arkadaşlarımız, ailelerimiz, topluluklarımız, insanlık ve yaşamımızı mümkün kılan doğal dünya, her şeyi yaşamımızı mümkün kılan sizlere borçluyuz. İpotekli ev kredisi (*mortgage*) pazarlayan sahtekâr spekülâtorlerden aldığımız her dolar, tahsilat kurumundan sakladığımız her dolar, kendi hayatımızın ve özgürlüğümüzün küçük bir parçasıdır ki bunları aslında topluluklarımıza, sevdiğimiz ve saygı duyduğumuz insanlara geri verebiliriz. Bunlar, çok farklı biçimlerde ortaya çıkan borç direniş eylemleridir: ücretsiz eğitim ve sağlık için savaşmak, evin haczini reddetmek, daha yüksek ücret talep etmek ve karşılıklı dayanışma sağlamak.

Gerçek şu ki borçluların çoğu ne isimlerini açıklamaya ne de yüzlerini göstermeye cesaret edebiliyor. Ayakta kalma mücadelesi veren veya borcunu ödeyemeyen bu insanlara başarısız, yetersiz ve sefil oldukları söylendi; bu yüzden seslerini çıkarmıyorlar. Finans elitlerinin kendilerine borçlu olduğunu iddia ettikleri muazzam meblağları ödeyemeyen milyonlarca insan var. Onlar, *Borcunu Ödemeyen Görünmezler Ordusu*. Mevcut sistemimizde ödeme yapmayı reddetmek, kişisel bir başarısızlık değil, ciddi bir ahlaki cesaret eylemidir. Hepimizin durumu birbiriyle ilişkili, o yüzden gölgelerden çıkmanın yollarını birlikte arayabiliriz. *Borç*

Direnişçisinin El Kitabı (Debt Resisters' Operations Manual) bu görünmez orduya ve bu mücadelede yer alan diğer tüm borç direnişçilerine yardımcı olma girişimidir.

Sonuç

Değişime Dair Umutlar: Direnişe Katıl!

Okumakta olduğunuz el kitabının bölümleri çeşitli borç adaletsizliği biçimlerini öne çıkarıyor. Bunları okumanın sizi öfkeliendireceğini ümit ediyoruz. Borç, yalnızlaştırıcı ve moral bozucu olabiliyor. Onunla en çok iç içe geçen duygu ise utanç. Biz, utancın öfkeye, öfkeninse eyleme dönüşmesini umut ediyoruz.

Bu el kitabını kaleme alırken, söz konusu borç rejimi altında hayatta kalmak için kullanabileceğiniz tavsiyeleri, sizi borca sokan sistemin yapısal bir analiziyle dengelemeye çalıştık. Ödeyemediğiniz on binlerce dolarlık öğrenci krediniz veya hastane faturanız var; çünkü içinde yaşadığımız toplum eğitim ve sağlığa erişimi herkes için ücretsiz hale getirmeyi reddediyor. Bu duruma düşmenizin nedeni, korkunç bir hata yapmış olmanız değil. Bir hayal kırıklığı değilsiniz; milyonlarca insan sizinkine benzer sıkıntılar içinde. *Strike Debt*'in (*Borcunu Reddet*) ilk sloganlarından birini tekrar alıntılayalım: “*You are not alone/You are not a loan* (“Ne yalnızsın/ Ne de borçlu”).

Çokluktan güç doğar. Her birimiz ayrı ayrı borçlarımız altında eziliyoruz; bir araya geldiğimizde ise borçlarımız altında ezilen pekâlâ sistemin kendisi olabilir. Buna karşı koymak, hayatlarımızı ve topluluklarımızı mevcut gidişattan kurtarmak mümkün. Borç “affı” istemiyoruz; istediğimiz şey borç vurgunculuğunun ortadan kalkması ve yerine ortak iyiyi besleyen bir toplumun geçmesi.

Şu konuda net olmalıyız: Borcun ve kredinin her türüsüne karşı değiliz. Çağrımız, bugünün sınırlarını geleceği (kredinin yaptığı gibi) bileşik faizin zincirlerine vurmadan aşmamıza yardımcı olacak yeni ve adil düzenlemelere yönelik.

Direniş büyüyor

Dünyanın her yerinde borçlular borcun zincirlerinden kurtulmaya çalışıyor. Bizler, borcun bir tahakküm ve sömürü biçimi olduğunu biliyor ve buna karşı kolektif bir şekilde baş kaldırıyoruz. Şili’den Québec’e öğrenciler, eğitimin özelleştirilmesinden kaynaklanan borç esaretine meydan okumak için örgütsel girişimler ve kitlesel protestolar tertip ediyor. İspanya ve Yunanistan gibi ülkeler, kemer sıkma karşıtı başkaldırlara sahne oluyor. Bu ülkelerin

hükümetleri, insanların ihtiyaçlarını karşılamaya değil, yabancı tahvil sahiplerine geri ödeme yapmaya öncelik tanıdılar ve bu durum insanları bıktırdı.

Quebec'te öğrenciler, bütünüyle borçla kuşatıldıklarını (*squarely in the red*)ⁱ ifade edebilmek için bir sembol olarak kırmızı kareyi yaygınlaştırdılar. Bu kare, eğitim harcı zamlarının, sosyal yardım kesintilerinin, pençesinde oldukları öğrenci ve tüketici borçlarının meydana getirdiği finansal döngüyü simgelemektedir. Elitlerin, devlet borcundan kaynaklanan krizin faturasını en kırılgan nüfus olan gençlere ve yoksullara kesmeye çalıştığı Avrupa'da protestocular, "*We won't pay for your crises!*" ("Krizinizin bedelini biz ödemeyeceğiz!") diye haykırdılar.

Occupy Wall Street (Wall Street'i İşgal Et), bu küresel başkaldırının bir başka vücut bulmuş hali. 2011 sonbaharından bu yana hareket, oligarkların ekonomiyi mahvettikleri hallerde bile saltanatlarını sürdürmelerine olanak tanıyan çifte standartların ifşa edilmesinde rol oynuyor. Bu çifte standartlar hiçbir yerde *Wall Street*'in borçla ilişkisindeki kadar görünür değildir. %99, borçlarını her ay, %1'in belirlediği koşullar altında adeta bir görev bilinciyle ödüyor. Antik dönem imparatorluklarına haraç öder gibi ipotekli ev kredilerimizi (*mortgage*), öğrenci kredilerimizi, kredi kartlarımızı, araba ve hastane borçlarımızı ödüyoruz; *Wall Street* ise tüm kârı silip süpürüyor. Eğer birileri bu borçları ödemeyi reddedecek olursa, bankalar ve devlet bu insanların hayatlarını mahvedecek olanaklara sahip. Finansal çöküşü takip eden yıllar içinde *Wall Street*'e gösterilen cömertlikle (halkın üç trilyon doları şimdiden harcanmış durumda, buna bir de ABD hükümetinin taahhüt ettiği ek 12,2 trilyon doları ekleyin), borçlu hanehalkları ve müflis belediyelerden açıkça esirgenen yardım arasında su yüzüne çıkan dengesizlik, kimin borcunun ödeneceğini, kiminkinin ise silineceğini bariz biçimde ortaya koyuyor.

Birinin borcu, diğerinin kârıdır. *Occupy Wall Street*, her ne kadar bu konulara duyulan öfkenin çoğaldığına dair cesaret verici bir işaret olduysa da Birleşik Devletler'deki borç tartışmasına bir şekilde hala sağcı uzmanlar hâkim. Bu kişiler, ulusumuzun artan borçluluğunun suçunu sorumsuz bireylere atıyor. Dünün iş adamları olan politikacılar, söz konusu bütçe açığından dolayı sık sık sosyal harcamalarla yardım programlarında kesintiye gidilmesi gerektiğini söylüyor. Dolayısıyla kimi şeyleri açıklığa kavuşturmanın vakti geldi.

Bu el kitabında gösterdiğimiz gibi, milyonlar olarak yağmacı bir borçlandırma düzeninin kurbanıyız. Ve anlaşılana o ki kamu borcu bireysel borç gibi bir şey değil. Tüm dünyada borç, temel hizmetlerin budanmasının haklılaştırılması için kullanılıyor. Sorun meteliksiz kalmamız değil, kamusal varlıklarımızın yağmalanması. Kamusal varlıklarımızı adilane bir biçimde erişime

açan; yaşam hakkını, ömür boyu sürececek bir borç esaretini zorunlu kılmaksızın yücelten yeni bir sosyal sözleşmeye ihtiyacımız var.

Bu, radikal bir borç direnişi hareketinin başlangıcı ve sizin bu hareketin bir parçası olmanıza ihtiyacımız var. Önümüzde çok şey öğrenebileceğimiz uzun ve önemli (devrimci olduğu kadar eski de olan) bir borç direnişi tarihi var.

Antik zamanlardan bugüne, borç köleliği ve borç hapsi de dahil olmak üzere borcun ödenemediği durumlarda uygulanan sert cezalara meydan okumuş etkili borç direnişi hareketleri olmuştur. Antik Atina'da, eğer borçları ödenmemişse, borçlu veya borçlunun aile üyelerinden biri köleleştirilirdi. Bu pratik, borçlularla borç verenler arasında sıklıkla patlak veren iç savaşlara neden olmuş, dolayısıyla da Antik Atina'nın varlığını tehlikeye düşürecek denli yaygın hale gelmiştir. Borç köleliğinin neden olduğu kriz Atina hukuk sisteminde, yurttaşların borç kölesi yapılmasını yasaklayan ve Amerikan Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar daha pek çok topluma model oluşturan büyük bir dönüşümü tetiklemiştir.

Gelgelelim borç hapsi, "Amerikan Devrimi" sonrasında bile Birleşik Devletler'deki varlığını yaygın bir biçimde sürdürmüştür (Bağımsızlık Bildirge'sinin iki imzacısı dahi daha sonra hapse atılmışır!). Birleşik Devletler tarihinde, bağımsızlıktan sonraki ilk büyük ayaklanma (1786'daki Shay Ayaklanması) haciz yoluyla satış ve borç hapsine karşı gerçekleştirildi. Borç hapsi pratiğinin ortadan kalkması, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısı boyunca verilen mücadelelerle mümkün olmuştur. İç savaş sonrası, küçük çiftçilerin haciz yoluyla satışa karşı Orta Batı ve Güney'de yürüttükleri mücadeleler, kreditor mantığının egemenliğine yönelik başkaldırıların farklı uğraklarıydı. Büyük Buhran sırasında, kentli işçilerle kırsal kesimde yaşayan çiftçiler, evlerinden zorla çıkarılmalarını ve çiftlik hacizlerini engellemek amacıyla bir araya geldiler. İşçiler ayrıca, kölelik ve işkence tehdidi içermeyen alternatif ödünç alma ve verme yolları yaratabilmek için kredi ve yardımlaşma müşterekleri örgütlediler. En sonunda bu başkaldırıları, hükümeti, kimi kapitalist kreditorlerin borçlarını ödeyemeyen işçilerden istedikleri "diyet"i (*pound of flesh*) sınırlayan "bireysel iflas" (*personal bankruptcy*) yasalarını yürürlüğe sokmaya zorlamıştır.

Borca direniş hareketleri, yirminci yüzyıldaki önemli mücadelelerin pek çoğunun arkasındaki itici güçtü. Söz gelimi, 1990'ların sonu ve 2000'lerin başındaki alternatif küreselleşme hareketi, uluslararası bankalara ödenmesi gereken "tikindirici" ulusal borçlara karşı yürütülmüş toplumsal mücadelelerin kapsayıcı bir bileşimiydi. Küresel güneyin büyük bölümünde ortaya çıkan küresel adalet hareketi, birçok bankayı, faiz oranlarıyla anaparayı

düşürerek ve bazı durumlarda borcu yalnızca "affederek" kredileri yeniden müzakere etmeye zorladı.

"Ulusal" borçlara karşı yürütülen bu mücadelelerin yanı sıra, Meksika'daki *El Barzón* hareketi gibi daha yeni tarihli ve dikkate değer bireysel borç karşıtı mücadeleler de söz konusu olmuştur. 1994'te Meksika pezosunun Amerikan doları karşısında önemli ölçüde değer kaybetmesi, bir yandan değişken oranlı kredilerin faizini arttıran, diğer yandan -ipotekli ev kredileri da dahil olmak üzere- ADB doları cinsinden verilen kredileri (ki çoğu öyleydi) on kat büyüten bir aşırı enflasyona neden oldu. Bu durum, bankalara borçlu insanların yaklaşık %30'unu temerrüde sürükledi. *El Barzón* hareketi, pezonun çöküşü sonrasında ortaya çıkan geri ödeme koşullarının hükümetin ve bankaların suçu olduğu, bu nedenle de borçluların sorumlu tutulmasının haksız olduğu iddialarıyla sahneye çıktı. Sloganları, "*debo, no niego, pago lo justo*" ("borçluyum, inkâr etmiyorum, adil olanı ödemek istiyorum") idi. Hareket ülke çapında hızla büyüdü ve pratik yaklaşımının (borçlular için hukuki danışmanlık hizmetleri oluşturulmuştu) yanı sıra dikkat çekici taktikleriyle de tanındı. Dahası, hükümeti güç durumdaki borçlulara yardım etmeye zorlayarak borçluların durumu üzerinde belirgin ve olumlu bir etki yarattı.

İleriye bakmak

Neredeyse yirmi yıl sonra, bir dizi açık görüşmenin ürünü olarak *Occupy Wall Street*'in bir kolu olan *Strike Debt* ortaya çıktı. *Strike Debt*, küresel bir tahakküm ve sömürü sistemi olarak borca dair tartışmaları teşvik etmeyi sürdürüyor. Borç %99'u esir alıyor; ancak bu el kitabında gördüğümüz üzere, kimi insanlar (kadınlar, renkli ırklar ve yoksullar) bu esaretten daha fazla etkileniyor.

Borç direnişi çok farklı biçimlere bürünebildiği içindir ki *Strike Debt* borç sistemine karşı verilen savaşı genelleştirmek amacıyla taktikler, kaynaklar ve çerçeveler geliştirmektedir. Bu girişimler arasında okumakta olduğunuz el kitabının yayımlanması, borçlu meclislerine ev sahipliği yapılması, Occupy Öğrenci Borcu Girişimi'nin (*Occupy Student Debt Campaign*) çalışmalarıyla Ret Yeminlerinin (*Pledge of Refusal*) desteklenmesi, borçları epey indirimli fiyatlarla satılan alarak ortadan kaldıran "*Rolling Jubilee*" isimli müşterek yardım projesinin faaliyete sokulması (daha fazlası için rollingjubilee@gmail.com adresine e-posta atabilirsiniz), ve borçların yakılmasından (*debt burning*) tutun da yağmacı bir saikle borç veren her türden merciin hedef alınarak durdurulmasına kadar ülke çapında etkili eylemlerin planlanması bulunmaktadır.

Daha uzun vadeli planlarında *Strike Debt*, borç karşıtı mücadeleyi dikkate alınması gereken bir güce dönüştürmek için borç direnişçilerini bir araya getirmeye odaklanmaktadır. Borç veren kurumlara özgü alt-birlikler açısından meydana gelen küresel bir Borçlular Birliği düşünün. Söz gelimi, bir kişinin eğer *Bank of America*'da ipotekli ev kredisi, *Sallie Mae* ve *Citibank*'a öğrenim borcu veya *Wells Fargo* ve *Chase*'de kayıtlı kredi kartı borçları varsa; bu kişi birliğe katıldığı anda kendiliğinden *Bank of America*, *Sallie Mae*, *Citibank*, *Wells Fargo* ve *Chase* alt birliklerine de dahil olacak. Nihayetinde bu birlikler, daha önceki dönemlerin işçi mücadelelerinde olduğu gibi, borç grevlerinin de dahil olduğu stratejik eylemlere destek veren sürekli ajitasyon platformları haline gelebilirler.

Tüm bu projelerin temelinde, *Strike Debt*'in borçların bütünüyle iptali anlamına gelen bir Jübile'ye verdiği destek yatıyor. Bugüne kadar tüm uygarlıklar, yönetilemez hale geldiğinde borcun iptal edilmesi gerektiğini kabul etti. Bu iptal, tarih boyunca pek çok kez gerçekleşmiştir. Devrimci olanların yanı sıra tutucu jübilelerin de bulunduğunu unutmamalıyız; eğer her şey aynı tas aynı hamam devam edecekse borç kesintileri sistemi kurtarabilir. Dolayısıyla bir borç jübilesine, toplumsal bir dönüşüm programı eşlik etmelidir.

David Graeber'in, *Debt: The First 5.000 Years* (Borç: İlk 5000 Yıl) kitabındaki şu küresel jübile çağrısını göz önüne alın:

Bana öyle geliyor ki, İncil tarzında bir Jübile yapmanın vakti geldi de geçiyor bile: hem uluslararası borcu ve tüketici borçlarını etkileyecek şekilde. Bu sadece gerçek insani acıların çoğuna çare olması sebebiyle hayırlı olmakla kalmayacak, aynı zamanda bize, paranın kutsal bir şey olmadığını, insanın borcunu ödemesinin ahlakın özünü teşkil etmediğini, bütün bunların insan eliyle yapılmış düzenlemeler olduğunu ve eğer demokrasinin bir anlamı varsa, her şeyin başka bir biçimde düzenlenebileceğine herkesi ikna etme yeteneği olduğunu hatırlatacaktır. Bence, Hammurabi'den bu yana bütün büyük emperyal devletlerin bu tür politikalara her zaman direnç göstermiş olması önemlidir. Paradigmayı Atina ve Roma belirlemiştir, sürekli borç krizleriyle karşılaştıklarında, keskin köşeleri yumuşatan, etkileri azaltan, borç köleliği gibi aşikar suiistimalleri kaldırmak, imparatorluğun ganimetlerini kullanarak yoksul vatandaşlarına çeşitli ekstra menfaatler sağlamak (ne de olsa, orduların saflarını dolduranlar onlardı) böylece onları iyi kötü suyun yüzünde tutmak üzere yasal düzenlemeler yaptılar – ama bizatihi borç prensibine karşı çıkılmasına, hiçbir şekilde, asla izin vermediler. ABD'nin yönetici sınıfları da dikkat çekici derecede benzer bir yaklaşım benimsemiş gibi görünüyor: uygulamaların en kötülerini (örneğin borçluların hapsedilmesi) kaldırmak, imparatorluğun imkanları kullanarak nüfusun bir kısmına gözle görünen veya görünmeyen destekler vermek; son yıllarda, döviz kurlarıyla oynayarak ülkeye Çin'den ucuz mal akışı sağlamak gibi;

ama hiç kimseye, kutsal prensibi, borçlarımızı ödemek zorundayız prensibini sorgulama izni verilmiyor.

Ama bu noktada, prensibin alenen yalan olduğu ortaya çıktı. Anlaşıldı ki, "hepimiz" borçlarımızı ödemek zorunda değiliz. Bu sadece bazılarımız için geçerli. Herkes için temiz bir sayfa açmak, alışkın olduğumuz ahlak anlayışına bir ara vermek ve yeniden başlamak kadar önemli hiçbir şey olamaz.

Peki, o zaman borç nedir? Borç sadece çarpıtılmış vaattir. Matematik ve şiddetle kirletilmiş vaattir. Eğer özgürlük (gerçek özgürlük) arkadaş edinebilmek demekse, aynı zamanda, zorunlu olarak gerçek anlamda söz verebilmek demektir. Gerçek anlamda erkekler ve kadınlar birbirlerine ne tür sözler verebilirler? Bu noktada bunu söyleyemiyoruz. Bu daha çok, bize bu imkânı verecek bir yere nasıl ulaşabileceğimize ilişkin bir sorudur. Bu yolculukta atacağımız ilk adım, geniş bir çerçevede ele aldığımızda, nasıl hiç kimsenin bize gerçek değerimizi söyleme hakkı yoksa, hiç kim senin gerçekten ne borçlu olduğumuzu söyleme hakkının da olmadığını kabul etmektir.ⁱⁱ

Verilen sözlerin tutulmadığını hepimiz biliyoruz. %1, geçim kaynaklarımızla kumar oynuyor. Onların umursamazlığının aksine, borcun reddini savunan bizler kolektif sorumluluğumuzu bir hayli ciddiye alıyoruz. Bizi %1'e mecbur eden bağlarımızdan kurtularak birbirimizle yeni ve adil bağlar kurmaya çalışıyoruz. Herkesin elverişli bir konutu, anlamlı bir işi, kısa çalışma saatlerini, adil bir maaşı, sağlık hizmetlerine erişimi ve gerçek anlamda özgürleştirici bir eğitimi hak ettiğini biliyoruz. Mevcut haliyle sistemle iş birliği yapmaya devam edersek bu taahhütleri yerine getiremeyiz. Paramızı neden *Wall Street* mafyasına ödeyelim? Kaynaklarımızın çok daha iyi değerlendirilebileceğini biliyoruz.

Unutmayın: *Wall Street*'e hiçbir şey borçlu değiliz, her şeyi birbirimize borçluyuz. Borç direnişi etrafındaki örgütlenme olasılıkları daha yeni yeni fark ediliyor. *Strike Debt*, aynı *Occupy Wall Street* gibi, otonom bir eyleme ilham vermeyi ümit ediyor. *Strike Debt* herkesi direnmeye teşvik ediyor. *Strike Debt* ile iletişime geçmek için lütfen strikedebt@interoccupy.net adresine e-posta gönderin veya strikedebt.org adresini ziyaret edin.

ORCID ID

Ulaş KARADAĞ

<https://orcid.org/0000-0001-9775-5589>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- Caffentzis G. (2010, Nisan 15). University Struggles at the End of the Edu-Deal. *Mute Magazine*. tinyurl.com/DROMCaffentzis1.
- Caffentzis G. (2007, Temmuz). Workers Against Debt Slavery and Torture: An Ancient Tale with a Modern Moral. *Edu-Factory*. tinyurl.com/DROMCaffentzis2.
- Cleaver, Jr. H. (1990). Notes on the Origin of the Debt Crisis. *Midnight Notes*. tinyurl.com/DROMCleaver.
- Federici S. (2012, Ocak). African Roots of US University Struggles: From the Occupy Movement to the Anti-Student-Debt Campaign. *unsettling knowledges*. tinyurl.com/DROMFederici1.
- Federici S. (1990). The Debt Crisis, Africa and the New Enclosures. *Midnight Notes*, tinyurl.com/DROMFederici2.
- Federici S., Caffentzis G., ve Alidou O. (2000). *A Thousand Flowers: Social Struggles Against Structural Adjustment in African Universities*, NJ: Africa World Press.
- Graeber D. (2011). *Debt: The First 5,000 Years*. NY: Melville. tinyurl.com/DROMGraeber.
- Midnight Notes Collective and Friends (2009). *Promissory Notes: From Crisis to Commons*. tinyurl.com/DROMMidnight.

ⁱ *In the red*: Elde edilenden daha fazla para harcayarak borçlu duruma düşmek. (çn.)

ⁱⁱ David Graeber, *Debt: The First 5,000 Years*, (New York, NY: Melville, 2011) (tinyurl.com/DROMGraeber), 390–391. (Çeviri, Graeber, D. (2015). *Borç: İlk 5000 Yıl*. Çev. Muammer Pehlivan. İstanbul: Everest Yayınları, 406-7'den alınmıştır).

Gerontoloji Literatürünün Marksist Analizi

Stephen M. MARSON¹, L. Richard DELLA FAVE², Çeviri: Deniz KARA³

- ¹ Pembroke State University, Department of Sociology, Social Work and Criminal Justice
- ² North Carolina State University, Department of Sociology and Anthropology
- ³ PhD Student, Bartın University, Graduate School of Social Sciences, Department of Sociology (ORCID: 0000-0002-4549-5065)

Özet

Yaşlanma sosyolojisi ve sosyal gerontoloji için teorik keskinliğin eksiliği büyük bir endişe sebebidir. Özellikle Birren ve Bengtson (1988) tüm sosyal gerontolojiyi “veri açısından zengin ama teori açısından zayıf” olarak tanımlamışlardır. Teori eksikliğini gidermek için yazılan bu makale, genel sosyal gerontoloji literatürünü Marksist bir perspektiften gözden geçirmektedir. Bulgular, Marksist çerçevenin, sosyal gerontolojinin şimdiye kadar hem akademik hem de uygulamalı alanlarda incelenmemiş olan yönlerini aydınlatabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal gerontoloji, Marksizm, teori

A Marxian Review of Gerontological Literature

Abstract

A major concern for the sociology of aging and social gerontology is the lack of theoretical rigor. In particular, Birren and Bengtson (1988) describe all of social gerontology as “data-rich but theory-poor.” In an effort to deal with the lack of theory, this essay reviews the general social gerontology literature from a Marxian perspective. The findings suggest that the Marxian framework can illuminate aspects of social gerontology hitherto left unexamined in both the academic and applied arenas.

Keywords: Social Gerontology, Marxism, theory

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Deniz KARA PhD Student, Bartın University, Graduate School of Social Sciences, Department of Sociology
E-mail / E-posta	deniz.kara.1997@outlook.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	September 25, 2022 / 25 Eylül 2022
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	November 26, 2022 / 26 Kasım 2022
To Cite This Article / Kaynak Göster	MARSON, S. M., DELLA FAVE, R. L. (2022). Gerontoloji Literatürünün Marksist Analizi, (Deniz Kara, trans.), <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 16, 73-91.

Gerontoloji Literatürünün Marksist Analiziⁱ

Eski Sovyet ülkeleri ve Doğu Avrupa'daki son gelişmeler ışığında, "Marksist teorik çerçevenin bu yaşananlar ile ne alakası var?" sorusu, makul bir soru olacaktır. Hollander (1990) gibi kimi sosyologlar Marksist çerçevenin akademide devam eden kullanımına oldukça eleştirel yaklaşmaktadır. Bazı çağdaş Marksistler, "Artık Berlin Duvarı yok. Perestroikaⁱⁱ yakında İngilizce sözlüklere dahil edilecek" gibi ifadelerle yanıt vermeleri gerektiğini düşünmektedir. "Analitik" Marksistler ise "Marksizmin krizi" olarak adlandırılan şeyi büyük bir coşkuyla karşılamaktadır. Wright'a göre (1989a, s. 36), Marksizm "teorik bir dönüşüm" dönemindedir ve buradan açıklayıcı gücünü arttırarak çıkacaktır. Aynı zamanda, topluluk örgütlenmeleri ve savunuculuğu için daha etkili bir araç olacağını öne sürdüğü yeni ortaya çıkan bu Marksizmi "siyaseten daha uygun" olarak adlandırmaktadır. Bowles (1990, s. A56), titizlikle yazılmış makalesinde, Doğu Avrupa'da kullanılan sloganların Komünist Manifesto'dan ya da Milletlerin Zenginliği'nden gelmediğine dikkat çeker. Bu sloganlar vatandaşların ekonomik ve politik karar alma sürecine katılabilmelerine yönelik talepleri içerir. Bowles, Amerikan basınının çoğunun piyasalara ve kapitalist kurumlara yaptığı vurguya karşın, Doğu Avrupa'da yayınlanan bu broşürleri "İnsan Hakları Bildirgesi"ne ve Tom Paine'in "Sağduyusu"na benzer olarak yorumlar. Prag ve Moskova'daki kalabalıkların Bolşeviklerle hiçbir ortak yanı olmadığını, daha ziyade "1964 Berkeley'ini veya 1968 Paris'ini" andırdığını belirtir. "Analitik okuldan" Marksistlerin iddiası ise Marksist perspektifin gömülmesinden ziyade, yapılacak ince ayarlarla yeniden sınanmasının zamanının geldiği yönündedir (Burawoy, 1990). Muhtemelen bu on yılda akademik dünyada, Marksist perspektifi sınamaya ve iyileştirmeye yönelik çabaların ortaya çıktığını göreceğiz. Biz ise bu makalede, Marksist teorinin uygulanmasının, sosyal gerontolojinin şimdiye kadar incelenmemiş olan yönlerini aydınlatabileceğini savunmaktayız.

Marx'ın baskının üzerinden gelmek için programı, ezilenleri örgütlemeyi ve onları ezenler ile aktif mücadeleye sokmayı içerir, aynı zamanda kapitalist sistemin doğasına içkin çelişkileri ve sistemin kendisini devirme gerekliliğine dair ezilenlerin bilinç kazanmasına yardımcı olmaktadır. Marksist teorinin katkılarından yararlanan sosyal gerontoloji literatüründe ise özellikle Marksizmin temel varsayımlarının uygunluğu sorgulanmaz (Marson, 1991a). Bu makale bu eksiliği dolduracaktır.

Marksist çerçeveyi sosyal gerontolojiye uygulamak için şu üç görev başarılı bir şekilde yerine getirilmelidir. Bunlar sırasıyla;

- Teorik ön koşulları karşılaması
- Çerçevenin gerontologların ihtiyacını karşılayacak biçimde ayarlanması
- Çerçevenin savunuculuk adına uygulanması

Teorik Ön Koşullar

Sosyal gerontolojinin Marksist çerçeveden verimli bir şekilde faydalanması için üç teorik ön koşulun karşılanması gerekir. Bunlar;

- Çatışma var olmalı
- Çatışmanın materyalistik temelli olmalı
- Çatışma iki karşıt grup arasında meydana gelmeli

Çatışmanın varlığı

Marx'ın yazımında toplumsal değişimin en temel yönlendirici gücü çatışmadır. Karşılıklı mücadele içindeki sınıflar, bir diğer deyişle kapitalistler ve işçiler arasındaki sınır çizgileri üretim araçları üzerindeki kontrole dair mücadelelerden ortaya çıkan çatışma ile belirlenir. Sosyal gerontoloji literatüründe çatışmanın üzerinde durulmuştur. En azından üç akademik bibliyografya uzmanı (Frazier ve Hayes, 1991; Johnson, O'Brien, ve Hudson, 1985; Marson, 1991b) ve bir akademik dergi (Yaşlı İstismarı ve İhmali Dergisi) özellikle bu duruma işaret etmektedir. Popüler yaşlanma literatüründe de sık sık çatışmaya işaret edilmektedir (örneğin Clift ve Hager, 1989; Dwyer, 1989; Moore, 1985; ve Paulson ve Goldwasser, 1989).

Materyalistik temel

Geleneksel Marksizm'de çatışma, üretim araçlarının kontrolü üzerinden meydana gelir. Hepsi olmasa da bazı Neo-Marksistler bu düşünceyi devam ettirmektedir. Emeklilikten dolayı, ileri yaştaki insanların ekonomik üretime doğrudan katılımları yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla, "üretim araçları üzerindeki kontrol" sosyal gerontoloji alanıyla daha az ilişkilidir.

Neo-Marksist analizin önde gelen isimlerden biri olan Wright (1989b), Marksist analizinin merkezini "üretim araçları üzerindeki kontrolden" "maddi çıkar" ilişkisine taşımıştır. Maddi çıkar ilişkisinin kısa ve öz bir tanımını hem Marx'ın kendi yazılarında hem de çağdaş aktarımlarında bulmak oldukça zordur (Wright, 1989b, s. 205, dipnot). Bu yüzden, maddi çıkarın yeni kavramsal tanımı yaşlanma sosyolojisi için yeniden yapılmalıdır. Kapitalist üretim modelinde, diğer bütün

komünizm öncesi modellerde olduğu gibi maddi çıkar insanları topluma bağlarken, bu çıkara sahip olmak için kullanılan stratejiler ise insanları toplumsal sınıfa bağlar. Çatışma toplumsal sınıflar arasında meydana gelmektedir. Çünkü hepsi aynı maddi çıkarların peşinde koşar. Her bir toplumsal sınıf için ayrıştırıcı stratejiler mevcuttur. Böylece, toplumsal sınıflar peşinde oldukları bu maddi çıkarlara dair ortaya koydukları görelî stratejiler temelinde tanımlanabilir. Her bir stratejinin esas hedefi zenginliği artırırken onu elde etmek için sarf ettiği çabayı azaltmaktır. Marx (1967) bu klasik stratejiyi, zenginliğin diğer sınıfın potansiyel zenginliğini sınırlayarak, yani “sana daha az bana daha fazla” mantığı üzerinden elde etmesi olarak tanımlar. Tarihin akışında kapitalizm karmaşıklaştıkça, hedefler aynı kalsa bile, kullanılan çeşitli stratejilerin tanımlanması ve analiz edilmesi daha zor hale gelmiştir. Bu stratejilerin tarihsel gelişiminin ayrıntılı bir gösterimi mevcuttur (Marson, 1991a).

Toplumsal grupların varlığı

Yaşlıların önemsiz bir toplamdaki ziyade gerçek bir toplumsal grubu teşkil edip etmedikleri konusu karmaşıktır. Fakat yaşlanma çalışmalarına Marksist bir çerçevenin uygulanması için temel öneme sahiptir. Marksistler grup (sınıf) bilincini, kolektif mücadele için temel bir ön koşul olarak tanımlamaktadırlar. Gerçekten de herhangi bir çatışma teorisinde çatışmanın gerçekleşmesi için en az iki karşıt grubun birbirinin varlığının ve kimliğinin bilincinde olması gerekir. Yaşlanma sosyolojisindeki sorun ise açıkça tanımlanmış karşıt tarafların eksikliğidir (Minkler, 1984).

Marksist düşünceden esinlenen yazımlar bu ilişkiyi iki farklı karşıt uçta ele almaktadır. Estes (1979) ve Olson (1982) kendi bağımsız analizlerine yaşlıların daha genç insanlardan ayrı bir toplumsal grup oluşturdukları varsayımı ile başlamışlardır. Bu olgunun çeşitli örnekleri literatürde bulunmaktadır (Braddy ve Gray, 1987; Love ve Torrence, 1989; Marson, 1983). Buna karşın, Dowd (1980) ve Philipson (1982) analizlerinde yaşlıların toplumsal bir grup olarak değil bir toplam olduğu varsayımı ile başlamışlardır. Bunlardan bağımsız olarak, Dowd (1980) ve Philipson (1982) da Marksist analizde çatışmanın yaşlıların dahil edildiği toplumsal sınıflar bağlamında meydana gelmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Bu olgunun varlığı da literatür tarafından desteklenmektedir (Calasanti, 1988; Stoller ve Stoller, 1987).

Estes (1979), Olson (1982), Dowd (1980) ve Phillipson (1982)'in çalışmalarından ortaya çıkan tartışma, sosyal gerontologların verilerini anlamlı kılmak adına Marksist çerçeveyi nasıl kullanabileceğini aydınlattığından analizimiz için bir çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu tartışmada hangi tarafın “doğru” olduğu konu dışıdır, fakat ilgili okuyucular konuya dair

ayrıntılar için Marson'ın (1991a) çalışmasına bakabilir. Bizim amaçlarımız açısından, Marksist analizin uygun olduğu en az üç konumu tanımlamak tartışmayı kolaylaştırır. Bu durumlar sırasıyla aşağıdaki gibidir;

- Sadece yaşlıların oluşturduğu bir alt kültür
- Toplumsal sınıfta yuvalanan yaş
- Toplumsal sınıfla kesişen yaş

Üç Çatışma Konumu

Genel analiz için geniş bir çeşitliliğe sahip Marksist perspektif uygundur.ⁱⁱⁱ Bu nedenle, tartışmamızın birbirinden özgün üç perspektifi içermesi gerekliliği şaşırtıcı değildir. Bu üç perspektifin tanımlanması, Marksist analizin, teorik açıdan verimsiz ama oldukça geniş bir literatüre sahip olan sosyal gerontolojiyi aydınlatabilecek zengin düşüncelere sahip olduğunu göstermektedir (Birren ve Bengtson, 1988; Lipman ve Ehrlich, 1986; Maddox ve Campbell, 1985; Marson, 1991a). Hangi perspektifin en verimli olduğunu belirlemek, sınanabilir bir araştırma sorusudur ve bu makalenin amacı da bu sınanabilir düşünceleri ortaya koymaktır.

Alt kültür

Rose'nin (1965) alt kültür teorisi üzerine çalışması, yaşlanma sosyolojisinde neo-Marksist çalışma için temel sağlamaktadır.^{iv} Rose, her ne kadar Marksist teoriden etkilenmese de yaşlılardan toplumsal bir grup olarak bahseden ilk kişidir. Ona göre, yaşlı alt kültürü, bir zümrenin üyeleri diğer zümrelerden daha çok kendi aralarında etkileşime girdiği zaman oluşacaktır.

Estes (1979) ve Olson(1982) Marksist analizlerine yaşlıların gençlerden farklı olarak özgün bir bilince sahip toplumsal bir grup meydana getirdiğine dair varsayım ile başlarlarken Rose'un orijinal düşüncesi ile hemfikirdirler. Estes çağdaş toplumsal ve ekonomik düzenlemeleri incelerken, Olson yaşlı insanlar için oluşturulan toplumsal düzenlemelerin tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığının izini sürmektedir.

Bengtson vd. (1985), literatür analizlerinde yaşlıların tarihsel olarak büyük bir toplumsal değişim dönemi içerisinde olduklarını öne sürerek alt kültür perspektifi argümanını güçlendirmiştir. Toplumsal yapı, yaşlılar arasında kolektif bilincin çok az olduğu veya hiç olmadığı bir dönemden, bir grup uyumundan bahsedilebileceği bir döneme doğru ilerlemektedir. Bengtson ve meslektaşları Rose'un alt kültür teorisinin zamanının ilerisinde

olduğunu iddia etmişleridir. Geçmişte alt kültüre dair kanıtlar oldukça azken, günümüzde bazı kanıtlar bulunmaktadır ve güçlü kanıtlar ise gelecekte böyle bir alt kültürün oluşacağını göstermektedir. Başarılı bir ders kitabının birbirini izleyen iki baskısı (Harris ve Cole, 1980; Harris, 1990) Bengtson'u bu açıdan destekleme eğilimindedir. Harris ve Cole (1980) kitabın ilk baskısında, Rose'un alt kültür teorisini oldukça eleştirel yaklaşırken on yıllık araştırma ve literatür incelemesinden sonra Harris'in (1990, s. 173) bu pozisyonu değişmiştir.

Alt kültür perspektifinden bakıldığında kırılma, genç ve yaşlı gruplar arasında yer almaktadır. Yani, Genç Gruplar birbirine zıt düşen maddi çıkarlarından ötürü Yaşlı Gruplarla çatışma halindedir. Marksist olmayan literatür de bu tür bir çatışmanın varlığını desteklemektedir. Braddy ve Gray (1987), açıkça yasal olmamasına rağmen, genç insanların iş başvurularına öncelik verildiğini göstermişlerdir. Preston (1984) farklı bir bakış açısıyla, yaşlı ve genç gruplar arasındaki potansiyel çatışmanın "kaynakların bağımlı olanlara aktarılmasını" temel alabileceğini ifade etmiştir. Sürekli kısıtlı kaynaklarla, ebeveynlerine bağımlı çocukların daha 'muhtaç' olma eğiliminde olabileceklerini iddia etmektedir. Öte yandan, yaşlı insanlar daha fazla politik nüfuza sahiptirler. Preston'ın (1984, s 446) ifadesiyle, "Çocuklar oy kullanmaz ve yetişkinlerde kendi çocukları adına oy kullanmaz... Eğer yaşam geçmişe doğru ilerleseydi, yetişkinler çocukluktaki koşulların çok daha cazip olacağına ısrarcı olurlardı." McCall (1991), Preston'un çalışmasını intihar oranları ile kaynak aktarımı arasında bağlantı kurarak genişletmiştir. Preston'un analizi ile tamamen aynı fikirde olmasa da gençler arasında artan intihar oranlarının "ergenlik dönemindeki gençler için kötüleşen refah durumuyla", buna karşın yaşlılardaki intihar oranının azalmasının yaşam kaynaklarının daha gelişmiş olmasıyla ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Bu tür çalışmalar, çatışmanın gruplar arasında olduğunu desteklemektedir. Bu gruplar arasındaki kırılma maddi çıkar çatışmasının bir sonucudur.

Toplumsal sınıf çatışması

Dowd (1980) Marksist bir analiz içinde bile yaşlı insanların ayrı bir toplumsal oluşum olarak algılanamayacağını ileri sürmektedir. Kapitalist toplumumuzun yaşlı insanları *zenginler* ve *yoksullar* olarak iki toplumsal sınıfa böldüğüne işaret etmektedir. Phillipson (1982) yaşlı insanların tam bir toplumsal grup ya da alt kültür olamayacağını savunmaktadır. Zira toplumsal sınıfın, toplumsal bölünmenin temel çizgilerini şekillendirdiğini iddia etmiş ve uzun ömürlülüğün ısrarla "egemen sınıfın" bir özelliği olduğunu vurgulayan Marx'a sık sık atıfta bulunmuştur.

Riley (1985), sosyal gerontolojide çatışmanın yaşlı insanların toplumsal çıkarlarını temel olarak incelendiğini savunmaktadır. Buna göre, yaşlı birinin sahip olduğu sınıf çıkarı temasının

herhangi bir çeşidi kendi çıkarlarının sonucudur. Daha karmaşık ve kesin bir biçimde ifade etmek gerekirse, Riley birbirini izleyen her yaş grubunun değerlerinin ve çıkarlarının tarihle benzersiz bir karşılaşma üzerine kurulduğunu iddia etmektedir. Bir grup (ya da yaş) bilincinin potansiyeli grubun tarihinden meydana gelir. Rose'un bu temel pozisyonunun aksine, Riley, çoğu grubun yaşa dayalı bir grup bilinci geliştirmesinin muhtemel olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Her ne kadar deneyimler ve değerler ortak tarihten ötürü paylaşılıyor olsa bile, hala belirli bölünmeler yaratacak birçok toplumsal etmen söz konusu olacaktır. Toplumsal cinsiyet, ırk ve en önemlisi sosyo-ekonomik etmenler, Rose'un varsaydığı gibi, yaşlılar arasında bir alt kültürün oluşmasını engelleyecek bölünmeler yaratır.

Sosyal gerontolojide Marksist analiz, toplumsal sınıf çatışmalarının iki farklı alanını açıklığa kavuşturur. Bunlardan ilki, çatışmanın sınıf çizgilerini aşmak yerine toplumsal sınıf içinde yuvalanmış olabileceğidir. Buna göre çatışma, aynı toplumsal sınıftaki iki yaş grubu arasında meydana gelir. İkinci olarak ise sınıf çatışmasının yaşlı insanlar arasında olabileceğine dikkat çeker. Yani, yaşlı insanlar kendi yaş grupları içerisindeki sınıf çizgileri arasında çatışma yaşamaktadır. Bu perspektiflerin her ikisi de Marksist analiz için uygun hareket noktalarıdır.

Toplumsal sınıfta yuvalanmış çatışma

Toplumsal sınıfta yuvalanmış çatışmaya dair konuştuğumuz zaman çatışmanın, aynı sınıftaki daha genç bir kuşak ile yaşlı kuşağın üzerine rekabet ettiği maddi çıkar üzerine olduğunu ifade etmekteyiz. Bu çatışma hakkında yazılan çok az şey olmasına rağmen bölünme çizgisinin ikili ekonominin merkez ve çevre sektörler arasındaki sınırı izlemesi muhtemeldir. Merkez sektör büyük, oligopolistik, yüksek kârlı, sendikalaşmış ve daha yüksek ücretli firmaları içermektedir. Çevre sektörler küçük, daha rekabetçi, az kârlı, sendikasız ve düşük ücretli şirketlerden meydana gelmektedir. Mueller, Mutran ve Boyle (1989) yaşlanma sosyolojinde etkileyici bir çalışma ortaya koyarak, merkez sektörlerde yaşlanan işçilerin, aynı toplumsal sınıfı paylaştıkları daha genç işçilerden oldukça fazla ayrımcılıkla yüzleştiklerini açıkça göstermişlerdir. Merkez sektördeki yaşlı işçilerin emekliliklerinde kaybedebilecek haklar, çevre sektörde çalışanlardan daha fazladır. Son olarak da merkez sektörde çalışan işçiler, aynı sosyo-ekonomik statüdeki genç işçiler için daha büyük tehdit oluşturduklarından özellikle daha fazla yaş ayrımcılığına maruz kalmaktadır. Bu noktada, şöyle bir iddiada bulunabilir: "Yaşlı işçiler ne kadar fazla zenginliğe sahipse, genç işçilerin bu zenginliği elde etmek için gösterecekleri çaba da bir o kadar fazla olacaktır."

Toplumsal sınıflar arasındaki çatışma

Toplumsal sınıflar arasındaki çatışma geleneksel Marksist analize daha rahat uygulanabilir. Crystral ve Shea (1990), yoksullar içerisinde (yaşlıların en yoksul 5'te 1'i) yaşlıların kaynakların %5,5'ini elde ederken, zenginler içerisindeki (en zengin 5'te 1) yaşlıların ise %46'sını ellerinde tuttuklarını göstermişlerdir. Bu sınıflar arası kırılmanın varlığına dair bir kanıttır. Stoesz en iyi sağlık bakımına para ile ulaşılabileceğini göstermiştir. Analizinin sonucunda şunları ifade etmiştir: "Gri pazarın, iki açıkça belirlenmiş yaşlı bakım sektörüne bölünmesi muhtemeldir: tam tedarikli bakım olanağı sağlayan kurumların (kimilerinin aşırı diyebileceği) cömert bakımından yararlanan varlıklı yaşlılar ve bakım için devlet teşvikini kabul etmeye istekli bakımsız kurumlara bağımlı olan yoksul yaşlılar" (1989, s. 30). Fakat bu olgunun varlığına dair daha ikna edici kanıtlar, son dönem haber bültenlerinde bulunmaktadır (Clift ve Hager, 1989; Dwyer, 1989; Paulson ve Goldwasser, 1989). 1988'de Kongre *Medicare Catastrophic Coverage Act* kabul etmiştir. Bu kanunun amacı, kritik hastalıklara yakalandıklarında bütün yaşamı boyunca elde ettikleri mülkleri satmak ve bakım almak zorunda kalan yaşlıların finansal kayıpla ve aşağılama ile karşılaşmalarını engellemektir. Yasanın sunduğu yardımlar etkileyiciydi. Fakat ulusal borcun fazlalığından dolayı, bu sözleşmelere ek ödeme getirildi. Orta ve üst sınıftan yaşlıların koruma kapsamına girmeleri için ödeme yapmaları gerekiyordu. *Ulusal Sosyal Güvenliği Koruma Komitesi* (National Committee to Preserve Social Security-NCPSS), 33 milyon üyesini yasanın yürürlükten kaldırılması için örgütledi, bu daha önce benzeri görülmemiş bir girişimdi. Şüphesiz yasa 1989'da fes edildi. Hemen ardından binlerce yaşlı insanın mal varlıklarını satması ve bakım alıcıları olmaları gerekti. Kongre eleştirmenleri (Clift ve Hager, 1989), yasanın feshi talebinin "en yüksek sesle bağırانların hükümetinin işi" olarak adlandırdılar. Zenginler daha az varlıklı olanlarla savaş halindeydi ya da Marksist bir perspektiften ifade etmek gerekirse, kırılma toplumsal sınıfın maddi çıkarları temelinde konumlandırılabilirdi.✓

Uygulama ve Savunuculuk

Yaşlanmanın Marksist analizi için en az üç teorik çatışma konumunun var olması gerekmektedir;

- a) Sadece yaşlıların oluşturduğu bir alt kültür
- b) Toplumsal sınıf içinde yuvalanan yaş
- c) Toplumsal sınıfla kesişen yaş

Bu konular, Marksist çerçeve kullanılmaksızın tanımlanamaz. Çatışmanın her ekseninin varlığı ampirik olarak desteklenmiştir ve her biri daha fazla incelenmelidir. Bu çatışma eksenlerinden hangisinin zamanın herhangi bir noktasında önemli hale geldiği, belirli tarihsel olaylara ve kamu politikasının dalgalanmalarına bağlı olabilmektedir. Bu yüzden, ek araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu araştırmalar, sosyal gerontologların ilgisini çeken, ancak aynı zamanda Marksist çerçeve için teorik olarak anlamlı değişkenlerin tanımlanmasına dayanmalıdır. Özellikle önemli olan iki değişken şunlardır: sağlık ve yaşam memnuniyeti.

Sağlık

Marx Kapital'in birinci cildi boyunca çeşitli yerlerde sağlık, sömürü ve toplumsal sınıflar arasındaki bağlantıdan bahsetmiştir. "Après moi, le déluge! (Benden sonrası tufan!) Her kapitalistin ve bütün kapitalist ulusların sloganıdır. Bu nedenle sermaye, toplum baskısı altında kalmadıkça emekçilerin sağlığı ya da yaşam süresi konusunda pervasızdır." (Marx, 1967, s. 257). Kapitalist ekonominin doğasındaki sömürüden dolayı, işçiler kolay kolay "yaşlı" olarak etiketlenecek kadar yeterince uzun yaşayamazlar. Nitekim gerontologlar da sosyo-ekonomik durumların her zaman sağlığı belirlediğine işaret ederler (Bergner, 1985; Chapman vd., 1986; Ferrini ve Ferrini, 1989; Hendricks ve Hendricks, 1985; Lazarus, 1988; Seccombe, 1989).

Bir kişi biyolojik olarak 90 yaşına kadar yaşayabilir, fakat asbest fabrikasındaki bir işçinin 55 yaşında yaşamı sonlanabilir. Schwalbe ve Staples (1986), işçi sınıfının sağlığına dair etkili tahminlerde bulunmak için Marksizm'den esinlendikleri bir sınıf ölçeği kullanmışlardır. Sağlık durumu, Marksist çerçevenin ayrılmaz bir parçasıdır ve sosyolojik yaşlanma araştırmalarında sağlık düzeyinin bir değişken olarak kullanılabilceği teorik bir temel sunar. Nitekim Marson (1991a), sağlık düzeyinin tahmini için daha ana akım bir sosyoekonomik ölçek kullanıldığında, Marksist bir toplumsal sınıf göstergesinin olası sahte ilişkileri ortaya çıkardığını göstermiştir.

Yaşam memnuniyeti

Yaşam memnuniyeti, sosyal gerontolojide en çok çalışılan olgu olmasına rağmen, teorik bir kapsama sahip değildir (Sauer ve Warland 1982). Okun (1987, s. 401) yaşam memnuniyetini, "olumlu-olumsuz bir süreklilik boyunca, bireylerin yaşam deneyimlerine duygusal tepkilerini içeren soyut, üst düzey bir yapı" olarak açıklamaktadır. Neugarten vd. (1961), yaşam memnuniyetini, kişinin öz-bildirim envanteri olarak işlevsel bir şekilde açıklayan ve kişinin öz kabulünü yaşamına dair yaptığı değerlendirmeye yansıtması olarak gören ilk kişiler olabilirler. Gerontoloji araştırmalarında yaşam memnuniyetine yönelik doğal ilgi, gençlerin yaşlanma süreciyle ilgili sahip oldukları olumsuz imajdan kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Sürekli

fiziksel, psikolojik ve sosyal kayıplar ile karşılaşan bir zümre için yaşam memnuniyetine ne gibi faktörler katkı sağlar?

Yaşam memnuniyetini ön görmek için sosyologlar tarafından kullanılan belki de en sıradan bağımsız değişkenler, sosyoekonomik durum ve gelir seviyesidir. Yaşam memnuniyeti üzerine yapılan çoğu çalışma “araştırmayı yönlendirecek ana akım sosyal bilim teorilerinden yoksun” olmasına rağmen (Okun, 1987), bu çalışmalar anlamlı bir ön görü faktörü olarak maddi kaynakların önemini destekleme eğilimindedir. Bu genel eğilim de Marksist perspektifi desteklemektedir. *Varlıklı olanlar yoksul olanlara* kıyasla kendi yaşam koşullarından daha memnun olacaktırlar.

Sağlık durumu, sosyologlar tarafından yaşam memnuniyetini ön görmek için yaygın olarak kullanılan bir diğer bağımsız değişkendir. Bu tür araştırmalar aynı zamanda teorik açıdan kapalı olma eğilimindedir. Örneğin, Ferrini ve Ferrini (1986) sosyal bilimlerde kullanılması için kapsamlı bir monografi hazırlamışlardı. Bu monografinin bir tam bölümü “biyolojik teorilere” ayrılmışken, çalışmada özellikle sağlık kavramını sosyal bilimler perspektifinden kapsayacak kavramsal bir çerçeve yoktur. Kovar (1987, s. 302), sosyal gerontologlar arasında sağlığın kavramsal tanımına dair bir “uzlaşma” bulunmadığını söylemektedir. Sosyal gerontolojide, sağlık ve yaşam memnuniyeti, teori arayışındaki kavramlar olarak ortak bir özellik paylaşmaktadır. Bu kavramların ortaya çıkmış olabileceği örtük teoriler bir tarafa bırakılırsa, Marksist çerçeve ile oldukça uyumlu oldukları görülmektedir.

Sağlık ve yaşam memnuniyeti arasında nicel bir bağlantı olduğunu gösteren güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Chatfield (1977), sağlığı müdahaleci bir değişken olarak öne sürerken basit bir model sunmaktadır. Bu model aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

Gelir → Sağlık → Yaşam Memnuniyeti

Chatfield, diğerlerinin yanı sıra (Fengler, Little ve Danigelis, 1983; Liang, 1982; Mancini, 1981; Markides ve Martin, 1979; Seleen, 1982; Spreitzer, Snyder ve Larson, 1980; Tai, 1978) artan gelirin sağlık seviyesini etkilediği gibi iyi sağlığın da yaşam memnuniyetini etkilediğini öne sürmüştür. Geleneksel sosyolojik perspektiften bu yazarlar, sosyo-ekonomik durum ile ilişkili olan zenginliğin, sağlık bakımına erişimde büyük fırsatlar sunduğunu söyler. Basit bir ifade ile para iyi sağlığı satın alabilir. Bu yazarlar, devletin bu tür bir bakıma ödeme yapacak yeterli kaynağa sahip olmayanların sağlık bakımı için yaptığı muazzam yatırımı göz ardı etmektedir.

Devletin çabaları sağlığı eşitlemek olduğu için gelir seviyesi sağlık durumunu tahmininde önemli bir ölçü olmayacaktı. Marx sağlık durumunu sınıfın bir sonucu olarak ifade etmektedir. İşçi sınıfına yönelik sömürü ve baskı ilerleyen yaşlarında anlamlı bir tatmine sahip olma yeteneğini sınırlar, çünkü işçi sınıfı üyeleri fiziksel sağlığı zedeleyen alanlarda çalışmaya zorlanır. Örneğin Kogevinas (1990), yoksul insanların kanser olmaya daha yatkın olduklarını ve kanserden kurtulma olasılıklarının da daha düşük olduğunu göstermiştir.

Marksist sosyolojik yaşlanma araştırmalarında yaşam memnuniyetinin bağımlı bir değişken olarak kullanımı artıran çeşitli faktörler söz konusudur. Bunlar felsefi ve teorik olmak üzere iki genel kategoriye bölünebilir.

Felsefi olarak hem Althusser (1969, s. 13) hem de Conway (1987, s. 30) Marx'ın erken dönem çalışmalarının hümanizme odaklandığını ifade etmektedirler. Marx insan yoksulluğunun kapitalist ekonomi ile ilişkisi üzerine yoğunlaşmıştı. Bu nedenle, komünizmin yoksulluğa çare bulacağını ve proletarya arasında özgürlük ve mutluluğu yeniden tesis edeceğine inanmaktaydı. Marx'ın hedefi yurttaşları arasında mutluluğu teşvik eden bir toplum yaratmaktı. Örneğin Soper (1981, s. 11) Marx'ın dolaylı yoldan "insanların 'mutluluğunun' iyi bir şey olduğunu" iddia ettiğini ileri sürmektedir. Yapısalcılar, Soper'in Marx'ın çalışmasına dair yaptığı hayli hümanistik yorumuyla ilgili sorun yaşayacaklardır. Biz Soper'in bu yorumunun Marksist çerçeveyi bir kırılma noktasına getirdiğini düşünmüyoruz. Bu noktada, yaşam memnuniyetinin bağımlı bir değişken olarak kullanımı uygun görünmektedir.

Bir değişken olarak sağlık, Marx'ın toplumsal sınıf kavramını ve yaşam memnuniyetini bir arada tutar. Daha öncesinde ifade edildiği üzere sağlık durumu, Marx'ın orijinal metinlerinde ana temadır. Marx kapitalist ekonominin işçi sınıfının sağlığı üzerine büyük bir etkiye sahip olduğunu görmüştür. Aynı zamanda sağlık, teorik temelli olmayan sosyolojik yaşlanma araştırmalarındaki yaşam memnuniyetini açıklanmasında da önemli bir değişkendir. Marx, yaşlanma sosyolojisi için bu iki önemli değişken arasında teorik bağlantıyı sağlar.

Savunuculuk İçin Bir Çerçeve

Kapitalist ekonomi ve yaşlı insanlar arasındaki içsel çelişkinin ilk popüler kabulü Maggie Kuhn'un eleştirel bakışıyla ortaya çıkmıştır. Maggie Kuhn, 65 yaşındayken çok sevdiği sosyal hizmet uzmanlığı görevinden emekli olmak zorunda bırakıldı. Geriye dönük olarak Kuhn (1987), gelirinin azaldığı gerçeğinin farkına vardığında kendisini "kaygılı ve depresif" olarak

tanımlıyordu. Bir sosyal hizmet uzmanı olarak, örgütlenme ve savunuculuk becerileri konusunda yılların eğitimine ve deneyimine sahipti. Bu deneyimlerinden yola çıkarak hiç düşünmeden benzer durumlarla karşılaşan arkadaşlarına bir not yazdı. Ardından bir grup olarak toplanmaya başladılar. Maggie Kuhn'un (1987), "Kendi destekleyici topluluğumuz ile risk alabiliriz. Başkalarına ulaşabilir ve değişim için örgütlenebiliriz. Korkularından ve izolasyonundan başka kaybedecek hiçbir şeyi olmayan risk alıcılar olabiliriz!" sözleri *Gri Panterler*'in doğumunun habercisiydi. Bu sözler Marks ve Engels'in (1967) şu cümlelerini anımsatmaktadır: "Proletaryanın zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır. Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!"

Kuhn (Kuhn ve Sommers,1981) yaşlanan insanlara yönelik savunuculuk yazıları ve konuşmaları ile bilinmektedir. İlk yazılarının birinde Kuhn (1979), yaşlı yurttaşların kendi sosyal ve ekonomik kaderlerinin kontrolünü ele almak için izleyebilecekleri aşamaları özetlemiştir. Bu aşamalar, olası iki tema dışında Marksist bir dokuya sahiptir. İlk olarak, Kuhn şiddet içeren bir devrimin düşünülmemeyeceğini ve değişimin demokratik süreçler aracılığıyla uygulanmak zorunda olduğunu farkındadır. İkinci olarak, kendi uygulamalarının etik sınırları içerisinde kimi meslek gruplarına başvurarak yardım talep etmesiyle de bilinmektedir. Kuhn (1978) sıklıkla meslek gruplarının sahip olduğu yaşlı üyelerine yönelik sorumluluklarını vurgulamış ve onları harekete geçmeye zorlamıştır. Çabaları karşılığını verir. Gri Panterler, zorunlu emekliliği sona erdirme mücadelesine öncülük ettiler ve emeklerinin meyvelerini 1986 yılında İstihdamda Yaş Ayrımcılığı Yasası'nda yapılan değişiklikte topladılar.^{vi} Hudson ve Strate (1985) Gri Panterler'in temel hedeflerinin gerçekleşmesinden sonra varlığının sona ereceğini öne sürmüştür. Şayet Gri Panterler'in toplumsal endişeleri yaşlı bileşenlerinin maddi çıkarları ile sınırlı olsaydı, Hudson ve Strate muhtemelen ön görülerinde doğru olacaktı. Fakat Gri Panterler baskı altındaki çoğu grup arasındaki birliği sağlayan birçok endişeyi (Örn. Vietnam Savaşı) güçlü bir şekilde ifade etmiştir.

Kuhn, sadece emekliliğe zorlanan bir grup insanı örgütlemenin değişimi kolaylaştırmak için yeterli gücü üretemeyeceğinin şüphesiz farkındaydı. Merkezi temalar çerçevesinde koalisyonlar kurulması gerektiğini düşünüyordu. "Yaşlanmak" herkesin yüzleştiği ortak tek noktadır ve bu nedenle çoğu yaşlı olmayan insan Gri Panterler'in saflarına katılmaktadır. Maggie Kuhn ve Gri Panterler aynı zamanda sınıf bölünmesine neden olan ekonomik yapının, yaşlılar arasında bir tür bilincin gelişmesini engelleyecek son derece güçlü bir etmen olduğunun farkındadır. Gri Panterler'in merkeze aldığı stratejiler özetlenirse;

1. Ekonomik yapı altında ezildiklerinin farkında olan diğer baskı altındaki grupları kendilerine dahil etmeye çabalamak
2. Çoğu Amerikalının yaşlanacağını ve bu nedenle ekonomik baskıya maruz kalacaklarını göstermek

Görünüşe göre Kuhn, savunuculuk aracı olarak Marksizm'in kullanımının bir dezavantaj oluşturacağını farkındadır. Marksizm, Marx ve doğu komünizmi arasındaki "popüler" ilişkiden dolayı olumsuz çağrışımlara sahiptir. Biz burada, Maggie Kuhn'un stratejilerindeki Marksist etkiyle ilgilenmeyeceğiz. Sosyal hizmet eğitimi almasından dolayı, Marx'ın çalışmalarına aşina olduğuna şüphe yoktur. Bu ülkenin kapitalist sınıfının ideolojik hegemonyası, Soğuk Savaş, dini grupların propagandası ve hatta İngiliz kültürel bireycilik geleneğinin tarihsel egemenliği de dahil olmak üzere bir araya gelen güçler, kitleleri Marksizmin kötü olduğuna oldukça ikna etmiştir. Bu görüşlerde Marksizm, bireysel özgür düşünce ve ifade için çok az yer bırakan baskıcı ve otoriter bir sistem olarak ifade edilir. Doğu Avrupa'daki güncel olaylar bu bakış açısını pekiştirir. Dolayısıyla Gri Panterler zaten, Marksist ideolojiye bağlılıklarını aktif olarak ilan ederek hiçbir zaman başarılı bir koalisyon kuramazlardı. Üniversite öğrencileri Marx'ın teorik çerçevesinden genellikle heyecan duymaktadır, ta ki bu çerçevenin babasının Marx olduğunu öğrenene kadar. Maggie Kuhn, Marksist bir çerçevenin yaşlıları savunmada başarılı olduğunu öne sürer. Fakat stratejileri Karl Marx adıyla bağlantılı olmadığı sürece.

Özet

Marksist çerçevenin sosyal gerontolojinin temel bilgi dağarcığına katkısını görmek için kimse kendisini Marksist olarak düşünmek zorunda değildir. Fakat bu çerçeve, özellikle yaşlı nüfus arasında en az üç tür grup tipini tanımlamayı kolaylaştırır;

- Sadece yaşlıların oluşturduğu bir alt kültür
- Toplumsal sınıf içinde yuvalanan yaş
- Toplumsal sınıfla kesişen yaş

Sosyal gerontoloji literatürü [en iyi ihtimalle teorik olarak örtük] her grup için çatışma kaynaklarını gösterir. Bu bilgi ileride yapılacak çalışmalar için bir kılavuz niteliğindedir. Marksist çerçeve, aynı zamanda sosyal gerontolojinin sağlık ve yaşam memnuniyeti gibi anahtar kavramları için de teorik bağlantılar sağlayabiliyor gibi görünüyor. Bu nedenle, Marksizm özellikle teorik zenginliğiyle "zayıf bir teorik" literatüre katkı sağlayabilir.

ORCID ID

Deniz KARA

<https://orcid.org/0000-0002-4549-5065>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (1969). *For Marx*, Harmondsworth, İngiltere: Penguin.
- Bengtson, V., Cutler, N., Mangen D., Marshall, V. (1985). Generations, Cohorts, and Relations Between Age Groups, içinde, IR-H. Binstock and E. Shanas (Eds.), *Handbook of Aging and The Social Sciences*, (s. 304-338). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Bergner, M. (1985). Measurement and Health Status, *Medical Care*, 23(5), 696- 704.
- Birren, J. E. and Bengtson, V. L (1988). *Emergent Theories of Aging*, New York: Springer.
- Bowles, S. (1990, April 4) Events in Eastern Europe Could Revitalize Leftist Scholarship, *The Chronicle of Higher Education*, s. A56.
- Braddy, B. A. and Gray, D. O. (1987). Employment Services of Older Job Seekers: A Comparison of Two Client-Centered Approaches. *The Gerontologist*, 27(5), 565-8.
- Burawoy, M. (1990) Marxism is Dead Long Live Marxism!, *Socialist Review*, 20(2), 7-19.
- Calasanti, T. M. (1988). Participation in a Dual Economy and Adjustment to Retirement. *International Journal of Aging and Human Development*, 26(1), 13- 27.
- Chapman, S. H., LaPlante, M. P. and Wilensky, G. (1986). Life Expectancy and Health Status of The Aged, *Social Security Bulletin*, 49(10), 24-48.
- Chatfield, W. F. (1977). Economic and Sociological Factors Influencing Life Satisfaction of The Aged, *The Journal of Gerontology*. 32(5), 593-599.
- Clift, E., Hager, M. (1989, Ocak 23). A Victory for the Haves? *Newsweek*, s. 38.
- Conway, D. (1987). *A Farewell to Marx*, Harmondsworth, İngiltere: Penguin.
- Crystal, S. and Shea, D. (1990). Cumulative Advantage, Cumulative Disadvantage, and Inequality Among Elderly People, *The Gerontologist*, 30(4), 437-443.
- Dowd, J. J. (1980). *Stratification Among the Aged*, Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Dwyer, P. (1989). The Torpedo that Slammed into Catastrophic Health Care, *Business Week*, 3130: October 23:70.
- Estes, C. (1979). *The Aging Enterprise*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Fengler, A. P., Little, V. C., Danigelis, N. L. (1983). Correlates of Dimensions of Happiness in Urban and Nonurban Settings, *International Journal of Aging and Human Development*, 16(1), 53-65.
- Ferrini, A. F., Ferrini, R. L. (1989). *Health in the Later Years*- Dubuque, IA: William C. Brown.
- Frazier, B. H., Hayes, K. C. (1991). *Selected Resources on Elder Abuse: An Annotated Bibliography for Researchers and Educators*. United States Department of Agriculture, National Agricultural Library (SRB 91-11).
- Giddens, A. (1975). *The Class Structure of the Advanced Societies*, New York: Harper and Row.
- Harris, D, Cole W. (1980). *Sociology of Aging*, Boston: Houghton Mifflin.
- Harris, D. (1990). *Sociology of Aging*. (2nd ed), New York: Harper and Row.
- Hendricks, J., Hendricks, C. D. (1986). *Aging in Mass Society*. Cambridge: Winthrop.
- Hollander, P. (1990, May 23). Communism's Collapse won't Faze Marxists in Academe, *The Chronicle of Higher Education*. s. 44.
- Hudson, R. B., Strate, J. (1985). Aging and Political System, içinde, R. H. Binstock and E. Shanas (Eds.), *Handbook of Aging and the Social Sciences*, New York: Van Nostrand.

- Johnson, T. F. , O'Brien, J. G. , Hudson M.F. (1985). *Elder Neglect and Abuse: An Annotated Bibliography*, Greenwood Press: Westport, Connecticut,
- Kogevinas, M. (1990). *Longitudinal Study: Sociodemographic Differences in Cancer Survival* London, İngiltere: Office of Population Censuses and Surveys, HM Stationery Office.
- Kosterlitz, J. (1989, December). States Bracing for "Medigap" Abuses, *National Journal*, 21(50), 3056-7.
- Kovar, M. G. (1987). Health Assessment, içinde, G. L. Maddox (Ed.), *The Encyclopedia of Aging*, s. 302-305, New York: Springer.
- Kuhn, M. (1978). Insights on Aging. *Journal of Home Economics*, 70(4) 18-20.
- Kuhn, M. (1979, July-August). Advocacy in This New Age, *Aging*, s. 2-5.
- Kuhn, M. (1987). Politics and Aging: The Gray Panthers, içinde, L. L. Carstensen, B. A. Edelstein (Eds.), *Handbook of Clinical Gerontology*, New York: Pergamon Press.
- Kuhn, M., Sommers, T. (1981, January-February). Blueprint for a New Age, *Gray Panther Network: Age and Youth in Action*. s. 6-8.
- Lazarus, L. W. (1988). *Essentials of Geriatric Psychiatry*, New York: Springer.
- Liang, J. (1982). Sex Differences in Life Satisfaction Among the Elderly, *The Journal of Gerontology*, 37(1), 100-108.
- Lipman, A., Ehrlich, I. F. (1982). Psychosocial Theoretical Aspects of Aging: Explanatory Models, *Topics in Geriatric Rehabilitation*, 1(2), 46-57.
- Longino, C. F., McClelland, K. A. , Peterson, W. A. (1980). The Aged Subculture Hypothesis: Social Integration, Gerontophilia and Self-Conception, *Journal Of Gerontology*, 35(5), 758-767.
- Longman, P. (1989, August). Catastrophic Follies, *The New Republic*, 201(21),
- Love, D. O., Torrence W. D. (1989). The Impact of Worker Age on Unemployment and Earnings After Plant Closings. *Journal of Gerontology*, 44(5), 5190-195.
- Maddox, G. L., Campbell R. T. (1985). Scope, Concepts, and Methods in the Study of Aging, içinde, R. H. Binstock and E. Shanas (Eds.), *The Handbook of Aging and the Social Sciences*, New York: Van Nostrand Reinhold.
- Mancini, J. A. (1981). Effects of Health and Income on Control Orientation and Life Satisfaction Among the Aged Public Housing Residents. *International Journal of Aging and Human Development*, 12(3), 215-220.
- Markides, K. S., Martin, H. W. (1979). A Causal Model of Life Satisfaction Among the Elderly, *The Journal of Gerontology*, 34(1), 86-93.
- Marson, S. M. (1982). Sexuality Among the Aging: Problems and Solutions, *Journal of Social Work and Human Sexuality*, 1(3), 95—109.
- Marson, S. M. (1991 b). *An Annotated Bibliography on Elder Abuse and Neglect*, Lumber River Council of Governments, Lumberton, North Carolina.
- Marson, S. M. (1991a) *The Utility of a Marxian Framework for the Sociology of Aging*, Dissertation, North Carolina State University, Raleigh.
- Marx, K., Engels, F. (1967). *The Communist Manifesto*, içinde, H.J. Laski (Ed.), *The Communist Manifests of Marx and Engels*, New York: Random House.
- Marx, K. (1967). *Capital: A Critique of Political Economy*, (Vol 1). New York: International Publishers.

- McCall, P. L. (1991). Adolescent and Elderly White Male Suicide Trends: Evidence of Changing Well-being? *Journal of Gerontology*. 46(1), 543-51.
- Minkler, M. (1984). Introduction, içinde, M. Minkler and C. L. Estes (Eds.), *Readings in the Political Economy of Aging*. Amityville, New York: Baywood.
- Moore, P. (1985). *Disguised*, Waco, Texas: Word Press.
- Mueller, C. W., Mutran, E., Boyle, E. H. (1988). Age Discrimination in Earnings in a Dual-economy Market, *Research on Aging*, 11(4), 492-507.
- Neugarten, B. L., Havinghurst, R. J., Tobia, S. S. (1961). The Measurement of Life Satisfaction, *The Journal of Gerontology*. 16(2), 134-143.
- Okun, M. A. (1987). Life Satisfaction, içinde, G. L. Maddox (Ed.), *The Encyclopedia of Aging*, New York: Springer.
- Olson, L. K. (1982). *The Political Economy of Aging*. New York: Columbia University Press.
- Paulson, M. C., Goldwasser, J. (1989, December). Your Retirement, *Changing Times*, s. 124-6.
- Phillipson, C. (1982). *Capitalism and the Construction of Old Age*, New York: MacMillan.
- Preston, S. H. (1984)- Children and the Elderly: Divergent Paths for America's Dependents, *Demography*, 21(4), 435-457.
- Riley, M. W. (1985) Age Strata in Social Systems, içinde, R. H. Binstock and E. Shanas (Eds.), *Handbook of Aging and the Social Sciences*, New York: D. Van Nostrand.
- Ritzer, G. (1983). *Sociological Theory*, New York: Alfred A. Knopf.
- Rose, A. M. (1965). The Subculture of Aging, içinde, A. M. Rose , W. A. Peterson (Eds.), *Older People and Their Social World*, Philadelphia: F. A. Davis
- Sauer, W. J., Warland R. (1982). Morale and Life Satisfaction, içinde, D. J. Mangen, W.A. Peterson (Eds.), *Research Instruments in Social Gerontology*. (Vol. 1), s. 195-202, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Schwalbe, M. L., Staples, C. L. (1986). Class Position, Work Experience, and Health. *International Journal of Health Services*, 16(4), 583-602.
- Seccombe, K. (1989). Ethnicity or Socioeconomic Status? Health Difference Between Alaska Natives and Whites, *The Gerontologist*, 29(4), 551-556.
- Seleen, D. R. (1982). The Congruence Between Actual and Desired Use of Time by Older Adults: A Predictor of Life Satisfaction, *The Gerontologist*. 22(1), 95-99.
- Sherman, S. R., Ward, R. A., LaGory, M. (1985). Socialization and Aging Group Consciousness: The Effect of Neighborhood Age Concentration, *Journal of Gerontology*, 40(1), 102—109.
- Soper, K. (1981). *On Human Needs: Open and Closed Theories in a Marxist Perspective*, New Jersey: Humanities Press.
- Spreitzer, E., Snyder E., Larson D. (1980). The Relative Effects of Health and Income on Life Satisfaction. *International Journal of Aging and Human Development*, 10(3), 283-287.
- Stoesz, D. (1989). The Gray Market: Social Consequences of for Profit Eldercare, *The Journal of Gerontological Social Work*. 14(314), 19-33.
- Stoller, E. , Stoller M. A. (1987). The Propensity to Save Among the Elderly, *The Gerontologist*, 27(3), 314-320.
- Tai, S. W. (1978, Winter). A Research Note on Types of Social Activities, Income and Successful Aging, *Wisconsin Sociologist*, 15, s. 14-26.

Wright, E. O. (1989a). What is Analytical Marxism? Socialist Review, 19-4., s.35-56.

Wright, E. O. (1989b). The Debate on Classes, Londra: Verso.

ⁱ Çevirmenin notu: Toplumumuzun demografisi değişmekte. Belirli etmenlerin yer aldığı bu değişime “toplumsal yaşlanma” olgusu adını vermekteyiz. Bu olgu sadece kişisel olarak bizleri değil toplumu da derinden etkilemektedir. Kuşak çatışmalarından “ekonomik” dinamiklerin işleyişine kadar toplumsal yaşlanma her alanda etkisini göstermekte ve çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Bu olguyu ele alırken her ne kadar temel istatistiksel verileri kullanıp ve güncel sorunlar üzerine “çözümler” üretsek bile olguyu doğru kavramsallaştıramadığımız zaman üretmeye çabaladığımız çözümler de havada kalabilmektedir. Bu nedenle, yaşlanma ve yaşlılık olgusunu incelemek için farklı ve etkili bir bakış açısı sunan bu makale, sosyal gerontolojideki temel problemlere ve kavramlara bir ön açıklama getirmekte ve daha ileri çalışmalar için temel bir perspektif oluşturmaktadır.

ii İlk olarak 1979 yılında SSCB devlet başkanı Brejnev tarafından ortaya atılan ve 1980’li yıllarda uygulamaya konulan Sovyetler Birliği’ndeki reform ve yeniden yapılandırma hareketlerine verilen isimdir – ç.n.

iii Ritzer (1983), neo-Marksist düşüncenin en az altı okulunu “aralarında uzlaşmaz farklılıklar” olduğunu ifade etmektedir.

iv Giddens'in (1975) proletarya arasında sınıf bilincinin ortaya çıkmasının temeli olarak bu aynı kriterlerin çoğunu kullandığını görmek ilginçtir.

v İronik olarak, tahminciler zaten 1988 Medicare Catastrophic Coverage Act'ın yürürlükten kaldırılmasının daha varlıklı yaşlıları etkileyeceğini öngörüyorlardı. Çünkü özel sağlık sigortası primleri fırlayacak ve muhtemelen devlet sigortası için öngörülen ek ücret, özel sigorta primlerinin artışından daha ucuz olacaktı (Kosterlitz, 1989).

vi 1967 İstihdamda Yaş Ayrımcılığı Yasası, 40 ila 65 yaş arasındaki çalışanların iş ayrımcılığını yasaklamıştır. 65 yaşın üzerindeki çalışanlar yasa kapsamında değildi. Maggie Kuhn’u emekli olmaya zorlayan bu yasaydı. 1978'de Yasa, 70 yaş ve altı için koruma içerecek şekilde değiştirildi. Gri Panterler, değişikliğin kabul edilmesi için başarılı bir şekilde görüşmeler yürüttü. 1986 değişikliği, çalışanları her yaşta zorunlu emeklilikten korudu.

Aşırı Serbest Piyasa “Şok Terapisi” Post-Komünist Doğu Avrupa’da Bir Felakete Yol Açtı

Joachim BECKER, Çeviri: Yusuf Enes KARATAŞ¹

¹ Research Assistant, Ankara University, Faculty of Law (ORCID ID: 0000-0001-6666-9493)

Özet

Bu kitap incelemesi, Kristen Ghodsee ve Mitchell A. Orenstein tarafından kaleme alınan *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions* (Şok Envanteri: 1989 Devrimlerinin Toplumsal Sonuçları) başlıklı kitabı değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Serbest piyasa, Doğu Avrupa, şok terapisi

Extreme Free-Market “Shock Therapy” in Postcommunist Eastern Europe Was a Disaster

Abstract

This paper reviews the book “Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions” written by Kristen Ghodsee and Mitchell A. Orenstein (Oxford University Press, 2021).

Keywords: Free market, Eastern Europe, shock therapy

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Yusuf Enes KARATAŞ Research Assistant, Ankara University, Faculty of Law karatasye@ankara.edu.tr
E-mail / E-posta	
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	November 28, 2022 / 28 Kasım 2022
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	November 30, 2022 / 30 Kasım 2022
To Cite This Article / Kaynak Göster	BECKER, J. (2022). Aşırı Serbest Piyasa “Şok Terapisi” Post-Komünist Doğu Avrupa’da Bir Felakete Yol Açtı (Yusuf Enes Karataş, trans), <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 16, 92-102.

Aşırı Serbest Piyasa “Şok Terapisi” Post-Komünist Doğu Avrupa’da Bir Felakete Yol Açtı

Serbest piyasa ideologları, ekonomide uygulanacak “şok terapisi”nin komünist devletleri birer refah modeline dönüştüreceğini iddia etmişti. Fakat aksine bu uygulama Büyük Buhran’dan daha derin bir durgunluğu tetikleyerek Macaristan ve Polonya gibi ülkelerde milliyetçi aşırı sağı besledi.

Milliyetçi sağın yükselişiyle beraber, Merkez Doğu Avrupa’nın liberal entelektüeller, 1990’ların post-komünist dönüşüm stratejilerini özeleştiril biçimde yeniden gözden geçirmeye başladı. Polonyalı merhum filozof Marcin Król, vardığı sonucu sözünü sakınmadan şöyle ifade etmektedir: “Aptaldık”. Król’un iddiası, liberal stratejistlerin dönüşümün toplumsal sonuçlarını göz ardı ettiği yönündeydi. Ona göre bu duyarsızlık, güçlü bir milliyetçi tepkiye zemin hazırlamıştı.

Bu konuyla ilgili ilk yazılar ülke okurlarına yönelik olsa da benzer bir vicdan muhasebesi sürecine gecikmeli de olsa bölge dışından sosyal bilimciler de katıldı. Kristen Ghodsee ve Mitchell A. Orenstein’in kaleme aldığı *Taking Stock of Shock: Social Consequences of the 1989 Revolutions* [Şok Envanteri: 1989 Devrimlerinin Toplumsal Sonuçları], bu tartışmaya yapılan bir müdahaledir.

Bilanço

ABD merkezli bu iki araştırmacı, çalışmalarında farklı disiplinler yaklaşımları işe koşuyorlar: Aynı zamanda Dünya Bankası için çalışmalar yürüten, Orenstein ekonomi politik alanında uzmanlaşmışken, Ghodsee ise toplumsal cinsiyet konularına odaklanan bir antropologdur. Kitabın coğrafi kapsamı da oldukça geniştir: Post-sosyalist ülkeler üzerine yapılan karşılaştırmalı araştırmalarda genellikle yer verilmeyen eski Alman Demokratik Cumhuriyeti’nden Sovyetler Birliği’nin halefi Orta Asya devletlerine kadar tüm bölgeyi kapsar.

Kapitalist dönüşümün toplumsal etkilerine odaklanan Ghodsee ve Orenstein, *Taking Stock of Shock*’u, “umutsuzluğun yurtseverliği” olarak nitelendirdikleri, dönüşümün politik sonuçlarına ilişkin bir bölümle noktıyorlar. Yazarlar, kapitalist dönüşümün toplumsal başarısızlıklarını milliyetçiliğin yükselişinin temel nedeni olarak tanımlama girişimlerinde, yukarıda sözünü ettiğimiz liberal özeleştiril analizlerle paralellik kuruyorlar. Buna karşın, *Take*

Stock of Shock bu analizlerden nadiren alıntı yapıyor ve akademik referanslarını İngilizce yayınlarla sınırlıyor.

Ghodsee ve Orenstein, iki rakip uluslararası anlatı tanımlıyorlar. Bu anlatılardan biri, radikal şok terapisinin neden olduğu kaçınılmaz gerilemenin yerini kalıcı bir yükselişin alacağına ısrar eden o anaakım başarı öyküsüdür. Yazarlar buna J-Eğrisi perspektifi diyorlar. Ölüm oranı ve dış göç gibi birçok sosyoekonomik göstergedeki vahim kötüye gidişin altını çizen alternatif bakış açısını ise “afet kapitalizmi” yaklaşımı olarak adlandırıyorlar. Yazarlara göre, Doğu Avrupa’da her iki bakış açısını da destekleyebilecek kanıtlar mevcut.

Kitabın ilk bölümünde, ekonomik reform stratejilerinin yanı sıra bunların dengesiz ekonomik ve dağılımsal etkilerine bakan Ghodsee ve Orenstein, kapitalist dönüşüm stratejisinin ana taşıyıcılarını uluslararası finans kurumlarıyla (UFK’ler) bu kurumlarda kilit rol üstlenen ekonomistler olarak tanımlıyorlar.

Bahsi geçen kurumlar, başlangıçtaki şiddetli acıyı bir yükselişin takip edeceğini vadetmişlerdi. Hızla hayata geçirilen özelleştirmelerin, sözde Washington Uzlaşısı’nın kavramsal olarak şekillendirdiği ekonomik reform planlarının en önemli dayanağı olduğunu savunmuşlardı. Bu doğrultuda, toplumsal maliyetleri azaltmak için sınırlı ve hedefe yönelik programlar tatbik edilirken, mali istikrar ve kurumsal yeniden yapılanma da bu tür planların bir parçasını oluşturacaktı.

Ancak, kitabın bu süreci ele alışında bir boşluk var. Ghodsee ve Orenstein, hem (halihazırda devlete ait olan firmaların yöneticileri gibi) kapitalist burjuvazi rolüne aday olan yerlileri hem de ulusötesi sermayeyi içeren yüksek hızlı özelleştirmeye dayalı geçiş stratejilerinin arkasındaki toplumsal çıkarları tartışmıyorlar. Yine benzer şekilde, yerel toplumsal ve politik aktörlerin rolünü de ayrıntılı bir biçimde ele almıyorlar.

Post-komünist devletlerin politika oluşturma süreçleri, uluslararası finansa erişimin kapı bekçileri olan UFK’lerin etkisiyle ciddi anlamda koşullandırılırken, iç çıkarların da bu noktada önemli bir etkisi oldu. Dönüşüm programlarının çoğu, genellikle devlet sosyalizminin teknokratik kurumlarından gelen yerel uzmanlar tarafından kaleme alınmıştı. Söz konusu yerel “reformcu ekonomistleri”nin çoğu UFK’lerin vizyonunu paylaşmış ve muhalif çevrelerde mevcut teknokratik ve anti-politik görüşlerle de dava arkadaşlığı kurmuştu.

Dolayısıyla politika yapım süreci kızgınlık yaratan, fazlasıyla teknokratik, toplumsal açıdan ise dışlayıcı bir karaktere sahipti. Polonyalı Leszek Balcerowicz gibi önemli yerli neoliberal reformculardan bazıları, bugün hala hayli tartışmalı isimler olmaya devam ediyor.

Geçişin Yaraları

Ghodsee ve Orenstein, post-komünist dönüşüme eşlik eden durgunluğun beklenenden çok daha derin olduğunu belirterek bunu ABD’deki Büyük Buhran ile kıyaslıyorlar. Asgari hasarla kurtulan ülkeler (özellikle de Visegrád devletleri: Çekya, Macaristan, Polonya ve Slovakya) için bu doğru bir karşılaştırma. Bununla birlikte, ortalama bir post-sosyalist ekonomi için durgunluk dönemi daha derin ve uzun süreliydi; Wall Street Çöküşü’nden sonra ABD’de kişi başına düşen GSYİH %30 azalmışken, burada %40’lık bir düşüş söz konusuydu.

Ukrayna gibi en kötü örneklerde ise GSYİH 1990’larda %60 oranında düştü. Geçiş sürecinden en çok etkilenen devletler (esas olarak post-Sovyet ve post-Yugoslav devletler) henüz 1989 GSYİH seviyelerine ulaşamadılar. Ghodsee ve Orenstein, böylesi durumlar için bir “geçiş felaketi”nden söz etmenin daha doğru olacağı sonucuna varıyor. Hafife alındığına inandıkları gayri resmi ekonomik faaliyetlere atıfta bulunan bazı neoliberal ekonomistler ise, bu sayılara itiraz etmişlerdi. Ancak *Take Stock of Shock*’un vurguladığı üzere, bu ülkelerdeki şiddetli resesyonların varlığını üretim kaybını alternatif yollarla hesaplayarak doğrulayabiliriz.

Ekonomik iyileşmenin meyvelerinin çoğunu bir azınlık toplarken, artan gelir eşitsizliği, dönüşümün yarattığı resesyonun etkilerini ağırlaştırdı. Orenstein ve Ghodsee, eşitsizliğe dair analizlerinde bireysel gelir dağılımına (Gini katsayısı) ve ilk %1’in gelir payına odaklanıyorlar. Her iki gösterge de en azından 2005 yılına kadar eşitsizlikte önemli bir artış olduğunu gösteriyor.

Sovyetler Birliği ve Yugoslavya’nın ardından kurulan bazı devletlerde, eşitsizlikler özellikle oldukça ağırdı. Bu açıdan bakıldığında bir ülke öne çıkıyor: kaynak zengini Rusya. Zira, 2015 yılında, tüm gelirin 20,2’sini Rus gelir sahiplerinin sadece %1’lik dilimi aldı.

Gelir ölçeğinin diğer ucunda ise yoksulluk ciddi oranlarda arttı. Ghodsee ve Orenstein’in belirttiği gibi, amaçlı servet aktarımlarındaki değişim, sübvansiyonların aşamalı olarak kaldırılması ve toplumsal hizmetlerin bozulması, nüfusun büyük bir kesimi için yaşam koşullarını kötüleştirdi. Ancak, *Taking Stock of Shock*, gelirin işlevsel dağılımını (kâr ve ücret paylarının değişimini ve kâr azalması sorununu) tartışmıyor ve bu da sınıf nosyonunu ilgilendiren dağıtım sorunlarını kitabın odağının dışında bırakıyor.

Ghodsee ve Orenstein, kitabın ekonomiyle ilgili bölümünün sonunda, post-sosyalist ekonomik performansı görece iyi ve kötü olan ülkelerin haritasını sunuyor. Buna göre, daha iyi performans gösterenler Merkez Doğu Avrupa’da konumlanan ülkelerken, en kötü performanslara sahip olanlar post-Sovyet ve post-Yugoslav bölgelerin ülkeleridir. Yazarların da

belirttiği gibi, neoliberal reformları hızla gerçekleştiren ülkelerin büyüme performansları, “yavaş reformcular”inkinden gözle görülür ölçüde ayrılmıyordu: aslında, tahminlerin aksine, ikinci gruptakiler daha avantajlıydı.

Ghodsee ve Orenstein’in en ikna edici bulduğu çalışmalar, değişen performans düzeylerini coğrafi faktörlere bağlamaktadır. Bu akıl yürütmeye göre, ekonomik başarının temel belirleyici etkenlerden biri Batı’ya yakınlık ve bu yakınlıktan kaynaklanan doğrudan yabancı yatırım (DYY) akışlarıdır. Bu perspektif, post-Sovyet coğrafyada elde edilen iyi GSYİH sonuçlarını petrol ve gaz gelirlerine bağlamaktadır.

Ancak bu perspektifin harita okuması bir hayli apolitiktir. “Geçiş felaketi” vakalarının hepsinin post-Sovyet ve post-Yugoslav coğrafyalarda görülmesi tesadüf değildir. Bu ülkelerde kapitalist dönüşüm ve devletin çözülme süreçleri el ele gitmiş ve bu süreç büyük bir etki yaratmıştır. Bu faktöre ek olarak, daha önceki merkez-çevre ilişkilerinde gözlemleyebileceğimiz, yatırım modelini de etkileyen gözle görülür tarihsel süreklilikler söz konusudur.

Demografik Sonuçlar

Yazarlar, *Taking Stock of Shock*’un kapitalist dönüşümün demografik sonuçlarını ele aldıkları bölümüne en ağır sonuçlarla başlıyorlar: Ölüm oranlarının artmasıyla buna bağlı olarak azalan ortalama yaşam süresi. Ortalama yaşam süresindeki en keskin düşüş, 1990’ların başında, geçişin en yoğun yıllarında yaşandı. Sonrasında ise yavaş bir artış görüldü.

Demografik manzara, bir dereceye kadar, ekonomik manzaranın kopyasıdır. Her ne kadar, söz konusu olgu Orta Asya ülkelerinden ziyade Avrupa’daki halef devletlerde de yoğun bir biçimde gerçekleşmiş olsa da ortalama yaşam süresindeki en dramatik düşüşler post-Sovyet ülkelerde görülür. Tüm bu ülkeler arasında Rusya, 1989 ile 1994 yılları arasında ortalama yaşam süresinin 6,8 yıl azalmasıyla en alt sırada yer alır. Letonya, Ukrayna, Estonya ve Belarus deneyimlerinin de pek farklı olduğu söylenemez.

Orta Asya’da aynı etkiyi yaratmayan yaygın alkolizm problemi, post-Sovyet Avrupa ülkelerinde psiko-sosyal stresi ve sağlık hizmetlerinin çöküşünü şiddetlendirmiştir. Rusya, Ukrayna ve Belarus’ta, ortalama yaşam süresinde bir artış görülmesi epey uzun zaman almıştır. 2016’ya gelindiğinde, Ukrayna’da ortalama yaşam süresi 1989’da olduğundan yalnızca 1,3 yıl daha fazlaydı. Rusya ve Belarus’un durumları pek farklı değilse de, bu, bölgedeki en kötü performanstı.

Her ne kadar artan ölüm oranlarıyla ortalama yaşam süresindeki azalma tartışmaya açık olmasa da birçok neoliberal ekonomist bu gelişmelerin geçiş dönemi reformlarıyla ilgili olduğunu reddetmektedir. Ancak Ghodsee ve Orenstein, daha hızlı özelleştirmelerle artan ölüm oranları arasındaki korelasyona gibi hususlara değinen bir dizi çalışmaya atıfta bulunuyorlar. Doğurganlık seviyelerinin de değişen koşullar sebebiyle büyük oranda azaldığı görülüyor.

Büyük ölçekli göç, bu dönemin önemli demografik sonuçlarından bir diğeridir. Bu eğilim özellikle Güneydoğu Avrupa’da belirgin olmakla birlikte Baltık ülkeleri, Güney Kafkasya ve Orta Asya’da da gözlemlenebilir. Bu nedenle, göçün coğrafi dağılımı, ekonomik dağılımı yalnızca kısmen tekrar eder. Nispeten daha zayıf bir ekonomik performansa sahip olmasına rağmen, gerek ücretlerin daha yüksek olması gerekse daha kapsamlı bir ekonomik yapı nedeniyle, Rusya Sovyetler Birliği’nin ardılı olan diğer devletlerin çoğuna göre daha fazla göçmen çekmiştir.

Doğu’dan Batı’ya göç hikayesine odaklanan Ghodsee ve Orenstein, daha genç ve daha eğitilmiş insanların bu yolu takip etme olasılığının daha yüksek olduğuna dikkat çekerler. Bu nüfus tahliyesi, bütün bölgeleri neredeyse terkedilmiş yerlere dönüştürmüştür. Denizaşırı işçilerin memleketlerine gönderdikleri paralar bir nebze nefes aldirmiş olabilir ve işgücünün kıtlığı bazen ücretleri biraz yukarı çekmiştir. Fakat, kitlesel göç aynı zamanda beceri ve uzmanlık kaybı anlamına gelir ve post-komünist devletlerden gelen göçmenler genellikle kendilerini yeterlilik düzeylerinin altındaki işlerde çalışırken bulmaktadırlar.

Yaygın Algılar

Kitapta, etnografik araştırmalar ve kamuoyu yoklamalarından yararlanılarak kapitalist dönüşüme ilişkin öznel algılar da ele alınmaktadır. Kısmen fabrikalarda kısmen de köy ve kasabalarda yapılan etnografik çalışmalar, aşağıdan gelen sesleri duymamızı sağlar. Bu araştırmaların çoğu, aşağılanma ve itibar kaybı hislerini kayıt altına almıştır. Eski bir kolhoz işçisi (kolektif tarımla uğraşan işçi), bu hisleri kısaca şu şekilde özetlemektedir: “Artık insan değil, çöpsün. Çalışmazsan kim seni insan olarak görür?”

Söz konusu durum, Ghodsee ve Orenstein’in işaret ettiği gibi, kolektif toplumsallaşmanın kaybıyla bir aradadır:

Birçok vatandaş bu kolektif kimliğin veya paylaşılan bu yoksulluğun yerine, içinde büyüdükleri değerlere zıt olan kaba bir çıkarıcı bireyciliğin geçirildiğine inanıyor.

Dolayısıyla, kırsal nüfusla kentli halk kitlelerinin kapitalizm altında daha iyi bir geleceğe sahip olma beklentileri gerçekleşmemiştir. Dahası birçok kişi, içinde bulunduğu bu kötü durumdan dolayı kendisini suçlamıştır.

Otuz yıllık bir zaman dilimini kapsayan kamuoyu yoklamalarının yorumlanması basit bir girişim değildir, çünkü yöneltilen soruların yanı sıra yanıtlayanların “piyasa ekonomisi” gibi temel kavramlara ilişkin kavrayışları da bu süre zarfında değişmiştir. İlk başta pek çok kişi bu kavramı refahla ilişkilendirdiyse de kapitalizmin karanlık yönünü deneyimledikten sonra daha eleştirel bir kavrayışı benimsemişlerdir.

Anketler, dönüşümün ortaya koyduğu kavramlara yönelik üç farklı momenti tespit ediyor. İlk olarak yaşanan kriz, söz konusu kavramlara yönelen hayal kırıklığında bir artışa neden oluyor, kriz atlatıldıktan sonra 2008 mali krizine kadar kavramlara yönelik güvende, geçici bir etki de olsa, bir artış görülüyor, 2008 krizinden sonra ise bir kez daha nispeten daha eleştirel bir rüzgâr esmeye başlıyor. Hoşnutsuzluğun eşit olmayan coğrafi dağılımı, farklı ülkelerin sosyoekonomik performansıyla önemli ölçüde örtüşmekle beraber; hoşnutsuzluk düzeyleri post-Sovyet devletlerde ve Güneydoğu Avrupa’da tepe noktadayken Merkez Doğu Avrupa’da daha az göze çarpmaktadır.

Örneğin, (Demokratik Almanya Cumhuriyeti de dâhil olmak üzere) Merkez Doğu Avrupa ülkelerinde yanıt verenlerin %70’inden fazlası 2019 anketinde “piyasa ekonomisindeki değişiklik” onayladıklarını söylemiştir. Anketin kapsadığı ve çoğunluğun piyasa ekonomisindeki değişiklik onaylamadığı iki ülke söz konusuydu: Ukrayna ve Rusya. Rusya’da 1991’den beri “piyasa ekonomisi”ne geçişe verilen onay azalma eğilimi göstermektedir.

Macaristan hariç Merkez Doğu Avrupa ülkelerinde “çok partili demokrasiye geçiş”i onaylayanların oranı ise %70’in üzerindedir; 2019’daki oran 1991’deki orandan daha yüksektir. Litvanya, Bulgaristan, Ukrayna ve Rusya’da ise kamuoyu daha şüpheliydi. Ukraynalı katılımcıların hoşnutsuzluğu ise özellikle finansal krizin ardından artmıştı.

Rusya, Ukrayna ve Bulgaristan’da ankete katılım gösterenlerin yalnızca beşte biri geçişin “ortalama insanlara fayda sağladığını” düşünüyordu. Ankete katılanların yarısından fazlasının buna inandığı yalnızca iki ülke vardı: Polonya ve Çekya. Anketler ayrıca, daha zayıf toplumsal grupları destekleyen güçlü bir devlete yönelik geniş bir desteğin varlığını göstermektedir. Yazarların belirttiği gibi: “Sınırlı yasal kısıtlama koşulları altında uygulanan ve çiğ açgözlülükten pek de farklılaşmayan bir temele sahip gibi görünen bu yeni toplumsal sözleşmeyi, post-komünist nüfusu oluşturanların çok küçük bir bölümü kabul etmişti.”

Protesto ve Popülizm

Ghodsee ve Orenstein etnografik araştırmalarını özetlerken, dezavantajlı grupların sıklıkla içinde buldukları duruma boyun eğdiklerini vurgular. Bununla birlikte, geçişin sosyoekonomik sonuçlarının hayli yıkıcı olduğu ölkelerde, eşitsizliklere yönelik gerçekleştirilen muhtelif toplumsal protestolar da söz konusu olmuştur. Bu protesto dalgalarının sonuçları ise genellikle sınırlıdır, zira kendilerine politik arenada müttefik bulamamışlardır. Yine de, yerleşik iktidar yapılarını sarsma potansiyeline sahip oldukları söylenebilir.

2011 yılında Orta Doğu’da gerçekleştirilen kitlesel gösterilerin ardından Levada Center’ın Rusya’da yaptığı bir ankete katılanların %38’i, benzer isyanların Rusya’da da yaşanabileceğini düşünüyordu. Rusya’daki emperyal milliyetçiliğin yükselişinde olduğu gibi, yukarıdan dayatılan milliyetçi seferberlik stratejilerini de popüler düşünceyi toplumsal gerilimlerden ve eşitsizliklerden uzaklaştırma girişimi olarak anlayabiliriz.

Ghodsee ve Orenstein, popülizmin veya milliyetçiliğin yükselişini kapitalist dönüşümün toplumsal sonuçlarına bir tepki olarak okuyarak sorunu başka bir perspektiften ele alıyorlar. Fakat söz konusu politik reaksiyonun toplumsal karakteri, *Taking Stock of Shock*’ta bir şekilde tanımlanmamış olarak kalıyor. Yazarların, “umutsuzluğun yurtseverliği” kavramıyla, geçiş sürecinin kaybedenlerini dirilen milliyetçiliğin esas toplumsal temeli olarak gördükleri söylenebilir. Bununla birlikte yazarlar, Büyük Buhran’dan bu yana bilhassa belirgin hâle gelen bu politik olgunun arkasındaki toplumsal güçleri açıkça ortaya koymuyorlar.

Ancak Gábor Scheiring veya Maciej Gdula gibi bilim insanları tarafından yürütölen araştırmalar, Macaristan ve Polonya gibi ölkelerde milliyetçi sağın toplumsal ve seçimsel temellerinin, geçiş süreci “kaybedenleri” sorunundan çok daha fazlasıyla ilgili olduğunu göstermiştir. Örneğin, Macaristan’da milliyetçi sağ, birikim sürecindeki ikincil rolünden hoşnutsuz olan yerli sermayenin bazı kesimlerinden destek görmüştür.

Cédric Huguée, Étienne Pénissat ve Alexis Spire, *Social Class in Europe* (Avrupa’da Toplumsal Sınıf) başlıklı kitaplarında, Merkez Doğu Avrupa’daki hâkim sınıfların yalnızca ulusal düzeyde egemen olduklarını, uluslararası bir perspektiften ise ikincil bir konum işgal ettiklerini gözlemliyorlar. Yazarlar bu çelişkili konumu “hükmedilen hâkim sınıflar” olarak tanımlıyorlar. Macaristan’daki bu sınıfsal fraksiyonun önemli bir kısmı, 2010’da iktidara geldiğinde seçici bir ekonomik milliyetçilik politikası benimseyen Viktor Orbán’ın Fidesz’ine destek verdi.

Öte yandan Ghodsee ve Orenstein, *Take Stock of Shock*'da milliyetçi projelerin ekonomik boyutundan sadece kısaca bahsediyor. Bunun yerine toplumsal politika programlarına odaklanarak şu üç temel unsurun altını çiziyorlar: (1) doğumu teşvik eden aile politikaları, (2) belirli toplumsal gruplar bakımından hedeflenen toplumsal faydaların yerine evrenselciliğe yönelmesi ve (3) nüfusun en yoksul katmanlarından ziyade "refahı hak eden" yoksullara (bir başka deyişle çalışan yoksullara) odaklanma.

Yazarlar, bu projelere yönelen toplumsal politikaların altını çizmekte elbette haklılar; bununla birlikte, çizdikleri resimle ilgili bazı sorunlar mevcut. Evrenselciliğe yönelimin arttığını göstermek adına, çoğunlukla Polonya'daki Hukuk ve Adalet Partisinin toplumsal politikalarına atıfta bulunuyorlar. Fakat Polonya'da evrenselcilik perspektifi bölgedeki diğer milliyetçi hükümetlerden daha güçlüdür. Macaristan veya Rusya gibi ülkelerde neoliberal toplumsal politikaların terkedilmesi, Ghodsee ve Orenstein'in iddia ettiğinden daha sınırlı bir şekilde söz konusu olmuştur.

Geçişten Sonra

Ghodsee ve Orenstein geleceğe ilişkin olarak, toplumsal olarak yeniden dengelenmiş bir kapitalizmden söz ediyorlar:

Politika yapıcılar, akademisyenler ve politikacılar geçiş deneyimlerinin şu şekilde çatallaştığı gerçeğini kabullenmelidir: Bir yanda dinamik büyüme ve yüksek yaşam tatmini diğer yanda ise kitlesel yoksullaşma, kitlesel dış göç ve kamu kurumlarına yönelik artan kitlesel güvensizlik.

Yazarlar, işçi sağlığının korunması, evrensel toplumsal politikalar ve oranlı vergilendirmede artan iyileştirmeler açısından, post-sosyalist ülkeleri inceleyen yakın tarihli bir Dünya Bankası raporunda yer alan önerileri ilerisi için bir çeşit temel olarak görüyorlar. Bu tür önlemler toplumsal durumu kuşkusuz iyileştirebilir, ancak istikrarsız kapitalist gelişmenin altında yatan sebepleri de göz ardı edecektir.

Sonuç olarak, Ghodsee ve Orenstein bize Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki kapitalist dönüşümün toplumsal sonuçlarının kısa, öz, eleştirel ve incelikli bir analizini sunuyor. Bu bağlamda kitap ismini hak ediyor: *Taking Stock of Shock* (Şok Envanteri). Fakat bu dönüşümü şekillendiren etken ve güçlere ilişkin değerlendirmeleri ise inandırıcılık bakımından eksik. Özellikle de yerel elitlerin, hem 1990'ların reform stratejilerini hem de son yılların neo-milliyetçi düzenlemelerini biçimlendirmede ortaya çıkan rolünü küçümseme eğilimindedir.

Milliyetçi güçlerin büyümesi, yalnızca geçiş dönemi “kaybedenleri”nin hoşnutsuzluğundan kaynaklanamaz. Bu fenomeni aynı zamanda, yerli sermayenin birikim süreçlerinde sahip olduğu ikincil rolü yeniden düzenleme girişimiyle de ilişkilendirebiliriz. Gelecek yıllar için ise şunu söylemek mümkün: Kapitalist dönüşümün sonuçlarına dönük stratejiler, kendilerini yalnızca daha kapsayıcı toplumsal politikalar üretmekle sınırlayamaz: aynı zamanda, bölgenin gidişatını şekillendiren politik-ekonomik faktörlerin de ele alınması gerekmektedir.

ORCID ID

Yusuf Enes KARATAŞ

<https://orcid.org/0000-0001-6666-9493>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

ⁱ Yazının orijinali için bkz. <https://jacobin.com/2022/06/shock-therapy-eastern-europe-social-disaster-book-review>.

Ekoloji Felsefesinin İnsanmerkezciliğe Eleştirisi

Rabia ÇEPIK¹

¹Asst. Prof., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy
(ORCID ID: 0000-0002-0028-845X)

Özet

Ekoloji felsefesi farklı ideolojiler ve kuramlar tarafından farklı terimlerle, önceliklerle ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada, bazı ideolojilerin ve bunlara alternatif olarak ekolojiye ideolojik yaklaşmayan bir kuramın ekolojiyi genel olarak nasıl ele aldığı ortaya konulduktan sonra, bunlardaki insanmerkezcilik incelenecektir. Bu anlamda çalışmada incelenecek ekolojik görüşler; faşist ekoloji, Marksist ekoloji, anarşist ekoloji ve Leopold'un toprak etiğidir. Bunlardan ilki olan faşist ekoloji, insanmerkezciliği tam olarak aşmamış, hatta ırkçı bir görüştür. Marksist ekoloji ile anarşist ekoloji ise ekolojik sorunları çözebilmek için insanmerkezci perspektifin ötesinde bir bakışa sahip olmamız gerektiğini, kendi ideolojik hatlarından hareketle temellendirmeye çalışmaktadırlar. Sonuçta insanmerkezci bakış açılarıyla doğaya yaklaşmanın ekolojik problemlere vadettiği çözümleri sunmadığını görmekteyiz. Bu çalışmada ele alınan ekolojik görüşler bu bakış açısı ile incelenerek doğaya insanmerkezci olmayan bir perspektiften nasıl yaklaşılacağı toprak etiği kuramının sunmuş olduğu çözüm önerileri bağlamında tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekoloji, insanmerkezcilik, doğa, faşist ekoloji, toprak etiği.

Criticism of Philosophy of Ecology to Anthropocentrism

Abstract

The philosophy of ecology comes with a package of different terms and priorities coined by different ideologies and theories. In this work, first, how ecology is dealt with by several ideologies and ideology-free ecology in an alternative theory will be revealed. Then, anthropocentrism in them will be examined. In this context, the following ecological views will be examined: Fascist ecology, Marxist ecology, anarchist ecology, and Leopold's land ethics. The first one, fascist ecology, is a view that cannot quite go beyond anthropocentrism; it is even a racist view. As for Marxist ecology and anarchist ecology, they attempt to justify the claim, using their ideological resources, that to solve ecological issues we must have a view transcending the anthropocentric perspective. In the end, we observe that approaching nature from an anthropocentric perspective ends up with unattainable goals, since it cannot provide solutions to ecological issues. In this work, ecological views will be examined from this point of view, and the question of how can we approach nature from a non-anthropocentric perspective will be discussed within the context of the proposals provided by the theory of land ethics.

Keywords: Ecology, anthropocentrism, nature, fascist ecology, land ethic.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Rabia ÇEPİK Asst. Prof., Kilis 7 Aralık University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Philosophy rabiatorpkaya@gmail.com
E-mail / E-posta	rabiatorpkaya@gmail.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	September 18, 2022 / 18 Eylül 2022
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	November 11, 2022 / 11 Kasım 2022
To Cite This Article / Kaynak Göster	ÇEPİK, R. (2022). Ekoloji Felsefesinin İnsanmerkezciliğe Eleştirisi, <i>ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters</i> , Vol. 16, 103-124.

Ekoloji Felsefesinin İnsanmerkezciliğe Eleştirisi

Giriş

Birbirinden farklı ideolojilerin ve bunlara alternatif olarak toprak etiği kuramının ekolojiye olan yaklaşımlarının kısaca inceleneceği bu çalışmanın genel amacı, bu ideolojileri ve kuramı insanmerkezcilik eleştirisi açısından değerlendirmektir. Genel olarak insanın çevreye dair bakışından hareketle kurgulanan ekoloji düşüncesinde kullanılan her ideoloji, terim, kuram ya da öğreti özne etkisiyle bir bakışa dönüşürken, ekoloji felsefesi söz konusu olduğunda da felsefi perspektife hakim olan öznelci tavrın ister istemez çevreyi ikincil konuma düşürdüğü görülmektedir. İnsanmerkezcilik ile öznelcilik arasındaki yakın ve çözülemez ilişkinin çevre üzerindeki etkisi her ne kadar sorgulanmaya açıksa da kuramsal yaklaşımların temeli hep ekoloji lehine oluşturulmaya çalışılır. Ekoloji felsefesi ve ekoloji politikaları her ne kadar insanmerkezci tavırdan uzaklaşmak isteyen düşünceler geliştirse de bu düşüncelerin pratikteki görünümü, kuram ile pratik arasındaki uyumun yani gerçekçiliğinin mümkün olup olmaması ile ölçülür. Bu noktada çalışmada ekoloji felsefesine dair bazı kuramların, teori ve pratik arasındaki ilişkiden hareketle inşa ettikleri gerçeklik başka bir ifade ile uygulanabilirlikleri de sorgulanacaktır.

Ekoloji felsefesinin farklı ideolojilerin ve toprak etiği kuramının perspektifinden ele alınmaya çalışılacağı bu çalışmada öncelikle terimin ortaya çıkışı ve kullanıldığı farklı anlamlardan söz etmekte fayda vardır. Ekoloji terimi ilk defa 1867’de Alman Biyolog Ernest Haeckel tarafından kullanılmıştır.¹ “1930’larda ise ekoloji bir meslek dalı olarak kabul edilmeye başlandı. Jonathan Porritt’e göre bugün bu terimin “ekoloji politikası” olarak da kullanılması çok yerindedir. Çünkü ekoloji politikası biz insanların çevremize olan etkimizin anlaşılmasıdır” (Tamkoç, 1994, s. 87).

Ekoloji felsefesiyle ilgilenen pek çok düşünürün bu adlandırmayla olmasa da yazılarında derin ve yüzeysel ekolojiyi birbirinden ayırdığı söylenebilir. Burada birbirinden ayrı tutulmaya çalışılan aslında derin ekoloji ile kısa vadeli, yüzeysel çevreci hareketlerdir. Naess’te bu ayrım derin ekoloji ve yüzeysel ekoloji adlandırmasıyla yapılırken incelenen diğer yaklaşımlarda bu adlandırma olmasa da benzer bir ayrıma işaret edildiği görülmektedir.

Derin Ekoloji/Yüzeysel Ekoloji

Tamkoç, çevre korumacılığı ile ekoloji arasındaki yakınlığı ve ayrılığı ele almak gerektiğini ve pragmatik, kısa vadeli, geçici önlemler olan reformcu çevre hareketlerinin “çevre korumacılığı” olarak adlandırarak derin ekolojiden farklı olduğunu belirtir, buna göre:

Bazı reformcu çevreciler doğayı bir amaç değil, bir araç-gereç gibi görüp onu hunharca sömürmenin karşısında oldukları zaman yine de insanmerkezci (antropocentric) bir tutumu desteklemiş oluyorlardı. Çünkü düşüncesizce tüketilen maddenin korumaya alınması, ileride ondan yoksun kalacağımız kaygısından kaynaklanıyordu (Tamkoç, 1994, s. 87).

Bu durumda derin ekoloji reformcu çevreciliğin tam tersi olarak insanı değil doğayı merkeze alan bir görüşü temsil eder. “Derin ekoloji, insanın kendisini doğal çevrede yabancıymış gibi değil, “canlı ve cansız her şeyle eşdeğer saymasıdır diye özetlenebilir” (Tamkoç, 1994, s. 88). Bu bakış açısı aslında Arne Naess’in yüzeysel ekoloji (çevre reformculuğu) ve derin ekoloji ayrımına dayanır. Arne Naess ileri sürdüğü derin ekoloji kavramını sekiz temel ilke halinde ifade etmektedir. Birinci ilke; yeryüzündeki canlı ve cansız her şey kendinde değerlidir fikri bizi insanmerkezli düşünmeden uzaklaşmaya çağırır. İkinci ilke; ekosistemin tamamıyla değerli olduğunu kabul edip, türlerin sürdürülmesini önerir. Üçüncü ilke; insanları yaşam gereksinimlerini doğadan uygun yollarla karşılamaya, sade yaşamaya, bunun ötesinde doğayı yok etmemeye çağırır. Dördüncü ilke; ekosistemdeki tüm yaşamın dengeli olması ilkesidir. İnsan nüfusunun artışını çevre sorunlarının tek nedeni olarak göremeyiz, kişi başına düşen tüketimin artması, ekilebilir arazilerin kötü kullanımı, savaşlar ve yanlış politik kararların da nüfus artışında önemli payı vardır. Beşinci ilke; pek çok kişinin, insanın çevreye aşırı müdahale ettiğini kabul etmesi, ama vicdanı rahatsız olmadan bu müdahaleyi yapabildiğidir. Doğaya hiç müdahale edilmeyecek, doğa olduğu gibi kalacak değil ama konu müdahalenin çapı, bedeli ve kapsamıdır. Altıncı ilke; yapılacak değişikliklerin ekonomik, teknolojik ve ideolojik kurumları etkileyeceğini öne sürer. Yedinci ilke; yaşamın niteliğinin önemine vurgu yapar, yani ekonomistlerin kullandığı yaşam standardı ölçüsünün yerine sosyal, psikolojik ve ekolojik iyiliği sağlamayı koyar. Burada önemli olan nicelik değil niteliktir. Sekizinci ilke; insanların derin ekoloji ilkelerini kabul etmeleriyle çok büyük değişikliklerin yaşanacağını ifade eder. Kısaca etrafımızdaki çevre sorunlarını çözmek istiyorsak dünya görüşümüzü ve yaşam biçimimizi gözden geçirip değiştirmeliyiz. Mekanistik bir dünya görüşünden, doğaya faydacı yaklaşımdan vazgeçmeliyiz (Tamkoç, 1994, s. 88-89).

Arne Naess'in bu temel ilkelerle ortaya koyduğu derin ekolojiyi reformcu çevrecilik veya yüzeysel ekoloji ile nasıl karşılaştırdığına da bakılmalıdır. Örneğin doğadaki çeşitlilik yüzeysel ekolojide bizim için değerli bir kaynak olarak görülürken, derin ekolojide kendi kendisi için değer taşır. Yüzeysel ekoloji insan için olmayan değerden bahsetmeyi saçma bulur, derin ekoloji ise değeri insan değeri olarak görmeyi ırkçı bulur. Yüzeysel ekolojide çevre sorunları ekonomik büyümeyi engellerse giderilmeye çalışılırken derin ekolojide çevre sorunlarını durdurmak ekonomik gelişmeden daha önemlidir. Yüzeysel ekolojiye göre doğa zalimken ve böyle olması da gerekliken derin ekolojiye göre insan zalimdir ama böyle olması gerekmez (Tamkoç, 1994, s. 89).

Kısaca derin ekolojinin bakışı ekonomik yararlarının ötesinde doğayı savunma, onun varoluşunu, anlamını, değerini olumlama yönündedir. Doğayı sadece madde ve yarar olarak görmeyi bırakıp onu sevmemiz, önemsememiz önerilir. Naess de insanların doğa odaklı düşünmeyi kabul etmelerinin zor olduğunu kabul eder, ancak yine de bir gün yüzeysel dediği çevreci reformculuğa egemen olacağını düşünür. Bunun için derin ekoloji yanlılarının sahip olması gereken etik denilebilecek bazı özellikler vardır; dürüstlük, özgürlük, sadelikten yanalık, geniş görüşlülük, derin düşüncelilik, dogmatiklikten uzak olma, görüşlerini herkesle paylaşma, tartışmaya açık olma (Tamkoç, 1994, s. 89-90).

Derin ve yüzeysel ekoloji ayrımı ele alındıktan sonra şimdi farklı ideolojilerin ekoloji anlayışları ele alınacaktır. Ekolojinin ilk ortaya çıkışı Almanya'da olmuştur. Almanya'da ortaya çıkan bu ekoloji Nasyonal Sosyalizmle ilişki içinde kurulmuştur. Bu nedenle faşist ekolojiden başlanacaktır.

Faşist Ekoloji

Ekofaşizm olgusu, bildiğimiz anlamdaki faşist hareketin çevreci yaklaşımlarla donanarak karşımıza çıkmış halidir. Bu ilişkinin gücünü ve dayanıklılığını anlayabilmek için bunun tarih sahnesinde ortaya çıktığı zamana, Alman Nasyonal Sosyalizm'inin "yeşil kanadı"na daha yakından bakmamız gerekir (Staudenmaier, 2011).

Klasik ekofaşizm on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki öncüllerinin kısa bir gözden geçirilmesiyle ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Almanya sadece ekoloji biliminin doğduğu ve Yeşil Siyasanın ünlendiği bir yer değildir. Aynı zamanda romantik geleneğin, aydınlanma-karşıtı bir irrasyonalizmin etkisi altındadır. Böylece Almanya Staudenmaier'in uğursuz birliktelik olarak

adlandırdığı natüralizmin ve nasyonalizmin sentezine ev sahipliği yapmıştır. Bu sentezi iki on dokuzuncu yüzyıl figürü temsil etmektedir: Ernst Moritz Arndt ve Wilhelm Heinrich Riehl (Staudenmaier, 2011).

Arndt, Almanya’da daha çok nasyonalizmi ile tanınıyorsa da, köycülük yaklaşımının da kurucusudur. Alman çevre tarihçileri kendisinden modern anlamda ‘ekolojik’ düşüncenin ilk temsilcisi olarak söz ederler. 1815 tarihli “Ormanların Bakımı ve Korunması” isimli makalesinde, orman alanlarının kısa vadeli çıkarlar uğruna sömürülmesine karşı çıkmış, ormansızlaştırmayı ve bunun ekonomik sebeplerini suçlamıştır.

O zamanlarda yazdıkları, çağdaş biyomerkezcilik (biocentrism) tartışmalarıyla birçok açıdan benzeşir: “Ne zaman ki kişi doğayı zorunlu bağlantılar ve karşılıklı ilişkiler bağlamında görürse, o zaman her şey eşit önem derecesine gelir –çalı, solucan, bitki, insan, taş hepsi tek bir birlik, ne ilk ne de son”. Ancak Arndt’ın çevreciliği onu şiddetli bir yabancı düşmanlığına götüren ulusalcılığı ile içinden çıkılmaz bir şekilde sıkı sıkıya bağlıdır. İyi dile getirilmiş ve ileriye gören ekolojik duyarlılığı her zaman Alman toprağı ve insanının çıkarlarını ele alan terimlerle ifade edilmiştir. Melezleşmeye karşı çığınca polemikleri, Germen (Töton) ırkının saflaşmasına ilişkin talepleri ve Fransız, Slav ve Yahudi karşıtı tanımlamaları düşünce dünyasının her yanında ortaya çıkar (Staudenmaier, 2011).

Arndt’in öğrencisi olan Riehl de hocasının izinden gider, onun düşüncelerini geliştirir. Kimi açılardan Riehl’in “yeşil” çizgisi Arndt’inkinden daha derindir. Riehl’in, 1853 yılında yazdığı “Alan ve Orman” (Field and Forest) isimli makalesinde yine ulusalcı yaklaşımlarıyla genel havayı belirler: “Ormanları sadece soğuk kış günlerinde sobalarımızın odunsuz kalmaması için değil, insanların yaşam nabızları sıcak ve neşeli bir şekilde atsın, böylelikle Almanya Alman olarak kalabilsin diye korumalıyız” (akt. Staudenmaier, 2011). Riehl sanayileşmenin ve şehirleşmenin uzlaşmaz bir karşıtıdır. Açıkça antisemitik kırsal köylü değerlerini yüceltir ve moderniteyi eleştirir. Bu tavrı onu “tarımsal romantizmin ve şehirleşme-karşıtlığının kurucusu” konumuna getirmiştir.

Son iki saptama etnomerkezli (etnocentric) hümanist ve doğa mistisizmini birleştiren güçlü bir toplumsal yaklaşım olan völkisch hareketinin içinde on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında olgunluğa erişmiştir. Völkisch hareketinin cazibesinin merkezinde moderniteye hastalıklı bir başkaldırı vardır. Ulusal birleşmenin ve sanayi kapitalizminin heyecanıyla yaşanan şiddetli sarsıntıların karşısında völkisch düşünürleri toprağı, basitliğe ve doğanın saflığı ile uyumlu bir bütünselliğe geri dönmeyi salık vermişlerdir. Bu sulandırılmış ütopyacılığın mistik coşkunluğu, onun siyasal bayağılığı ile örtüşmektedir (Staudenmaier, 2011).

Völkisch hareketi aslında doğanın içinden çıkmış, doğa ile uyum içinde olacak toplumu yeniden kurmayı amaç edinirken şöyle bir hata yapmıştır; yabancılaşmanın kaynaklarını, toplumsal yapılardaki köklerini ve çevresel yıkımı ortaya koymamıştır. Suçu rasyonalizme, kozmopolitanizme ve şehir uygarlığına yıkmıştır. Staundenmaier'e göre tüm bunların temelinde Yahudiler'de vücut bulan köylü nefreti ve orta-sınıfa duyulan küskünlük yatar. Aslında Yahudilerin şehre dayalı sanayi uygarlığı ile kandırılmış hisseden Almanlar, onları ilksel mutluluğa götürecek gizemli bütüncüllüğü aramışlardır.

Geleneksel Alman antisemitizmini doğa-dostu ifadelerle yeniden biçimlendiren völkisch hareketi, on dokuzuncu yüzyılın sapkınlığa varan romantik saflığını ve aydınlanma karşıtı fikirlerini yirminci yüzyıla taşıyan oldukça belirsiz bir karışımdır. Modern ekolojinin ortaya çıkışı, şiddetli ulusalcılığı, mistisizmle bulandırılmış ırkçılığı ve çevreci yönelimleri birbirine bağlayan zincirin son halkasını perçinlemiştir. 1867'de Alman zoolojisti Ernst Haeckel "ekoloji" terimini ortaya atmış, organizmayla çevre arasındaki ilişkiyi konu edinerek ekolojinin bilimsel bir disiplin olmasında ilk adımı atmıştır (Staudenmaier, 2011).

Haeckel'in kendi kurduğu Alman Monist akımı, bilimsel olarak temellendirilmiş ekolojik bütünselliği (holizm) Völkisch hareketinin toplumsal görüşleri ile birleştirmiştir. Haeckel kuzey ırklarının üstünlüğüne inanmakta, ırkların karışmasına katıyetle karşı çıkmakta ve ırkların ıslahını şiddetle desteklemektedir. Coşkun ulusalcılığı Birinci Dünya Savaşı ile birlikte fanatik bir hal almış ve savaş sonrası Baviera'daki Cumhuriyet Meclisi'ne antisemitik ifadelerle saldırmıştır. Böylelikle Haeckel Alman düşün dünyasında Nasyonal Sosyalizme yataklık eden, Almanya'nın en güçlü ırkçı, ulusalcı ve emperyalist ideologlarından biri haline gelmiştir. Gerek bilimsel ekolojinin kurucusunun kendi çalışmaları, gerek izleyenleri olan Willibald Hentschel, Wilhelm Bölsche ve Bruna Wille'nin çalışmaları geleceğin çevreci kuşaklarının düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Bu çalışmalar geriletici toplumsal temaları içerdiğinden en başından itibaren ekoloji, yoğun bir biçimde tepkisel politik çerçeve içine eklenmiştir.

Ekoloji ile otoriter toplumsal görüşlerin bu erken evliliğinin belirgin hatları çok öğreticidir. Bu ideolojik yapının temelinde biyolojik sınıflamanın toplumsal alana dolaysız ve aracısız uygulanması yatmaktadır. Haeckel "uygarlık ve ulusların yaşamı doğadan ve organik hayattan kaynaklanan aynı kurallarla belirlenir" görüşünü savunmuştur. "Doğal yasalar" ya da "doğal düzen" fikri tepkisel çevreci düşüncenin uzun zamandan beri dayanak noktasını oluşturmuştur (Staudenmaier, 2011).

Özünde biyolojik olanı toplumsal olana uygulama, doğadaki saflığı, ırkın saflığı fikriyle özdeşleştirme çabaları bulunmaktadır. Şehirleşmeye karşıtlar ama bunu aslında antisemit bir

bakış açısıyla yapmaktalar, şehirleşmeyi Yahudi işi olduğu için olumsuz değerlendirip Almanların tarıma dayalı yaşam biçimlerini yüceltmekteler. Bu nedenle de modernleşmeyi doğa karşıtı olarak sunup doğal yaşama geri dönme savaşı başlatmaktalar. Özetle demek istediğimiz baştan beri ekoloji antisemit bir politik tavırla, ırkçılıkla iç içe geçmiş biçimde kurulmuştur. Yoksa söz konusu olan ayrı iki şey olarak ekoloji ve faşizmin eklemlenmesi değildir. Bunu gerek Arndt ve Riehl'in ormanlarla ilgili yazılarındaki Alman vurgusunda, Yahudi karşıtlığında gerekse "ekoloji" terimini ortaya atan Haeckel'in kurduğu Alman Monist akımında, ırkların ıslahını savunmasında görebiliriz.

Bu fikirler anti hümanist bakışa eşlik eder. Çünkü doğadaki büyük gücün parçası olarak görüldüğünde insan varoluşu o kadar da önemli, değerli olmayacaktır. Dolayısıyla bu anti hümanizm ırkçı görüşleriyle, sanayileşme ve modernleşme karşıtı fikirleriyle kolayca harmanlanmıştır. Bu bağlamda Raoul France doğal düzenin toplumsal düzeni belirlediğini öne sürmüştü, Ludwig Woltmann ise kültürden iktisada bütün toplumsal olguların biyolojik bir yorumu olduğunu iddia etmiştir.

Böylelikle yirminci yüzyılın ilk yıllarından başlayarak Alman siyaset kültürünün sağcı içeriği ile beslenen belirli bir ekolojik tanımlama saygınlık kazanmış oldu. Birinci Dünya Savaşı'nı çevreleyen karmaşık dönem sırasında insanmerkezci fanatizm, modernitenin tümünden reddi ve samimi çevreci kaygının karışımından oluşan bir ilacın ne kadar güçlü olduğunu şüphesiz kanıtlamıştı (Staudenmaier, 2011).

Bu ideolojik yapıyı üne kavuşturan, reddedici yönüyle yüzyılın ilk 30 yılında Alman popüler kültürünü bir hayli biçimlendiren Wandervögel ("ortalıkta dolaşan özgür ruhlar" olarak çevrilebilecek) olarak tanınan gençlik hareketidir. Bu gençlik hareketini Staudenmaier "Yeni-Romantizm'le, doğu felsefelerini, doğa mistisizmini, sebebe duyulan düşmanlığı ve kafası biraz karışık olsa da oldukça ateşli bir gerçek, yabancılaşmamış toplumsal ilişkiler arayışını harmanlayan unsurların karman çorman bir bileşimi" (Staudenmaier, 2011) olarak tanımlar. Ama sonuçta bu harekete katılanların çoğu Nazilerce içerildi. Topluma karşı protesto yolu olarak romantizmi seçmesi hareketi faşizme sürükledi, sonuçta çoğu üyesinin Nazilere katılmasıyla da hareket ağır bir darbe yedi.

Staudenmaier hareketin hayallerinin boşa çıkmasını toplumsal ve ekolojik sorunları bildikleri ve bunlara karşı çıktıkları halde bu durumu yaratan siyasal ve ekonomik yapılara aktif bir şekilde karşı çıkmamalarında ve sistematik köklerini göz ardı etmelerinde görür. Bireyi

değiştirmeyi toplumu dönüştürmeye yeğ tuttuklarını, açık bir şekilde apolitik asilik peşinde koştuklarını, bunun da barbarca sonuçlar doğurduğunu iddia eder (Staudenmaier, 2011)

Filozof Ludwig Klages'in 1913'te yazdığı "İnsan ve Dünya" makalesinde belirgin bir ekolojik bilince sahip olduğu görülmektedir. Klages bu makalede türlerin yok edilmesini, ormansızlaştırmayı, habitatların yok edilmesini, şehirlerin genişlemesini ve insanların doğaya giderek yabancılaşmasını eleştirmiştir. Ancak filozof aynı zamanda oldukça muhafazakârdır ve aşırı antisemit düşüncelere sahiptir.

Faşizmle çevrecilik arasında köprü kuran bir başka filozof ise Martin Heidegger'dir. İnsanmerkezli hümanizmi eleştirisi, dünyada yaşamaktan başka çaremiz olmadığına ilişkin görüşleri, modern teknolojiye yönelik eleştirileri ve doğayı tahakküm altına almak yerine korumak gerektiğini ileri süren düşünceleri Heidegger'in bir derin ekoloji teorisyeni olduğunu gösterir. Ancak aynı zamanda faşist hareket içinde yer aldığı unutulmamalıdır (Staudenmaier, 2011).

Yukarıda anlatılan tepkisel ekolojik fikirler NSDAP'ın (Alman Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi) merkezi figürleri üzerinde güçlü ve uzun süreli bir etki oluşturmuştur.

Weimar kültürü bu tür teorileri bol miktarda barındırsa da Naziler bunlara özel bir biçim verdiler. Nasyonal Sosyalist "doğa dini", bir tarihçinin onu tanımladığı gibi, tarihöncesi çağlara ait Germanik mistisizminin, yarı-bilimsel ekolojinin, irrasyonalist anti-hümanizmin ve toprağa dönüş yoluyla sağlanacak ırkçı kurtuluş mitolojisinin patlamaya hazır bir karışımıydı. Onun baskın temaları 'doğal düzen', organikçi holizm ve insanlığın değersizleştirilmesi idi (Staudenmaier, 2011).

Sonuçta ekolojik konular Alman faşist ideolojide hayati bir rol oynadı. Ama Staudenmaier'e göre "bunları yalnızca Nazizmin teknokratik-endüstriyalist yıkıcı yüzünü maskeleyen, zekice mevzilenmiş bir propaganda olarak değerlendirmek ölümcül bir hata olur" (Staudenmaier, 2011). Kısaca nasyonal sosyalistlerin ekolojiyi halkı aldatmak, seçim propagandası yapmak için kullandıklarını düşünmez. Daha ziyade bu düşüncelerinde samimi olduklarını, söylediklerine gerçekten inandıklarını savunur. Onlar gerçekten tarımsal romantizme inanıyorlardı ve şehirleşmeye karşıydılar.

Staudenmaier, ekoloji ve faşizmin bu birlikteliğini çok beğenilen düşüncelerin dahi cinayetler işleyen vahşiliklerin hizmetine sokulabileceğinin ve araç olarak kullanılabilceğinin bir kanıtı olarak görür. Ama bu birliktelik vazgeçilmez değildir. Ekoloji illa bu tarz bir politika ile birliktelik kurmak zorunda değildir. Staudenmaier'e göre "ekoloji tek başına bir politika

oluşturmaz; yorumlanmak zorundadır, politik anlam kazanmak için bazı toplum teorilerinin içinden geçmek zorundadırlar” (Staudenmaier, 2011).

Marksist Ekoloji

Faşist ekoloji tarihsel kökenleri ve genel çizgileri ile bu şekilde ele alındıktan sonra şimdi başka bir ideolojinin, marksizmin ekolojiyi nasıl yorumladığı anlatılacaktır. Bu kez faşist ekolojinin aksine ekoloji ırkçı bakışın karşısına yerleştirilir.

Marksist ekolojide de insanmerkezli bakış eleştirilir. Aslında insanmerkezli bakışta ele alınan insan da Avrupalı “beyaz insan”dır diye düşünülür. Yani bakış açısı Avrupamerkezci ve ırkçıdır. Merkeze insan konduğu müddetçe her ideoloji sistemin verili düzeni ile örtüşür. Globalleşmiş dünyada endüstri ve teknolojiye hâkim olan kapitalist anlayış çözümlenmedikçe sınıfsız bir toplum için verilen mücadeleler, kurumlar kapitalizmden radikal kopuşu gerçekleştiremeyeceklerdir. O zaman alternatif sosyal yapıların önü kesilir, insan-doğa ilişkisinin ekolojik yönelimlerine zaten gidilemez (Güner, 1994, s.118). Kapitalizm var olan çevre sorunlarını görme ve kabul etme konusunda bile geç kalınmasına sebep olmaktadır. Çünkü sanayi ve sanayileşen devletler meseleye ekonomi çerçevesinden bakmakta ve mali anlamda bir harcamaya yol açtığında durumu sorun olarak kabul edip çözüm aramaya başlamaktadırlar (Bulaç, 1994, s.29).

Oysa sosyalist-yeşil bir sentezi amaçlayan sosyalist biosantrikⁱⁱ perspektife göre, bütün yaşam biçimleri (bitkiler, hayvanlar vs.) eşit haklara sahiptir. Sosyalist biosantrik perspektif anti-ekolojik bulduğu kapitalizmin karşısında sosyalist bir konumlanıştır.

Ayrıca Güner’e göre bu anlayış ekofeminizmi de eleştirir; hem hâlâ merkeze insanı koyduğundan hem de kadının doğaya erkekten daha yakın olduğunu söylediğinden dolayı. Burada Güner’in eleştirisinin sebebi, ekofeminizmin kadını biyolojik olarak doğaya erkekten daha yakın görmesidir. “Doğa ile ilişki kadının toplum içerisinde baskı gören konumu ile bire-bir ilişki içerisinde değildir” (Güner, 1994, s.119). Marksist ekoloji perspektifinden ekofeminizme yapılan bu eleştirinin Güner’e ait olduğu unutulmamalıdır. Ekofeminizm içerisinde farklı ekofeminist görüşlerin olduğu bir kuramdır, yekpare bir bütün olarak düşünülemez. Marksist ekolojinin ekofeminizmi eleştirdiği genellemesi de indirgeyici ve hatalı olacaktır. Aslında ekofeminizmin merkeze insanı koyduğunu söylemek de indirgemeci bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Plumwood’a göre modern felsefe Kartezyen zihin/beden ikiliğini siyasal ve

toplumsal bağlamından yalıtarak ele almaktadır. Çağdaş felsefe zihin/beden ikiliğini eleştirirken insan/doğa ve akıl/doğa ayırımına ve bunun erkek/kadın ikiciliğiyle olan bağlantısına değinmeyerek hata yapmaktadır (Plumwood, 2006, s.162). Benzer şekilde Whitehead'e göre zihin/doğa düalizmi kültür/doğa hiyerarşik ikiliğine de yol açmıştır (akt. Çelik, 2022, s.14).

Marksist ekoloji Malthusyanizme de karşıdır. Malthusyanizm Thomas Malthus'un 1798'te kaleme aldığı "Nüfus Artışı Üzerine Bir Deneme" başlıklı çalışmasına dayanır. Batılı devletler bu çalışmayı temel alarak ekolojik sorunu nüfus artışına dayandırdıklarında aslında yaptıkları az gelişmiş ülkelerin nüfus artışını ekolojik sorunun temeli olarak göstermektedir. Oysa bu, daha çok teknolojik üretim yaptıklarından doğaya daha çok müdahale eden ve daha fazla atıkla doğaya daha fazla zarar verenin kendileri olduğu gerçeğini gizleme çabasıdır. Ekolojik sorunu nüfus sorunu olarak göstermek, ideolojisi her ne olursa olsun ırkçılıktır. Sosyalist biosantrik bakış ise bu konuda problem olarak nüfusun artmasından ziyade dünyanın kaynaklarının eşit dağıtılmamasını görür (Güner, 1994, s.119).

Temelde, sosyalizmin kuramsal ilkelerinin ekoloji ile sentezlenmesi ancak çağın sorunlarına çözüm sunabilir düşüncesi vardır.

Anarşist Ekoloji

Anarşist olarak tanınan Murray Bookchin'in fikirlerine bakıldığında sosyalist ekolojinin eleştirildiği görülür. Bookchin sosyalizmin ekolojik sorunları çözmede yetersiz kalacağını düşünür. Bookchin'e göre Marksizmin ekonomi temelli bakışı sorunu indirgeyen bir bakıştır, çünkü sorun, ekonomiden ziyade tahakküm ilişkilerinde yatmaktadır. Çözüm ise bu tahakküm ilişkilerinin var olmadığı bir toplum kurmaktır.

Ekoloji, feminizm ve cemaat hareketlerinin yüz yüze kaldığı merkezi çatışma alanları esas olarak hareketlerin kendi içlerinde yatmaktadır. Burada karşılaşılan sorun hareketlerin ortaya koydukları konuların kapsamlı içerimlerini keşfetme ihtiyacıdır: Doğa üzerinde insanın, kadın üzerinde erkeğin ve toplum üzerinde devletin tahakkümünü, teknolojik, kuramsal, kültürel olarak ve bireyin rasyonalitesi ve duyarlılığı anlamında, ortadan tamamen kaldıran bütünüyle yeni, hiyerarşik olmayan bir toplumun yaratılması (Bookchin, 1996, s.20-21).

Bookchin sosyalist hareketin önceliği ekonomiye verdiğini ve bu nedenle de ücretli emeğin, sermayenin, sınıflı toplumun, sömürünün ortadan kalkması hareketine dönüştüğünü söyler. Oysa,

ekonomik anlamda sınıfsız hatta sömürsüz olmakla birlikte, ister ataerkil aile, yaşlıların ve etnik grupların tahakkümü, bürokratik kurumlar, ideolojik manipülasyon biçiminde isterse işin yukarıdan aşağı bölüşümü biçiminde olsun, yine de hiyerarşik yönetimi ve toplumsal anlamda tahakkümü barındıran bir toplum olabilir (Bookchin, 1996, s.21).

Marksizmle ekolojinin eklemlenmesi Bookchin'e göre ikisini de lekeler. Bu durum hem Marksizmin hem ekolojinin ortaya koydukları sorunların tanınmaz hale gelmesine sebep olur. Bookchin iki seçeneğimiz olduğunu söyler.

Seçimimizi ya natüralizmi, anarşist ademimerkezileşme mantığı, insan ölçekli değişen teknolojilere vurgusu ve hiyerarşi karşıtı kurumlarıyla ekoloji ya da tipik olarak Maksist anti-natüralizmi, merkezileşmeci politik mantığı, yüksek teknolojiye ağırlık vermesi ve bürokratik örgütlenmeleri ile sosyalizm arasında yapmamız gerekir (Bookchin, 1996, s.24).

Bookchin'e göre ekoloji, feminizm ve cemaat hareketlerini bölen konular temelde aynı zeminde düşünülebilir. Marksizmle eklektik ele alınmaları bu sorunlar için indirgemeci olur. Feminizm bir sınıf baskısı sorununa, cemaat sorunları da bir ekonomik baskı konusuna indirgenir (Bookchin, 1996, s.25).

Bookchin'e göre Marx, ihtiyaçlar sorununu Aristoteles'e kadar geri götürülebilecek "zorunluluklar alanı" kavramına dayandırarak hipotez haline getirdi ve mutlaklaştırdı. Bookchin ise, "zorunluluğun alanı"nın "özgürlüğün alanı"nın temeli ya da önkoşulu olması gerektiği fikrine karşı çıkar. "Zorunluluk alanı"nın türümüz var oldukça var olan ve hep öyle kalacak olan doğal bir olgu olmadığını, tarihsel bir fenomen olduğunu savunur.

Marx'ın teorik yapılarının tümüne içkin olan trajik yazgısı, "özgürlüğün alanı"nın "onun temeli olarak zorunluluğun alanı"na teslim etme noktasında düğümlenir. Toplumsal ilişkilerin ekonomik ilişkilere, yaratıcı emeğin "yabancılaşmış emeğe", toplumun "örgütlü üreticiler"e, bireyselliğin somutlaşmış "ihtiyaçlar"a ve özgürlüğün "çalışma süresinin kısaltılması"na indirgenmesiyle birlikte, bu teorik yaklaşımın bütün ağırlığı tüm bu gerici içeriğiyle birlikte kavranmalıdır (Bookchin, 1996, s.32-33).

Bookchin ekolojinin, ki bu terimi çevrecilikten kesin çizgileriyle ayırdığını ve bütünsel yönüne vurgu yaptığını söyler. İddiası şudur:

Binlerce yıl önce doğadan kopmuş insanlığın bir parçası olarak bizim artık toplumsal ve doğal tarihin yarattığı kazanımları koruyan toplumsallıkla doğallık arasında yeni bir birliğe dönmemiz gerekir. Böylelikle insanın *gerçek* tarihinin (Marx'ın komünist geleceği önceleyen irrasyonel "tarih öncesi"nin karşısına koyduğu tarih) doğal

tarihle nikâhı kıyılmalıdır. İnsanın doğadan kopuşu, zengin bir zihin, kişilik, teknik içgörü, kültür ve öze dönük düşünce birikimi üreten bir tarihte izlediği toplumsal rotayla birlikte, zihnin bizzat doğadaki potansiyellerini, doğal dünyayla iç içe olan bir insanlığın bilincine vardığı öz halindeki gizil tini gösteriyor (Bookchin, 1996, s.34).

Bookchin'e göre toplumsal yapı doğaya nasıl yaklaştığımız, nasıl davrandığımız konusunda her zaman belirleyici oluyor. Mevcut toplumsal düzende dünya doğal kaynaklara, sömürü alanına indirgenmiştir. Ama bu sadece kapitalizmin yaptığı bir şey değildir. Kapitalizmdeki insanın doğaya tahakkümü aslında kapitalizm öncesi toplumların yaptığı bir şeydir (Bookchin, 1996, s.69).

Bookchin'in önerdiği ise doğaya tahakküm kurmaya çalışmayan, doğal dünyayla toplumsal dünyanın iç içe olduğu bir ekolojik toplumdur. Bookchin önerdiği bu topluma daha önceleri anarko - komünizm dediğini artık ekotopya demeyi uygun bulduğunu söyler. Mevcut toplumdaki eşitlerin eşitsizliği yerine Bookchin'in önerdiği toplumda eşit olmayanların eşitliği geçecektir (Bookchin, 1996, s.70).

Bookchin eğer mevcut toplum değişmezse karşılaştığımız ekolojik sorunların çok daha korkunç boyutlara ulaşılacağını belirtir. Üretim için üretime dayanan bir toplum anti ekolojiktir. Dünyayı basitçe maddeye indirgediğinden dünya tükenmiş bir dünya olmak üzeredir. Bu nedenle Bookchin ekolojik bir toplum yaratmanın sadece arzu edilir bir şey değil, aynı zamanda zorunlu bir şey olduğunu ileri sürer. Şurada burada yürütülen küçük çaplı mücadeleler (doğaya zarar verecek bir yol yapımını engelleme çabası gibi) ekoloji sorununu çözmede yetersiz kalır, üstelik tahakküm nosyonunun kendisini sorgulamadığından bu tip çevreci hareketler toplumsal düzeni yıkmaz, onu korur. Tekrar belirtirsek anarşist ekolojiye göre toplumsal düzen kökten değişmelidir (Bookchin, 1996, s.62-71).

Bookchin önerdiği ekotopya için eko-cemaatler geliştirmek gerektiğinden söz eder. Ancak burada sözü edilen kıra hapsedilmiş köy cemaatleri değildir. Aksine Bookchin'in istediği köyle kent arasındaki mesafeyi kapatmaktır. Bu nedenle kentin Aristoteles'inki gibi herkes tarafından bir bakışta kavranabilecek büyüklükte yeni bir polis olarak Hellenik anlamda korunması gerektiğini belirtir. Ayrıca ekotopya için mevcut teknolojiler de uygun değildir. Bookchin eko-teknoloji dediği mevcut teknolojiye daha incelikli olması gereken bir teknoloji önerir (Bookchin, 1996, s.72).

Böylesi bir eko-teknoloji, eko-cemaatin kolaylıkla yeniden çevrime sokulabilen kirlenmeyen materyaller ya da atıklardan yararlanmasını sağlamak üzere doğanın tükenmez enerji kapasitesini kullanacaktır; yani, güneş ve rüzgârı, dalgalar ve

akarsuları, yeryüzünün ısı farklılıklarını ve yakıt olarak çevremizi saran hidrojen bolluğunu (Bookchin, 1996, s.73).

Sonuç olarak Bookchin, insani boyutlara göre düzenlenmiş eko-cemaatlerin ve kullanılacak eko-teknolojilerin insanlara, bürokrasiler ve politik görevliler olmadan toplum işlerini yürütecekleri serbest zamanı sağlayacağına, böylece doğrudan demokrasi çağını açacağına inanır. Böylece de insani ve ekolojik bir sentezle hiyerarşik toplumun çatlakları olarak ortaya koyduğu cinsler ve yaş grupları arasındaki, kentle kır arasındaki, yönetim ve cemaat arasındaki, zihinle beden arasındaki tüm bölünmelerin artık aşılabileceğini iddia eder (Bookchin, 1996, s.73).

Leopold'un Toprak Etiği

Yukarıda incelenen ekolojik yaklaşımlar doğaya belli bir ideolojinin perspektifinden yönelen yaklaşımlardır. Oysa doğaya faşist, Marksist ya da anarşist ideoloji ile bakarak ekoloji sorununu incelemek yerine ideolojik perspektifin dışında konumlanarak da ekoloji ele alınabilir. Leopold'un toprak etiği kuramı yukarıda ele alınan farklı ideolojilerle kurulmuş olan ekolojik anlayışlara alternatif bir yaklaşım olarak düşünülebilir. Leopold ekolojik sorunu etik bir sorun olarak ele almış ve böylece *toprak etiği* kavramını ortaya atmıştır.

Leopold'a göre etik alanın genişlemesi aslında ekolojik evrimin bir sürecidir. Bu süreç hem ekolojik hem felsefi olarak ele alınabilir. "Ekolojik açıdan etik, var olma mücadelesinde hareket özgürlüğüne getirilen bir kısıtlamadır. Felsefi açıdan etik, sosyal davranışın antisosyal davranıştan farklılaşmasıdır. Bunlar aynı şeyin iki farklı tanımıdır" (Leopold, 2005, s. 141).

Etik ilk başta kişiler arası ilişkileri ele aldı. Daha sonra birey toplum ilişkisi etik alana dâhil oldu. Ancak Leopold'a göre eksik olan insanın toprakla ve üzerinde yaşayan hayvan ve bitkilerle olan ilişkilerini ele alan bir etikdir. Toprak hâlâ mülk olarak görülür, toprakla olan ilişki hâlâ ekonomiktir. Oysa bu ilişki Leopold'a göre, insana ayrıcalıklar sağlamak yerine yükümlülükler getirmelidir (Leopold, 2005, s. 142).

Toprağın yağmalanmasının yalnızca uygunsuz değil aynı zamanda yanlış olduğu eskiden beri ileri sürülmektedir ama toplum henüz bunu doğrulamamıştır. "Etik yeni ve karmaşık ekolojik durumlara, ya da toplumsal yararı ortalama birey tarafından kolayca anlaşılmadığı için ertelenmiş ekolojik sorunlara bir yol gösterici olarak değerlendirilebilir" (Leopold, 2005, s. 143). Leopold'un topluluk kavramını biraz açıklamaya çalışalım. "Günümüze dek gelişmiş her tür etiğin tek bir dayanak noktası vardır: Bu dayanak bireyin, karşılıklı olarak birbirine bağımlı olan

parçalardan oluşan bir topluluğun üyesi olmasıdır” (Leopold, 2005, s. 143). İçgüdüleri bireyi topluluk içindeki yeri için rekabete sürüklerken, etik anlayışı işbirliğine yönlendirir. “Toprak etiği topluluğun sınırlarını karaları, suları, bitki ve hayvanları, yani tüm toprağı kucaklayacak şekilde genişletir” (Leopold, 2005, s. 143). Toprak etiği doğal kaynakların kullanılmasını, değiştirilmesini, yönetilmesini engelleyemez ancak onların varlıklarını sürdürme haklarını doğrular. “Kısacası, toprak etiği, *Homo sapiens*’in rolünü toprak topluluğunun fatihliğinden onun sade bir üyesi ve vatandaşına çevirir” (Leopold, 2005, s. 143). Bu hem topluluk üyelerine hem topluluğun kendisine saygı duymakla olur.

Sıradan bir vatandaş biyotik topluluğun insan için olduğunu varsayar. Dini düşünce de genelde bu yöndedir. Bilim insanı ise biyotik mekanizmanın tam anlaşılacak kadar karmaşık olduğunu düşünür. Leopold’a göre biyotik topluluk insan için var değildir; insan biyotik bir ekibin yalnızca bir üyesidir. Bu gerçek, tarihin ekolojik bir yorumuyla ortaya çıkar. Bugüne kadar insan girişimleriyle açıklanan bazı tarihsel olaylar aslında insanla toprak arasındaki etkileşimlerdi. Toprağın üzerinde yaşayan insanlar kadar toprağın özellikleri de belirleyicidir. Kısaca doğaya insanmerkezci yaklaşmak yanıltıcıdır diyebiliriz (Leopold, 2005, s. 144).

“Doğa koruma [conservation] insanla toprak arasında bir uyum durumudur” (Leopold, 2005, s. 146). Ancak Leopold’a göre uzun süredir yapılan propagandalara rağmen doğa koruma çok yavaştır. Üstelik etkisiz eylemlerle yapılmaktadır; Leopold doğa koruma eylemlerinin şurada burada konuşma yapıp sağa sola mektup yazmaktan öteye geçemediğini belirtir. Leopold’un buna çözüm önerisi daha fazla doğa eğitimidir. Ancak istediği, eğitimin hacminin artırılmasını değil içeriğinin değiştirilmesidir. Eski eğitimin içeriği kısaca özetlenirse; yasalara uyup doğru oy kullanma, kendi toprağı için kârlı olan korumacılığı uygulama ve kalanı için hükümete güvenme şeklindeki basit bir formüldür. Leopold’a göre bu yetersiz bir formüldür, neyin doğru neyin yanlış olduğunu göstermediği gibi hiçbir yükümlülük de getirmez. Ne özveriye yönlendirir ne de değerler felsefesinde bir değişiklik yaratır. Sadece toprağın kullanılmasında kişisel çıkarların kollanmasını tavsiye eder. Yani ileriye götürücü bir eğitim değildir (Leopold, 2005, s. 146-147). Leopold’a göre; “Düşünce sistemimizde, bağlılıklarımızda, duygularımızda ve inançlarımızda içsel bir değişim olmadan, etik konusunda hiçbir zaman önemli değişiklikler elde edilememiştir” (Leopold, 2005, s. 149).

Doğa koruma yöntemlerinin bütünüyle ekonomik yöntemlere dayanmasının temelinde bir eksiklik vardır. Ekonomik değeri olmayan türler vardır ve onların da değere sahip olduğunu kavrayabilmek için doğayı korumayı baştan ekonomik değere dayandırmamak gereklidir. Her

şeye rağmen bu canlılar biyotik topluluğun bir üyesidir ve varlığını sürdürme hakkına sahiptir (Leopold, 2005, s. 149-150).

Leopold, arazi sahiplerinin, kerestecilik ve hayvancılıkla uğraşanların hükümetten çok şey beklediklerini, hükümet yönetmelikleri ya da uygulamaları karşısında yakındıklarını ama alternatifi olan topraklarının sorumluluğunu üstlenmeye de yanaşmadıklarını belirtir. Leopold'un en mantıklı çare olarak ileri sürdüğü ise, özel arazi sahiplerine etik yükümlülükler yüklenmesidir (Leopold, 2005, s. 152).

“Toprakla olan ekonomik ilişkiyi tamamlayacak ve rehberlik edecek bir etik anlayış, toprağın biyotik bir mekanizma olduğuna ilişkin düşünsel bir görüntünün varlığını baştan kabul eder” (Leopold, 2005, s. 153). Leopold doğa korumacılık eğitiminde kullanılan imgenin ‘doğanın dengesi’ imgesi olmasını eleştirir. Ona göre doğru imge ekoloji tarafından kullanılan biyotik piramittir. O halde biyotik piramidin ne olduğunu genel hatlarıyla anlatmaya çalışalım.

Bitkiler güneşten enerji soğururlar. Bu enerji, biyota olarak adlandırılan bir devrenin içinde akar; biyota katmanlardan oluşmuş bir piramitle temsil edilebilir. Bu piramidin en alttaki katmanı topraktır. Toprağın üstünde bitki katmanı, bitkilerin üstünde böceklerin katmanı, böceklerin üstünde kuşlar ve kemirgenler katmanı vardır. Bu şekilde katmanlar, iri etoburların bulunduğu tepe noktasına varana dek, çeşitli hayvan gruplarıyla sürer gider (Leopold, 2005, s. 153-154).

Bir katmanın türlerinin benzerliği yedikleri şey üzerinden açıklanır. Her katman alt ve üsttekine besin ve diğer hizmetler bakımından bağlıdır, alttakiyle beslenip üsttekine besin sunar. Piramitte yukarı çıktıkça katmanın nüfusu azalır. Sistemin piramit şeklinde olması bu sayısal genişlemeyle ilgilidir. İnsanlar hem ot hem de et yiyen bir tür olarak ara bir katmandadır (Leopold, 2005, s. 154). Yiyecek ve diğer hizmetler bakımından başkalarına bağımlı olmaya ise besin zinciri adı verilir.

Böylece, toprak-meşe-geyik-Kızılderili biçimindeki zincir, büyük ölçüde ‘toprak-tahıl-sığır-çiftçi biçimine dönüşmüştür. Biz dahil her tür, birçok zincirin bir halkasıdır. Geyik meşeden başka yüzlerce bitki, sığır tahıldan başka yüzlerce bitki yer. Böylece ikisi de yüzlerce değişik zincirin halkalarıdır (Leopold, 2005, s. 154).

Piramidi oluşturan da neredeyse düzensiz görünen bu karmaşık zincirler yığındır. Ama Leopold sistemin dengesinin görünüşteki karmaşayı aştığını, organize bir yapıyı kanıtladığını ileri sürer. “Sistemin işlemesi, değişik parçalarının arasındaki işbirliği ve rekabete bağlıdır” (Leopold, 2005, s. 154).

Leopold'a göre evrim başlangıçtaki basit yaşam piramidi ve besin zincirlerinin gelişmesini sağlamış, yeni katman ve halkalar eklemiştir. İnsan evrimle eklenen binlerce yeni unsurdan sadece biridir. Evrim biyotayı ayrıntılandırmış, çeşitlendirmiştir (Leopold, 2005, s. 154).

Leopold'a göre toprak dendiğinde yalnızca toprak anlaşılmalıdır. "Toprak, toprak, bitki ve hayvanların oluşturduğu bir devrenin içinden akan bir enerji kaynağıdır. Besin zincirleri bu enerjiyi yukarılara ileten yaşayan kanallardır; ölüm ve çürüme bu enerjiyi toprağa geri döndürür" (Leopold, 2005, s. 155). Bunun bir kapalı devre olmadığını ama sürüp gittiğini belirtmekte yarar var.

Devrenin bir parçasında herhangi bir değişiklik meydana geldiğinde, diğer birçok parçanın bu değişikliğe uyum sağlaması gerekir. Meydana gelen değişiklik mutlaka enerjinin akışını engelleyecek ya da yönünü değiştirecek anlamına gelmez. Evrim uzun bir kendi içinde oluşan değişimler dizisidir (Leopold, 2005, s. 155).

Leopold'un dikkat çektiği nokta şudur; evrimin yaptığı değişiklikler genellikle yavaş ve yereldir, oysa insanın icat ettiği aletlerle doğaya müdahalesinde oluşan değişimler çok şiddetli, hızlı ve kapsamlıdır. Bu değişimler başlangıçta bolluk gibi görünse de Leopold uzun vadede bunun cezasını çektiğimizi söyler.

Toparlarsak Leopold toprağın bir enerji devresi olarak tasarlanmasının üç temel düşünceyi yansıttığını söyler. Bunlardan ilki toprak dendiğinde aklımıza basitçe bildiğimiz toprağın gelmemesi gerektiği, ikincisi yöreye özgü canlıların (bitki ve hayvan) enerji devresini açık tuttuğu diğerlerinin ise tutup tutmayacağına belli olmadığı, üçüncüsü insan eliyle gelen değişikliklerin evrimden farklı olup istenilen ya da beklenenden çok farklı sonuçlar doğurabileceğidir (Leopold, 2005, s. 157).

Leopold'a göre biyotalar şiddetli değişimler karşısında farklı dayanabilme güçlerine sahiptir. Ayrıca biyotadaki bozukluklar değişik bölgelerde değişik aşamalarda. Bazı bölgelerde toprak çok kötü durumda iken daha az gelişmiş başka bölgelerde bozulma hâlâ toprağın iyi kullanımıyla durdurulabilecek durumdadır (Leopold, 2005, s. 157-158).

Leopold toprak bozulmalarını bir hayvanın hastalığına benzetir; şu farkla ki hiçbir zaman tamamen bozulma veya ölüm görülmez. Toprak daha az karmaşıklıkla ve düşük barındırma kapasitesiyle de olsa bir şekilde kendini iyileştirir. Günümüzde fırsat diyarı olarak görülen biyotalarda aslında toprağı sömüren bir tarım anlayışı sürdürülmektedir, biyotalar barındırma kapasitelerini çoktan aşmıştır. Ekoloji ise bu tarz nüfus yoğunluğu artışlarının taraftarı olamaz. Bu uzun vadede kazanç getirmeyecektir (Leopold, 2005, s. 158).

İnsanlar ve toprak için denklem ne olursa olsun, bunun tüm terimlerini öğrenmiş olmamıza imkân yoktur. Beslenmede mineral ve vitamin konularında son buluşlar, üst-devrede şüphe götürmez birbirine bağımlılıkları ortaya çıkarmıştır: toprakta bazı maddelerin son derece az varlığı bile bitkiler için bu toprağın, hayvanlar için de bu bitkilerin değerini belirlemektedir. Peki ya aşağı-devre? Ya, korunmalarını artık estetik bir lüks olarak gördüğümüz, yok olan türler? Onlar toprağın oluşumuna katkıda bulunmuşlardı; Kim bilir toprağın bakımı için daha hangi şüphe götürmez yönlerden vazgeçilmezdirler? (Leopold, 2005, s. 159).

Bu bakımdan düşünülürse; toprak etiği, ekolojik bir bilincin varlığına ve bu bilinç ile de toprağın sağlığı için bireysel yükümlülüklerin olması gerektiğine dair inancı yansıtır. “Sağlık, toprağın kendisini yenileme kapasitesidir. Doğa korumacılığı ise bu kapasiteyi anlamak ve muhafaza etmek için gösterdiğimiz çabadır” (Leopold, 2005, s. 160).

Leopold toprak etiğini ve doğa korumacılığını bu şekilde tanımladıktan sonra doğa korumacıları arasında uyuşmazlık olduğunu belirtir. Aslında bu büyük ve kesin tek bir bölünmedir Leopold’a göre. “Bir grup (A) toprağı bildiğimiz toprak olarak görüp işlevini de ticari malların üretimi olarak ele alırken, diğer grup (B) toprağı bir biyota, işlevini de daha geniş bir şey olarak görmektedir” (Leopold, 2005, s. 160). Leopold A grubunu, doğadaki doğal ürünleri dahi malı olarak görmekten çekinmeyen hatta bundan mutluluk duyan, doğaya şiddet uygulamaktan çekinmeyen, ideolojisi bilimsel tarım olan bir grup olarak tanımlar. B grubu ise prensip olarak doğal üremeden yanadır, doğadaki türler için ekonomik yararları olmasa da kaygılanır. Kısacası B grubu ekolojik bir bilince sahiptir. Ormancılıkta, yabanıl hayat alanında, tarımda, çiftçilikte hep aynı keskin bölünme görülebilir Leopold’a göre. Leopold bu bölünmelerde aynı temel çelişkinin tekrarlandığını söyler: “Fetheden insanın karşısında biyotik vatandaş olan insan, kılıcını bileyen bilim karşısında evrenine ışık tutan bilim, insanın kölesi ve hizmetçisi olan toprak karşısında kolektif bir organizma olarak toprak” (Leopold, 2005, s. 162). “Toprakla etik bir ilişkinin toprağı sevgi, saygı ve hayranlık duymadan ve toprağın değerini bilmeden olabileceği benim için hiç anlaşılabilir bir şey değil. Değerle tabii ki salt ekonomik değer kastetmiyorum; felsefi anlamda değerden bahsediyorum” (Leopold, 2005, s. 163). Bu bağlamda Leopold’a göre bir toprak etiğinin ve felsefi anlamda bir değer oluşturulmasının önündeki en büyük engel, mevcut eğitim ve ekonomi sistemlerinin toprak bilinci yaratmaya yönelmek yerine bundan uzaklaşmalarıdır. Modern insan aslında sayısız teknolojisiyle topraktan kopmuştur, onun toprakla yaşamsal bir bağı kalmamıştır. Hatta Leopold’un iddiası, onun bu topraklara bir günlüğüne dahi gönderildiğinde, golf oynayamıyorsa ya da önünde güzel bir

manzara yoksa sıkıntıdan patlayacaktır. Tarım ürünleri toprakta değil de hidroponik, yani topraksız bir ortamda yetişse bu ona daha uygun olurdu. Doğal ürünleri kullanmak yerine ise onların sentetik taklitlerini kullanırdı. Toprak etiği için başka bir engel, çiftçinin kendini toprağın efendisi gibi görmesidir (Leopold, 2005, s. 163).

Toprağın ekolojik olarak görülmesinin koşullarından biri ekolojiden anlamakken, eğitim bunu sağlamaktan uzaktır. Hatta Leopold'a göre, tersine yüksek eğitim bilerek ekolojik kavramları göz ardı eder (Leopold, 2005, s. 163). Eğitimde ekonomi ön planda olursa dersin adında ekoloji geçmesi bir şey ifade etmeyecektir.

Sonuç itibarıyla Leopold'un önerisi bakış açımızı tamamen değiştirmemiz toprağı bir mülk olarak görmekten vazgeçip onunla etik ilişki kurmamızdır. Toprağı karşı yükümlülüklerimiz olduğunun farkına varmalıyız. Bunu öğretmek için ise gerçek bir ekolojik eğitim oluşturmalıyız. Ancak bu sadece öğretilenecek bir şey değildir; aynı zamanda duygusal bir şeydir, toprağı sevmek, ona saygı duymak gerekir. Burada Batı felsefesinde etik ilginin genellikle insanmerkezli olmasına yapılan eleştirinin bir örneğini görmekteyiz. ⁱⁱⁱ

Sonuç

Sonuç olarak ele alınan görüşlerin hepsi kendini insanmerkezli bakış karşısında konumlandırarak, onu eleştirerek doğaya yaklaşıyorlar. Her ne kadar faşist ekolojinin bir yandan insanmerkezciliğe karşı gibi görünse de bir yandan hala insanmerkezci hatta ırkçı bir konumda durmakta olduğu söylenebilir. Ele alınan diğer ideolojilerin ve toprak etiği kuramının bakış açısındaki insanmerkezlilik eleştirisi ise açıktır. Elbette incelenen ideolojiler çevre sorununa birbirlerinden farklı çözüm önerileri sunuyorlar ama bu tıpkı diğer sorunlarda olduğu gibi söz konusu olan ekolojinin bizi belli bir ideolojiye; Marksizme, anarşizme ya da faşizme götürmesi değildir. Soruna çözüm arayışında değil de çözüme bir sorun arayışında olduğumuzda daha en baştan mevcut probleme ilişkin ayrıntılı bir inceleme yapmadan, problem karşısındaki konumumuzu ilan etmiş oluruz. Ele alınan diğer sorunlarda örneğin kadın sorununda da bu böyledir, Marksist bir tutum feminizmin Marksizme götürmesinden değil baştan sorunu Marksist bir bakış açısıyla ele almaktadır. Oysa baştan belli bir ideoloji ile konumlanmayan feminist görüşler de vardır. Sonuç olarak belli bir ideolojinin perspektifinden ekolojiyi incelemek yerine toprak etiği kuramında olduğu gibi ekolojiyi bu ideolojilerden bağımsız bir şekilde ele almak daha uygun bir alternatif olabilir.

Benzer şekilde pragmatist, kısa vadeli çözüm arayışları da ele alınan görüşlerin tamamının eleştiri hedefindedir. Naess onları yüzeysel olarak değerlendirip eleştirirken, Bookchin popülist olduklarını söyleyerek eleştirir. Üstelik Bookchin'e göre sistemi kökten değiştirmek yerine bu tarz eylemler seçildiğinde asıl sorunun üstünü örterek aslında mevcut durumu sağlamlaştırma görevi görürler. Leopold da doğaya bakımımızın tümünden değişmesi gerektiğine, sadece ekonomik yarar temelli bakışla yapılan çözümlerin sonuçta yalnız kısa vadeli görünürde iyileştirmeler olduğunu ama bunların aslında doğaya zarar verdiğini belirtir. Onun önerdiği etik bakış açısı da daha köklü bir değişimi gerektirmektedir.

Sonuç olarak çözüm önerilerinden hangisi tercih edilirse edilsin ekoloji sorununu gerçekten anlamak ya da çözmek için yapılması gereken ilk şey doğanın bize yarar sağladığı için değil, kendisinin değerli, önemli olduğunu görmektir. Bu bakımdan insanmerkezli bakış açısından çıkararak doğayı ele almak gerekir. Çağımızın disiplinlerarası ekolojik yaklaşımlarının genel eğilimlerinin de bu insanmerkezliliği nasıl aşabileceğimizi ortaya koymak olduğuna bakılırsa bunun önemi daha net görülebilir.^{iv} Sonrasında da doğaya daha duyarlı bir yaşam kurma yolu aramalı, doğaya tahakküm kuran, onu sömüren, yok eden mevcut yaşam biçimlerimizi değiştirmeye istekli olmalıyız.

ORCID ID

Rabia ÇEPİK

<https://orcid.org/0000-0002-0028-845X>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- Bookchin, M. (1996). *Ekolojik Bir Topluma Doğru*. (Abdullah Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bulaç, A. (1994). "Çevre Sorununa Alternatif Arayışlar". *Birikim* 57-58, 28-34.
- Çelik, E. E. (2022). "Doğa-Kültür Sürekliliği ve Ekolojik İnsan Bilimleri", *ViraVerita E- Journal: Interdisciplinary Encounters*, 15, 9-26.
- Güner, K. (1994). "Sosyalist Biosantrizm". *Birikim*, 57-58, 115-120.
- Jardins, J. R. Des (2006). *Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş*. (Ruşen Keleş, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Leopold, A. (2005). "Toprak Etiği". (Ufuk Özdağ, Çev.). *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold'cu Düşünce içinde*. Ankara: Ürün Yayınları, 141-165.
- Plumwood, V. (2004). *Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*. (Başak Ertür, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Staudenmaier, P. (2011). "Faşist Ekoloji - Nazi Partisi'nin "Yeşil Kanadı" ve Faşist Ekolojinin Tarihsel kökenleri". (Ahmet A. Aşıcı ve Sezgin Ata, Çev.). Erişim tarihi: 12 Eylül 2022.
<https://www.ekoloji.org/te-grubu-hakinda-2/25-ekoloji-ve-sol/77-fasist-ekoloji>
- Tamkoç, G. (1994). "Derin Ekolojinin Genel Çizgileri". *Birikim*, 57-58, 87-91.

ⁱ Haeckel'in ekoloji terimini ilk kullanışı Peter Staudenmaier'in makalesine göre 1867 olarak alınmıştır. Ancak Günseli Tamkoç'un "Derin Ekolojinin Genel Çizgileri" makalesinde bu tarih 1870, Kağan Güner'in "Sosyalist Biosantrizm" makalesinde ise bu tarih 1850 olarak belirtilmiştir.

ⁱⁱ Kağan Güner, bunu Türkçe'de Sosyalist Yaşam Merkezilik olarak adlandırabileceğimizi belirtir.

ⁱⁱⁱ Yazının kapsamını aşmamak adına burada yer verilmeyecek olan insanmerkezli etik ve çevremerkezli etik tartışmalarına daha ayrıntılı bakmak için; Jardins, J. R. Des (2006). *Çevre Etiği Çevre Felsefesine Giriş*. (Ruşen Keleş, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

^{iv} Daha detaylı bilgi için, ekolojiye insanmerkezli olmayan çağdaş yaklaşımlardan söz eden şu çalışmaya bakılabilir; Çelik, E. E. (2022). "Doğa-Kültür Sürekliliği ve Ekolojik İnsan Bilimleri", *ViraVerita E- Journal: Interdisciplinary Encounters*, Vol. 15, 9-26.

Yeni Avrupa'nın İnşası Sürecinde Avrupa-Atlantik Güçlerinin ve Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Politikaları

Burçin CANAR¹

¹ Asst. Prof., Çankırı Karatekin University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Department of International Relations (ORCID ID: 0000-0002-9491-4799)

Özet

Yeni Avrupa'nın inşası süreci 1989'da Washington'un tam, özgür ve barış halinde bir kıta oluşturma çağrısıyla başlamıştır. 1990'da AGİK devletleri tarafından Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı imzalanmıştır. SSCB'nin dağılmasından itibaren Rusya Federasyonu (RF), Avrupa-Atlantik güçleri (ABD, NATO, AB) tarafından yeni Avrupa'nın dışında bırakılmıştır. Avrupa-Atlantik güçlerinin tam, özgür ve barış halinde yeni bir Avrupa'nın inşasına yönelik ortak politikaları, RF'yi hedef almıştır. Bu amaçla NATO ve AB, genişleme sürecine girmişlerdir. Diğer taraftan RF, Moskova'nın çıkarlarının dikkate alındığı Daha Büyük Avrupa'nın inşası hedefini benimsemiştir. Avrupa-Atlantik ve Rus etki alanları arasında yer alan stratejik konumuyla dikkat çeken Ukrayna, Doğu Avrupa'daki güç ve etki mücadelesinin odağında yer almıştır. Ukrayna krizi ve Ukrayna Savaşı, Washington ve Brüksel tarafından yeni Avrupa'nın inşasına yönelik büyük bir tehdit ve meydan okuma olarak nitelendirilmiştir. Avrupa-Atlantik güçleri, tanımama politikası izleseler de RF'nin Kırım'ı ilhakı ile Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana ilk kez Avrupa sınırı RF'nin lehine değişmiş; Doğu Avrupa'daki Avrupa-Atlantik etki alanı sınırlanmıştır. Ayrıca, Ukrayna Savaşı'nın başlamasından itibaren RF, NATO'nun Karadeniz'e genişlemesini bir kez daha engellemiş ve böylece Moskova, RF'yi dışarıda bırakan yeni Avrupa'nın inşasını durdurmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yeni Avrupa, daha büyük Avrupa, Avrupa-Atlantik Güçleri, Rusya Federasyonu, Ukrayna.

Euro-Atlantic Powers' and Russian Federation's Ukraine Policies in the Process of Building the New Europe

Abstract

The process of building the new Europe has begun in 1989 through Washington's call for making a continent that is whole, free and at peace. Charter of Paris for a New Europe was signed by the states of the CSCE in 1990. Since the collapse of the USSR, Russian Federation (RF) has been excluded from the new Europe by the Euro-Atlantic powers (USA, NATO, EU). Euro-Atlantic powers' common policy of building a new Europe has aimed at the RF. To this end NATO and the EU have entered into the process of enlargement. On the other hand, RF has adopted a goal of building Greater Europe in which Moscow's interests are taken into account. Occupying a strategic position between the Euro-Atlantic and Russian sphere of influences, Ukraine has been the focus of the struggle for power and influence in the Eastern Europe. The Ukraine crisis and Ukraine War have been identified as a challenge and major threat to the construction of the new Europe by Washington and Brussels. Although Euro-Atlantic powers have pursued non-recognition policy, through RF's annexation of Crimea, for the first time since the end of the Cold War, the European border has changed in favour of the RF and hence the Euro-Atlantic sphere of influence has been limited. Furthermore, since the beginning of the Ukraine War, Moscow has prevented NATO's enlargement to the Black Sea once again and therefore Moscow has stopped the construction of the New Europe which excludes the RF.

Keywords: New Europe, greater Europe, Euro-Atlantic Powers, Russian Federation, Ukraine.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Burçin CANAR

Asst. Prof., Çankırı Karatekin University, Faculty of
Economics and Administrative Sciences, Department of
International Relations

E-mail / E-posta

burcincanar@karatekin.edu.tr

Manuscript Received / Gönderim Tarihi

October 04, 2022 / 04 Ekim 2022

Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi

October 09, 2022 / 09 Ekim 2022

To Cite This Article / Kaynak Göster

CANAR, B. (2022). Yeni Avrupa'nın İnşası Sürecinde Avrupa-Atlantik Güçlerinin ve Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Politikaları, *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters*, Vol. 16, 125-164.

Yeni Avrupa'nın İnşası Sürecinde Avrupa-Atlantik Güçlerinin ve Rusya Federasyonu'nun Ukrayna Politikaları

Giriş

Soğuk Savaş boyunca bölünmüşlüğü damgasını vurduğu Avrupa, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından 'tamamlanma' sürecine girmiştir. Öyle ki ABD, Soğuk Savaş'ın Avrupa'nın bölünmesiyle başladığını ve ancak Avrupa'nın tamamlanmasıyla sona ereceğini vurgulayarak (Bush, 1989), 1989 sonrası Avrupa düzenini ilan etmiştir. "Avrupa'yı tam ve özgür hale getirme"ye (Bush, 1989) yönelik bu düzen, Avrupa-Atlantik etki alanını kıtanın doğusuna yaymayı hedeflemiştir. Bu çerçevede, NATO ve AB bir taraftan Doğu Avrupa'dan Karadeniz'e doğru genişlerken; diğer taraftan İttifak ve Birlik üyesi olamayan ülkelerle ortaklığa ve bütünleşmeye yönelerek Avrupa'nın 'tamamlanması'nda rol oynamışlardır. Doğu Avrupa'yı da kapsayan yaşamsal çıkar alanı olarak nitelendirdiği 'yakın çevre'sinde Avrupa-Atlantik varlığına karşı olan RF ise, bölgeye ilişkin ABD'nin, NATO'nun ve AB'ninkinden farklı bir politika belirleyerek etki alanı mücadelesinde yerini almıştır. 1991'den günümüze Atlantik'in her iki yakası ile RF arasında Doğu Avrupa üzerine süregelen bu mücadelenin en önemli ayağı, Avrupa'nın en büyük ülkelerinden biri ve aynı zamanda Karadeniz ülkesi niteliğindeki Ukrayna olmuştur. NATO ve AB üyelerinden Polonya, Slovakya, Macaristan ve Romanya ile RF arasındaki konumuyla dikkat çeken Ukrayna, Washington ve Brükselⁱ ile Moskova'nın etki alanları arasında gerçek anlamda bir sınır ülkesidir.ⁱⁱ

Bağımsızlığının ardından Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik güçleri (ABD, NATO, AB) ve RF ile ilişkilerine, nükleer silahlardan arındırılması konusu, Kırım ve Karadeniz Filosu sorunları damgasını vurmuştur. Ukrayna'nın Ocak 1994'te Üç Taraflı Anlaşma'yla nükleer silahlardan vazgeçmesi, ardından Kasım'da Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'nı onaylaması Avrupa-Atlantik güçleri'yle ilişkilerinin önünü açmıştır (Larrabee, 1998, s. 256; Turan, 2004, s. 376, 377). Aralık 1994'te Budapeşte Memorandumu ile Ukrayna'nın nükleer olmayan devlet statüsü bir kez daha vurgulanmıştır. Ayrıca söz konusu Memorandum ile Helsinki Nihai Senedi ilkeleri çerçevesinde ABD, İngiltere ve RF, Ukrayna'nın "bağımsızlığına, egemenliğine ve mevcut sınırlarına saygı duyacaklarını", "siyasi bağımsızlığına veya toprak bütünlüğüne karşı güç kullanımı veya tehdidinden sakınacaklarını" taahhüt etmişlerdir.ⁱⁱⁱ 1997'ye geldiğinde Ukrayna

ve RF arasında Kırım ve Karadeniz Filosuna ilişkin anlaşmazlığın da giderilmesinin ardından Moskova, bu defa iki taraflı bir antlaşmayla Kiev'e aynı taahhütte bulunmuştur. Sivastopol'deki limanları yirmi yıllığına kiralayan RF, Kırım'ın Ukrayna'nın egemenliğinde olduğunu kabul etmiş, Karadeniz Filosu iki ülke arasında paylaşılmıştır (Turan, 2004, s. 379). 1998'de yürürlüğe giren Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Antlaşması ile Ukrayna ve RF "birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı duyacaklarını" vurgulayarak "mevcut sınırlarının dokunulmazlığını" teyit etmişlerdir.^{iv}

Böylece küresel ve bölgesel güçlerle olan anlaşmazlıklarını çözerek bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü teyit ettiren Ukrayna'nın dış politika önceliği/seçimi, bölgeye ilişkin farklı hedeflere sahip Avrupa-Atlantik güçleri ve RF açısından önemli olmuştur. Zira, Kiev yönetiminin Avrupa-Atlantik kurumlarıyla mı, yoksa RF önderliğindeki oluşumlarla mı bütünleşmeyi seçeceği sorusu/sorunu; Soğuk Savaş sonrası 'yeni Avrupa'nın inşası' sürecine yön vermiştir.

Ukrayna, eski Sovyet coğrafyasında RF'nin liderliğinde etkin bir bütünleşme girişimi olma hedefiyle yola çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) doğduğu Doğu Avrupa ülkelerinden biridir. Bununla birlikte, 1990'ların başında tercihini Avrupa-Atlantik kurumlarından yana kullanmaya başlayan Ukrayna, NATO ve AB ile ortaklık kuran ilk BDT ülkesi olmuş (Solchanyk, 2001, s. 92, 95); ardından Rus etkinliğine karşı çıkan GU(U)AM'ı' oluşturan ülkeler arasında yerini almıştır. 2004'e gelindiğinde, 'Turuncu Devrim' olarak adlandırılan iktidar değişikliği sonrasında işbaşına gelen Yuşçenko yönetimi de Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme politikasına öncelik vermiştir. Bu süreçte Ukrayna'nın ABD, NATO ve AB ile gelişen ilişkileri Washington'un ve Brüksel'in Doğu Avrupa'daki etkilerini artırmıştır. Öte yandan, 2010'a gelindiğinde Yanukoviç yönetiminin Moskova'yla imzaladığı antlaşmayla RF'nin Kırım'daki askeri varlığını pekiştirmesi, bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. Kasım 2013'te tercihini bir kez daha Moskova'dan yana kullanan Kiev yönetiminin AB'yle Ortaklık Antlaşması imzalamaktan vazgeçmesiyle patlak veren, RF'nin Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'nın doğusundaki çatışmayla tırmanan kriz de Doğu Avrupa'da süregelen etki alanı mücadelesinin bir parçası olmuştur. Bununla birlikte, 2013'te başlayan ve 2022'ye gelindiğinde Ukrayna Savaşı ile devam eden kriz, Avrupa-Atlantik güçleri ile RF arasında Doğu Avrupa'ya ilişkin önceki etki alanı mücadelelerinden farklı olarak, "Avrupa-Atlantik güvenliğinde bir dönüm noktası" olarak görülmüştür.^{vi} Öyle ki, Ukrayna krizi, dönemin NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen tarafından "Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana Avrupa güvenliğine yönelik en büyük tehdit" şeklinde tanımlanmıştır (McMahon, 2014). Doğu Avrupa'daki etki alanı mücadelesinin

Ukrayna krizinden Ukrayna Savaşı'na evrildiği bu süreçte RF, Avrupa-Atlantik güçleri tarafından “meydan okuyucu”,^{vii} “sınırlarında etki alanları oluşturmaya, büyük güç statüsü elde etmeye çalışan” “revizyonist bir güç”,^{viii} “stratejik rakip” (Fiott ve Lindstrom, 2021), “en önemli ve doğrudan tehdit”^{ix} olarak nitelendirilmiştir.

Bu çalışmada Avrupa-Atlantik güçlerinin ve RF'nin Ukrayna politikaları incelenecektir. Çalışmada, Avrupa-Atlantik güçlerinin RF'yi dışarıda bırakan ‘yeni Avrupa’nın inşası’ hedefi çerçevesinde Doğu Avrupa’da etki alanı oluşturmaya çalıştıkları savunulacaktır. RF'nin, ABD liderliğinde Avrupa-Atlantik ortaklığını devam ettirecek ve etki alanını genişletecek ‘adı konulmamış’ bir tehdit unsuru olarak belirlendiği ve böylece NATO’nun ve AB’nin RF'nin sınırlarına genişlediği öne sürülecektir. Bu çerçevede çalışmada, Washington’un ve Brüksel’in Ukrayna politikalarına, RF’yi hedef alan tam, özgür ve barış halinde yeni Avrupa’yı oluşturma çabalarının yön verdiği savunulacaktır. Çalışmada ayrıca, Doğu Avrupa’yı kendi yaşamsal çıkar alanı olarak nitelendiren ve dışında bırakıldığı yeni Avrupa’nın inşasından farklı bir kıta hedefi belirleyen RF'nin Ukrayna politikası değerlendirilecektir. Kırım’ın ilhakı ve Ukrayna Savaşı ile yeni Avrupa’nın inşasını durdurduğu için RF'nin 2014’ten itibaren Avrupa-Atlantik güçleri tarafından açıkça ‘tehdit’ ve ‘meydan okuyucu’ olarak nitelendirildiği savunulacaktır. Bu çerçevede Ukrayna Savaşı'na evrilen Avrupa-Atlantik güçleri ile RF arasındaki krizin, Washington ve Brüksel ile Moskova’nın çatışan Avrupa hedeflerinin bir göstergesi olduğu öne sürülecektir. Bu amaçla çalışmada öncelikle Washington ve Brüksel ile Moskova’nın çatışan Avrupa hedeflerinde Ukrayna’nın yeri ortaya konulacak; ardından Ukrayna krizinden Ukrayna Savaşı'na yeni Avrupa’nın inşası süreci değerlendirilecektir.

Tam, Özgür ve Barış Halinde Bir Avrupa Hedefinde Ukrayna

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Atlantik'in iki yakası, Avrupa'ya ilişkin ortak bir hedef belirlemiştir. “ABD'nin ve AB üyesi ülkelerin Berlin Duvarı'nın yıkılmasından bu yana paylaştıkları” ortak hedefleri “tam, özgür ve barış halinde bir Avrupa”nın inşasıdır (Nuland, 2013). Avrupa-Atlantik güçlerinin bu ortak hedefleri, 1990'lardan itibaren ABD Ulusal Güvenlik Strateji Belgeleri ile NATO'nun ve AB'nin Zirve Kararları aracılığıyla dünyaya duyurulmaktadır. Örneğin, 1997 tarihli Amerikan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde “barışçıl, bölünmemiş, demokratik bir Avrupa”nın oluşturulması gerektiği vurgulanmış;^x 2006'da ve 2015'te yayınlanan belgelerde de Washington'un “tam, özgür ve barış halinde bir Avrupa hedefi” yinelenmiştir.^{xi}

Washington'un Aralık 2017 tarihli Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi de "güçlü ve özgür bir Avrupa'nın ABD için yaşamsal önemde" olduğunu ilan etmiştir.^{xii} NATO'nun Zirve Kararları da bu hedefin İttifak tarafından benimsendiğini göstermiştir. Örneğin, 2002 tarihli NATO'nun Prag Zirvesi'nde "tam ve özgür ve barış içinde birleşmiş bir Avrupa"nın Avrupa-Atlantik topluluğunun "ortak hedefi" olduğu belirtilmiştir.^{xiii} 2010'a gelindiğinde, Lizbon Zirvesi'nde kabul edilen NATO'nun yeni Strateji Konsepti de İttifak'ın söz konusu hedefe olan bağlılığını tekrarlamıştır.^{xiv} ABD'nin ve NATO'nun yanı sıra AB de "birleşik ve barışçıl bir kıta vizyonu"nu benimsediğini açıklamış;^{xv} 2015'te Riga'da gerçekleştirilen Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde Birlik "özgür, demokratik, barışçıl ve bölünmemiş bir Avrupa" hedefinin yeniden altını çizmiştir.^{xvi} ABD ve NATO tarafından "tam, özgür ve barış halinde bir Avrupa"nın oluşturulması; AB tarafından da "birleşik/bölünmemiş, özgür ve barışçıl bir kıta vizyonu" olarak nitelendirilen ve 1989'dan günümüze çeşitli belgelerle duyurulan Avrupa'nın inşasına yönelik bu ortak hedef, Washington'un ve Brüksel'in Doğu Avrupa'ya ve böylece Ukrayna'ya ilişkin politikalarını şekillendirmektedir.

Yeni Avrupa'nın inşası hedefi

Washington'un "Avrupa'yı tam ve özgür hale getirme" çağrısıyla ve bu hedefin "NATO'nun yeni misyonu olduğu" vurgusuyla (Bush, 1989) 1989 sonrası yeni Avrupa'nın inşası süreci başlamıştır. Şubat 1990'da, doğusuyla birleşmiş Almanya'nın NATO üyeliğini sürdürmesi karşılığında SSCB'ye İttifak'ın doğuya genişlemeyeceği sözü verildiği yönündeki iddia Moskova tarafından dile getirilse de (Newton, 2013, s. 292), NATO'nun 6 Temmuz 1990 tarihli Londra Zirve kararında "yeni Avrupa" vurgusuyla, Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrasında Avrupalıların tam ve özgür bir Avrupa'nın oluşturulması yönündeki seçimlerinin İttifak tarafından benimsendiği belirtilmiştir.^{xvii} NATO'nun bu vurgusu, Almanya'nın birleşmesinin 'tam, özgür ve barış halinde bir Avrupa'nın inşası'nın ilk adımı olduğunu göstermiştir. Nitekim Varşova Paktı'nın ve SSCB'nin dağılmasının ardından uluslararası sistemde varlığını sürdüren NATO "tam, özgür ve barış halinde bir Avrupa'yı inşa etmek amacıyla" genişleme sürecine girmiştir.^{xviii} Bu dönemde Avrupa Toplulukları'ndan (AT) AB'ye dönüşen Birlik de, Doğu Avrupa'yı önceleyen (Erhan ve Arat, 2001, s. 101) ve NATO'yla örtüşen bir genişleme sürecine girerek 1989 sonrası 'yeni Avrupa'nın inşası'nda rol oynamıştır.

'Yeni Avrupa'yı inşa etmek' adına açık kapı politikasını benimseyen NATO'nun Soğuk Savaş sonrasındaki ilk genişlemesi 1999'da Polonya'nın, Macaristan'ın ve o dönemki adıyla Çek Cumhuriyeti'nin İttifak'a katılımlarıyla gerçekleşmiştir. 2004'e gelindiğinde Estonya, Letonya,

Litvanya, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan ve Romanya NATO üyesi olmuşlardır. Arnavutluk ve Hırvatistan 2009'da, Karadağ 2017'de, Kuzey Makedonya 2020'de İttifak'a katılmışlardır.^{xix} Bu süreçte AB NATO'yla örtüşen bir genişleme sürecine girmiştir. Öyle ki, 1995'te Avusturya'nın, Finlandiya'nın ve İsveç'in Birlik üyesi olmalarının ardından, NATO'nun genişlemesi "AB'nin daha öteye genişlemesine zemin hazırlamıştır" (Stoltenberg, 2022). Nitekim 2004'e gelindiğinde, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Malta ile birlikte Soğuk Savaş sonrasında NATO üyesi olan Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovakya ve Slovenya Birlik'e de katılmışlardır. NATO'ya yeni üye olan Bulgaristan'ın ve Romanya'nın 2007'de AB'ye katılmalarıyla Birlik'in sınırları Karadeniz'e ulaşmıştır. 2013'te Hırvatistan AB üyesi olmuştur. Ayrıca, Soğuk Savaş sonrasında NATO'ya katılan Arnavutluk, Karadağ ve Kuzey Makedonya AB'ye aday ülkeler arasında yerlerini almışlardır.^{xx} 2022'ye gelindiğinde ise, NATO'nun Madrid Zirvesi'nde Finlandiya'nın ve İsveç'in İttifak üyeliğine "resmi olarak davet edilmeleri"^{xxi} Soğuk Savaş sonrasında NATO ve AB genişlemeleri arasındaki 'uyum'u arttırarak, 'yeni Avrupa'nın inşası'nda İttifak'ın ve Birlik'in rol paylaşımını bir kez daha göstermiştir.

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ve Varşova Paktı ile SSCB'nin dağılmasının ardından yeniden yapılanan uluslararası sistemde 'inşa edilen yeni Avrupa', ABD liderliğinde Avrupa-Atlantik ortaklığının devamına ve bu ortaklığın etki alanının NATO ve AB genişlemeleri ile Doğu Avrupa'dan Karadeniz'e yayılmasına dayanır. SSCB'nin yokluğunda, 'yeni dünya düzeni' adı altında hegemonyasını sürdürmeyi hedefleyen ABD (Canar, 2013) için Avrupa ülkelerinin Washington'un liderliğine onay vermeye devam etmesi önemlidir. "Avrupa'nın kendisine rakip olmasından çekinen", "AB'nin ayrı bir ekonomik ve siyasal blok olarak hareket etme yönündeki girişimlerinden rahatsızlık" duyan ABD, NATO İttifakı ile "AB'yi denetim altında tutmaya" çalışmıştır (Uzgel, 2001, s. 249). Washington'un liderliğinde Avrupa-Atlantik ortaklığının devamı, NATO-AB işbirliği; Avrupa ülkelerinin ABD hegemonyasına karşı rakip olarak ortaya çıkmalarının engellenmesi açısından önemlidir. Ayrıca, Avrupa-Atlantik etki alanının NATO ve AB genişlemeleri ile eski Sovyet coğrafyasına yayılması, ABD hegemonyasına karşı olası bir rakip olan RF'nin etkisinin önlenmesine yöneliktir. Bu çerçevede ABD, Avrupa'da "Batı dünyasını birarada tutacak bir karşıt tehdit unsuru olarak" (Uzgel, 2001, s. 302) RF'yi belirlemiştir. Öyle ki RF, ABD liderliğinde Avrupa-Atlantik güçlerini birarada tutacak bir "tutkal" olarak görülmüş; (Wade, 2015, s. 18) Ukrayna Krizi ile açıkça dillendirilen "Rusya Avrupa'yı tehdit ediyor", "Rusya dünyayı tehdit ediyor" söylemleri, "Batılı devlet düzenini güçlendirmeye yardımcı olmuştur" (Wade, 2015, s. 18). Bununla birlikte, Ukrayna Krizi ve sonrasında Ukrayna Savaşı ABD-NATO-

AB birlikteliğini gündeme getirirse de, 1989'dan itibaren Washington'un ve Brüksel'in paylaştıkları ortak Avrupa hedefi (Nuland, 2013); bu birlikteliğin Ukrayna Krizi ve Ukrayna Savaşı öncesinde de var olduğunu göstermiştir. Eski Sovyet coğrafyasını kendi yaşamsal çıkar alanı olarak gören ve 'yakın çevre'sinde Avrupa-Atlantik etki alanının oluşturulmasına karşı çıkan; bu noktada NATO'nun genişlemesine itiraz eden RF; ABD-NATO-AB ortaklığını devam ettirecek 'adı konulmamış bir karşıt tehdit unsuru olarak' belirlenmiştir. Zira Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrasında Washington ve Brüksel tarafından oluşturulması hedeflenen 'yeni Avrupa', NATO ve AB genişlemeleri ile RF sınırlarına uzanırken; RF'yi 'dışarıda' bırakmıştır.

ABD öncülüğünde 1989'da başlatılan, NATO ve AB tarafından da benimsenen 'yeni Avrupa'nın inşası' süreci, yeni dünya düzeni değerleri ve Kopenhag Kriterleri adı altında Avrupa-Atlantik etki alanını, eski Sovyet coğrafyasına yaymayı hedeflemiştir. Tam, özgür ve barış halinde bir Avrupa'nın oluşturulması çağrısında "insan hakları, demokrasi ve özgürlük ilkeleri"ni öne çıkaran ABD (Bush 1989) tarafından "yeni dünya düzeni" adı altında yeniden vurgulanan bu ilkeler,^{xxii} NATO ve AB tarafından üyelik kriterleri olarak benimsenmiştir. Askeri niteliğiyle birlikte "yeni dünya düzeninin değerlerini temsil eden siyasi bir örgüt" olan NATO'nun (Canar, 2012, s. 59) yanı sıra AB de Kopenhag Kriterleri^{xxiii} ile 'demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları, serbest pazar ekonomisi' ilkeleri adı altında Doğu Avrupa'dan başlayarak eski Sovyet coğrafyasında Avrupa-Atlantik etki alanını genişletme politikası izlemiştir. Nitekim Avrupa-Atlantik güçleri tarafından vurgulanan, NATO ve AB üyesi olmayı hedefleyen eski Sovyet coğrafyası ülkelerinin İttifak'a ve Birlik'e katılma yönündeki "egemen seçimleri" ve "demokrasi" söyleminin "temelinde yatan jeopolitik gündem açıktır" (Cohen, 2015). Avrupa-Atlantik güçlerinin ve RF'nin Ukrayna konusundaki ilk anlaşmazlığı olan 2004 tarihli 'Turuncu Devrim' sürecinde Washington ve Brüksel açısından öncelikli konu "Rusya'ydı, demokrasi ikinci sırada" yer alıyordu. "Batı, Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrasında başladığı işi bitirmeyi ve Avrupa'nın doğuya ilerlemesini sürdürmeyi" hedefliyordu. "Büyük ödül Ukrayna"ydı. (Krauthammer, 2004 akt. Cohen, 2015). Dolayısıyla, Washington ve Brüksel "demokratik idealler"den ziyade "jeopolitik güdülerle hareket etmiş" (Wolff, 2015, s. 1120); eski Sovyet coğrafyasında Rus etki alanına karşı Avrupa-Atlantik etki alanını oluşturmayı hedeflemişlerdir. Bu çerçevede "hem NATO hem de AB 1990'ların ikinci yarısından itibaren kendi coğrafi alanlarını" genişletme politikası izleyerek (Hill, 2018, s. 383), RF'yi dışarıda bırakan yeni Avrupa'nın inşasında rol almışlardır.

ABD'nin hegemonyasına karşı olası bir rakip olan RF, Avrupa-Atlantik güçleri tarafından "Batı politikalarını veto etme yetkisi tanınmamış bir ortak" (Asmus, 2006, s. 26; Larrabee, 2004, s. 153 akt. Canar, 2012, s. 56) olarak konumlandırılmıştır. Nitekim, yeni Avrupa'yı inşa etmek amacıyla NATO ve AB "kendi coğrafi alanlarını" genişletirken; Moskova'yla "işbirliği ve dostane ilişkiler" geliştirmeye dönük vurgularına rağmen, RF'yi İttifak'ın ve Birlik'in dışında bırakmışlardır (Hill, 2018, s. 383). AB, ortaklık çerçevesinde Moskova'yla ilişkilerini yürütürken; ABD, RF'nin NATO üyeliğine olumsuz yaklaşmıştır.^{xxiv} Böylece Washington ve Brüksel, RF'nin NATO'ya ve AB'ye üye olmadığı, dolayısıyla veto hakkına ve böylece 'söz hakkı'na sahip olmadığı bir yeni Avrupa'nın oluşturulmasını hedeflemişlerdir. RF'nin sınırlarına uzanırken RF'yi dışarıda bırakan tam, özgür ve barış halinde yeni Avrupa'nın inşası süreci, Doğu Avrupa'nın Rus etki ve denetiminden bağımsızlaşarak Avrupa-Atlantik topluluğuyla bütünleşmesine yöneliktir.

'Tam', 'birleşik' veya 'bölünmemiş Avrupa' hedefi, Batı Avrupa'nın doğusuyla birleşmesine; böylece kıtanın batısı ve doğusu arasındaki 'sınırlar'ın ortadan kaldırılarak tamamlanmasına işaret eder. Bu çerçevede, Berlin Duvarı'nın yıkıldığı süreçte, öncelikle "iki ayrı Soğuk Savaş Avrupası fikri"ne karşı çıkmıştır (Wilson, 2014, s. 3). Varşova Pakti'nin ve SSCB'nin dağılmasının ardından ABD, NATO ve AB Doğu Avrupa'dan Karadeniz'e RF'nin etki alanında olacak eski Sovyet coğrafyası fikrine itiraz etmişlerdir. Dolayısıyla 'tam Avrupa', RF dışındaki diğer Doğu Avrupa ülkeleri olan Ukrayna, Belarus ve Moldova'nın da Avrupa-Atlantik etki alanında olmasını ifade eder. Nitekim, RF'yi dışarıda bırakan NATO Ukrayna'ya 'açık kapı' bırakırken; AB de, henüz üyelik vadetmese de bütünleşme içeren Doğu Ortaklığı'na bu üç ülkeyi dahil etmiştir.^{xxv} Yeni dünya düzeni değerlerini ve/veya Kopenhag Kriterlerini yerine getirmenin ötesinde toprak bütünlüğü sorunu yaşayan ve topraklarında Rus askeri varlığı bulunduğu için kısa veya orta vadede İttifak ve Birlik üyesi olamayacak ülkelere yönelik olarak NATO ve AB, ortaklık/işbirliği politikasını benimsemişlerdir. NATO'nun ve AB'nin genişleme ve ortaklık politikaları yoluyla Avrupa'nın, RF'yi dışarıda bırakarak tamamlanması; böylece Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, Avrupa'nın bir tarafta Avrupa-Atlantik diğer tarafta Moskova merkezli etki alanları ile bölünmemesi hedeflenmiştir.

'Özgür' ve/veya 'demokratik Avrupa' hedefi, Rus etki alanının oluşmasının önlenmesine ve böylece Doğu Avrupa'nın RF'nin etkisinden ve denetiminden bağımsız olmasına yöneliktir. 'Barışçıl' veya 'barış halinde' Avrupa ise, Avrupa'nın sınırlarının RF tarafından ihlal edilmediği veya değiştirilmediği; Batı Avrupa'nın yanı sıra Doğu Avrupa'da da ABD önderliğinde Avrupa-Atlantik varlığının geçerli olduğu 'barış alanı'nın korunması ve genişlemesiyle ilgilidir.

Washington'a göre "demokrasi tek başına" barışı sağlayamaz (Sestanovich, 2014, s. 173). ABD'nin kıtadaki askeri varlığı ve doğuya genişleyen NATO'nun üyelerine sağladığı "güvenlik şemsiyesi"; İttifak üyeleri arasındaki çatışmaları önlediği gibi, "NATO üyesi olmayan RF gibi ülkelerden gelecek tehditler"e karşı güvence vermekte ve böylece Avrupa'nın "barış halinde kalması"nı sağlamaktadır (Mearsheimer, 2010, s. 387, 388). Washington yönetimi "uluslararası politikada gücün merkezi rolünü kabul ettiği için" "realist" olarak nitelendirdiği 2017 tarihli Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi ile "barışı güç aracılığıyla koruyacağını" vurgulamıştır.^{xxvi} NATO ve AB genişlemeleri ile 'denetlenen barış alanı'nın sınırları RF'ye kadar uzanmıştır. RF dışında 'henüz' NATO ve AB üyesi olmayan Doğu Avrupa ülkelerinden Ukrayna'nın 2008'den itibaren İttifak üyesi olacak bir ülke olarak nitelendirilmesi, Belarus'un ve Moldova'nın da AB'nin Doğu Ortaklığı politikasına Ukrayna ile birlikte dahil olmaları; tam, özgür ve barış halinde yeni Avrupa'nın inşası sürecinin RF'yi hedef aldığını bir kez daha göstermiştir.

Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme süreci (1991-2009)

ABD'nin, NATO'nun ve AB'nin Avrupa hedefi, Doğu Avrupa'nın Rus etki ve denetiminden bağımsızlaşarak Avrupa-Atlantik topluluğuyla bütünleşmesine ve böylece Moskova'nın bölgedeki etkisini ve denetimini engellemeye yöneliktir. Bu nedenle, Ukrayna'nın RF'nin etki alanından uzaklaşarak Avrupa-Atlantik topluluğuyla bütünleşmeyi seçmesi, Washington ve Brüksel için önemlidir. Zira ABD, NATO ve AB için "güçlü, bağımsız bir Ukrayna tam, özgür ve barış halinde bir Avrupa'nın inşasının önemli bir parçasıdır" (Morelli, 2017). Nitekim, bağımsız Ukrayna'nın doğuşu, SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan "en önemli jeopolitik olaylardan biri" (Larrabee, 1998, s. 249) olarak nitelendirilmiştir. Ukrayna'nın SSCB sonrasında Moskova merkezli oluşumlara katılmasının "Rus gücünü Doğu Avrupa sınırlarına geri getirerek" kıtanın güvenliğini olumsuz yönde etkileyeceği belirtilmiş; Soğuk Savaş sonrası Avrupa'nın güvenliğinin, Ukrayna'nın "bağımsız" kalıp kalmayacağına bağlı olduğu (Larrabee, 1998, s. 249) vurgulanmıştır. Zira "bağımsız bir Ukrayna'nın varlığı", RF'nin "çokuluslu bir İmparatorluk" yerine "normal bir Avrupa ulus devletine dönüşmesi"ne "yardımcı olacak" (Brzezinski, 1998, s. 4, 5); Moskova'nın bölgedeki Avrupa-Atlantik etkinliğine karşı çıkması engellenecektir. Bu noktada özellikle, Kiev yönetiminin Moskova merkezli bütünleşme hareketlerinden uzak durarak, RF'yle iyi komşuluk ilişkileriyle sınırlı bir işbirliğine yönelmesi (Brzezinski, 1998, s. 5) önerilmiştir. Washington yönetimi de Moskova'yla ilişkilerini iyi komşuluk ilkesiyle sınırlayan ve böylece RF'yle değil; Avrupa'yla bütünleşmiş bir Ukrayna'dan yana olmuştur.^{xxvii}

Ukrayna, BDT'nin kurucu ülkelerinden biri olmakla birlikte, Moskova'nın "bütünleşmiş bir topluluk" yaratma hedefinin aksine bu oluşumun, üyeleri arasında işbirliğini sağlamakla sınırlı bir örgütlenme olarak kalmasını savunmuştur (Brzezinski, 1998, s. 5; Turan, 2004, s. 372). Kravçuk döneminin (1991-1994) bu seçimi, Kuçma'nın Devlet Başkanlığında da (1994-2004) devam etmiştir. Öyle ki, Kuçma "işbirliği" ve "bütünleşme" arasındaki farka dikkat çekerek, Ukrayna'nın "stratejik hedefinin Avrupa-Atlantik yapılarıyla bütünleşmek" olduğunu vurgulamıştır (Solchanyk, 2001, s. 89, 92). Kiev yönetiminin "Avrupa seçimi", BDT'yle sınırlı işbirliğine; Avrupa-Atlantik kurumlarıyla ise bütünleşmeye odaklanmıştır. Bu süreçte Ukrayna, Barış İçin Ortaklık'a (BiO)^{xxviii} katılan ve AB'yle ortaklık anlaşması imzalayan ilk BDT ülkesi olmuştur (Solchanyk, 2001, s. 92, 93, 95).

1990'ların ikinci yarısından itibaren Washington'un ve Brüksel'in Avrupa hedefi çerçevesinde Ukrayna'yı Avrupa-Atlantik topluluğuyla bütünleştirme politikasında ilk adımlar atılmıştır. 1996'da Kiev ve Washington, ikili ilişkilerini "stratejik ortaklık" şeklinde nitelendirmiş; Ukrayna, ABD'den en fazla dış yardım alan üçüncü ülke olmuştur. Ayrıca, NATO'nun genişlemesine olan "güçlü desteğini" seslendiren Ukrayna, İttifak'la kurduğu ilişkileri Washington'un aracılığıyla "ortaklığa" dönüştürmüştür (Garnett, 1998, s. 105, 114). "Ukrayna'nın bağımsızlığının, toprak bütünlüğünün, egemenliğinin korunmasının Avrupa'daki istikrar ve güvenlik için önemli bir etken olduğu" yönündeki 1996 tarihli NATO açıklamasında ve İttifak'ın Ukrayna'nın siyasi ve ekonomik reformlarına olan desteğinde ABD belirleyici rol üstlenmiştir (Garnett, 1998, s. 114). 1997'de Kiev yönetimiyle NATO arasında imzalanan Belirgin Ortaklık Şartı'yla "bağımsız, demokratik bir Ukrayna'nın" Avrupa kıtasındaki istikrar açısından taşıdığı önemin altı çizilmiştir. Ortaklık Şartı'nda yer alan "bağımsız Ukrayna" vurgusu ve "istikrarlı, barış halinde, bölünmemiş bir Avrupa'nın inşasında" tarafların işbirliği yaptığı yönündeki ifadeler;^{xxix} Ukrayna'yı Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleştirerek bölgede Rus etkisini önlemeye dönük Avrupa hedefinin bir göstergesi olmuştur.

Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik sistemiyle bütünleşme sürecinde 2000'lerde de önemli adımlar atılmıştır. Kuçma yönetiminin, bir taraftan Washington ve Brüksel diğer taraftan Moskova ile ilişkilerinde denge kurma çabasına rağmen, "Avrupa seçimi" ön plana çıkmıştır (Gallina, 2009, s. 42; Malek, 2009, s. 233, 238). Nitekim 2002'de Kuçma, ülkesinin NATO üyeliğini hedeflediğini açıklamış; Prag'da gerçekleştirilen NATO-Ukrayna Komisyonu Dışişleri Bakanları toplantısında "Avrupa-Atlantik bütünleşmesi yolunda" Ukrayna'nın reform çabalarını desteklemek amacıyla eylem planı benimsenmiştir.^{xxx} 2004'e gelindiğinde 'Turuncu Devrim'

olarak nitelendirilen iktidar değişikliği sonrasında Yuşçenko yönetimiyle Avrupa-Atlantik bütünleşmesi, ülkenin dış politika önceliği olarak belirlenmiş (Gallina, 2009: 42; Malek, 2009, s. 233); Ukrayna'nın AB'yle ilişkileri "ortaklıktan bütünleşmeye" evrilmeye başlamıştır. Nitekim Birlik, Avrupa Komşuluk Politikası'yla "reformların karşılığında" "derinleştirilmiş ekonomik bütünleşme, artan siyasi diyalog" önermiş (Popescu, 2011); böylece Ukrayna'ya üyelik olmasa da (Gallina, 2009, s. 41, 42) bütünleşme yoluyla AB'ye eklenme olanağı sunulmuştur. Nisan 2008'e gelindiğinde, NATO'nun Bükreş Zirvesi'nde "Avrupa'nın gerçek anlamda tam, özgür ve barış halinde" bir kıtaya dönüşme sürecinde, İttifak'ın etkin bir rol oynadığının altı çizilerek, Ukrayna'nın ileride NATO üyesi olacağı belirtilmiştir.^{xxxı} Böylece, üyelik konusunda net bir tarih vermemekle birlikte, Avrupa hedefi çerçevesinde NATO Ukrayna'ya 'açık kapı' bırakarak, bu ülkenin Avrupa-Atlantik topluluğunun bir parçası olduğunu vurgulamıştır. "Kapıyı açmamakla birlikte kapatmayan" AB de, Ukrayna'yı bir komşunun ötesinde "öncelikli ortak" olarak tanımlayarak (Paul, 2014, s. 59); Aralık 2008'de Moldova, Belarus, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile birlikte Doğu Ortaklığı'na dahil etmiştir.^{xxxii} Doğu Ortaklığı ülkeleriyle "siyasi birliği ve ekonomik bütünleşmeyi hızlandıracak gerekli koşulları yaratma" hedefiyle yola çıkan AB,^{xxxiii} Ukrayna'nın 'inşa' sürecindeki yeni Avrupa'nın parçası olmasında NATO'yla birlikte önemli bir rol üstlenmiştir.

Bu süreçte, eşzamanlı olarak Washington-Kiev ilişkileri de gelişmiş; böylece Avrupa-Atlantik güçleri Doğu Avrupa'dan Karadeniz'e eski Sovyet coğrafyasında Rus etkisine karşı adımlarını pekiştirmişlerdir. Nitekim, Ukrayna'nın yanı sıra Gürcistan'ın da gelecekte NATO üyesi olacağına işaret eden Nisan 2008 tarihli Bükreş Zirve kararına Moskova'nın, Ağustos 2008 RF-Gürcistan Savaşı sonrasında Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlıklarını tanıyarak yanıt vermesi (Mearsheimer, 2014, s. 79; Sauer, 2017, s. 88) ve böylece toprak bütünlüğü sorunu derinleşen Gürcistan'ın İttifak üyeliğini erteleyerek bölgedeki askeri varlığını arttırması üzerine Avrupa-Atlantik güçleri harekete geçmişlerdir. Zira, 2008 Savaşı sadece Gürcistan'ın değil; Ukrayna'nın da NATO üyeliğinin ertelenmesine neden olmuştur (Trenin, 2014). Bunun üzerine, Aralık 2008'de Washington ve Kiev yönetimleri arasında Stratejik Ortaklık Şartı imzalanmıştır. Söz konusu belgeyle "güçlü, bağımsız ve demokratik bir Ukrayna'nın tam, özgür ve barış halinde bir Avrupa'nın güvenliğine ve refahına katkıda bulunduğu" nun altı çizilmiş; Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşmesinin tarafların önceliği olduğu vurgulanmıştır^{xxxiv} Aynı dönemde AB tarafından sunulan, Ukrayna ve Gürcistan'ı da kapsayan Doğu Ortaklığı, Birlik'in 2008 Savaşı sonrası bölgede artan Rus etkisine verdiği bir yanıt olmuştur (Wilson, 2014, s. 2).

2009'a gelindiğinde NATO'nun Ukrayna'yla imzaladığı Belirgin Ortaklık Şartı'nı Tamamlayıcı Deklarasyon'da Kiev'in "Avrupa-Atlantik hedefine ilişkin reformları"nın İttifak tarafından desteklendiği belirtilmiştir.^{xxxv} Böylece RF'nin sınırlarına kadar Doğu Avrupa'nın tamamını içeren ama RF'ye yer verilmeyen (Hill, 2018) tam, özgür ve barış halinde yeni Avrupa'nın inşası adına Avrupa-Atlantik güçleri'nin Ukrayna ile ilişkileri gelişmiştir.

Daha Büyük Avrupa Hedefinde Ukrayna

Berlin Duvarı'nın yıkılmasının ardından Washington tarafından başlatılan yeni Avrupa'nın inşasına Gorbaçov'un liderliğindeki SSCB de katılmıştır. Öyle ki, 10 Nisan 1987'den itibaren Gorbaçov'un ortaya attığı "Ortak Avrupa Evi" tasarısı ile SSCB'nin yanı sıra Doğu Avrupa ülkelerinin de "uluslararası kapitalist sisteme eklenmesi" hedeflenmiş; Moskova, "bu ülkelerde girilecek düzenlemeleri" destekleyeceğini açıklamıştır (Tellal, 2001, s. 161). Ayrıca Moskova, SSCB'nin de imzasının bulunduğu, AGİK'in 19-21 Kasım 1990 tarihli toplantısında kabul edilen Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı ile "tam ve özgür Avrupa" çağrısına ve bu çerçevede "yeni Avrupa'nın inşası çabasına" katılacağını vurgulamıştır.^{xxxvi} Böylece SSCB, 1989 sonrası Avrupa modelini benimsemiştir (Krastev ve Leonard, 2014, s. 3). Öte yandan, Gorbaçov'un "Ortak Avrupa Evi kurulmuş ama RF onun dışında kalmıştır" (Tellal, 2010, s. 224). SSCB'nin dağılması sonrasında yeni Avrupa'nın inşası adına NATO ve AB, RF'yi dışarıda bırakarak RF'nin sınırlarına doğru genişledikçe ve Avrupa-Atlantik güçleri tarafından RF'ye "öteki gibi" davranıldıkça (Sakwa, 2015, s. 554); Moskova, Washington'un ve Brüksel'in hedeflediğinden farklı bir Avrupa vizyonunu benimsemiştir. RF'nin Avrupa hedefi, Moskova'nın Ukrayna politikasına da yön vermiştir.

Moskova'nın kıtaya ilişkin politikası "RF'yi kapsayan daha büyük bir Avrupa"nın inşasına (Thomas, 2014), Moskova'nın çıkarlarının Washington ve Brüksel tarafından dikkate alınmasına yöneliktir. Washington'un ve Brüksel'in Avrupa hedeflerinden farklı olarak Moskova, RF'nin de etkin katılımcılarından biri olduğu, 'söz hakkı'nın bulunduğu çok kutuplu bir kıta fikrini, başka bir deyişle daha büyük bir Avrupa'yı hedeflemiştir (Sakwa, 2015, s. 559).

Bu çerçevede Avrupa-Atlantik güçleri ile ilişkilerine önem veren, bir taraftan AB'yle Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nı imzalayan ve NATO'yla BİO ve Sürekli Ortak Konseyi çerçevesinde işbirliğine yönelen Moskova; diğer taraftan İttifak'ın eski Sovyet coğrafyasına genişlemesine karşı çıkmıştır (Tellal, 2010, s. 211, 212). Mayıs 1997'de NATO-RF Kurucu

Senedi'nin imza töreninde İttifak'ın genişlemesine bir kez daha itiraz eden dönemin Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Rus çıkarlarının dikkate alındığı "daha büyük Avrupa" düzeninden yana olduğunu açıklamıştır.^{xxxvii} Ekim 1997'de Strazburg'da gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirvesi'nde de "daha büyük Avrupa" çağrısında bulunan Yeltsin, "eşitlik" vurgusuyla (Blocker, 1997), RF'nin "seyircisi" değil; katılımcısı olduğu bir Avrupa düzeninin oluşturulmasını hedeflediğini yinelemiştir. 2000'lere gelindiğinde, Vladimir Putin yönetiminde Moskova, bir kez daha "RF'nin ve Batı'nın birbirlerini eşit ortaklar olarak tanıdıkları, birbirlerinin stratejik çıkarlarına saygı gösterdikleri çok kutuplu bir güvenlik yapısını savunmuştur" (Siddi, 2016, s. 668). Putin yönetiminde temel dış politika hedefi olarak belirlenen çok kutupluluğun gerektirdiği çok boyutluluk çerçevesinde Avrupa-Atlantik güçleriyle işbirliğini sürdüren RF, diğer taraftan Doğu Avrupa'nın "tampon bölge" niteliğini giderek kaybetmesinden, başka bir deyişle, Avrupa-Atlantik güçlerinin askeri ve ekonomik varlığının Rus "sınırlarına dayanması"ndan rahatsız olmuştur (Tellal, 2010, s. 195, 215, 221). Bu çerçevede NATO ve AB genişlemeleri Moskova tarafından "ABD ve müttefiklerinin RF'ye karşı izledikleri çevreleme politikası" olarak nitelendirilmiştir.^{xxxviii}

RF'nin etkin katılımcısı olduğu daha büyük Avrupa'nın oluşturulması hedefi, 5 Haziran 2008'de dönemin Devlet Başkanı Dmitry Medvedev'in, Washington'a ve Brüksel'e yeni bir Avrupa Güvenlik Antlaşmasının imzalanmasını teklif etmesiyle yeniden gündeme gelmiştir. Medvedev, "dünya düzeninin geleceğinin Avrupa'nın geleceğine doğrudan bağlı" olduğuna dikkat çekmiş; Avrupa'nın bir parçası olan RF ile "Avrupa Birliği ve Kuzey Amerika arasında eşit işbirliğinin" sağlanması gerektiğini savunmuştur.^{xxxix} NATO'nun, Ukrayna'nın ve Gürcistan'ın ileride İttifak üyesi olacaklarını açıkladığı Nisan 2008 tarihli Bükreş Zirvesi'nden sonra gerçekleştirdiği bu konuşmasında Medvedev; RF'nin yer almadığı NATO yerine, RF'nin eşit katılımcısı olduğu ve böylece söz hakkını kullanacağı bir Avrupa'nın inşası çağrısında bulunmuştur (Svarin, 2016, s. 133). Medvedev'in teklifi, RF'yi dışarıda bırakarak Moskova'ya veto hakkı, söz hakkı tanımayan yeni Avrupa'nın inşasını hedefleyen Washington ve Brüksel tarafından kabul görmemiştir. Ağustos 2008'e gelindiğinde, Gürcistan Savaşı sonrasında RF'nin Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıyarak NATO'nun genişleme politikasında yer alan bu ülkenin İttifak üyeliğini ertelemesi üzerine AB; Aralık 2008'de Doğu Avrupa'dan Karadeniz'e uzanan ancak bir kez daha RF'yi dışarıda bırakan Doğu Ortaklığı politikasını benimsemiştir. Doğu Ortaklığı, "Ukrayna'yı Rusya'dan çalınacak bir nüfuz alanı" olarak gören AB'nin en temel siyasi aracı olmuştur (Karan, 2022, s. 50).

İttifak ve Birlik genişlemelerinin yanı sıra Doğu Avrupa'yı kapsayan AB kaynaklı bütünleşme politikası Moskova'nın tepkisini çekmiştir. "AB ülkeleriyle eşitlik, birbirlerinin çıkarlarına saygı ilkeleri çerçevesinde işbirliği" yapmayı tercih eden Moskova "Atlantik'ten Pasifik'e Avrupa ve Avrasya bütünleşme süreçlerinin uyumlaştırılması"ni hedeflemiş; RF'yle birlikte Belarus, Kazakistan, Kırgızistan ve Ermenistan'ı biraraya getiren Avrasya Ekonomik Birliği'ni, "Avrupa ve Avrasya'daki bütünleşme süreçlerinin uyumlaştırılması" açısından önemli görmüştür (Putin, 2011). Öte yandan Avrasya Birliği, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından "ekonomik bütünleşme adı altında Sovyetler Birliği'nin yeni versiyonunun tekrardan yaratılması" şeklinde nitelendirilmiştir (Clover, 2012). "Bölgeyi yeniden Sovyetleştirmeye dönük bir hareketin olduğunu", Washington'un "hedefin ne olduğunu bildiğini", "bunu yavaşlatmak veya önlemek için etkin yollar" aradığını vurgulayan Clinton (Clover, 2012); Ukrayna'yı da kapsayan Moskova merkezli bütünleşme hareketine ve böylece yeni Avrupa'nın inşa sürecinin engellenmesine karşı çıkmıştır. Putin tarafından "daha büyük Avrupa'nın esas parçası" olarak nitelendirilen, "Lizbon'dan Vladivostok'a serbest ticaret bölgesi" oluşturulmasını hedefleyen, "üst düzey bütünleşme" projesi olarak sunulan Avrasya Birliği (Putin, 2011), Washington'un ve Brüksel'in Doğu Avrupa'ya ilişkin Ukrayna'yı kapsayan bütünleşme adımlarının ardından gündeme gelmiştir (Paul, 2014, s. 60). Nitekim, NATO'nun Bükreş Zirvesi sonrasında RF tarafından geliştirilmeye başlanan Avrasya Birliği, AB'nin Doğu Ortaklığı politikasıyla birlikte Moskova'nın gündeminde ilk sırada yer almış (Adomeit, 2012; Paul, 2014, s. 60); RF, eski Sovyet coğrafyasında AB'nin "artan varlığı"na karşı çıkmıştır (Haukkala, 2015, s. 32). Bu süreçte "RF'nin eski komşularıyla AB'nin yeni komşuları çakışmış" (Gallina, 2009, s. 57); Moskova'nın ve Birlik'in bütünleşme politikalarının çatışmasıyla (Maass, 2019, s. 609; Özdal, 2015, s. 89, 96) Doğu Avrupa'daki etki alanı mücadelesi hızlanmıştır.

AB'nin Doğu Ortaklığı ülkelerinden Belarus'un ve Ermenistan'ın Avrasya Birliği'nde yer aldıkları bu süreçte, Doğu Avrupa'daki etki alanı mücadelesinin odak noktası Ukrayna olmuştur. Washington ve Brüksel gibi, Moskova da Ukrayna'yı kendi "jeopolitik projesinin önemli bir parçası" olarak görmüştür (Trenin, 2014). Ukrayna'nın ABD, NATO ve AB ile ilişkileri geliştikçe, yeni Avrupa'nın dışında kalan RF de Kiev yönetimiyle ilişkilerini iyileştirme yoluna gitmiştir. Nitekim "Ukrayna'nın Batı'yla gelişen bağlarını engellemek"; Moskova'nın Kiev'le Dostluk, İşbirliği ve Ortaklık Antlaşması'nı imzalamasının temel nedenlerinden biri olmuştur (Larrabee, 1998, s. 253). BDT'den umduğunu bulamayan, Avrasya Birliği adıyla kendi bütünleşme projesini geliştirerek NATO ve AB genişlemesi ile Birlik'in Doğu Ortaklığı politikasına yanıt veren RF için

Ukrayna, hedefindeki esas ülke olmuştur (Adomeit, 2012; Paul, 2014, s. 61). Tarihin belirli dönemlerinde RF ile tek bir devlet içinde yer alması, kültürel yakınlık, özellikle ülkenin doğusunda ve Kırım'da Rus azınlığın varlığı, Rus doğalgazı için hem önemli bir pazar hem de bu doğalgazın AB ülkelerine ulaştırılmasında geçiş ülkesi rolü, Kırım'da konuşlanan Karadeniz Filosu ve RF'nin Avrupa'yla arasındaki tampon devlet niteliği; Ukrayna'yı, Moskova'nın kendi yaşamsal çıkar alanı olarak nitelendirdiği 'yakın çevresi'ne ilişkin bütünleşme projesinde öncelikli bir ülke konumuna getirmiştir (Adomeit, 2012; McMahon, 2014).

Ukrayna'da 2010'da gerçekleştirilen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini "RF'ye yakın bir isim" olarak nitelendirilen Viktor Yanukoviç'in kazanması (Özdal, 2015, s. 90), Doğu Avrupa'daki dengeleri Moskova'nın lehine değiştirmiştir. Yanukoviç'in NATO'yla işbirliğini sürdürmekle birlikte, İttifak üyeliğini ülkesinin gündeminden çıkararak politikası^{xl} ve Sivastopol'deki Karadeniz Filosunun 2017'de dolacak olan kalış süresini 2042'ye kadar uzatarak RF'nin Kırım'daki varlığını uzun vadede sağlamlaştıran anlaşmaya imza atması (Özdal, 2015, s. 90); bölgedeki dengeleri değiştirmenin ötesinde bir anlam taşımıştır. Yanukoviç'in NATO'ya üyelik sürecini dondururken ülkesindeki Rus etkisini pekiştirmesi; Washington'un ve Brüksel'in Ukrayna'yı Moskova'nın etki alanından uzaklaştırarak 'inşa' sürecindeki yeni Avrupa'ya dahil etme hedefi açısından sorun olmuştur.

Ukrayna Krizinden Ukrayna Savaşı'na Yeni Avrupa'nın İnşası Sorunu

Avrupa-Atlantik güçleri ile RF arasında Ukrayna krizinden Ukrayna Savaşı'na evrilen Doğu Avrupa'daki etki alanı mücadelesinin temelinde yeni Avrupa'nın inşası sorunu yatmaktadır. 1989'da Washington'un çağrısıyla başlayan, 1990'da SSCB'nin de imza attığı Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı ile kıtada benimsenen tam, özgür ve barış halinde yeni Avrupa'yı oluşturma hedefi; SSCB'nin dağılması sonrasında RF'yi dışarıda bırakan NATO ve AB genişlemeleri ile RF'nin sınırlarına uzanmıştır. Diğer taraftan, RF'nin Avrupa'nın bir parçası olduğunu ve RF olmaksızın kıtanın gerçek anlamda tamamlanamayacağını savunan Moskova (Putin, 2007), dışında bırakıldığı yeni Avrupa'nın inşasını durdurmaya yönelmiştir. Böylece, RF'yi dışarıda bırakarak Moskova'ya 'söz hakkı' vermeyen yeni Avrupa hedefi ile RF'nin parçası olduğu, 'söz hakkı'nı kullanacağı daha büyük Avrupa hedefi çatışmış; Ukrayna, "Avrupa'nın geleceğine" ilişkin yürütülen bu "jeopolitik mücadelenin merkezinde yer almıştır" (Mitchell, 2018). Nitekim, Ukrayna krizinden Ukrayna Savaşı'na evrilen süreçte Avrupa-Atlantik güçleri yeni Avrupa'nın

inşasını 'kaldığı yerden devam ettirecek' politikalar izlerken; RF, yeni Avrupa'nın inşasını durdurmaya yönelmiştir.

NATO'nun 2008 tarihli Bükreş Zirve Kararı ile İttifak'ın genişleme politikasına ve Doğu Ortaklığı ile AB'nin etki alanına dahil olan Ukrayna'nın Yanukoviç dönemindeki 'tercihleri' bu ülkeyi Avrupa-Atlantik etki alanından uzaklaştırmıştır. Nitekim Kırım'daki Rus askeri varlığının 2042'ye kadar uzatılmasının ardından Yanukoviç, Kasım 2013'te gerçekleştirilecek Doğu Ortaklığı Zirvesi'nde AB'yle imzalanması beklenen Ortaklık Anlaşması'ndan vazgeçtiğini açıklamıştır (Özdal, 2015, s. 70). Ukrayna'yı Avrupa-Atlantik etki alanına dahil edecek Ortaklık Anlaşması yerine Yanukoviç, Moskova'yla "daha yakın ekonomik bağlar" kurmayı tercih etmiştir (Morelli, 2017; Trenin, 2014). Ukrayna'nın bu seçimi, Washington'un ve Brüksel'in yeni Avrupa hedefinin gerçekleştirilmesini engelleyen niteliğiyle, Avrupa-Atlantik güçleri açısından sorun olmuştur. Nitekim RF'nin ülkesindeki etkisini arttırırken NATO'yla ilişkilerini işbirliğiyle sınırlayan Yanukoviç, ardından AB'yle Ortaklık Anlaşması'nı imzalamayacağını belirterek Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik sistemiyle bütünleşmesini ve böylece yeni Avrupa'nın inşasını askıya almıştır. Bunun üzerine Ukrayna, dönemin ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Victoria Nuland'ın "bizzat yönettiği" 'EuroMaydan' olarak anılan 'ikinci turuncu devrim'e sahne olmuş; RF'nin "özel harekâtına uzanan süreç" başlamıştır (Bögün, 2022, s. 20, 21).

'AB seçimi'ni vurgulayan bir şekilde 'EuroMaydan' olarak adlandırılan protestoların ilk dalgasında Avrupa-Atlantik yanlıları yerlerini almıştır. 17 Aralık 2013'te Yanukoviç'in RF'yle ekonomik yardım ve doğalgaz indirimini içeren anlaşmayı imzalaması, ardından 16 Ocak'ta Ukrayna Parlamentosu'nda kitlesel eylemler ile basın ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini sınırlandırmaya dönük kanun paketinin kabul edilmesiyle ikinci dalga protestolar başlamıştır (Özdal, 2015, s. 70, 71; Paul, 2014, s. 56, 57). Söz konusu kanun paketi geri çekilse de Avrupa-Atlantik yanlılarının yanı sıra Svoboda, Sağ Sektör, Azak Taburu gibi neo-Nazi grupların da yerlerini aldığı protestolar tırmanmıştır (Özdal, 2015, s. 71; Karan, 2022, s. 51). Yanukoviç'in, muhalefet partisi liderleri ve Almanya, Fransa, Polonya Dışişleri Bakanları ile yaptığı görüşmelerden Maydan'ın reddetmesiyle sonuç alınamamıştır. 21 Şubat 2014'te Ukrayna'yı terk eden Cumhurbaşkanı, Parlamento tarafından azledilmiştir. (Özdal, 2015, s. 71, 72; Morelli, 2017; Trenin, 2014). Yanukoviç'in azledilmesiyle Kırım'ın Sivastopol kentindeki Rus Karadeniz Filosu'nun kalış süresini 2042'ye dek uzatan anlaşmanın iptali gündeme gelince, Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu referanduma gidilmesi kararını almıştır (Özdal, 2015, s. 72; Trenin, 2014). 16 Mart 2014'te gerçekleştirilen, % 83'lük katılımın sağlandığı referandumda %

96'lık oy oranıyla Kırım'ın RF'ye bağlanması sonucu çıkmış; 18 Mart'ta Putin, Kırım'ı RF'nin parçası haline getiren anlaşmayı imzalamıştır (Morelli, 2017; Özdal, 2015, s. 72). Bu süreçte, Rus azınlığın yoğunlaştığı Ukrayna'nın sanayi bölgesi^{xli} olan Donbass'ın kentleri 'ikinci turuncu devrim'e direnmiş (Bögün, 2022, s. 21); gerçekleştirdikleri referandumlarla bağımsızlıklarını ilan eden Donetsk'e ve Lugansk'a karşı "neo-nazi örgütler ve Ukrayna silahlı kuvvetleri şiddetli saldırılar" düzenlemeye başlamışlardır (Güller, 2022, s. 35).

Bu süreçte ayrıca, dönemin ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden'ın, Dışişleri Bakanı John Kerry'nin, CIA Direktörü John Brennan'ın ziyaretleriyle pekiştirilen Washington'un desteğiyle (Trenin, 2014) Avrupa-Atlantik yanlıları Kiev yönetimindeki yerlerini sağlamlaştırmışlardır. Nitekim, 25 Mayıs 2014'te Cumhurbaşkanı seçilen Petro Poroşenko, "Ukrayna'yı, Batı'ya yaklaştırmaya söz vermiştir." AB üyeliğinin "nihai hedef" olarak belirlenmesinin ardından, Aralık 2014'te Parlamento'nun kararıyla Ukrayna tarafsız, bloksuz statüsünden vazgeçerek NATO'yla "daha yakın ilişkiler kurmayı tercih etmiştir" (Morelli, 2017). Yeni Kiev yönetiminin bu tercihi, yeni Avrupa hedefiyle örtüşmüştür. Bununla birlikte, RF'nin Kırım'ı ilhakı; NATO'nun Karadeniz'e genişlemesini ve böylece yeni Avrupa'nın inşasını durdurmuştur. Bunun üzerine RF, Avrupa-Atlantik güçleri tarafından açıkça 'tehdit' olarak nitelendirilmeye başlamıştır. Nitekim Washington, RF'yi ABD'nin kıtadaki etkinliğini "zayıflatan", "revizyonist bir güç" olarak adlandırılmış;^{xlii} NATO, RF'yi "tam, özgür ve barış halinde Avrupa hedefi"ne yönelik bir "tehdit", 'meydan okuyucu' şeklinde nitelendirmiştir.^{xliii} AB de, RF'nin Helsinki Nihai Senedi ile Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı'na dayanan "Avrupa güvenlik düzenine meydan okuduğunu" vurgulamıştır.^{xliv}

ABD ve müttefiklerinin "Ukrayna'yı Batılılaştırmaktan vazgeçerek" NATO ve RF arasında "tarafsız" bir ülkeye dönüştürmesi gerektiği (Mearsheimer, 2014, s. 86, 88) önerilmişse de; ABD, NATO ve AB, yeni Avrupa'nın inşası'nı hedefleyen ortak politikalarını sürdürmüşlerdir. Bu çerçevede ilk olarak RF'nin Kırım'ı ilhakını tanımama politikası benimsenmiştir. 2014'te ABD Kongresi'nden geçen Ukrayna Destekleme Yasası, RF'nin Kırım'ı ilhakının tanınmaması çağrısında bulunmuştur.^{xlv} Ukrayna Özgürlüğü Destekleme Yasası "Ukrayna'nın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün yeniden tesisini" ve Moskova'yı "Ukrayna'yı daha da istikrarsızlaştırmaktan ve işgal etmekten caydırmayı" amaçlamıştır.^{xlvi} 2016'da Ukrayna için İstikrar ve Demokrasi Yasası olarak sunulan^{xlvii} ve 2017'de de kabul edilen aynı başlıklı yasayla RF'nin Kırım'ı ilhakının tanınmadığı bir kez daha vurgulanmış; bu çerçevede Stimson Doktrini^{xlviii} olarak bilinen politika hatırlatılmıştır.^{xlix} 2017 tarihli Avrupa ve Avrasya'da Rus Etkisini Engelleme

Yasası ile Washington, RF'nin Kırım'ı ilhakını ve Ukrayna toprağının bir kısmının kuvvet kullanımı yoluyla ayrılmasını tanımayacağını belirtmiştir (Welt, 2020). Washington, böylece Ukrayna'nın toprak bütünlüğüne olan desteğini öne çıkarmakla birlikte, söz konusu yasaların başlığının ve içeriğinin tam, özgür, barış halinde yeni Avrupa'nın inşası hedefiyle örtüşmesi; 'asıl mesele'nin Rus etkisinin önlenmesi olduğunu göstermiştir.

ABD'nin tutumu NATO ve AB tarafından da benimsenmiştir. Nitekim, İttifak'ın Galler ve Varşova Zirvesi kararlarıyla "RF'nin yasadışı ve gayrimeşru Kırım 'ilhakı'nın tanınmadığı ve tanınmayacağı" belirtilmiş; "Ukrayna'nın egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün bu şekilde ihlalinin Avrupa-Atlantik güvenliğine karşı büyük bir meydan okuma" olduğu vurgulanmıştır.ⁱ Moskova'yı "güçlü bir şekilde kınayan" AB de "RF'nin yasadışı Kırım ilhakını tanımayacağını" ilan etmiştir.ⁱⁱ

RF ise, Kırım Özerk Cumhuriyeti Parlamentosu'nun referandum kararının, BM Şartı'nda yer alan "ulusların kendi kaderini tayin hakkı"na dayandığını vurgulamış; Avrupa-Atlantik güçlerinin Kosova politikalarını hatırlatarak Washington'un ve Brüksel'in tutumlarını eleştirmiştir.ⁱⁱⁱ Bunun üzerine Batılı kaynaklar tarafından "Kırım'ın Kosova'yla karşılaştırılmayacağı", "Kırım'ın Kosova olmadığı" yönünde yorumlar yapılmıştır (Linden-Retek ve Brewer, 2014; Somin, 2014). Oysa, Kırım'ı Kosova'dan 'farklı' kılan; Avrupa-Atlantik güçleri tarafından tanınmasa da, Doğu Avrupa'da RF lehine olan sınır değişikliğidir. Kırım'ın ilhakıyla Soğuk Savaş sonrasında ilk kez Avrupa sınırı RF lehine değişmiş; RF'yi dışarıda bırakırken RF'nin Doğu Avrupa'daki tüm sınırlarına uzanan yeni Avrupa'nın inşası durmuştur.

Bölgedeki dengelerin Moskova lehine değişmesine itiraz eden Avrupa-Atlantik güçleri, diplomatik ve ekonomik önlemler aracılığıyla RF'nin 'geri adım atması'nı hedeflemişlerdir. Avrupa-Atlantik güçlerinin RF'ye yönelik diplomatik önlemleri ilk kez Mart 2014'te gündeme gelmiştir. ABD İki Taraflı Başkanlık Komisyonu'nun çalışmalarını askıya almış; Moskova'yla siyasi ve askeri işbirliğini azaltmıştır.ⁱⁱⁱⁱ Birlik, AB-RF Zirvelerini iptal ederken;^{liv} Nisan 2014'te İttifak tarafından NATO-RF Konseyi çerçevesindeki tüm siyasi ve askeri işbirliği askıya alınmıştır.^{lv} Ardından, Soçi'de toplanması planlanan G8 oluşumu, "RF'nin Kırım'ı ilhak etmesine karşılık olarak" G7'ye dönüştürülmüştür.^{lvi}

Bu süreçte ayrıca ABD ve AB, RF'ye yönelik ekonomik yaptırım uygulamıştır. Mart 2014'te Ukrayna'nın "güvenliğini, istikrarını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden" kişilere yönelik seyahat yasağını ve mal varlıklarının dondurulmasını içeren yaptırımlar ABD tarafından uygulanmaya başlamıştır (Morelli, 2017). Washington yönetimi, yaptırımları zamanla

genişletirken; ABD Kongresi de yaptırımların yasallaşması yönünde adımlar atmıştır.^{lvii} AB ise, “Ukrayna’nın toprak bütünlüğüne karşı eylemlerde” bulunan kişilere karşı benzer bir yaptırım kararını 17 Mart 2014’te almıştır. Bu süreçte yaptırım uygulamasını genişleterek sürdüren Birlik, Moskova’yla ekonomik işbirliğini kısıtlayan önlemlerle RF’nin beş büyük devlet bankasını, üç büyük enerji ve savunma şirketlerini kapsayan, Moskova’yla sektörel işbirliğini hedef alan önlemler almıştır.^{lviii} NATO ise, AB ve G7 tarafından uygulanan yaptırımları desteklediğini açıklamıştır.^{lix}

Moskova’nın Kırım konusunda geri adım atmaması, Mayıs 2014’te doğu Ukrayna’da referandumların gerçekleştirilmesi ve Temmuz 2014’te Malezya uçağının düşürülmesi üzerine AB, yaptırımlar konusunda “tek sesliliği”ni sürdürmüştür (Nitoiu, 2016). AB’nin ‘tek sesliliğinin’ nedeni, Birlik’in ABD’yle ve NATO’yla paylaştığı yeni Avrupa’nın inşası hedefidir. Nitekim, gerek Avrupa ülkelerinin Rus doğalgazına olan bağımlılığı, gerekse Putin’in AB ülkeleriyle ikili ilişkilerini geliştirerek Birlik’in ortak hareket etmesini önleme politikası (Tellal, 2010, s. 224) Birlik’in Moskova’yla ilişkilerinde etkili olsa da; AB de, kıtada RF’nin sınırlarına genişleyerek yeni Avrupa’nın inşasını hedeflemiştir. Birlik’in güçlü üyesi Almanya, RF’yle işbirliğinin geliştirilmesi anlamında *Ostpolitik* yaklaşımını benimsemekle birlikte, ABD’yle müttefik ilişkilerinin pekiştirilmesi ve Avrupa bütünleşmesi ilkelerine de dış politika önceliklerinde yer vermiş; böylece RF’ye karşı yaptırımları desteklemiştir (Siddi, 2016, s. 666, 668). Ukrayna krizinin yeni Avrupa’nın inşasını durduran niteliğiyle tehdit olarak görülmesi, Birlik’in RF’ye karşı yaptırım kararı almasını ve bu politikasını sürdürmesini sağlamıştır. Nitekim, AB’nin RF politikasının “tutarlı ve ortak bir yaklaşım” a dayanması ve tek sesliliğin devamının gerekliliği Birlik tarafından vurgulanmıştır.^{lx}

Bu süreçte ABD ve AB yaptırımlarına karşılık olarak RF, özellikle tarım sektörünü hedef alan yaptırımları hayata geçirmiş; bununla birlikte asıl olarak Avrupa-Atlantik güçlerinin önlemlerinden Rus ekonomisinin olumsuz yönde etkilendiğine ilişkin yorumlar yapılmıştır (Christie, 2015). Oysa ABD ve AB, RF’ye yaptırım uygulayarak Rus ekonomisine zarar vermenin ötesinde Moskova’ya Kırım konusunda geri adım attırmayı hedeflemişlerdir. Dolayısıyla ekonomik yaptırımlar amacına ulaşmamış; bunun üzerine ABD ve AB tarafından yaptırım listesi yeniden genişletilirken süreleri de uzatılmıştır (Morelli, 2017). Öyle ki “Kırım’ın Ukrayna’nın parçası olduğunu” vurgulayan Washington, “Kırım’a ilişkin yaptırımlarının, RF bu yarımadayı Ukrayna’ya iade edene kadar” süreceğini ilan etmiştir (Nauert, 2018).

“RF'nin Kırım'ı ilhak etmesine ve Donbass bölgesindeki çatışmaya karşılık olarak, Ukrayna'nın istikrarsızlaştırılmasında rol oynayan kişilere” yaptırım uygulayan ABD ve AB, yaptırımların süresine ilişkin ayrıca, Minsk Anlaşmaları'nın Moskova tarafından uygulanması koşulunu getirmiştir (Morelli, 2017). “RF'nin doğu Ukrayna'yı istikrarsızlaştırmayı sürdürdüğünü” vurgulayan NATO da, Minsk Anlaşmaları'nın uygulanmasının önemine işaret etmiştir.^{lx} Oysa, Minsk Anlaşmaları'nın uygulanması “Donbass'ta Ukrayna içinde federal çözüm bulunması”ndan yana olan RF (Karan, 2022, s. 61) için önemli olmuştur. Nitekim bu süreçte, Donbass'ta ‘söz hakkı’ni kullanacağı, “Almanya aracılığıyla müzakereli çözüm”ü destekleyen Moskova; Kiev'in “anti-terör adını verdiği operasyonlara son verilmesini sağlayarak”, “federalistlerle özerklik müzakerelerinin başlatılmasına” çalışmıştır (Karan, 2022, s. 58).

2014'te dönemin Almanya Başbakanı Angela Merkel ve Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande Normandiya Formatı adıyla Putin ve Poroşenko ile biraraya gelmişlerdir. 5 Eylül'de imzalanan Minsk Anlaşması'yla siyasi çözüm ve çatışmanın sona ermesi hedeflerine ulaşamayınca 12 Şubat 2015'te ikinci bir anlaşma imzalanmıştır. Minsk-2 Anlaşması uyarınca ateşkesin sağlanarak AGİT tarafından gözlemi, tüm ağır silahların ve yabancı silahlı grupların çekilmesi, tüm rehinelere serbest bırakılması, af çıkarılması, insani yardım ve çatışmadan etkilenen bölgelerin sosyal ve ekonomik bağlarının yeniden tesisi öngörülmüştür. Ayrıca Minsk-2 Anlaşması'yla, ademi merkezilik ilkesine dayanan anayasa reformunun 2015 sonuna kadar gerçekleştirilmesi, bu çerçevede Donetsk ve Lugansk bölgelerinde yerel seçimlerin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır (Morelli, 2017). Ancak, Minsk Anlaşmaları Kiev yönetimi tarafından uygulanmamış; “Donbass'ta savaş sekiz yıl boyunca tümüyle hiç sona” ermemiştir (Karan, 2022, s. 62).

Bu süreçte ABD'nin ve AB'nin RF'ye yönelik yaptırımlarıyla eş zamanlı olarak Ukrayna'yı Avrupa-Atlantik etki alanına dahil etmeyi hedefleyen yardım programları hız kazanmıştır. ABD, “AB ve IMF'yle beraber”, demokratik kurumlarını, ekonomisini, sivil toplumu güçlendirmesi, sınırını kontrol etmesi ve “toprak bütünlüğünü koruması için” Ukrayna'ya yönelik yardım politikasını sürdürmüştür (Nuland, 2014). Ayrıca Kanada, İngiltere, Litvanya ortaklığı ve ABD önderliğinde, Ukrayna'yla savunma reformu ve güvenlik işbirliğine ilişkin Çokuluslu Ortak Komisyon kurulmuştur (Nuland, 2014). Bu süreçte benzer içerikli yardım politikası NATO tarafından da benimsenmiştir. 2014 Galler Zirvesi'nde İttifak, Ukrayna'yı desteklemek amacıyla komuta, kontrol, iletişim, bilgisayar; lojistik; siber savunma; askeri kariyer; tıbbi rehabilitasyon alanlarında görev fonları oluşturmuştur.^{lxii} 2016 Varşova Zirvesi'nde Ukrayna ordusuna ek

eğitim ve teknik desteği içeren Kapsamlı Yardım Paketi, İttifak tarafından onaylanmıştır (Morelli, 2017). Washington'un ve Brüksel'in Ukrayna'yı Avrupa-Atlantik sistemiyle bütünleştirme politikaları çerçevesinde Ukrayna'nın AB'yle bağlarını güçlendirmek için de adım atılmıştır. Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması'nı içeren Ortaklık Anlaşması aracılığıyla Birlik, Ukrayna'yla siyasi ve ekonomik bağlarını pekiştirmeyi hedeflemiştir. Ortaklık Anlaşması, Temmuz 2017'de AB ülkelerin tamamı tarafından onaylanmış; 1 Eylül 2017'de yürürlüğe girmiştir.^{lxiii} Ortaklık Antlaşması Washington tarafından "tam, zgr, barış halinde Avrupa'nın gerçekleştirilmesinde büyük bir adım" olarak nitelendirilmiştir (Kerry, 2014). Birlik ayrıca yardım paketleriyle, sivil toplumun, özel sektörün, yerel yönetimin gelişimi, yolsuzlukla mücadele gibi alanlarda Ukrayna'nın reform sürecini destekleyerek,^{lxiv} yeni Avrupa'nın inşasını gerçekleştirmeye dönük politikalarını sürdürmüştür.

Yeni Avrupa'nın inşasına 'kaldığı yerden devam etmek' adına Ukrayna'yı Avrupa-Atlantik topluluğuyla bütünleştirirken; RF'nin geri adım atmasını sağlamaya ve etki alanı oluşturmasını önlemeye dönük Washington'un ve Brüksel'in bir diğer politikası da NATO'nun 'ileri mevcudiyet'ini artırmak olmuştur. Nitekim 2014 Galler Zirvesi'nde "RF'nin meydan okumalarına karşılık olarak" İttifak tarafından NATO Hazırlık Eylem Planı benimsenmiştir.^{lxv} Bu çerçevede çokuluslu birlikler Baltık Devletleri ve Polonya'ya konuşlandırılmıştır. Temmuz 2018 tarihli Brüksel Zirve Kararı ile NATO, "ileri mevcudiyet"ini Karadeniz bölgesine taşımış; Romanya, Müttefik kara kuvvetlerinin eğitimine yönelik çok uluslu bir tugayın ev sahipliğini üstlenmiştir.^{lxvi}

Bu süreçte RF ise, Kırım'daki ve böylece Doğu Avrupa ile Karadeniz'deki varlığını pekiştiren bir adım atmıştır. Mayıs 2018'de Putin, Azak Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan Kerç Boğazı'na inşa edilen köprünün açılışını yapmış; Kerç Köprüsü, Kırım'ı RF'ye bağlayan niteliğiyle Avrupa-Atlantik güçlerinin tepkisini çekmiştir. Kasım 2018'e gelindiğinde, Odessa limanından Mariupol limanına gitmek üzere yola çıkan Ukrayna gemilerine Rus karasularını ihlal ettiği gerekçesiyle Rus savaş gemilerinin müdahale etmesi, Avrupa-Atlantik güçlerini rahatsız etmiştir (Welt, 2020). "Doğu Ukrayna'daki ayrılıkçılar" ve Kırım'ın ilhakının yanı sıra Azak Denizi ve Kerç Boğazı sorununun da Ukrayna'nın NATO ve "AB yeliğini imkansız hale getirmesi" (Maass, 2019, s. 614) zerine Avrupa-Atlantik güçleri "Ukrayna'nın karasuları dahil toprak bütünlüğünü" (Palladino, 2019) ^{lxvii} vurgulamaya başlamışlardır. Washington, bu süreçte yayınladığı Kırım Deklarasyonu ile BM Şartı'na ve Helsinki Nihai Senedi'ne atif yaparak^{lxviii} yeni Avrupa'nın inşası adına Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün sağlanmasına yönelik desteğini yinelemiştir. 2019'a gelindiğinde ise, "NATO'yu güçlendirmek ve RF'ye ek yaptırımlar uygulamak amacıyla" ıkarılan

Amerikan Güvenliğini Kremlin Saldırganlığından Koruma Yasası ile Kırım, Doğu Ukrayna ve Kerç Boğazı sorunlarına değinen ABD, “Rusya tehdidi”ne tekrardan dikkat çekmiştir.^{lxxix} “Rusya tehdidi” ABD’nin Mart 2021 tarihli Geçici Ulusal Güvenlik Strateji Rehberi’nde de yer bulmuş; “son çare” olsa da Washington, “yaşamsal çıkarlarını korumak için gerektiğinde kuvvet kullanmaktan çekinmeyeceğini” belirtmiştir.^{lxxx} 11 Eylül sonrasında BM Şartı’na uymayarak Afganistan’ı ve Irak’ı işgal eden, ‘gerektiğinde kuvvet kullanacağını’ duyuran ABD’nin Ukrayna’nın toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin bu vurguları, RF’nin Kırım’ı ilhakı sonrasında Karadeniz’deki varlığını pekiştirerek yeni Avrupa’nın inşasını durdurmasından kaynaklanmıştır.

Ukrayna’da 2019’da işbaşına gelen Zelenski yönetiminin de NATO ve AB üyeliğini hedefleyen politikası, yeni Avrupa’yı ‘oluşturmaya çalışan’ Washington tarafından desteklenmiştir. Nitekim 2 Temmuz 2021 tarihli Güvenlik İşbirliği Antlaşması ile ABD “olası Rus saldırılarına karşı karasularını, toprak bütünlüğünü, sınırlarını koruması” için Ukrayna’ya olan desteğini sürdürmüştür.^{lxxxi} Bu süreçte RF’yi açıkça “tehdit” olarak nitelendiren, ancak NATO’nun RF’ye “tehdit oluşturmadığını” öne süren İttifak, Karadeniz bölgesinde karada, denizde ve havada “ileri mevcudiyeti”ni pekiştirmiştir.^{lxxxii} Ayrıca, ABD ve AB arasında Atlantik ötesi ortaklık da pekiştirilmiş; “demokratik, barışçıl ve güvenli dünyanın inşası için” Birlik’in ve Washington’un birlikte hareket ettiği belirtilmiştir. Tam, özgür, barış halinde yeni Avrupa’nın inşası hedefiyle örtüşen bu dünya vizyonları çerçevesinde ABD ve AB, bir kez daha “Rusya’ya karşı” ortak bir politika izlediklerini vurgulamışlardır.^{lxxxiii} Bu çerçevede ABD ile AB arasında Rusya’ya ilişkin Yüksek Düzeyli Diyalog başlatılmış; Birlik’in Washington’un tutumuyla örtüşen politikası Almanya-ABD ortak demecinde de belirtilmiştir. Bu noktada, gerek Birlik’in ‘tek ses’ olmasında, gerekse AB ülkelerinin Rus doğalgazına olan bağımlılığının azaltılıp RF’ye karşı ortak hareket etmesi açısından önemli olan enerji güvenliği konusu gündeme gelmiş; Kuzey Akım 2 boru hattı başta olmak üzere Moskova’nın “enerjiyi bir silah olarak kullanmaması” gerektiği ifade edilmiştir.^{lxxxiv}

Ağustos 2021’e gelindiğinde Kiev yönetimi, Washington’un ve Brüksel’in yeni Avrupa’yı Ukrayna’yı kapsayacak şekilde inşa etme hedefiyle uyumlu dış politikasını sürdürmüştür. Öyle ki, Ukrayna Dışişleri Bakanı Kuleba ülkesinin “eski Sovyet alanı değil; Avrupa’nın bir parçası olduğunu” vurgulamıştır.^{lxxxv} Kiev’in bu vurgusu, 23 Ağustos 2021’de gerçekleştirilen Kırım Platformu Zirvesi’nde de yinelenmiştir. AB, NATO, G7 ülkeleri ile Gürcistan’ın ve Moldova’nın da katıldığı söz konusu Zirve’de Zelenski, “Kırım’ın Ukrayna ile birlikte Avrupa’nın parçası olması

için siyasi, hukuki ve diplomatik araçları kullanacaklarını” ifade etmiştir.^{lxxvi} Ayrıca, yayınlanan Ortak Deklarasyon’da BM Şartı ve Helsinki Nihai Senedi’nin yanı sıra “Yeni bir Avrupa için Paris Şartı’nın rehberliğinde”, “uluslararası alanda tanınmış sınırları, karasuları dahil Ukrayna’nın toprak bütünlüğüne, egemenliğine ve bağımsızlığına olan bağlılık” yinelenmiştir.^{lxxvii} Ardından Biden-Zelenski görüşmesinde, “tam, özgür, demokratik ve barış halinde bir Avrupa’nın” ABD-Ukrayna “stratejik ortaklığının temeli olduğu” belirtilmiş;^{lxxviii} böylece, RF’nin dışında bırakıldığı yeni Avrupa’nın inşası hedefi bir kez daha vurgulanmıştır. Bu hedef çerçevesinde Washington ve Kiev ayrıca, “Avrupa enerji güvenliği açısından tehdit olarak nitelendirdikleri Kuzey Akım 2 boru hattına karşı olduklarını”^{lxxix} ifade etmişlerdir. AB ülkelerinin Rus doğalgazına olan bağımlılıklarının sona erdirilerek, Birlik’in ‘tek sesli’ olması ve ABD’yle ‘birlikte hareket etmesi gerekliliği’ vurgusu, RF’yi hedef alan yeni Avrupa’nın inşası politikasının bir başka göstergesi olmuştur.

Avrupa-Atlantik güçlerinin yeni Avrupa’nın inşasına ‘kaldığı yerden’ devam etmeye dönük bu adımları Moskova’nın tepkisini çekmiştir. Zira Karadeniz, RF’nin “yaşamsal güvenlik çıkarının” bulunduğu bir bölgedir (Wade, 2015, s. 18). NATO’nun ve AB’nin genişleme, ortaklık politikaları ile Ukrayna’yı Rus etki alanından uzaklaştırıp Avrupa-Atlantik sistemiyle bütünleştirme stratejileri Ukrayna krizini tetiklemiştir (Mearsheimer, 2014, s. 77). “Meksika’nın veya Kanada’nın Çin veya Rusya ile askeri ittifak oluşturmasını ABD’nin hoş görmeyeceği” gibi RF de Ukrayna’nın NATO üyeliğine itiraz etmiştir (Wade, 2015, s. 18). 2021’e gelindiğinde, Avrupa-Atlantik güçlerinin Ukrayna’yla ilişkilerini geliştirmeleri ve “NATO’nun Karadeniz’de sıkça yaptığı plansız tatbikatlar” RF açısından “harekete geçilmesini” gerektirmiştir (Güller, 2022, s. 35). Bu çerçevede Aralık 2021’de RF, ABD’ye ve NATO’ya bir anlaşma taslağı sunmuştur. Moskova, “NATO’nun genişlemesinin önlenmesini, İttifak’ın Rus sınırlarına saldırı silahlarını konuşlandırmaktan sakınmasını ve İttifak’ın Avrupa’daki askeri kapasitesini ve alt yapısını 1997 tarihinden öncesine çekmesini” teklif etmiştir (Putin, 2022). Talepleri reddedilen Moskova, 24 Şubat 2022’de “temel siyasi hedefi Ukrayna’nın tarafsız ülke statüsüne geçmesinin sağlanması olarak açıklanan” “özel askerî harekât”ı başlatmıştır (Güller, 2022, s. 36).

Putin’in, “modern Ukrayna’nın Bolşevik, Komünist Rusya tarafından yaratıldığı”, “tarihi Rus toprağının ayrıldığı” ‘eleştirisi’yle başladığı 21 Şubat 2022 tarihli konuşmasını, “Rusya’nın Donetsk ve Lugansk Halk Cumhuriyetleri’nin bağımsızlığını ve egemenliğini tanıdığını” vurgulayarak bitirmesi (Putin, 2022) ve ardından ‘özel askeri harekât’ı başlatması; Ukrayna’nın NATO ve AB üyeliğini, böylece yeni Avrupa’nın inşasını önlemeye yöneliktir. Ukrayna krizinden

Ukrayna Savaşı'na evrilen süreçte RF, "sınırları yeniden çizip" (Allison, 2014, s. 1295) Ukrayna'nın toprak bütünlüğü sorununu ağırlaştırarak, Karadeniz'e genişleyen NATO'nun ve AB'nin etki alanını daraltmayı ve dışında bırakıldığı yeni Avrupa'nın inşasını durdurmaya hedeflemiştir.

Bu çerçevede Avrupa-Atlantik güçleri açısından "sürmekte olan kriz Ukrayna'dan daha fazlasıyla ilgilidir" (Stoltenberg, 2022). Ukrayna Savaşı'nın ve RF'nin politikalarının Avrupa-Atlantik güçlerini "hiç olmadığı kadar birleştirdiği" ve/veya ortak hareket etmelerine yol açtığı iddialarının^{lxxx} aksine, yeni Avrupa'nın inşası hedefinde 1989'dan itibaren halihazırda zaten 'birleşmiş' olan Avrupa-Atlantik güçleri, Ukrayna Savaşı sürecinde de 'yeni Avrupa'nın inşasına kaldığı yerden devam etmek' adına ortaklıklarını pekiştirmişlerdir.

Nitekim 26 Şubat 2022 tarihinde Avrupa Komisyonu, Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere, Kanada ve ABD "Rusya'yı uluslararası finans sisteminden ve ekonomilerinden tecrit edecek önlemleri" açıklamışlardır.^{lxxxi} Washington yönetimi, Putin'le birlikte Dışişleri Bakanı ve Savunma Bakanı'nın da aralarında bulunduğu Rus yetkililere yönelik yaptırımlarıyla eşzamanlı olarak, güvenlik ve güvenlik dışındaki alanlarda Ukrayna'ya yaptığı yardımları artırmıştır (Blinken, 2022). Bu süreçte AB de RF'ye yönelik yaptırım politikasını pekiştirmiştir. NATO, G7, ABD, Kanada, Norveç, Güney Kore, Japonya ve Avustralya ile birlikte hareket ettiğini vurgulayan Birlik, Washington yönetimi gibi, RF'ye yönelik yaptırımlarla eşzamanlı olarak Ukrayna'ya yardım politikasını yürütmüştür. ABD, Ukrayna Demokrasi Savunma Ödünç Verme-Kiralama Yasasıyla RF'nin "Ukrayna'ya saldırısından etkilenen Doğu Avrupa ülkelerine" "savunma gereçleri" sağlarken^{lxxxii}; AB, "tarihinde ilk kez saldırıya uğramış bir ülkeye silah alımını ve dağıtımını finanse edeceğini" açıklamıştır.^{lxxxiii} AB Komisyonu Başkanı Ursula Von der Leyen, "Savaş'ın ilk gününden itibaren Avrupa'nın silahlarla, fonlarla, göçmenlere yönelik konukseverliğiyle ve dünyanın şimdiye dek gördüğü en sert yaptırımlarla Ukrayna'nın tarafında olduğunu" vurgulamıştır (Leyen, 2022). Bu süreçte ayrıca, 'Avrupa-Atlantik birlikteliğinin sürekliliği adına' çeşitli adımlar atılmıştır. Nitekim ABD tarafından AB'nin 'tek sesliliğini' engelleyen bir proje olarak görülen Kuzey Akım 2 askıya alındığı gibi, Birlik ülkelerinin Rus doğalgazına olan bağımlılığını azaltmak için AB, "ABD, Norveç, Cezayir gibi güvenilir tedarikçilere yönelmiş"; "doğalgaz boru hattından LNG'ye geçiş" hızlanmıştır (Leyen, 2022).

1989'dan itibaren var olan yeni Avrupa'nın inşasına yönelik Avrupa-Atlantik birlikteliği, AB'nin 21 Mart 2022 tarihli Stratejik Pusulası'nda da vurgulanmıştır. Öyle ki, "Savaş'ın Avrupa'ya geri dönmesi" ile gerçekleşen "büyük jeopolitik kaymalar"ın Birlik'in "çıkarlarını savunması

açısından” bir meydan okuma olduğunu belirten AB, “ortak tehditler ve meydan okumalara karşı” NATO ve ABD gibi ortaklarıyla birlikte hareket edeceğini duyurmuştur. Ayrıca, “Avrupa güvenlik düzenini savunma taahhütü” ile “sivil ve askeri Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası misyonlarını ve operasyonlarını güçlendireceği” vurgusuyla AB, ‘ekonomik bir oluşum olmanın ötesine geçtiğini’ belirtmiştir. AB’nin “komşu bölgelerindeki varlığını, etkisini ve görünürlüğünü artırmak zorunda olduğunu” duyurması^{lxxxiv} da İttifak’ın doğu topraklarında ‘ileri mevcudiyetini pekiştiren’ NATO’yla uyumlu politikasının göstergesi olmuştur. Dolayısıyla, “RF’nin etki alanı oluşturma çabası”na itiraz eden, “karşılık verme” adına (Stoltenberg, 2022) Doğu Avrupa’dan Karadeniz’e ‘varlığını’ artıran AB ve NATO, ‘yeni Avrupa’nın inşasını tamamlama’yı hedeflemişlerdir. Bu çerçevede, Ukrayna Savaşı Avrupa-Atlantik güçleri tarafından “Avrupa’nın geleceğine ilişkin bir savaş” olarak nitelendirilmiş; “Putin’in başarılı olamayacağı ve Avrupa’nın galip geleceği” ilan edilmiştir (Leyen, 2022).

AB Komisyonu Başkanı Leyen’in RF’yi dışarıda bırakan yeni Avrupa hedefiyle uyumlu bu açıklamasının ardından, 30 Eylül 2022 tarihinde Putin Donetsk, Lugansk, Herson ve Zaporijya’da düzenlenen referandumlar sonrasında BM Şartı’nın “kendi kaderini tayin hakkı”nı vurgulayarak RF’nin bu bölgeleri ilhak ettiğini açıklamıştır.^{lxxxv} Referandumları ve RF’nin ilhakını “yasa dışı” olarak nitelendiren ve “kesin olarak reddeden” Avrupa-Atlantik güçleri ise, RF’ye karşı “kısıtlayıcı önlemleri güçlendireceklerini” ve “Ukrayna’ya ekonomik, askeri, sosyal ve mali destek sağlamayı sürdüreceklerini” belirtmişlerdir.^{lxxxvi} RF Azak Denizi’ni çevreleyen söz konusu bölgeleri ilhak ederek Avrupa-Atlantik etki alanını daha da daraltmış; yeni Avrupa’nın inşasını tekrardan durdurmuştur.

Sonuç

1989’da ABD’nin çağrısıyla başlayan, 1990’a gelindiğinde NATO tarafından benimsenen ve SSCB’nin de imza attığı AGİK’in Paris Şartı’nda da vurgulanan ‘yeni Avrupa’yı oluşturma çabası’; Soğuk Savaş sonrasında NATO ve AB genişlemeleri ile hız kazanmıştır. ABD, NATO ve AB tarafından yürütülen tam, özgür ve barış halinde bir kıtanın oluşturulması, başka bir deyişle yeni Avrupa’nın inşası süreci RF’yi hedef almıştır. SSCB’nin yokluğunda, ABD liderliğinde Avrupa-Atlantik ortaklığının devamını sağlamak adına RF ‘adı konulmamış bir tehdit’ olarak belirlenmiştir. Nitekim NATO ve AB, RF’yi dışarıda bırakarak RF sınırlarına doğru genişleme

sürecine girmiş; Rus etki alanına karşı Doğu Avrupa'dan Karadeniz'e Avrupa-Atlantik etki alanının oluşturulması hedeflenmiştir.

Kıtanın doğusunda RF'nin sınırındaki en büyük ülke olan Ukrayna, Doğu Avrupa'dan Karadeniz'e Moskova'nın kendi etki alanını oluşturmasını önlemeyi hedefleyen Avrupa-Atlantik güçleri tarafından önemli bir ülke olarak görülmüştür. Bu çerçevede Ukrayna'nın Avrupa-Atlantik kurumlarıyla bütünleşme süreci hız kazanmıştır. Ukrayna'yı Avrupa-Atlantik etki alanına dahil etmek adına ABD, Kiev yönetimiyle ilişkilerini stratejik ortaklığa taşıırken; NATO, üyelik kapısını açık bırakmış, AB de Doğu Ortaklığı politikasıyla bu ülkeyi kendi etki alanına dahil etmiştir. Doğu Avrupa'yı kendi 'yaşamsal çıkar alanı' olarak nitelendiren ve bu çerçevede Avrupa-Atlantik güçlerinin Ukrayna'yı kapsayan bütünleşme politikalarına karşı çıkarak Rus çıkarlarının 'dikkate alındığı', dolayısıyla 'söz hakkı'nın bulunduğu daha büyük bir Avrupa'nın inşasını hedefleyen RF ise, NATO'nun Bükreş Zirve kararının ve AB'nin Doğu Ortaklığı politikasının ardından bölgeye ilişkin kendi bütünleşme projesi olan Avrasya Birliği'ni geliştirmiştir.

2010'a gelindiğinde Yanukoviç yönetiminin, RF'nin Sivastopol Üssü'nü kullanımını 2042'ye kadar uzatan ve böylece İttifak'ın genişleme politikasında yer alan Ukrayna'nın olası NATO üyeliğini daha da öteleyen ve İttifak'la ilişkilerini işbirliği ile sınırlayan politikasıyla yeni Avrupa'nın inşası ertelemiştir. Kiev yönetimin Kasım 2013'e gelindiğinde AB ile Ortaklık Antlaşması'nı imzalamaktan vazgeçerek yeni Avrupa'nın inşasını bir kez daha ertelemesi; Yanukoviç'in Washington'un ve Brüksel'in desteğiyle azledilmesine neden olan süreci başlatmıştır. Yanukoviç'in azledilmesi sonrasında RF, dışında bırakıldığı tam, özgür, barış halinde yeni Avrupa'nın inşasını engelleyecek politikalar izlemiştir.

2014'ten bu yana Avrupa-Atlantik güçleri RF'nin Ukrayna politikalarına, Ağustos 2008 Gürcistan Savaşı sonrasında Moskova'nın Güney Osetya'yı ve Abhazya'yı tanıma kararına gösterdikleri tepkiden çok daha sert tepki göstermektedirler. Washington'un ve Brüksel'in bu tutumlarında; RF'nin Ukrayna politikası ile yeni Avrupa'nın inşasını durdurması rol oynamıştır. Soğuk Savaş sonrasında SSCB'nin ardından Çekoslovakya'nın ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla, Kosova'nın bağımsızlığıyla Avrupa sınırları değişmiştir. Öte yandan, Avrupa-Atlantik güçleri tarafından tanınmasa da, Doğu Avrupa'da ilk kez 2014'te RF'nin lehine sınır değişikliğinin olması; Washington'un ve Brüksel'in bölgedeki Rus etkisini engellemeye dönük Avrupa hedefi açısından sorun olmuştur. 2022'ye gelindiğinde devam eden Ukrayna Savaşı sürecinde RF'nin 'sınır değişikliği'ni, Azak Denizi'ni çevreleyecek şekilde genişletmesi; Avrupa-Atlantik etki alanını

daha da sınırlamıştır. Bu çerçevede 2014'ten itibaren RF, Avrupa-Atlantik güçleri tarafından açıkça bir "tehdit" ve "meydan okuyucu" olarak nitelendirilmektedir. Yeni Avrupa'yı inşa etme hedefinde 1989'dan itibaren halihazırda zaten 'birleşmiş' olan ve ortak hareket eden Avrupa-Atlantik güçleri, Ukrayna krizinden Ukrayna Savaşı'na evrilen süreçte 'yeni Avrupa'nın inşasına kaldığı yerden devam etmek' ve RF'ye 'geri adım attırmak' adına ortaklıklarını pekiştirerek RF'ye yaptırım, Ukrayna'ya ise yardım içeren tutumlarını sürdürmüşlerdir. Geline nokta, yaptırımlar karşısında geri adım atmayan RF, Karadeniz'de Avrupa-Atlantik etki alanını sınırlayarak dışında bıraktığı yeni Avrupa'nın inşasını durdurmuştur.

ORCID ID

Burçin CANAR

<https://orcid.org/0000-0002-9491-4799>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- A strategic compass for security and defence-for a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security (21 Mart 2022). Erişim: 03 Mayıs 2022, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf>.
- Address by president of the Russian Federation (18 Mart 2014). Erişim: 13 Nisan 2018, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>.
- Address by the president of the Russian Federation. (21 Şubat 2022). Erişim: 28 Şubat 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>.
- A national security strategy for a new century. (1997). Erişim: 1 Şubat 2005, <http://www.fas.org/man/docs/strategy97.htm>.
- A secure Europe in a better world. (2003). Erişim: 7 Kasım 2011, www.consilium.europa.eu/78367.pdf.
- Adomeit, H. (2012). Putin's 'Eurasian Union': Russia's integration project and policies on post-Soviet space. Erişim <https://www.academia.edu/2485281/>.
- Altı Soruda ABD'nin RF'ye Yaptırımları (2017). Erişim: 23 Ağustos 2018, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40727892>.
- Asmus, R. D. (2006). Next steps in forging a Euroatlantic strategy for the wider Black Sea. Ronald D. Asmus (Der.), içinde, Next steps in forging a Euroatlantic strategy for the wider Black Sea (s.15-33). Washington: the German Marshall Fund of the United States.
- Bilener, T. (2004). Ulus-Devlet olma sürecinde Ukrayna. Erhan Büyükkakıncı (Der.), içinde, Değişen dünyada Rusya ve Ukrayna (s. 311-341). Ankara: Phoenix.
- Blinken, A. J. (2022). Imposing sanctions on president Putin and three other senior Russian officials. Erişim: <https://www.state.gov/imposing-sanctions-on-president-putin-and-three-other-senior-russian-officials/>.
- Blocker, J. (1997). Yeltsin calls for 'Greater Europe' without divisions. Erişim: <http://www.rferl.org/articleprintview/1086973.html>.
- Bögün, H. (2022). Ukrayna ve emperyalist matruşka. Mehmet Ali Güller (Der.), içinde, Ukrayna: tarih yapan savaş (s. 7-23). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Brussels summit declaration. (11-12 Temmuz 2018). Erişim: 13 Temmuz 2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm.
- Brussels summit communiqué. (14 Haziran 2021). Erişim: 15 Haziran 2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm.
- Brzezinski, Z. (1998). Ukraine's critical role in the post-Soviet space. Lubomyr A Hajda (Der.), içinde, Ukraine in the world (s. 3-8). New York: Harvard University Press.
- Bucharest summit declaration. (2008). Erişim: http://www.summitbucharest.ro/en/doc_201.html.
- Budapest memorandums on security assurances. (1994). Erişim: <http://www.crf.org/nonproliferation-arms-control-and-disarmament/budapest-memorandums/>.
- Bush, G. (1989). A Europe whole and free: remarks to the citizens in Mainz. Erişim: <https://usa.usembassy.de/etexts/ga6-890531.htm>.
- Canar, B. (2012). Soğuk savaş sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin Karadeniz politikası. SBF Dergisi, 67(1), 49-80.

- Canar, B. (2013). Soğuk savaş sonrasında Karadeniz. Ankara: Phoenix.
- Charter of Paris for a new Europe (1990). Erişim <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/39516.pdf>.
- Charter on a distinctive partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine (1997). Erişim http://www.nato.int/cps/in/natohq/official_texts_25457.htm.
- Clover, C. (2012). Clinton vows to thwart new Soviet Union. Erişim <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/a5b15b14-3fcf-11e2-9f71-00144feabdc0.html>.
- Christie, E. (2015). Kırım ilhakından sonraki yaptırımlar işe Yaradı mı?. Erişim: <https://www.nato.int/docu/review/2015/Russia/sanctions.htm>.
- Cohen, S. F. (2015). Why cold war again?. Erişim <https://www.thenation.com/article/archive/why-cold-war-again-2/>.
- Conditions for membership. Erişim https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/conditions-membership_en.
- Country profiles. Erişim https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles_en.
- Crimea declaration: statement by secretary Pompeo. (24 Temmuz 2018). Erişim <https://ua.usembassy.gov/crimea-declaration-statement-by-secretary-pompeo/>.
- Crimea Is Ukraine. (27 Şubat 2019). Erişim <https://www.state.gov/secretary/remarks/2019/02/289749.htm>.
- Declaration to complement the charter on a distinctive partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine as signed on 9 July 1997 (2009). Erişim http://www.nato.int/cps/pl/natohq/official_texts_57045.htm.
- Declaration on a transformed North Atlantic Alliance issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council ("The London Declaration"), London, 6 July 1990. Erişim http://www.cvce.eu/obj/the_london_declaration_on_a_transformed_north_atlantic_alliance_6_july_1990-en9c5fa86b-12a0-4f59-ad90-e69503ef6036.html.
- Defending American security from Kremlin aggression act of 2019. Erişim <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/482/text>.
- Eastern partnership. (2008). Erişim: 18 Eylül 2011, http://eeas.europa.eu/eastern/docs/com08_823_en.pdf.
- Enlargement and Article 10. Erişim: 14 Temmuz 2022, https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49212.htm.
- Erhan, Ç. ve Arat, T. (2001). AT'yle ilişkiler. Baskın Oran (Der.), içinde, Türk dış politikası Cilt II (s. 83-101). İstanbul: İletişim Yayınları.
- EU sanctions against Russia over Ukraine crisis. (2018). Erişim: 23 Mart 2018, <https://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu-sanctions-against-russia-over-ukraine-crisis.htm>.
- EU solidarity with Ukraine. (2022). Erişim: 26 Şubat 2022, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine_en.
- EU-Ukraine summit. (12-13 Temmuz 2017). Erişim: 14 Temmuz 2017, <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2017/07/12-13/>.
- EU-US Summit 2021-statement: towards a renewed Transatlantic partnership. Erişim: 05 Ağustos 2021, [Consilium.europa.eu/media/50758/eu-us-summit-joint-statement-15-june-final-final.pdf](https://www.consilium.europa.eu/media/50758/eu-us-summit-joint-statement-15-june-final-final.pdf).

- European Council statements and remarks. (2022). Erişim: 30 Eylül 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/09/30/statement-by-the-members-of-the-european-council/>.
- Fiott, D. ve Lindstrom, G. (2021). Strategic compass: new bearings for EU security and defence?. Erişim: iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/CP_171_0.pdf.
- Foreign policy concept of the Russian Federation (30 Kasım 2016). Erişim: 08 Ağustos 2017, http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248.
- Gallina, N. (2009). Ukraine knocking at the door? The EU-Ukraine relationship after the orange revolution. Andrej N Lushnycky ve Maykola Riabchuk (Der.), içinde, Ukraine on in meandering path between East and West (s. 41-62). Bern: Peter Lang.
- Garnett, S. (1998). U.S.-Ukrainian relations: past, present, and future. Lubomyr A Hajda (Der.), içinde, Ukraine in the world (s. 103-124). New York: Harvard University Press.
- Güller, M. A. (2022). Rusya'nın NATO kuşatmasını Ukrayna'dan yarma harekâtı. Mehmet Ali Güller (Der.), içinde, Ukrayna: tarih yapan savaş (s. 25-42). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Haukkala, H. (2015). From cooperative to contested Europe? The Conflict in Ukraine as a culmination of a long-term crisis in EU-Russia relations. *Journal of Contemporary European Studies*, 23(1), 25-40.
- Hill, W. H. (2018). No place for Russia: European security institutions since 1989. New York: Columbia University Press.
- Interim national security strategic guidance. (2021). Erişim: 05 Ağustos 2021, [whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf](https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf).
- Joint declaration of the Eastern partnership summit. (Riga, 21-22 Mayıs 2015). Erişim: 22 Mayıs 2015, www.consilium.europa.eu/en/joint-declaration-eastern-partnership/riga220515/final.pdf.
- Joint declaration of the Prague Eastern partnership summit. (07 Mayıs 2009). Erişim: 08 Kasım 2011, <http://www.consilium.europa.eu>.
- Joint declaration of the international Crimea platform participants. (2021). Erişim: 24 Ağustos 2021, <https://crimea-platform.org/en/samit/deklaraciya>.
- Joint statement on further restrictive economic measures (26 Şubat 2022). Erişim: 28 Şubat 2022, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/02/26/joint-statement-on-further-restrictive-economic-measures/>.
- Joint statement of the United States and Germany on support for Ukraine, European energy security, and our climate goals. (2021). Erişim: 05 Ağustos 2021, <https://www.state.gov/joint-statement-of-the-united-states-and-germany-on-support-for-ukraine-european-energy-security-and-our-climate-goals/>.
- Joint statement on the U.S.-Ukraine strategic partnership. (1 Eylül 2021). Erişim: 02 Eylül 2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/09/01/joint-statement-on-the-u-s-ukraine-strategic-partnership/>.
- Karan, C. (2022). Donbass'ın sekiz yıllık savaşı. Mehmet Ali Güller (Der.), içinde, Ukrayna: tarih yapan savaş (s. 43-63). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

- Kerry, J. (2014). Congratulating Georgia, Moldova, and Ukraine on the signing of agreements with the European Union. Erişim <http://www.state.gov/secretary/remarks/2014/06/228518.htm>.
- Krastev, I. ve Leonard, M. (2014). The new European disorder. Erişim https://ecfr.eu/publication/the_new_european_disorder322/.
- Krauthammer, C. (2004). Why only in Ukraine?. Erişim <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2004/12/03/why-only-in-ukraine/a172f244-64af-4123-a3a5-d7b680eb2744/>.
- Larrabee, S. F. (1998). Ukraine's place in European and Regional security. Lubomyr A Hajda (Der.), içinde, Ukraine in the world (s. 249-270). New York: Harvard University Press.
- Larrabee, S. F. (2004). The Russian Factor in Western Strategy Toward the Black Sea Region. Ronald D. Asmus (Der.), içinde, Next steps in forging a Euroatlantic strategy for the wider Black Sea (s.147-156). Washington: the German Marshall Fund of the United States.
- Leyen, U. V. (2022). State of the Union address by president von der Leyen. Erişim https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ru/SPEECH_22_5493.
- Linden-Retek, P. ve Brewer, E. (2014). Why Crimea is not Kosovo, and why it matters. Erişim <http://www.opendemocracy.net/od-russia/paul-linden-retek-evan-brewer/Crimea>.
- Maass, A. S. (2019). From Vilnius to the Kerch strait: wide-ranging security risks of the Ukraine crisis. *European Politics and Society*, 20(5), 609-623.
- Madrid summit declaration. (29 Haziran 2022). Erişim: 03 Temmuz 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm.
- Malek, M. (2009). The "Western Dimension" of the foreign and security policy of Ukraine since 2005 with special consideration of the "Russian Factor". Juliane B Dilger (Der.), içinde, Ukraine on its way to Europe: Interim results of the Orange Revolution (s. 233-251). Frankfurt: Peter Lang.
- McMahon, R. (2014). Ukraine in crisis. Erişim <http://www.cfr.org/ukraine/ukraine-crisis/p32540>.
- Mearsheimer, J. J. (2010). Why is Europe Peaceful Today?. *European Political Science*, 9(3), 387-397.
- Mearsheimer, J. J. (2014). Why the Ukraine Crisis is the West's Fault. *Foreign Affairs*, 93(5), 77-89.
- Medvedev D. speech at meeting with German political, parliamentary and civic leaders. (5 Haziran 2008). Erişim: 08 Ağustos 2017, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/320>.
- Member countries. Erişim https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm.
- Mitchell, A. W. (2018). Commemoration of the 85th anniversary of the holodomor in Ukraine 1932-1933. Erişim <https://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2018/287447.htm>.
- Morelli, V. L. (2017). Ukraine: current issues and U.S. policy. Erişim <https://www.fao.org/sgp/crs/row/RL33460.pdf>.
- National security strategy of the United States. (2006). Erişim <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nssall.html>.
- National security strategy of the United States. (2015). Erişim https://obamawhitehouse.archive.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.
- National security strategy of the United States. (2017). Erişim <http://nssarchive.us/national-security-strategy-2017/>.
- NATO's enhanced forward presence. (2017). Erişim https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2017_05/1705-factsheet-efp.pdf.

- NATO, EU should treat Ukraine as “part of the West”-Kuleba. Erişim <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3291085-nato-eu-should-ukraine-as-part-of-the-west-kuleba.html>.
- NATO's support to Ukraine. (2016). Erişim https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160627_1607-factsheet-nato-ukraine-support-eng.pdf.
- Nauert, H. (2018). Crimea is Ukraine. Erişim <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2018/03/279266.htm>.
- Newton, J. M. (2013). Gorbachev, Mitterand, and the emergence of the post-cold war order in Europe. *Europe-Asia Studies*, 65 (2), 290-320.
- Nitoiu, C. (2016). Toward conflict or cooperation? The Ukraine crisis and EU-Russia relations. *Southeast European and Black Sea Studies*, 375-390. <http://dx.doi.org/10.1080/14683857.2016.1193305>.
- Nuland, V. (2013). A pivotal moment for the Eastern partnership: outlook for Ukraine, Moldova, Georgia, Belarus, Armenia and Azerbaijan. Erişim <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2013/nov/217576.htm>.
- Nuland, V. (2014). Ukraine: confronting internal challenges and external threats. Erişim <http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/2014/apr/224574.htm>.
- Özdal, H. (2015). İç-bölgesel-küresel dinamikler bağlamında Ukrayna krizi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 11(42), 69-102.
- Palladino, R. (2019). Transatlantic Community Imposes Sanctions on Russia. Erişim <https://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2019/03/290382>.
- Paul, A. (2014). After Vilnius: The future of EU-Ukraine relations. *Turkish Policy Quarterly*, 12(4), 55-64.
- Popescu, N. (2011). The EU and South Caucasus: learning lessons from Moldova and Ukraine. Erişim <http://www.policy.hu/npopescu/ipf%20info/IPF%20%20caucasu.pdf>.
- Prague summit declaration issued by the heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Prague (2002). Erişim <http://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-127e.htm>.
- President of Ukraine opened the inaugural summit of the Crimea Platform. (23 Ağustos 2021). Erişim <https://www.president.gov.ua/en/news/prezident-ukrayini-vidkriv-inavguracijnij-samit-krimskoyi-pl-70269>.
- Presidential speeches: George H. W. Bush presidency March 6, 1991: Address before a joint session of congress on the end of the Gulf War. Erişim <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-6-1991-address-joint-session-congress-end-gulf-war>.
- Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the NATO-Ukraine Commission. Erişim https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_160789.htm.
- Press point with NATO Secretary General Jens Stoltenberg. (2022). Erişim https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_207788.htm.
- Putin, V. (2007). 50 Years of the European integration and Russia. Erişim en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24094.
- Putin, V. (2011). A new integration project for Eurasia: The future in the making. Erişim <http://www.russianmission.eu/en/news/article/2011/10/3.htm>.
- Relations with Russia. (2017). Erişim http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50090.htm.
- Relations with Ukraine (2017). Erişim http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_37750.htm.

- Remarks by Russian President Yeltsin. (1997). Erişim <http://www.nato.int/docu/speech/1997/s970527e.htm>.
- Sakwa, R. (2015). The death of Europe? Continental fates after Ukraine. *International Affairs*, 91(3), 553-579.
- Sauer, T. (2017). The origins of the Ukraine crisis and the need for collective security between Russia and the West. *Global Policy*, 8(1), 82-91.
- Sestanovich, S. (2014). How the West Has Won. *Foreign Affairs*, (November/December), 171-175.
- Shared vision, common action: a stronger Europe, a Global strategy for the European Union's foreign and security Policy. (2016). Erişim <http://www.is.europa.eu/publications/detail/article/a-global-strategy-for-the-european-union-foreign-and-security-policy.pdf>.
- Siddi, M. (2016). German foreign policy towards Russia in the aftermath of the Ukraine crisis: A new ostpolitik?. *Europe-Asia Studies*, 68(4), 665-677.
- Signing of treaties on accession of Donetsk and Lugansk people's republics and Zaporozhye and Kherson regions to Russia. (2022). Erişim <http://en.kremlin.ru/events/president/news/69465>.
- Solchanyk, R. (2001). *Ukraine and Russia: the post-Soviet transition*. New York: Rowman&Littlefield Publishers.
- Somin, İ. (2014). Why the Kosovo "precedent" does not justify Russia's annexation of Crimea. Erişim <http://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2014/03/24>.
- Sönmezoğlu, F., Arıboğan, Ü., Ayman, G. ve Dedeoğlu, B. (2005). *Uluslararası ilişkiler sözlüğü*. 4. Baskı, İstanbul: DER Yayınları.
- Stability and democracy for Ukraine act (STAND for Ukraine act), H. R. 5094, 114th Congress. (2016). Erişim <https://www.congress.gov/bill/114-congress/house-bill/5094/text>.
- Stability and democracy for Ukraine act (STAND for Ukraine act), H.R. 830, 115th Congress. (2017). Erişim www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/830/text.
- Statement from President Biden. (2022). Erişim <https://ru.usembassy.gov/statement-from-president-biden-on-russias-attempts-to-annex-ukrainian-territory/>.
- Stoltenberg, J. (2022). Remarks: "Hand in hand: Transatlantic and European Security". Erişim https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_192204.htm?selectedLocale=en.
- Strategic concept for the defence and security of the members of the North Atlantic Treaty Organisation, adopted by heads of State and Government in Lisbon. (2010). Erişim www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf.
- Svarin, D. (2016). The construction of 'geopolitical spaces' in Russian foreign policy discourse before and after the Ukraine crisis. *Journal of Eurasian Studies*, 7, 129-140.
- Tellal, E. (2001). SSCB'yle ilişkiler. *Baskın Oran (Der.)*, içinde, Türk dış politikası Cilt II (s. 158-166). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun dış politikası. *SBF Dergisi*, 65(3), 189-236.
- The Ukraine crisis and NATO-Russia relations. (2014). Erişim <https://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Ukraine-crisis-NATO-Russia-relations/EN/index.htm>.
- Thomas, L. (2014). Vladimir Putin's dream of a greater Europe. Erişim http://www.theindependentbd.com/index.php?view=article&catid=169%3Aop_ed&id.

- Treaty on friendship, cooperation, and partnership between Ukraine and the Russian Federation. Lubomyr A Hajda (Der.), içinde, *Ukraine in the world* (s. 319-329). New York: Harvard University Press.
- Trenin, D. (2014). *The Ukraine Crisis and the Resumption of Great-Power Rivalry*. Erişim <http://carnegie.ru/2014/07/09/ukraine-crisis-and-resumption-of-great-power-rivalry>.
- Trone, J. (1996). *The Stimson doctrine of non-recognition of territorial conquest*. Erişim <http://www.austlii.edu.au/journals/UQLawJL/1996/9.pdf>.
- Turan, G. (2004). *Bağımsız Ukrayna'nın dış politika seçenekleri*. Erhan Büyükkakıncı (Der.), içinde, *Değişen dünyada Rusya ve Ukrayna* (s. 365-400). Ankara: Phoenix.
- Ukraine democracy defense lend-lease act. (9 Mayıs 2022). Erişim: 27 Mayıs 2022, <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/3522/text>.
- Ukraine and the EU. (2018). Erişim: 23 Mart 2018, https://eea.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/1937_en.
- Ukraine freedom support act of 2014, S. 2828, 113th congress. (2014). Erişim www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828.
- Ukraine support act, H.R. 4278, 113th congress. (2014). Erişim www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/4278/text.
- United States-Ukraine charter on strategic partnership. (2008). Erişim: 16 Ağustos 2017, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/113366.htm>.
- U.S. department of State diplomacy in action. (2018). *Ukraine and Russia Sanctions*. Erişim <https://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/ukrainerussia/>.
- U.S. relations with Russia. (2016). Erişim: 23 Mart 2018, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3183.htm>.
- U.S. security cooperation with Ukraine. (2 Temmuz 2021). Erişim: 05 Ağustos 2021, <https://www.state.gov/u-s-security-cooperation-with-ukraine/>.
- Uzgel, İ. (2001). *ABD ve NATO'yla ilişkiler*. Baskın Oran (Der.), içinde, *Türk dış politikası Cilt II* (s. 243-325). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wade, R. H. (2015). *Rethinking the Ukraine crisis*. *Economic and Political Weekly*, 50(9), 18-20.
- Wales summit declaration. (2014). Erişim: 09 Eylül 2014, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/294441/wales-summit-declaration.pdf.
- Warsaw summit communique issued by the heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw. (2016). Erişim: 10 Temmuz 2016, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm.
- Welt, C. (2020). *Ukraine: background, conflict with Russia, and U.S. policy*. Erişim https://www.everycrsreport.com/files/20200429_R45008_e3102e65e35cca059be6ffecbe255f6174a8f006.pdf.
- Wilson, A. (2014). *Ukraine crisis what it means for the West*. New Haven and London: Yale University Press.
- Wolff, A. T. (2015). *The future of NATO enlargement after the Ukraine crisis*. *International Affairs*, 91(5), 1103-1121.
- 2022 NATO summit. Erişim <https://www.nato.int/cps/en/na>

ⁱ Komisyon toplantılarının gerçekleştirildiği Brüksel, AB'nin genel merkezidir. Brüksel aynı zamanda NATO'nun da merkezidir (Sönmezoğlu vd., 2005, s. 66, 431). Bu çalışmada Brüksel, hem AB'yi hem de NATO'yu ifade etmek için kullanılmıştır.

ⁱⁱ Rusçada "Ukraina" kelimesi "sınır ülkesi", "uç ülke" anlamına gelir (Bilener, 2004, s. 311).

ⁱⁱⁱ Budapest memorandums on security assurances. (1994). Erişim: <http://www.crf.org/nonproliferation-arms-control-and-disarmament/budapest-memorandums/>.

^{iv} Treaty on friendship, cooperation, and partnership between Ukraine and the Russian Federation. Lubomyr A Hajda (Der.), içinde, Ukraine in the world (s. 319-329). New York: Harvard University Press.

^v Gürcistan, Ukrayna, (Özbekistan), Azerbaycan, Moldova. 1997'de Avrupa Konseyi'nin Strazburg Zirvesi'nde kurulan GUAM, 1999'da NATO Zirvesi'nde, Özbekistan'ın katılımıyla GUUAM'a dönüşmüştür. 2005'te Özbekistan'ın ayrılmasıyla tekrar GUAM olarak anılmaya başlanan oluşum, Mayıs 2006'dan itibaren Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü-GUAM olarak adlandırılmaktadır (Solchanyk, 2001, s. 106; Organization for Democracy and Economic Development-GUAM. Erişim 27 Temmuz 2022, <https://guam-organization.org/en/about-the-organization-for-democracy-and-economic-development-guam>).

^{vi} The Ukraine crisis and NATO-Russia relations. (2014). Erişim <https://www.nato.int/docu/review/2014/Russia-Ukraine-Nato-crisis/Ukraine-crisis-NATO-Russia-relations/EN/index.htm>.

^{vii} Wales summit declaration. (2014). Erişim 09 Eylül 2014, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/294441/wales-summit-declaration.pdf.

^{viii} National security strategy of the United States. (2017). Erişim <http://nssarchive.us/national-security-strategy-2017/>.

^{ix} Madrid summit declaration. (29 Haziran 2022). Erişim: 03 Temmuz 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm.

^x A national security strategy for a new century. (1997). Erişim: 1 Şubat 2005, <http://www.fas.org/man/docs/strategy97.htm>.

^{xi} National security strategy of the United States. (2006). Erişim <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nssall.html>; National security strategy of the United States. (2015). Erişim: https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.

^{xii} National security strategy of the United States. (2017).

^{xiii} Prague summit declaration issued by the heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Prague (2002). Erişim <http://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-127e.htm>.

^{xiv} Strategic concept for the defence and security of the members of the North Atlantic Treaty Organisation, adopted by heads of State and Government in Lisbon. (2010). Erişim www.nato.int/lisbon2010/strategic-concept-2010-eng.pdf.

^{xv} A secure Europe in a better world. (2003). Erişim: 7 Kasım 2011, www.consilium.europa.eu/78367.pdf.

^{xvi} Joint declaration of the Eastern partnership summit. (Riga, 21-22 Mayıs 2015). Erişim: 22 Mayıs 2015, www.consilium.europa.eu/en/joint-declaration-eastern-partnership/riga220515/final.pdf. "Tam, özgür bir Avrupa'nın inşası" hedefi Avrupa-Atlantik sisteminin Karadeniz stratejisinin de bir parçasıdır (Canar, 2013).

- ^{xvii} Declaration on a transformed North Atlantic Alliance issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council ("The London Declaration"), London, 6 July 1990. Erişim http://www.cvce.eu/obj/the_london_declaration_on_a_transformed_north_atlantic_alliance_6_july_1990-en9c5fa86b-12a0-4f59-ad90-e69503ef6036.html.
- ^{xviii} Enlargement and Article 10. Erişim: 14 Temmuz 2022, https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49212.htm.
- ^{xix} Member countries. Erişim https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm.
- ^{xx} Country profiles. Erişim https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/country-profiles_en.
- ^{xxi} 2022 NATO summit. Erişim https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_196144.htm.
- ^{xxii} Presidential Speeches: George H. W. Bush Presidency. (March 6, 1991). Address before a joint session of congress on the end of the Gulf War. Erişim <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-6-1991-address-joint-session-congress-end-gulf-war>.
- ^{xxiii} Conditions for membership. Erişim https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/conditions-membership_en.
- ^{xxiv} Address by the president of the Russian Federation. (21 Şubat 2022). Erişim: 28 Şubat 2022, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67828>.
- ^{xxv} Joint declaration of the Prague Eastern partnership summit. (07 Mayıs 2009). Erişim: 08 Kasım 2011, <http://www.consilium.europa.eu>.
- ^{xxvi} National security strategy of the United States. (2017).
- ^{xxvii} U.S. department of State diplomacy in action. (2018). Ukraine and Russia Sanctions. Erişim <https://www.state.gov/e/eb/tfs/spi/ukrainerussia/>.
- ^{xxviii} BiO, NATO'ya katılmak isteyen eski Sovyet ülkelerine "üyelik kapısının aralandığı" bir işbirliği programıdır (Sönmezoğlu vd., 2005, s. 120-122).
- ^{xxix} Charter on a distinctive partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine (1997). Erişim http://www.nato.int/cps/in/natohq/official_texts_25457.htm.
- ^{xxx} Relations with Ukraine (2017). Erişim http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_37750.htm.
- ^{xxxi} Bucharest summit declaration. (2008). Erişim: http://www.summitbucharest.ro/en/doc_201.html.
- ^{xxxii} Eastern partnership. (2008). Erişim: 18 Eylül 2011, http://eeas.europa.eu/eastern/docs/com08_823_en.pdf.
- ^{xxxiii} Joint declaration of the Prague Eastern partnership summit. (07 Mayıs 2009). Erişim: 08 Kasım 2011, <http://www.consilium.europa.eu>.
- ^{xxxiv} United States-Ukraine charter on strategic partnership. (2008). Erişim: 16 Ağustos 2017, <https://2001-2009.state.gov/p/eur/rls/or/113366.htm>.
- ^{xxxv} Declaration to complement the charter on a distinctive partnership between the North Atlantic Treaty Organization and Ukraine as signed on 9 July 1997 (2009). Erişim http://www.nato.int/cps/pl/natohq/official_texts_57045.htm.
- ^{xxxvi} Charter of Paris for a new Europe (1990). Erişim <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/39516.pdf>.
- ^{xxxvii} Remarks by Russian President Yeltsin. (1997). Erişim <http://www.nato.int/docu/speech/1997/s970527e.htm>.

- ^{xxxviii} Foreign policy concept of the Russian Federation (30 Kasım 2016). Erişim: 08 Ağustos 2017, http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/asset_publisher/CptlCk6BZ29/content/id/2542248.
- ^{xxxix} Medvedev D. speech at meeting with German political, parliamentary and civic leaders. (5 Haziaran 2008). Erişim: 08 Apustos 2017, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/320>.
- ^{xl} Relations with Ukraine (2017). Erişim http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_37750.htm.
- ^{xli} Batı Ukrayna yüzyıllarca Avusturya'nın hakimiyetinde kalmış; kendini Avrupalı sayan, Katolik nüfusun yoğun olarak yaşadığı temelde tarımla uğraşan bir bölgedir. Doğu Ukrayna ise yüzyıllarca Rus yönetiminde kalan; Rus kökenli, Ortodoks inanca sahip nüfusun yoğun olarak yaşadığı, ağır sanayi ile uğraşan bir bölgedir. (Bilener, 2004, s. 333). Ukrayna'nın bölgeleri arasındaki bu bölünmüşlüğüün siyasi bir yansıması da olmuş; ülkenin batısı temelde Avrupa-Atlantik yanlısıyken; doğusu, yüzünü RF'ye dönmüştür (Özdal, 2015, s. 76).
- ^{xlii} National security strategy of the United States. (2017).
- ^{xliii} Wales summit declaration. (2014). Erişim 09 Eylül 2014, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/291169/wales-summit-declaration.pdf; Warsaw summit communique issued by the heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw. (2016). Erişim: 10 Temmuz 2016, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm.
- ^{xliv} Shared vision, common action: a stronger Europe, a Global strategy for the European Union's foreign and security Policy. (2016). Erişim <http://www.is.europa.eu/publications/detail/article/a-global-strategy-for-the-european-union-foreign-and-security-policy.pdf>.
- ^{xlv} Ukraine support act, H.R. 4278, 113th congress. (2014). Erişim www.congress.gov/bill/113th-congress/house-bill/4278/text.
- ^{xlvi} Ukraine freedom support act of 2014, S. 2828, 113th congress. (2014). Erişim www.congress.gov/bill/113th-congress/senate-bill/2828.
- ^{xlvii} Stability and democracy for Ukraine act (STAND for Ukraine act), H. R. 5094, 114th Congress. (2016). Erişim <https://www.congress.gov/bill/114-congress/house-bill/5094/text>.
- ^{xlviii} Stimson Doktrini "1931'de Japonya'nın Çin topraklarını fethine, ABD'nin ve Milletler Cemiyeti'nin verdiği bir yanıtı" (Trone, 1996). Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Henry Stimson'un adıyla Uluslararası İlişkiler literatürüne giren bu doktrin, "kuvvete başvuruyla ve uluslararası hukuk kurallarının çiğnenmesi sonucunda kurulan devletlerin tanınmaması çerçevesinde" geliştirilmiştir (Sönmezoğlu vd., 2005, s. 600).
- ^{xlix} Stability and democracy for Ukraine act (STAND for Ukraine act), H.R. 830, 115th Congress. (2017). Erişim www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/830/text.
- ⁱ Wales summit declaration. (2014); Warsaw summit communique (2016).
- ⁱⁱ Shared vision, common action. (2016).
- ⁱⁱⁱ Address by president of the Russian Federation (18 Mart 2014). Erişim: 13 Nisan 2018, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/20603>.
- ⁱⁱⁱⁱ U.S. relations with Russia. (2016). Erişim: 23 Mart 2018, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/3183.htm>.
- ^{liv} EU Sanctions Against Russia over Ukraine Crisis (12/03/2018). <https://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu-sanctions-against-russia-over-ukraine-crisis.htm>. Erişim: 23.03.2018.

- ^{lv} Relations with Russia (2017). http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50090.htm. Erişim: 06.07.2017.
- ^{lvi} U.S Relations with Russia (2016).
- ^{lvii} Altı Soruda ABD'nin RF'ye Yaptırımları (2017). <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40727892>. Erişim: 23.03.2018.
- ^{lviii} EU sanctions against Russia over Ukraine crisis. (2018). Erişim: 23 Mart 2018, <https://europa.eu/newsroom/highlights/special-coverage/eu-sanctions-against-russia-over-ukraine-crisis.htm>.
- ^{lix} Wales summit declaration. (2014).
- ^{lx} Shared vision, common action. (2016).
- ^{lxi} Warsaw summit communique. (2016).
- ^{lxii} NATO's support to Ukraine. (2016). Erişim: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_07/20160627_1607-factsheet-nato-ukraine-support-eng.pdf.
- ^{lxiii} EU-Ukraine summit. (12-13 Temmuz 2017). Erişim: 14 Temmuz 2017, <http://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2017/07/12-13/>.
- ^{lxiv} Ukraine and the EU. (2018). Erişim: 23 Mart 2018, https://eea.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/1937_en.
- ^{lxv} Wales summit declaration. (2014).
- ^{lxvi} Brussels summit declaration. (11-12 Temmuz 2018). Erişim: 13 Temmuz 2018, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm.
- ^{lxvii} Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the NATO-Ukraine Commission. Erişim https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_160789.htm.
- ^{lxviii} Crimea declaration: statement by secretary Pompeo. (24 Temmuz 2018). Erişim <https://ua.usembassy.gov/crimea-declaration-statement-by-secretary-pompeo/>; Crimea Is Ukraine. (27 Şubat 2019). Erişim <https://www.state.gov/secretary/remarks/2019/02/289749.htm>.
- ^{lxix} Defending American security from Kremlin aggression act of 2019. Erişim <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/senate-bill/482/text>.
- ^{lxx} Interim national security strategic guidance. (2021). Erişim: 05 Ağustos 2021, [whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf](https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf).
- ^{lxxi} U.S. security cooperation with Ukraine. (2 Temmuz 2021). Erişim: 05 Ağustos 2021, <https://www.state.gov/u-s-security-cooperation-with-ukraine/>.
- ^{lxxii} Brussels summit communiqué. (14 Haziran 2021). Erişim: 15 Haziran 2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm.
- ^{lxxiii} EU-US Summit 2021-statement: towards a renewed Transatlantic partnership. Erişim: 05 Ağustos 2021, [Consilium.europa.eu/media/50758/eu-us-summit-joint-statement-15-june-final-final.pdf](https://www.consilium.europa.eu/media/50758/eu-us-summit-joint-statement-15-june-final-final.pdf).
- ^{lxxiv} Joint statement of the United States and Germany on support for Ukraine, European energy security, and our climate goals. (2021). Erişim: 05 Ağustos 2021, <https://www.state.gov/joint-statement-of-the-united-states-and-germany-on-support-for-ukraine-european-energy-security-and-our-climate-goals/>.

^{lxxv} NATO, EU should treat Ukraine as “part of the West”-Kuleba. Erişim <https://www.ukrinform.net/rubric-politics/3291085-nato-eu-should-ukraine-as-part-of-the-west-kuleba.html>.

^{lxxvi} President of Ukraine opened the inaugural summit of the Crimea Platform. (23 Ağustos 2021). Erişim <https://www.president.gov.ua/en/news/prezident-ukrayini-vidkriv-inavguracijnij-samit-krimskoyi-pl-70269>.

^{lxxvii} Joint declaration of the international Crimea platform participants. (2021). Erişim: 24 Ağustos 2021, <https://crimea-platform.org/en/samit/deklaraciya>.

^{lxxviii} Joint statement on the U.S.-Ukraine strategic partnership. (1 Eylül 2021). Erişim: 02 Eylül 2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/09/01/joint-statement-on-the-u-s-ukraine-strategic-partnership/>.

^{lxxix} Joint statement on the U.S.-Ukraine strategic partnership. (2021).

^{lxxx} A strategic compass for security and defence-for a European Union that protects its citizens, values and interests and contributes to international peace and security (21 Mart 2022). Erişim: 03 Mayıs 2022, <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7371-2022-INIT/en/pdf>; Madrid summit declaration. (29 Haziran 2022). Erişim: 03 Temmuz 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm.

^{lxxxi} Joint statement on further restrictive economic measures (26 Şubat 2022). Erişim: 28 Şubat 2022, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2022/02/26/joint-statement-on-further-restrictive-economic-measures/>.

^{lxxxii} Ukraine democracy defense lend-lease act. (9 Mayıs 2022). Erişim: 27 Mayıs 2022, <https://www.congress.gov/bill/117th-congress/senate-bill/3522/text>.

^{lxxxiii} EU solidarity with Ukraine. (2022). Erişim: 26 Şubat 2022, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/eu-solidarity-ukraine_en.

^{lxxxiv} A strategic compass. (2022).

^{lxxxv} Signing of treaties on accession of Donetsk and Lugansk people's republics and Zaporozhye and Kherson regions to Russia. (2022). Erişim <http://en.kremlin.ru/events/president/news/69465>.

^{lxxxvi} Statement from President Biden. (2022). Erişim <https://ru.usembassy.gov/statement-from-president-biden-on-russias-attempts-to-annex-ukrainian-territory/>; Press point with NATO Secretary General Jens Stoltenberg. (2022). Erişim https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_207788.htm; European Council statements and remarks. (2022). Erişim: 30 Eylül 2022, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/09/30/statement-by-the-members-of-the-european-council/>.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi Kararlarında Sınır Dışı Prosedürüne Tabi Çocuğun Yüksek Yararı: Usulî Güvenceler

Züleyha KESKİN¹

¹ Dr. Research Assistant, Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences (ORCID ID: 0000-0002-4154-3058)

Özet

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin kapsamlı ve özgün bir ilkesi olan ve ulusal ve uluslararası mahkemeler tarafından sıklıkla atıfta bulunulan 'çocuğun yüksek yararı' ilkesi tüm çocuklara koruma sağlamakla birlikte sınır dışı prosedürüne tabi tutulan çocuklara daha güçlü bir koruma sağlamaktadır. Çalışmanın amacı, özellikle sınır dışı prosedürüne tabi tutulan çocukların söz konusu olduğu başvurularda çocuğun yüksek yararı ilkesinin içeriğini ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi'nin bu ilkeyi hangi standartlarla ve nasıl uygulandığını göstermektir. Bu amaçla önce teorik çerçevede sınır dışı prosedürlerine dahil olan çocuklar için yüksek yarar ilkesinin çocuğun hakları bağlamında gerçekleşmesini sağlayan maddi ve usulî standartlar, daha sonra usulî standartların Çocuk Hakları Komitesi kararlarında nasıl ele alındığı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: çocuğun yüksek yararı, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, Çocuk Hakları Sözleşmesi, usulî güvenceler, sınır dışı prosedürü.

The Best Interests of the Child Subject to Deportation Proceeding in the Decisions of United Nation the Committee on the Rights of the Child: Procedural Guarantees

Abstract

The principle of 'the best interests of the child', which is a comprehensive and unique principle of the United Nations Convention on the Rights of the Child and frequently referred to by national and international courts, provides protection to all children and additional stronger protection to children subjected to deportation proceedings. The aim of the study is to show the content of the principle of the best interests of the child, as well as the standards, procedures and ways based on and followed by the United Nations Committee on the Rights of the Child for the use of this principle in applications, especially children who are subjected to deportation proceedings. For this end, first, the material and procedural standards which ensure the realization of the principle of the best interests of the child within the meaning of children rights for children who are subjected to deportation proceedings in the theoretical framework will be discussed. Then, how procedural standards are handled in judicial decisions will be examined.

Keywords: the best interests of the child, United Nations Committee on the Rights of the Child, Convention on the Rights of the Child, procedural guarantees, deportation proceeding.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar	Züleyha KESKİN Dr. Research Assistant, Yüzüncü Yıl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
E-mail / E-posta	zuleyhakeskin2005@yahoo.com
Manuscript Received / Gönderim Tarihi	October 22, 2022 / 22 Ekim 2022
Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi	November 28, 2022 / 28 Kasım 2022
To Cite This Article / Kaynak Göster	KESKİN, Z. (2022). Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi Kararlarında Sınır Dışı Prosedürüne Tabi Çocuğun Yüksek Yararı: Usulî Güvenceler, <i>ViraVerita E- Journal: Interdisciplinary Encounters, Vol. 16, 165-188.</i>

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi Kararlarında Sınır Dışı prosedürüne Tabi Çocuğun Yüksek Yararı: Usulî Güvenceler

Giriş

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'nin ("ÇHS" veya "Sözleşme") 3. maddesi çocuklara ilişkin kararlarda çocukların yüksek yararının gözetilmesi ve ağırlıklandırılması hakkını verir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi'ne ("ÇHK" veya "Komite") göre, çocuğun yüksek yararının gözetilmesi yaklaşımının arkasındaki en önemli neden; çocuğun savunmasız olması ve kendisini ilgilendiren herhangi bir konuda karar alma süreçlerinde çoğunlukla yer almamasıdır (Eekelaar&Tobin, 98, 99; Takács, 98). Çocuk bütün koşullardan bağımsız olarak savunmasız bir insan olmakla birlikte, sınır dışı prosedürlerine dahil olan çocukⁱ daha savunmasız kabul edilir (Kalverboer, Beltman, Van Os, Zijlstra, 115)

Savaş ve benzeri şiddet biçimlerini içeren olaylar nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan çocuklar, göç ettikleri ülke ya da geri gönderilme durumunda geri gönderilecekleri ülkede yaşamlarıyla ilgili riskler ve ikamet prosedürü sırasındaki belirsizlik nedeniyle ruhsal olarak zor durumdadırlar (Bronstein&Montgomery, 44–56). Göç sürecindeki çocuk; kendi ülkesinde ya da gittiği ülkede zulme, açlığa, cinsel şiddete, savaşa vb. olaylara refakatsiz olarak ya da refakçisiyle birlikte maruz kalmış olabilir ya da kalabilir. Çocukların pek çoğu travma sonrası stres, kaygı, korku ve/veya depresyon sorunlarıyla karşı karşıya kalmaktadır (Henley&Robinson, 51–62; Heptinstall vd. 373–380). Dolayısıyla ÇHS'nin çeşitli hükümlerinde ve özellikle 3. maddede düzenlenen *yüksek yarar ilkesi*, bir çocuğun yeni gittiği ülkede kabulüne veya ülkeden çıkarılmasına ilişkin kararlarda giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Bu koruma örneğin; çocuğun mülteci olarak korunmaya veya uluslararası insan hakları hukukundaki daha geleneksel geri göndermeme yükümlülükleri kapsamında korunmaya uygun olmamasına rağmen, bir çocuğun gittiği ülkeden uzaklaştırılmasını yasaklama şeklinde olabilir (Pobjoy, 3).ⁱⁱ

ÇHS her çocuk ve tabii ki sınır dışı prosedürüne tabi çocuklar için bir çocuk hakları çerçevesi oluşturur (Feller, 328).ⁱⁱⁱ Sözleşme'nin 3. maddesi kapsamındaki yükümlülük, bir devletin yargı yetkisi dahilindeki tüm çocukları kapsar (ÇHS, m. 2/1). Komite, 14 no'lu Genel Yorum'da Sözleşme'nin 3. maddesinin kapsamının çok geniş olduğunu, '*koruma, sığınma ve göçle ilgili kararları kapsadığını*' vurgulamıştır.^{iv} Komite, "Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin

Uygulanmasına İlişkin Genel Önlemler”i içeren 5 no’lu Genel Yorum’da (m. 2); Sözleşme’de yer alan hakların, devletin egemenliği alanında bulunan her çocuk için ayırım gözetilmeksizin, güvence altına alınma ve gerçekleştirme yükümlülüklerini düzenlemiştir. Bir devlet, hükmün uygulanmasını çocuğun vatandaşlığı veya göçmenlik statüsü temelinde sınırlayamaz. Mülteci statüsüne başvuran ya da ülkede kalmaya dönük talepleri olan refakatsiz veya refakatçili çocukların, ayrımcılığa uğramadan ÇHS’deki tüm uygulanabilir haklardan yararlanma hakkına sahip olduklarını belirten Sözleşme’nin 2. maddesindeki *ayrımcılık yapmama* güvencesi, aynı zamanda madde 22^v ile açıkça ortaya konulmuştur (Pobjoy, 6).

ÇHK’nin^{vi} genel yorumları^{vii} ve başvurular üzerine aldığı kararlar, çocuğun yüksek yararı ilkesinin normatif yerinin belirlenmesi ve uygulanmasına rehberlik eder. ÇHK’nin, Sözleşme hükümlerinin ne şekilde anlaşılması gerektiğine ilişkin genel yorumları ve ek protokoller gereğince yapılan başvurular üzerine almış olduğu kararlar, Sözleşme hükümlerinin gereği gibi uygulanabilmesi için karar organları tarafından dikkate alınmalıdır.

ÇHS’nin uygulanmasına ilişkin olarak, bireysel şikâyet mekanizması 2014’ten beri yürürlüktedir.^{viii} Bu sebeple Komite’nin sınır dışı davalarında, göçmen-sığınmacı çocuklarla ilgili hakların korunmasına ek bir güvence sağlayan çocuğun yüksek yararını nasıl kavramsallaştırdığı ve uyguladığı da incelenmeye değerdir. Bu çalışma, çocuğun yüksek yararı ilkesinin farklı boyutlarının birbiriyle bağlantısını, uluslararası koruma arayan bir çocuğun statüsüne karar vermede 3. maddenin rolünü ve yüksek yarar ilkesinin ne ölçüde bağımsız bir koruma kaynağı sağlayabileceğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaçla, bu çalışmada öncelikle çocuğun yüksek yararı kavramı ve çocuğun yüksek yararının yasal çerçevesi Sözleşme ve Komite’nin özellikle 14. Nolu Genel Yorumu bağlamında açıklanacaktır. İkinci olarak, Komite kararlarında çocuğun yüksek yararının maddi ve usulî güvencelerle nasıl değerlendirildiği incelenecektir.

Çocuğun Yüksek Yararı İlkesinin Hukuki Çerçevesi

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

Çocuğun yüksek yararı, ÇHS’nin kapsayıcı ve temel ilkesi olmakla birlikte yeni bir ilke değildir (ÇHK14 no’lu Genel Yorum, prg. 1). Bu ilke ilk defa, 20 Kasım 1959 tarihli “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi”nde (prg. 2) yer almıştır. Ancak Bildirge’nin bağlayıcı niteliği olmaması sebebiyle yasal temele sahip değildir. Çocuğun yüksek yararı kavramı, “Kadınlara Karşı Her Tür Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi”nde (m. 5/b ve 16/1/d), ayrıca bölgesel

antlaşmalarla birlikte çok sayıda ulusal ve uluslararası düzenlemede yer almakla da yasal bir temel bulmuştur. 1989 yılında kabul edilen ÇHS, çocuklar için bağımsız ve onlara özgü bir haklar kataloğu oluşturmuş ve çocuğu bu hakların öznesi, yani kendi başına hak sahibi olarak kabul etmiş ve neredeyse bütün devletler tarafından imzalanmış^{ix} tek Sözleşme olması sebebiyle, çocuğun yüksek yararının belirlenmesi ve değerlendirilmesi açısından temel referanstır.^x ÇHK'ye göre Sözleşme'de yer alan çocuğun yüksek yararı ilkesi (m. 3); ayrımcılık yasağı (m. 2), yaşam ve gelişme hakkı (m. 6), çocuğun görüşlerini ifade etme (dinlenilme) hakkı (m. 12) Sözleşme'nin genel ilkelerini oluşturmaktadır (GY no. 14, prg. 1).^{xi}

Çocuğun yüksek yararı ilkesi, ÇHS'deki diğer genel ilkelerle ve haklarla birlikte uygulanacak bir ön koşul olarak yer almıştır (ÇHS m. 3 ve GY no. 14, prg. 6). Sözleşme'nin çocuğun yüksek yararını düzenleyen 3. maddesi, çocuklarla ilgili tüm kararların bu ilkenin öncülüğünde alınması gerektiğini belirtir. Bu, "kamu veya özel sosyal yardım kuruluşları, mahkemeler, idari makamlar veya yasama organları" tarafından üstlenilen bütün kararları içerir (ÇHS m. 3/1).

Çocuğun yüksek yararı, Sözleşme'nin diğer maddelerinde de yer almaktadır. Anne babayla kişisel ilişki kurma, anne babadan ayrılma bağlamında 9. madde; ailenin yeniden birleşmesi bağlamında 10. madde; çocuğun yetiştirilmesinde anne-babanın sorumluluklarına ilişkin 18. madde; evlat edinmeye ilişkin 21. madde; tutukluluk/hükümlülük durumlarında yetişkinlerden ayrı yerde tutulma ve ailesiyle görüşme hakkı bağlamında 37. maddenin 3. fıkrası; ceza yasalarıyla sorun yaşayan çocuklara ilişkin güvencelerin düzenlendiği 40. madde çocuğun yüksek yararı kavramının açıkça ifade edildiği Sözleşme hükümleridir. Ayrıca ÇHK'ye bireysel başvuruyu olanaklı kılan İhtiyari Protokol'ün, Komite'ye yol gösterici ilkeleri düzenleyen 2. maddesinde, bu Protokol'le kendisine verilen görevleri yerine getirirken Komite'nin çocuğun yüksek yararı ilkesini rehber edinmesi gerektiği açıkça belirtilmek suretiyle ilkenin Sözleşme bakımından önemi bir kez daha vurgulanmıştır. ÇHK bu hükmün gereği, yapılan bireysel başvurularda Sözleşme'nin ihlal edilip edilmediğini Sözleşme'deki haklardan bağımsız olarak her ihlal iddiası için değerlendirmelidir.

14 no'lu Genel Yorum

Çocuğun yüksek yararının ne anlama geldiği, çocuğun yüksek yararına nasıl ulaşılabileceği konusunda kabul görmüş standartlar, ÇHK'nin 14(2013)3 no'lu Genel Yorum'unda yayımlanan yönergelerde yer almaktadır. Bu yorumda ÇHK, ilkenin nasıl uygulanacağını netleştirmiştir. 14 no'lu Genel Yorum'daki (GY no. 14) tanıma göre, uygulamada yüksek yararın dikkate alınması

her çocuk için maddi bir hak olmakla birlikte bir yorum ilkesi ve bir usul kuralıdır (GY no. 14, prg. 6a/b/c).

Kavramın ilk olarak çocuğun yüksek yararının değerlendirilmesini ve öncelikli olarak dikkate alınmasını gerektiren esasa ilişkin bir boyutu vardır. Bu yönüyle maddi/asli (substantive) bir haktır (GY no. 14, prg. 6/a). Maddi bir hak olarak çocuğun yüksek yararı, bir konu hakkında karar verilirken farklı yararlar söz konusu olduğunda, öncelikli olarak gözetileceği yönünde bir güvence sağlar (Takács, 101). Sonuçta yüksek yararın asli doğasından kaynaklı olarak çocuk, yüksek yararın “değerlendirilmesi, uygun şekilde bütünleştirilmesi ve tutarlı bir şekilde uygulanması” hakkına sahiptir (Vandenhoele vd. prg. 3.07). Farklı yararların söz konusu olduğu bir durumda, çocuklara ilişkin bir karar alındığında çocuğun yüksek yararı neyi gerektiriyorsa ve zaman gerektiriyorsa onun öncelikli olarak dikkate alınacağına güvence altına alınması, devletler için asli bir yükümlülüktür (ÇHS m. 3/1). ÇHK, maddi/asli bir hak olarak çocuğun yüksek yararı ilkesinin mahkemelerde ileri sürülebilen doğrudan/kendiliğinden uygulanabilen (self-executing norm) bir karaktere sahip olduğunu belirtmiştir.^{xii} Dolayısıyla ister monist ister düalist olsun devletler üzerinde iç hukuka uyarlanmadan bile uygulanabilir bir yükümlülük oluşturan bu ilke, çocuklarla ilgili herhangi bir davada mahkemede ileri sürülebilir geniş bir etkiye sahiptir (Takács, s. 100; Vandenhoele vd. prg. 3.07).^{xiii} Bu nitelik, maddi hakkın kullanımı için özellikle güçlü bir araç olarak kabul edilmektedir.

Kavram ikinci olarak; bir yasa kuralının yorumuna açık olması durumunda, çocuğun yüksek yararı için en uygun olan yorumun seçilmesine ilişkin bir anlam içermektedir (GY no. 14, prg. 30). Bir yasal düzenlemenin birden fazla yorumunun olası olduğu durumlarda, bir araç olarak işlev gören ve çocuğun ihtiyaç duyduğu yüksek yararı dikkate alan temel ve *yorumlayıcı bir hukuk ilkesi* olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, ÇHS'nin ve diğer hukuk metinlerinin yüksek yarar ilkesi ışığında yorumlanması gerekir. Komite, Sözleşme'nin 3. maddesini çocuğun tüm haklarının yorumlanmasında ve yaşama geçirilmesinde geçerlilik taşıyan bir ilke olarak belirlemiştir.

Çocuğun yüksek yararı son olarak, karar alma sürecinde yetkililerin kapsamlı bir etki değerlendirmesi yapmasını gerektiren bir *usul kuralı* olarak da işlev görür. Çocuğun yararına uygun bir değerlendirme, bir takım usulî güvenceleri gerektirir. Karar alma sürecinde, yargısal ya da idari kararın ilgili çocuk veya çocuklar üzerindeki olası olumlu ya da olumsuz etkiler dikkate alınmalıdır.

Yukarıdaki üçlü anlamı ve usule ilişkin belli standartları olmakla birlikte ne ÇHS ne de GY

No. 14 çocuğun yüksek yararı için açık ve kesin bir tanımlama yapmıştır. Bu nedenle bu kavram, geniş ve esnekler. Belirsizlik eleştirisine yanıt olarak ÇHK, çocuğun yüksek yararı ilkesine ayırmış olduğu GY no. 14'te; ilkeyi her olayın kişisel bağlamına, koşullara ve ihtiyaçlara göre değişebilen bireysel ve dinamik, esnek ve uyarlanabilir bir kavram olarak değerlendirmektedir (prg. 32).^{xiv}

Bireysel kararlarda yüksek yarar, söz konusu çocuğun özel koşulları dikkate alınarak; yasama organı kararları gibi toplu kararlarda ise genel olarak çocuğun yüksek yararı, ilgili çocuk grubunun ya da genel olarak çocukların kendi koşulları dikkate alınarak değerlendirilip belirlenmelidir. Her iki durumda da değerlendirme ve belirleme, Sözleşme ve İhtiyari Protokollerinde yer alan haklara tam saygı çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. (GY no. 14, prg. 32.)

Bu bilgiler ışığında çocuğun her yönden esenliğini amaçlayan çatı bir hüküm olarak *çocuğun yüksek yararını*, çocuğun dahil olduğu ve çocuğu ilgilendiren bütün karar alma süreçlerinde çocuğun en yüksek yararı elde edeceği usullerin uygulanması ve çocuğun haklarından faydalanmasının önceliklendirmesi olarak tanımlamak mümkündür (Touzenis, 21).

Yüksek Yararın Değerlendirilmesi ve Belirlenmesi: Maddi ve Usulî Güvenceler

Maddi güvenceler

Komite'nin "14 no'lu Genel Yorum"undan çocuğun yüksek yararının değerlendirilmesi ve belirlenmesinde sistematik bir şekilde gerçekleştirilmesi gereken iki adımın gerekli olduğu sonucu çıkmaktadır (Pobjoy, 23). İlk olarak, somut olayın/davanın belirli olgusal bağlamı içinde yüksek yarar değerlendirmesindeki ilgili unsurların neler olduğu bulunmalı, bu unsurlar somutlaştırılmalı ve ağırlıklandırılmalıdır (GY no. 14, 46). İkinci olarak, bunu yapmak için yasal güvenceleri ve hakkın uygun şekilde uygulanmasını sağlayan bir usul izlenmelidir (GY no. 14, prg. 46). Komite'ye göre yüksek yarar değerlendirmesi, belirli bir durumda bir karar vermek için gerekli tüm unsurların değerlendirilmesinden ve dengelenmesinden oluşurken; yüksek yararın belirlenmesi, çocuğun yüksek yararını belirlemek için tasarlanmış katı usule ilişkin güvencelerle resmî süreci tanımlar (GY no. 14, prg. 47).

Çocuklar için yüksek yarar ilkesinin çocuğun maddi haklarının gerçekleşmesi bağlamında değerlendirilmesi ve dengelenmesi, ilkenin maddi boyutunu içermektedir. Çocuğun yüksek yararını değerlendirmenin ve belirlemenin amacı, Sözleşme'de tanınan haklardan tam ve etkili bir şekilde yararlanmasını sağlamaktır. Devletler, insan onuruna saygı duyan ve her çocuğun bütüncül gelişimini sağlayan bir ortam yaratmalıdır (GY no. 14, 42; 82). Çocuğa sağlanacak olan

maddi güvenceler, çocuğun yüksek yararınıdır. Komite, çocuğun yüksek yararını değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken yedi unsur belirlemiştir. Bu unsurlar:

Çocuğun görüşleri (GY no. 14, prg. 53–54); çocuğun kimliği (cinsiyet, cinsel yönelim, inançlar, kültürel kimlik, kişilik) (GY no. 14, prg. 55-57); daha geniş anlamda aile ortamının korunması ve aileyle ilişkilerin sürdürülmesi ve çocuğun bağlarının korunması-bu bağlar geniş aile için olduğu kadar arkadaşlar, okul ve daha geniş çevre için de geçerlidir- (GY no. 14, prg. 58-70); çocuğun korunması ve güvenliği (GY no. 14, prg. 71-74); çocuğun savunmasızlığı (GY no. 14, prg. 75-76); çocuğun sağlık hakkı (GY no. 14, prg. 77-78); çocuğun eğitim hakkı (GY no. 14, prg. 79).

Tüm bunlarla birlikte, geri gönderilmeme ilkesinin (geri gönderme yasağı) işletilmesine dair 6 no’lu Genel Yorum göçmen çocuklar için ayrıca maddi bir güvence sağlamaktadır. Bu güvence, çocuğun yüksek yararına değilse, göçmen bir çocuğun menşe ülkesine iade edilmesini yasaklamayı içerir (GY no. 6, prg. 84).^{xv} Bu güvenceyle birlikte, geri dönüşün çocuğun yüksek yararına olup olmadığının belirlenmesine yol açan prosedüre ilişkin bir yüksek yarar değerlendirmesi ve tespiti yapılması gerekmektedir. 6 no’lu Genel Yorum’a göre çocuğun telafi edilemez bir zararla karşılaşmasına dair güçlü bir risk olasılığının olduğu bir ülkeye gönderilmesi “geri gönderme yasağına” ve Sözleşme’ye, Sözleşme’nin koruduğu ayrımcılık yasağına, çocuğun her türlü şiddet ve kötü muameleden korunması hakkına aykırıdır. Bu durumda çocuk, herhangi bir ülkeye sınır dışı edilmez (Bkz. 31/2017 sayılı başvuru, prg. 12.12; 3/2016 sayılı başvuru, prg. 4.6, 11.8).

Komite birçok kararında çocuğun yüksek yararını, ilgili maddi haklarıyla birlikte değerlendirmiş ve çocuğun bu haklardan yararlanmasının çocuğun yüksek yararına olacağına karar vermiştir. Komite; sınır dışı etme kararında çocuğun yüksek yararının öncelikli olduğunu, çocuğun haklarının uygun ve güvenli bir yöntemle korunması ve haklarının kullanımının sağlanması gerektiğini, çocuğun güvenliği ile gereği gibi bakım ve haklardan yararlanmasının sağlanması gerektiğini hatırlatmaktadır (Bkz. 3/2016 sayılı başvuru, prg. 11.8; 31/2017 sayılı başvuru, prg. 8.4).

Komite, çocuğun yüksek yararını maddi bir güvence olarak işlettiği kararlarında usul haklarıyla birlikte sayılan güvencelerin öncelikli olarak dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. Örneğin bir kararında Komite, dinlenilme hakkıyla birlikte ayrıca özel hayat ve aile hayatı hakkını değerlendirmiştir. Bu bağlamda Komite, çocuğun aile ortamında kalmasını ve aile bağlarının sürdürülmesini çocuğun yüksek yararını belirleyen faktörler olarak

değerlendirmiştir (12/2017 sayılı başvuru, prg. 8.11-12).

Bir başka kararında Komite; doğum tarihi ve yaşın çocuğun kimliğini oluşturan unsurlar olduğunu ve Taraf Devletler'in çocuğun kimliğini koruma hakkına saygı bağlamında çocuğun kimliğine ilişkin herhangi bir unsur yok saymamakla yükümlü olduğu görüşünü paylaşmıştır. Çocuğun kimliğine saygı duyulmayan durumlarda çocuğun yüksek yararı ilkesi ihlal edilmiş sayılmaktadır (16/2017 sayılı başvuru, prg. 12.11). Bir başka başvuruda Komite, Taraf Devlet'in başvurusunun çocuklarını sınır dışı etme kararının, Sözleşme'nin 3. maddesiyle birlikte Sözleşme'nin 6. maddesi gereği gelişme ve yaşama haklarını (eğitim ve sağlık haklarını) ve Sözleşme'nin 8. maddesi gereği çocukların kimliklerini koruma haklarını ihlali edeceğini ifade etmiştir (31/2017 sayılı başvuru, prg. 8.9; 9).

Maddi ve usule ilişkin güvenceleri içeren yukarıdaki çerçeve, özellikle sınır dışı prosedürlerine dahil olan çocuklarla ilgili karar verme süreçleri için değerli bir araç sunmaktadır. Hem maddi hem de usule ilişkin güvenceler, başvuru konusu çocuk özelinde işletilmelidir. Çocuğun yüksek yararının sınır dışı kararıyla dengelenmesi için, çocuğun özel durumunun dikkate alınması şarttır (GY no. 14, prg. 87). Çocuğun yüksek yararının değerlendirilmesi, her bir çocuğun veya genel olarak çocuk grubunun özel koşulları altında belirlenmesi ve değerlendirilmesi gereken "çocuğa özgü" bir faaliyettir. Bu koşullar, ilgili çocuğun veya çocukların bireysel özelliklerinin yanı sıra çocuğun sosyal ve kültürel bağlamıyla da ilgilidir. Neyin çocuğun yüksek yararına olduğunun belirlenmesi, çocuğu benzersiz kılan özel koşulların değerlendirilmesiyle mümkündür. (GY no. 14, prg. 46-49; 80-83). Karar vericiler, yalnızca kararın verildiği andaki duygusal, maddi, eğitim ve diğer ihtiyaçları değerlendirmemeli; çocuğun gelişimine ilişkin olası senaryoları, kısa ve uzun vadeli etkileri göz önünde tutmalıdır. Bu bağlamda kararlar, çocuğun şimdi ve gelecekteki hayatında istikrar ve sürekliliği yansıtmalıdır (GY no. 14, prg. 84).

Zorla göç ettirilen çocukların yüksek yararlarının değerlendirilmesinde, göç sürecinin farklı aşamalarıyla ilişkili olarak onların ruh sağlıklarına, esenliklerine ve gelişimlerine zarar verebilecek risk faktörlerine özel önem verilmelidir. ÇHS madde 3'e göre göç prosedürlerindeki kararlar, göçmen çocukların karşılaşılabilecekleri çeşitli kırılganlıklar dikkate alınarak çocuğun yüksek yararına dayanmalıdır.

Sınır dışı prosedüründeki çocukların çoğunluğu için gönderilecekleri ülke bakımından özel durumlar söz konusudur. Sınır dışı kararıyla karşı karşıya kalan çocuklar, gönderilecekleri ülkenin koşulları bakımından ayrıca değerlendirilmelidirler. Çocukların yaşı ve olgunluk derecesi

de karşılaşacağı zor koşullar bakımından özel bir durum olmakla birlikte, cinsiyet bu anlamda belirleyici bir özel koşuldur. Kadın sünnetine zorla maruz kalma riskinin olduğu iddia edilen bir kız çocuğunun Somali'ye sınır dışı edilmesi kararı üzerine yapılan başvuruda Komite, bu ciddi ihlal riskinin değerlendirmesinin yaşa ve cinsiyete bağlı bir şekilde yapılmaması gerektiğini belirtmiştir (3/2016 sayılı başvuru, prg. 11.3).^{xvi} Komite, bu anlamda, iltica taleplerini değerlendirirken devletlere 1951 tarihli "Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme" kapsamında yapılan denetimlerde "Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği" tarafından geliştirilen durumlarla birlikte uluslararası insan hakları ve mülteci hukuku arasındaki ilişkiyi ve gelişmeleri göz önünde bulundurmalarını tavsiye etmektedir.

Çocuklar için Sözleşme'de yer alan mülteci ifadesi, yaşanan işkencenin özel sebepleri, şekilleri ve açığa çıkması göz önünde bulundurularak yasa ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir yorum gerektirmektedir.

Akraba zulmü, çocuk işçi çalıştırma, fuhuş için çocuk ticareti, cinsel sömürü veya kadın sünneti 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme gerekçelerinden biriyle ilgiliyse, mülteci statüsü verilmesini haklı çıkarabilecek işkencenin çocuklara özgü biçimlerinden ve tezahürlerinden bazılarıdır. Bu nedenle devletler, ulusal mülteci statüsü belirleme prosedürlerinde toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin yanı sıra zulmün, bu tür çocuklara özgü biçimlerine ve tezahürlerine azami dikkat göstermelidir. (GY no. 6 prg. 74).

Komite, kız çocuğunun sınır dışı edilmesi durumunda sünnet edileceği iddiasını değerlendirirken Taraf Devlet'in, başvurucunun ve kızının sınır dışı edilmesi halinde özel ve kişisel durumları dikkate almamasında ve çocuğun döndükten sonra korunmasını sağlamak için uygun önlemleri almamasında Sözleşme'ye aykırılık (m. 3 ve 19) görmüştür (3/2016 sayılı başvuru, prg. 11.9).

Komite, 12/2017 sayılı başvuruda göçmenlik makamlarının çocuğun (C. E'nin) özel durumunu dikkate almadığı sonucuna varmıştır. Komite yasal düzenleme gereği koruyucu bir aileye verilen ve bir süredir çocuğun bakımını üstlenen aileden alınıp ev sahibi ülkeye (Fas) gönderilmesi kararında; göçmenlik makamlarının, bir çocuğun yetimhanede eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasıyla çocuğun ebeveyniyle yaşarak çocuğun ekonomik, duygusal ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması arasındaki farkı göz ardı ettiğini ve uzun süreden beri başvurucular ve çocuğu birbirine bağlayan duygusal bağları hiç dikkate almadığını belirtmiştir. Komite'ye göre yasal düzenlemeyle (Kafalah) kurulan yasal ilişkiye ek olarak, başvurucuların çocukla doğumundan itibaren yıllarca birlikte yaşamalarıyla oluşmuş doğal ve fiilî aile bağları

göçmenlik makamlarınca yok sayılmıştır (prg 8.5). Bir başka başvuruda başvurucu tarafından ileri sürülen “iki kez kendi ülkelerinden kaçma, bir kez üçüncü bir ülkeden geçme, bir kez doğdukları ülkeye geri dönme” sebebiyle çocukların yaşadıkları travmanın yetkililerce dikkate alınmadığı iddiasını Komite göz önüne almıştır (56/2018 sayılı başvuru, prg. 7.4).

Usulî güvenceler

Çocuğun yüksek yararı, bir temel hak normu ve yorum ilkesi olmasının yanında, bir usul kuralıdır. ÇHK, 14 no’lu Genel Yorum’unda çocuğu/çocukları doğrudan etkileyen, çocuğun yüksek yararını belirleyen yasa koyucular, yargıçlar ve idari otoriteler tarafından verilen bütün kararların şeffaf ve nesnel bir şekilde alınması için gerekli usulî düzenlemelerin geliştirmesi gerektiğini belirterek özel dikkat gösterilmesini istediği usulî güvenceleri ortaya koymuştur. Bunlar: “çocuğun kendi görüşlerini ifade etme hakkı, verilerin toplanması, zaman algısı, nitelikli profesyoneller, hukuki temsil, hukuki gerekçelendirme, kararların gözden geçirilmesi ya da değiştirilmesine yönelik mekanizmalar, çocuk hakları etki değerlendirmesi” dir (GY no. 14, 88).^{xvii} Bu bağlamda ÇHK’ye göre Taraf Devletler, çocuğu ilgilendiren kararlar için usulî güvenceleri sağlayacak önlemler almalı ve bunları takip etmelidir (GY no. 14, 13-15; 87). Komite, bütün kararlarında maddi hakların yanında usulî güvenceler yönünden değerlendirme yapmaktadır.

Komite Kararlarında Sınır Dışı Prosedürüne Tabi Çocuğun Yüksek Yararının Değerlendirilmesi ve Belirlenmesi: Usulî Güvenceler

Çocuğun kendi görüşlerini ifade etme hakkı

ÇHK, Sözleşme’de yer alan çocuğun kendi görüşlerini ifade etme hakkı (m. 12) ve çocuğun yüksek yararı ilkesi (m. 3) arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisi olduğunu belirtmiştir. Çocuk kendini ifade etme hakkından mahrum bırakıldığında 3. maddede ifade edilen çocuğun yüksek yararının doğru belirlenmesi olanaksız hâle gelir (GY No. 14, prg. 53). Bu noktada usulî güvence olarak yüksek yarar ilkesinin aynı zamanda Sözleşme’nin temel ilkelerinden birinin kullanılmasını sağladığı vurgulanmalıdır. Usulî bir güvencenin ihlal edilmesi aynı zamanda temel ilkenin veya hakkın ihlal edildiği anlamına gelir. Örneğin “çocuğun kendi görüşlerini ifade etme hakkı” ihlali “çocuğun yüksek yararının öncelikli olarak gözetilmesi hakkı”nın ihlal etmektedir. Komite, dinlenilme hakkının ihlal edildiğini tespit ettiği bireysel başvurularda Sözleşme’nin 3. ve 12. maddelerinin (çocuğun yüksek yararı ve dinlenilme hakkı) birlikte ihlal edildiğine karar

vermektedir (12/2017 sayılı başvuru, prg. 8.9; 56/2018 sayılı başvuru, prg. 7.3; 6/2017 sayılı başvuru, prg. 12.9).

Yüksek yararın belirlenmesinde çocuğun sürece anlamlı bir katılımı gerekir. Dinlenilme hakkı, karar verme sürecinde çocuğun kendisiyle ilgili kararın muhtemel sonuçlarıyla ilgili olarak anlayabileceği bir şekilde bilgilendirilmesini ve görüşünün alınmasını da içerir (GY no. 14, prg. 53–54). Komite, Taraf Devletlere “sığınma sürecindeki çocukların sistematik olarak dinlenilmesini ve onların geri dönüşüne ilişkin ulusal protokollerin Sözleşmeyle uyumlu olmasını sağlamasını” tavsiye etmektedir (12/2017 sayılı başvuru, prg. 9).

Çocuğun kendi görüşlerini ifade etmesinin sağlanması için uygun koşullar oluşturulmalıdır ve her koşulda çocuğun dinlenilmesi sağlanmalıdır. Komite, birçok durumda, çocuğun yaşının küçük olması, zihinsel engelli olması, göçmen olması veya farklı bir dilde konuşuyor olması durumunda bile çocuğun dinlenilmesi gerektiğini belirtmektedir. Komite’ye göre çocuğun kendine özgü bu durumlarının dinlenilmeye engel olması çocuğun yüksek yararına verilen ağırlığı azalttığı gibi eşitlik ilkesine aykırılık teşkil eder (12/2017 sayılı başvuru, prg. 87). Komite, 56/2018 sayılı (prg. 7.3) ve 12/2017 sayılı başvurularda (prg. 12) çocuğun görüşlerini açıklama/dinlenilme hakkına 12. maddenin herhangi bir yaş sınırı getirmediğine dikkat çekmiş ve genel anlamda çocuğun idari veya yargısal süreçlerde kendini ifade edebilmesi ve yaş kriteri olmadan söylediklerinin dikkate alınması gerektiğine karar vermiştir. Komite, 12/2017 sayılı başvuruda “*çocuğun, konunun kendisini etkileyen tüm yönleri hakkında kapsamlı bilgiye sahip olması gerektiğini, ancak konu hakkında kendi görüşlerini uygun şekilde oluşturabilmeye yetecek kadar anlayışa sahip olması gerektiğini*” vurgulamıştır.

Komite bir başvuruda Sözleşme’nin 12. maddesinde düzenlenen çocuğun dinlenilme hakkını; Taraf Devlet’in çocuğa vize verilmemesiyle ilgili ilk karar sırasında çocuğun 1 yaşında ve ikinci karar sırasında 5 yaşında olduğuna, “kendi görüşlerini oluşturacak ehliyete sahip olmadığına” ve “bir çocuğun görüşlerini ifade etmesine izin verme ihtiyacının oturma izni verilmesine ilişkin kuralların uygulanması amaçları açısından haklı görülmeceğine” dair savunmalarla değerlendirmiştir. Komite, başvuruçuların insani vize başvurusuna ilişkin ikinci karar verildiğinde 5 yaşında olan çocuğun Belçika’daki başvuruçularla kalıcı olarak yaşama olasılığına ilişkin “kendi görüşlerini oluşturma konusunda mükemmel bir yeteneğe sahip olacağını” ifade etmiştir (12/2017 sayılı başvuru, prg. 8.6, 8.7). Her ne kadar çocuğun yaşı dinlenilme hakkının kullanılmasında bir engel değilse de karardan da anlaşılacağı üzere Komite, çocuk hakkındaki birinci karar sırasındaki yaşı için (1 yaş) değil, ikinci karar

sırasındaki yaşı için (5 yaş) değerlendirmelerde bulunmuştur. Komite, Taraf Devlet'in karar süreçlerinde çocuğun görüşlerinin dikkate alınmasının gerekli olmadığı yönündeki görüşüne katılmamıştır. Bununla birlikte çocuk hakkındaki kararlar, “çocuğun gelişimi ve görüşlerini ifade etme kapasitesi arttıkça makul aralıklarla” yeniden gözden geçirilmedir (12/2017 sayılı başvuru, prg. 93 ve ÇHS m. 25).

İsviçre Devletinin, bir gazeteci ve ailesini İtalya'ya sınır dışı etme işlemine karşı yapılan başvuruda Komite, çocuğun yüksek yararının belirlenmesi açısından dinlenilme hakkının önemini ortaya koyan bir başka görüş paylaşmıştır. Komite çocukların yüksek yararının belirlenmesinin, ebeveynlerinin sığınma başvurusunda bulunma nedenlerine bakılmaksızın durumlarının ayrı olarak değerlendirilmesi gerektirdiğini hatırlatmıştır. Komite kararda, Taraf Devlet'in çocukların yaşlarının küçük olması ile anne ve çocuklarının menfaatlerinin aynı olması nedeniyle dinlenilmedikleri ayrıca bu haklarını anneleri ve “hukuk müşavirleri” aracılığıyla kullanabilecekleri yönündeki savını değerlendirmiştir. Komite, çocukların ve annenin menfaatlerinin ortak olması nedeniyle çocuklarının dinlenilmesine ihtiyaç olmadığı yönündeki iddiaya katılmamıştır. Bu nedenle, Komite ulusal makamların çocukları doğrudan dinlenmediği ve çocukların durumunu ayrı ayrı incelemeye gerekçesine dayanarak 12. maddenin ihlal edildiğine karar vermiştir (56/2018 Sayılı Başvuru, prg. 7.3).

Verilerin toplanması (GY no. 14, prg. 92)

İyi bir değerlendirmeye varmak için sınır dışı prosedürüne tabi çocuğun geçmişi, mevcut durumu ve ana vatanına dönmesi durumundaki beklentiler hakkında bilgi sahibi olunması gerekir. Çocuğun yüksek yararına hizmet eden bir karara varmak için bu hususların tümüne ilişkin bilgilere ihtiyaç vardır.

Verilerin toplanması, çocuğun yüksek yararının gözetildiğine dair ayrıntılı gerekçenin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Komite, çocuk hakkındaki karar için yetkililerin müzakere süreci yoluyla yüksek yararı nasıl dikkate aldığına dair ayrıntılı bir gerekçe sunmalarını beklemiştir (56/2018 sayılı başvuru, prg. 62).

Komite, GY 14 no'lu Genel Yorum'a (prg. 92) uygun olarak bireysel başvuru kararlarında çocuğun yüksek yararının belirlenebilmesi için çocuk hakkındaki bütün verilerin toplanması gerektiği görüşündedir. “Burada, diğerlerinin yanı sıra çocuğa yakın kişilerle, gündelik yaşamda çocukla temas hâlinde olan başkalarıyla, olayın tanıklarıyla görüşmeler yapılabilir” (GY no. 14, prg. 92). Bahsi geçen İsviçre Devletinin bir gazeteci ve ailesini İtalya'ya sınır dışı etme işlemine karşı yapılan başvuruda Komite, çocukların (E. A. ve U. A.'yı) ulusal makamlar tarafından dinlenilmediği

ve yargılama sürecinde sunulan raporların ve tanıklıkların dikkate alınmadığı gerekçesiyle Sözleşme'nin 12. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir (56/2018 sayılı başvuru, prg. 7.3 vd.). Komite, bir başka kararın kabul edilebilirliğini değerlendirirken, Taraf Devlet'in başvurucunun kimliğiyle ilgili bilgilerin toplanması konusunda gerekli çabayı göstermediği gerekçesiyle başvuruyu kabul edilebilir bulmuştur (6/2017 sayılı başvuru, prg. 11.2).

Verilerin toplanmaması ya da yetersiz olması durumunda, yani Taraf Devlet'in yalnızca kendi kararını destekleyecek bilgilere dayanması ve aksi yöndeki bilgileri araştırmaması bir usul eksikliği olarak kabul edilmektedir. Yüksek yararın belirlenmesinde veri çeşitliliği önemlidir. Sınır dışı kararlarında yalnızca geri gönderme kararını destekleyen verilere dayanılması ihlal oluşturur.

Komite çocuğun sınır dışı edilmesinin söz konusu olduğu bir başvuruda; çocuğun geri gönderileceği ülkede kötü muameleye, ayrımcılığa veya şiddete maruz kalmayacağı yönünde çocuğun geri gönderilmesi kararını destekleyen raporlara dayanmasının, çocuğun yüksek yararını ihlal ettiğine karar vermiştir. Komite, başvuru anne ve çocuklarının sınır dışı edildikleri takdirde çocukların gittikleri ülkede (Çin'de) hane kütüğüne kaydedilmeme riskiyle karşı karşıya kalabilecekleri iddiasını değerlendirdiği bir başvuruda, taraf devletin çeşitli raporlara dayanarak evlilik dışı doğan çocukların kayıt altına alınmasının kolaylaştırıldığı iddiasına karşın, başka raporları^{xviii} da dikkate alarak uygulamada bekâr annelerden ya da evli olmayan çiftlerden doğan çocukların hane kütüğüne kayıt gibi yasal haklarının reddine karar verildiğini tespit etmiştir. Komite, farklı raporlardan yola çıkarak uygulamanın tutarsızlığını çocuğun yüksek yararına aykırı bulmuştur. Bu başvuruda Komite, taraf devletin dikkate almadığı karşıt yöndeki raporların da toplanması ve karar sürecinde değerlendirilmesi gerektiğine karar vermiştir. Komite çocuğun yüksek yararı için her türlü verinin değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir (31/2017 sayılı başvuru, prg. 8.7, 8.8).

Zorla kadın sünnetine maruz kalma tehlikesinin olduğu iddia edilen bir kız çocuğunun Somali'ye sınır dışı edilmesine ilişkin kararda Taraf Devlet, bir çok karşıt yöndeki raporu göz önünde bulundurarak başvurucunun bu iddiasını yeterli ölçüde kanıtlayamadığı, yasal olarak Somali genelinde kadın sünnetinin yasaklandığı ve başvuru annenin kızını bu tehlikeden ve toplumsal baskından koruyabilecek kişisel güce sahip bağımsız bir kadın gibi görüldüğü gerekçesiyle, başvurucunun korkusunun sığınma talebini haklı kılamayacağına karar vermiştir. Komite'ye göre ülke genelinde kadın sünneti yasaklanmış olsa da kadın sünneti uygulaması yasalar uygulanmadığı için hâlâ yaygın durumdadır. "Bunun yanı sıra; başvurucunun kendisi de altı yaşında kadın sünneti uygulamasına maruz kalmış, gizli evliliğinin bir sonucu olarak zulme uğramış ve erkek egemen bir

toplumda ulusal yetkililerden koruma talep edememiştir.” (3/2016 sayılı başvuru, prg. 11.5). Komite, taraflarca sunulan raporlara göre, çocuğun gönderileceği Puntland bölgesinde kadın sünnetinin yasal, dini ve politik düzenlemelerle (“2014 tarihli Kanunun yanı sıra 2013 tarihli fetvanın ve 2014 tarihli politikasının”)^{xix} yasaklanması sonucu kadın sünneti uygulamasının yaygınlığının azalmış olduğu görülse bile Somali’de kadın sünnetinin kökleşmiş bir uygulama olduğunu belirtmiştir. Komite, Mülteci Temyiz Kurulunun değerlendirmesinin Somali’nin merkezi ve güneyine ilişkin bir raporun genel referansı ile sınırlandırıldığını belirtmiştir (3/2016 sayılı başvuru, prg. 11.6-11.8).

Çocuğun yüksek yararı için toplanan tüm bilgi ve verilerin değerlendirilmeden önce incelenmeli ve doğrulanmalıdır (GY no. 14, prg. 92). Örneğin yaş tespiti yapılırken devletler, “kusurlu olabilen ve geniş hata marjı olan ve hatta travmatik ve gerekli olmayan hukuki prosedürlere neden olan kemik veya diş incelemesine dayanan tıbbi yöntemleri kullanmaktan kaçınmalıdır.” (6/2017 sayılı başvuru, prg. 12.9). Komite bir kararında; *“başvurucunun yaşının belirlenmesi için özellikle psikolojik test olmak üzere herhangi bir ek test olmadan, sol elinin röntgen görüntüsünden oluşan tıbbi teste maruz kalması ve hastanede yapılan bu tek testin kesinliği ile hata payını dikkate almadan Greulich-Pyle yöntemine göre başvurucunun kemik yaşının 19 olduğuna karar verilmiş olmasını”* da yaş tespit prosedüründeki eksiklikler olarak değerlendirmiştir (6/2017 sayılı başvuru, prg. 12.9).

Doğrulanmayan veriler için şüpheden çocuğun yararlanması gerekir. Komite, şüpheli durumlarda, yani kişinin çocuk olup olmadığının belirlenemediği durumlarda, kişinin çocuk olma ihtimali varsa, 6 no’lu Genel Yorum gereği (prg. 31/i) kişiye çocuk gibi davranılması gerektiğini belirtmiştir (56/2018 sayılı başvuru, prg. 12.7). Komite 6/2017 sayılı başvurunun kabul edilebilirliğini değerlendirirken, Taraf Devlet’in başvurucunun doğum belgesinin doğruluğuna ilişkin şüpheyi gidermek için önce Cezayir yetkilileriyle başvurucunun kimliğiyle ilgili iletişime geçmesi gerekmesine rağmen geçmediği gerçeğini de dikkate alarak, başvurunun kabul edilebilir olduğuna karar vermiştir (prg. 12.9).

Yüksek yarar değerlendirmesinin doğru bir biçimde yapılabilmesi için spesifik durumla ilgili tüm gerekli veriler ve bilgiler iyi eğitilmiş “nitelikli profesyoneller” tarafından toplanmalıdır (GY no. 14, prg. 92). Komite bir kararında da verilerin toplanmasında çeşitlilik ve niteliğin de oldukça önemli olduğunu ve kararda yaş analizinin şüphe olması durumunda tek bir veriye dayanmaması gerektiğini belirtmiştir. Komite özellikle yaş tespiti gibi Sözleşme’nin uygulanması için başlangıç noktası olan önemli bir konuda yalnızca tıbbi veriler ve çocuğun dış görünüşünün değil, ayrıca

çocuk dostu bir ortamda^{xx} kişinin psikolojik olgunluğunun da değerlendirilmesi gerektiğini, çocuk gelişiminin farklı yönlerini göz önünde bulunduran nitelikli profesyonellerin değerlendirmelerinin de veri olarak toplanması zorunluluğunu ifade etmiştir (6/2017 sayılı başvuru, prg. 12.4-12.7). Komite'ye göre ayrıca eldeki veriler değerlendirilirken aksi yönde bir kanıt yoksa mevcut belgeler gerçek kabul edilmeli ve çocuğun görüşleri dikkate alınmalıdır. Bu anlamda çocuğun görüşleri de toplanan veriler arasındadır (6/2017 sayılı başvuru, prg. 12.5).

Zaman algısı (GY no. 14, prg. 93)

Çocukların zaman algısı yetişkinlerden farklıdır. Karar alma süreçlerinin uzunluğu ve bu süreçlerdeki gecikmeler çocuklar üzerinde olumsuz etki yaratabilir. Çocuklarla ilgili veya çocukları etkileyen kararlarda usulî süreçler, en kısa sürede tamamlanmalıdır (GY no. 14, prg. 93). Bu ilkeden hareketle Komite, 30/2017 sayılı başvuru hakkındaki kararda çocuğun yüksek yararı aksini gerektirmedikçe çocuğun, ebeveynleriyle kişisel ilişki kurabilme hakkını kullanabilmesi için gerekli tedbirlerin "süraatle" alınması gerektiğine değinmiştir. Komite kararda, ziyaret hakkının kullandırılmasında yaşanan gecikmelerin çocuk-ebeveyn ilişkisine onarılamaz zararlar verebileceğine ve bu nedenle Sözleşme'nin ihlaline neden olabileceğine karar vermiştir (prg. 8.7). Komite, Taraf Devletler'in küçük olduğunu iddia eden genç kişiler için "ülkeye varır varmaz" ücretsiz olarak gerekli dil becerilerine sahip bir hukuki temsilci görevlendirmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Komite'ye göre temsilcinin zamanında sağlanmaması da gerçek bir adaletsizliğe neden olabilmektedir (16/2017 sayılı başvuru, prg. 12.8).

Nitelikli profesyoneller (GY no. 14, prg. 94, 95)

Çocuğu ilgilendiren her konunun göz önünde bulundurulması çocuğun yüksek yararınadır. Bu yüzden çocuğun yüksek yararını belirlemek için yalnızca hukuki bir değerlendirme yeterli değildir. Bu yararın tespiti disiplinlerarası bir çalışmayı gerektirir. Çocuğun yüksek yararı, akademik çalışmalara dayalı bilgi birikimini ve çocukların ruh sağlığı ve gelişimi konusunda bilgi sahibi profesyonellerin katılımını gerektirir. Mümkün olduğu kadar çok disiplinli profesyonellerden oluşan bir ekip, çocuğun yüksek yararının değerlendirilmesine dahil edilmelidir (GY no. 14, prg. 94). Somut koşulların çocuk üzerindeki etkisi, çatışan yararlar ve hangi yararın korunacağı çok boyutlu bir değerlendirmeye gerekçelendirilmelidir. Özellikle ruh sağlığı sorunları, çocukların yüksek yararının belirlenmesinde ayrıca dikkat ve özen gösterilmesini gerektirir ve çocukların neye ihtiyacı olduğu, çocukların psikolojisi ve gelişimi hakkında bilgi gerektirir. Ayrıca bu profesyoneller, çocuklarla çalışma deneyimine sahip olmalı ve alınan bilgileri objektif bir şekilde

değerlendirebilmelidirler (GY no. 14, prg. 94). Yüksek yararı belirleme, nitelikli profesyoneller tarafından yapılan görüşmeleri ve istişareleri içerir.

“Alternatif çözümlerin sonuçlarıyla ilgili değerlendirme, kendi kişisel özellikleri ve geçmişteki deneyimleri dikkate alınarak, mümkün olan her çözümün çocukla ilgili olası sonuçlarına ilişkin genel bilgiler (hukuk, sosyoloji, eğitim, sosyal çalışma, psikoloji, sağlık gibi alanlarındaki bilgiler) temel alınarak yapılmalıdır.” (GY no. 14, prg. 95). 6/2017 sayılı başvuruda Komite, “kimlik belgelerinin veya diğer ilgili kanıtların eksikliği durumunda bilgiye dayalı yaş tahmini yapılması için, çocuğun fiziksel ve psikolojik gelişiminin kapsamlı şekilde ve uzman pediatristler ve çocuk gelişiminin farklı yönlerini göz önünde bulunduran nitelikli profesyoneller tarafından değerlendirilmesi gerektiğini” hatırlatmıştır (prg. 12.4). Komite, 6 no’lu Genel Yorum’a (prg. 31/i) dayanarak “yaş tespitinde sadece kişinin dış görünüşünün değerlendirilmemesi, kişinin psikolojik olgunluğunun da değerlendirilmesi ve değerlendirmenin bilimsel, güvenli, çocuğa ve toplumsal cinsiyete duyarlı ve adil bir biçimde yapılması gerektiğini” belirtmiştir (prg. 12.7).

Hukuki temsil (GY no. 14, prg. 96)

Çocuğun yüksek yararını değerlendiren otoriteler karışında çocuğun hukuken uygun bir şekilde temsil edilmesi gerekmektedir. 6/2017 sayılı başvuruda Komite, çocuk kabul edilebilecek kişiler için “gerekli dil becerisine sahip bir hukuki temsilci görevlendirmesi gerektiğini” görüşündedir (prg. 12.4). Komite, yaş tespit prosedürü süresince bu kişilere temsilci sağlanmasının şüpheden yararlanma ve çocuğun yüksek yararına saygı gösterilmesi ile dinlenilme hakkı için gerekli bir garanti olduğu görüşündedir. Komite, yaş tespiti prosedürünün çocuk olduğunu iddia eden ve sonrasında bu iddiayı kanıtlarla destekleyen başvurucuya uygulanması sırasında, başvurucuya bir koruyucunun eşlik etmesinin başvurucunun Sözleşme kapsamındaki haklarının korunması için gerekli olduğunu değerlendirmiştir. Komite kararında, başvurucunun yaşının belirlenmesine ilişkin inceleme sırasında başvurucu için yardımcı bir temsilci bulundurulmamasının diğer nedenlerle -usulî eksikliklerle birlikte Sözleşme’nin 3. ve 12. maddelerini ihlal ettiğini belirtmiştir (prg. 12.8-12.9).

Hukuki gerekçe (GY no. 14, prg. 97)

Çocukla ilgili herhangi bir karar gerekçelendirilmeli ve açıklanmalıdır. Bu bağlamda alınan kararlarda çocuğun yüksek yararı hakkının nasıl gözetildiği açıkça oraya konulmalıdır. Çocuğun yüksek yararına ağır basan diğer değerlendirmelerin-düşüncelerin genel ifadelerle belirtilmesi yeterli değildir. “İzlenen mantık silsilesi, inandırıcı biçimde, çocuğun yüksek yararının neden diğer mülahazaları geri plana itecek kadar güçlü olmadığını ortaya koymalıdır. Çocuğun yüksek yararının

en başta ele alınmasını gerektiren durumlar da göz önüne alınmalıdır.” (GY no. 14, prg. 97). Çocuğun yüksek yararının gerçekten dikkate alındığına dair bir kararın gerekçesi; somut olay özelinde hakkın nasıl gözetildiği, neyin çocuğun yüksek yararına olduğu, hangi unsurların konuyla ilgili ya da ilgisiz bulunduğu hangi kriterlere göre belirlendiği, diğer hususların çocuğun yüksek yararına karşı nasıl tartıldığını açık bir şekilde ortaya koyan bir bölüm içermelidir (GY no. 14, prg. 6/c). Çocuğun görüşlerine aykırı bir karar, ayrıntılı bir şekilde gerekçelendirilmelidir. İstisnai olarak seçilen çözüm çocuğun yüksek yararına uygun bir sonuç görülüyorsa, çocuğun yüksek yararının esas alındığını gösterecek gerekçeler ortaya konmalıdır (GY no. 14, 97).

Yeterli bir gerekçenin olmadığından bahisle ihlal tespit edilen 56/2018 sayılı başvuruda Komite, Fas'ta yasal bir düzenlemeden (Kafalah düzenlemesinden) yararlanılarak koruyucu bir aileye verilen çocuğun geri gönderilmesi sonucunu doğuran göçmenlik makamlarının işlemi (vize verilmemesi işlemi) hakkında yetkililerin, müzakere süreci yoluyla yüksek menfaatlerin nasıl dikkate alındığına dair ayrıntılı bir gerekçe sunması gerektiğini belirtmiş ve İsviçre makamlarının incelemesinin bu anlamda yetersiz olduğu sonucuna varmıştır (prg. 62).

Kararların gözden geçirilmesi mekanizmaları (GY no. 14, prg. 98)

ÇHK'ye göre Taraf Devletler, çocuklarla ilgili kararlarda yüksek yarar değerlendirmesinde gerekli usullere uyulmadan alınan karar için, bu kararlara karşı yeniden incelenme veya temyiz gibi itiraz mekanizmaları oluşturmalıdır (GY no. 14, prg. 98). 6/2017 sayılı başvuruda Komite, yaş tespitinin çocuğun Sözleşme'de yer alan haklardan yararlanmasının bir koşulu olması açısından önemini vurgularken bir kişinin yaşının tespit edilmesine ilişkin karara itiraz etme imkânının (temyiz yoluyla) olması gerektiğini belirtmiştir (prg. 12.3). Bu süreç içerisinde kişiye şüpheden yararlanma hakkı verilmesi zorunlu olup, kişi bir çocuk olarak muamele görmek zorundadır.

Sonuç

Komite'nin bireysel başvurulara ilişkin içtihadında usule ve esasa ilişkin bir hak olarak çocuğun yüksek yararının oluşturan ilkelerin birbiriyle bağlantılı olduğu ve çocuğun yüksek yararının öncelendiği görülmektedir. Belirlenen usulî güvencelerin de birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olduğu, hatta zaman zaman iç içe geçebildiği görülmektedir. Örneğin karar verme süreçlerinde “çocuğun kendi görüşlerini ifade etme hakkı”na ilişkin güvence, “nitelikli profesyoneller”e ve “uygun hukuki temsil”e ilişkin güvenceler olmadan anlamsızdır. Yine “verilerin toplanması”na ilişkin usulî güvence; doğru verileri, doğru şekilde toplayacak ve değerlendirecek “nitelikli profesyoneller”

olmadıkça çocuğun yüksek yararına hizmet etmeyecektir. Nitekim nitelikli profesyoneller olmadan çocuğun yüksek yararına olan bütün bilgiler doğru ve güvenli bir şekilde toplanmaz ve değerlendirilemez. Dolayısıyla bu güvencelerin biri eksik kaldığında başka bir güvence de işlevsiz kalmaktadır. Komite tutarlı bir biçimde, usul güvencelerinin birinin ihlal edildiği her durumda bağlantılı diğer bir güvenceye referans vermekte ve aynı şekilde maddi hakların ihlal edildiğine karar vermektedir. Dolayısıyla Komite kararlarında prosedürel yaklaşım hâkimdir. Komite'nin özellikle dinlenme hakkıyla ilgili açık ve güçlü bir usulî yaklaşımı olduğu söylenebilir. Komite, bireysel başvuru değerlendirmesini yaparken önce çocuğun yüksek yararının belirlenmesindeki usulî prosedürlerin takip edilmediğini gözlemlemekte, ikinci olarak çocuğun ihlal edilen haklarına odaklanmaktadır.

ORCID ID

Züleyha KESKİN

<https://orcid.org/0000-0002-4154-3058>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- Bronstein I.&Montgomery P. (2011). Psychological Distress in Refugee Children: A Systematic Review, *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14(1), 44–56.
- Doek, J. E. (2011). The CRC: Dynamics and Directions of Monitoring Its Implementation. Antonella Invernizzi&Jane Williams (Ed.), *The Human Rights of Children: From Visions to Implementation* (99-116). London: Routledge.
- Eekelaar, J.&Tobin J. (2019). Article 3 The Best Interests of the Child. John Tobin (Ed.), *The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary* (73–107). Oxford: Oxford University Press.
- Feller, E. (2004). Statement Delivered to the EU Seminar on Children Affected by Armed Conflict and Displacement, *Refugee Survey Quarterly*, 23(2), 327-333.
- Henley, J.&Robinson J. (2011). Mental Health Issues Among Refugee Children and Adolescents, *Clinical Psychologist*, 15 (2), 51–62.
- Heptinstall, E., Sethna V.&Taylor E. (2004). PTSD and Depression in Refugee Children, *European Child and Adolescent Psychiatry*, 13(6), 373–380.
- Human Rights Committee. Report of the Human Rights Committee, UN GAOR, 36th session, Supp No 40, UN Doc A/36/40, Annex VII, 29 September 1981.
- Kalverboer, M., Beltman D., Van Os C.&Zijlstra E. (2017). The Best Interests of the Child in Cases of Migration: Assessing and Determining the Best Interests of the Child in Migration Procedures, *International Journal of Children's Rights*, 25(1), 114-139.
- Keller, H.& Grover L. (2012). General Comments of the Human Rights Committee and Their Legitimacy. Helen Keller &Geir Ulfstein (Eds), *UN Human Rights Treaty Bodies: Law and Legitimacy* (116-198). Cambridge: Cambridge University Press.
- Koca, A. &Durmuş G. (2020). Çocuk Etki Değerlendirmesi 1. Bölüm: Nedir? Neden Önemlidir? Nasıl Uygulanır?, Genç Sesler Projesi 2019. <http://cocuk.bilgi.edu.tr/wp-content/uploads/2020/07/Karar-Vericiler-1%CC%87c%CC%A7in-C%CC%A7ocuk-Etki-Deg%CC%86erlendirmesi-1.-Bo%CC%88lu%CC%88m.pdf> (Erişim Tarihi 22.06.2022).
- Lambert, H. (2007). The Position of Aliens in Relation to The European Convention on Human Rights, *Human Rights Files*, No. 8, Council Of Europe Publishing, ECHR.
- Özkerim Güner, N. (2016). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Mültecilerin Haklarının Korunmasındaki Rolü, *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 212-241.
- Pobjoy, J. M. (2015). The Best Interests of The Child Principle As an Independent Source of International Protection, *International Comparative Law Quarterly* 327, 64(2), 327-363.
- Schloss, D. L. (2012). Executing Foster v. Neilson: The Two-Step Approach to Analysing Self-Executing Treaties, *Harvard International Law Journal*, 53, 136-187.
- Takács, N. (2021). The Threefold Concept of the Best Interests of the Child in The Immigration Case Law of the ECtHR, *Hungarian Journal of Legal Studies*, 62(1), 96-114.
- Touzenis, K. (2008). Human Rights of Migrant Children, *International Migration Law N°15*, International Organization for Migration, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml_15_en.pdf

Vandenhoe, W., E. Türkelli G.&Lembrechts S. (2019). Children's Rights: A Commentary on the Convention on the Rights of the Child and its Protocols, Edward Elgar Publishing.

Vázquez, C. M. (1995). The Four Doctrines of Self-Executing Treaties, Georgetown Public Law and Legal Theory Research Paper No. 12-101: 695–723.
<https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1983&context=facpub>

Çocuk Hakları Komitesi Kararları

ÇHK, 31/2017 sayılı başvuru, 28 Eylül 2020.

ÇHK, 3/2016 sayılı başvuru, 25 Ocak 2018.

ÇHK, 56/2018 sayılı başvuru, 28 Eylül 2020.

ÇHK, 12/2017 sayılı başvuru, 27 Eylül 2018.

ÇHK, 16/2017 sayılı başvuru, 31 Mayıs 2019.

Çalışmada kullanılan kararlar aşağıda künyesi verilen çalışmadan alınmıştır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesine Başvuru Usulü ile İlgili Güncel 10 Komite Kararı, Derleyen ve Yayına Hazırlayanlar: Kardelen Ateşçi&Cansu Telli, <https://uni.cf/3z1czlT>. (Erişim Tarihi: 10.08.2022)

ⁱ Sınır dışı prosedürüne tabi tutulan çocuklar, genellikle göç prosedürü içinde bulunan çocuklardır. Makalede göç prosedürüne tabi çocuklar için 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsü Hakkında Sözleşme'nin 1(A) maddesindeki geniş anlamıyla yer alan mülteci tanımı esas alınmıştır. Bununla birlikte, makalede yer alan kararlara konu olan çocuklar hukuki statülerinden bağımsız olarak "sınır dışı prosedürüne tabi tutulan çocuklar" ifadesi tercih edilmiştir. Sınır dışı etme kararı egemenlik ilkesi gereği devletlerin yabancıların isteklerine bakılmaksızın ülke sınırlarından çıkarılması konusunda yetkisinden kaynaklanır. 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu madde 52'de yabancıların menşe ülke, transit gideceği ya da üçüncü bir ülkeye sınır dışı edilebilmesini düzenlemiştir. Bu makalede de sınır dışı prosedürüne tabi tutulan çocuk; hukuki statüsünden bağımsız olarak kendileri ve ailelerinin daha iyi maddi ve sosyal koşullarda yaşamalarını sağlamak amacıyla başka bir ülkede bulunan ancak buldukları ülkeden kendilerinin ya da ebeveynlerinin menşe ülke, transit gideceği ülke ya da üçüncü bir ülkeye gönderilmek istenen çocuk olarak ele alınmıştır. Çalışmada ele alınan kararların tamamı teknik olarak sınır dışı kararı olmasa bile, örneğin insani vize verilmemesi ya da ikamet izni verilmemesi gibi, tamamı göçmenlik makamları tarafından yapılan değerlendirmelerle çocuğun bulunduğu ülkeden ayrılması sonucu doğuran kararlardır.

ⁱⁱ Geri göndermeme ilkesi, 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin 33. maddesinde; İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'nin 3. maddesinde açık ve Uluslararası Medeni ve Siyasi Sözleşme'nin 6-7. maddelerinde örtülü bir şekilde ifade edilmiştir. ÇHS'nin 6. ve 37. maddelerinde de örtülü olarak ifade edilmiştir. Avrupa düzeyinde, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 3. maddesinde yer alır. 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'nde düzenlenen geri göndermeme (m. 33) ya da "nonrefoulement" ilkesi; ırkı, dini, uyruğu, ait olduğu sosyal grup ya da politik görüşü sebebiyle temel hak ve özgürlükleri tehlike altında olan kişinin geldiği ülkeye geri gönderilmemesi anlamına gelir (Lambert, H. (2007). The Position of Aliens in Relation to The European Convention on Human Rights, Human Rights Files, No. 8, Council Of Europe Publishing, ECHR, 48). Bu ilkenin amacı, sığınmacıları işkenceden, insanlık dışı ve aşağılayıcı muameleden

korumaktır. Geri göndermeme ilkesi, kişiyi tehlike altında olabileceği geldiği ülke ya da üçüncü bir ülkeye gönderilmeyi yasaklamaktadır. Kişi güvenli üçüncü ülke sayılan başka bir ülkeye gönderilebilir. Özkerim Güner, N. (2016). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Mültecilerin Haklarının Korunmasındaki Rolü, Göç Araştırmaları Dergisi, 2(2), 218.

ⁱⁱⁱ ÇHS bir mülteci çocuğun statüsünün belirlenmesine yardımcı olmak üzere devreye girebileceği '-etkileşim biçimleri' olarak tanımlanan- üç bağlamı incelemektedir. İlk olarak ÇHS, uluslararası mülteci hukuku kapsamında başka şekilde sağlanmayan usulî güvenceler sağlayabilir. İkinci olarak ÇHS, Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Sözleşme'nin ve özellikle 1. maddedeki mülteci tanımının yorumlanmasında bilgi sağlamak için yorumlayıcı bir yardım olarak kullanılabilir. Üçüncüsü ÇHS, uluslararası mülteci koruma rejimi dışında bağımsız bir statü kaynağına yol açabilir. Bu üç etkileşim şekli, bir mülteci çocuğun statüsünü değerlendirmek için bir "çocuk hakları çerçevesi" sağlar. Pobjoy, "The Best Interests of The Child Principle," 3-4.

^{iv} "Komite idari makamlarca alınan kararların, her düzeyde, çok geniş kapsamlı olabileceğini vurgular. Örneğin bunlar, eğitim, bakım, sağlık, çevre, yaşam koşulları, koruma, sığınma, göç, yurttaşlık hakkı vb gibi alanlarda olabilir. İdari makamlar tarafından bu alanlarda alınan tekil kararlar, diğer tüm uygulama önlemlerinde olduğu gibi, çocuğun yüksek yararına göre değerlendirilmeli ve yönlendirilmelidir." (GY no. 14 prg. 30).

^v Madde 22: "1. Taraf Devletler, ister tek başına olsun isterse ana-babası veya herhangi bir başka kimse ile birlikte bulunsun, mülteci statüsü kazanmaya çalışan ya da uluslararası veya iç hukuk kural ve usulleri uyarınca mülteci sayılan bir çocuğun, bu Sözleşmede ve insan haklarına veya insani konulara ilişkin ve söz konusu Devletlerin taraf oldukları diğer Uluslararası Sözleşmelerde tanınan ve bu duruma uygulanabilir nitelikte bulunan hakları kullanması amacıyla koruma ve insani yardımdan yararlanması için gerekli bütün önlemleri alırlar. 2. Bu nedenle, Taraf Devletler, uygun gördükleri ölçüde, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve onunla işbirliği yapan hükümetler arası ve hükümet dışı yetkili başka kuruluşlarla bu durumda olan bir çocuğu korumak, ona yardım etmek, herhangi bir mülteci çocuğun ailesi ile yeniden bir araya gelebilmesi için ana-babası veya ailesinin başka üyeleri hakkında bilgi toplamak amacıyla işbirliğinde bulunurlar. Herhangi bir nedenle kendi aile çevresinden sürekli ya da geçici olarak ayrı düşmüş bir çocuğa bu Sözleşmeye göre tanınan koruma, aynı esaslar içinde, ana-babası ya da ailesinin başkaca üyelerinden hiçbirisi bulunmayan çocuğa da tanınacaktır."

^{vi} ÇHS'nin uygulanmasının denetimi Sözleşme'nin 43. maddesi gereği oluşturulan ÇHK'ye verilmiştir. Komite'nin birincil görevleri, ÇHS'nin Taraf Devletler'deki uygulama sürecini izlemek, Taraf Devletler'in ÇHS'nin uygulanmasındaki eksikliklerine işaret eden tavsiyelerde bulunmak, belirli ÇHS hükümlerinin nasıl yorumlanması ve uygulanması gerektiğine dair ayrıntılı açıklamalar sağlayan yorumlar yapmak, ÇHS'nin ihlal edildiğine dair bireysel şikayetleri dikkate almak ve genel bir değerlendirme hazırlamaktır (bkz. Doek, 99-116).

^{vii} 6. Taraf Devletler, Birleşmiş Milletler insan hakları sözleşmelerini imzalayarak ve onaylayarak, ÇHK gibi Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmesi organlarının genel yorumlar hazırlama yetkisini de tanımış olmaktadır. Genel yorum, uygulama sürecini ve belirli anlaşma hükümlerinin yorumlanmasını destekleyen bir dereceye kadar yasal ağırlığa sahip yetkili siyasi ve ahlaki bir araçtır (Sözleşme m. 3/1). Taraf Devletler, bu nedenle, 14 no'lu Genel Yorum'un içeriğiyle siyasi ve ahlaki olarak bağlıdır. CRC'nin 1, Şart'ın 24. maddesi). Bkz. Kalverboer, vd. 119. Genel yorumlara verilen yasal ağırlık, belirli bir davanın (hukuki) bağlamında anlaşma hükümlerinden birinin uygulanmasına ilişkindir. Bkz. Human Rights Committee, Report of the Human Rights Committee, UN GAOR, 36th Session, Supp No. 40 UN Doc A/36/40, Annex VII, 29 September 1981; Keller&Grover, 116-198.

^{viii} Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokol, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 19 Aralık 2011 tarih ve 66/138 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 14 Nisan 2014 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

^{ix} 1989'da Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği ÇHS dünyadaki hemen hemen tüm ülkeler tarafından imzalanmış ve onaylanmıştır. Bkz.

https://web.archive.org/web/20140211151110/http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=IV-11&chapter=4&lang=en. Erişim Tarihi 21.06.2022.

^x Bununla birlikte, birçok uluslararası hukuk metninde çocuklara ilişkin hükümler bulunmaktadır. BM Ekonomik Sosyal Kültürel Haklar Sözleşmesi, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Küçültücü Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme, Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Herkesin Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme çocuğa ilişkin hükümler içeren uluslararası sözleşmelerdir. Bölgesel anlamda Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilmiş çocuklara özel Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi ile Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa Konseyi İnsan Ticaretine Karşı Eylem Sözleşmesi, Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi de çocuk haklarına ilişkin hükümler içeren sözleşmeler olarak sıralanabilir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde de doğrudan/dolaylı olarak çocuklara ilişkin hükümler bulunmaktadır.

^{xi} GY no. 14, prg. 1. "Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin Uygulanmasına Yönelik Genel Önlemler" başlıklı 5 no'lu Genel Yorum'un 12 numaralı paragrafında ÇHK, genel ilkelerin önemine vurgu yaparak; *"Hükümette, parlamentoda ve yargıda çocuk hakları perspektifinin yerleşiklik kazanması Sözleşmenin bütününe ve özellikle de Sözleşme'de yer alıp Komite tarafından genel ilkeler olarak kabul edilen aşağıdaki maddelerin etkili biçimde uygulanması açısından gereklidir"* diyerek genel ilkeleri tekrar sıralamıştır.

^{xii} Komite'ye göre m. 3/1, *"Devletler için içsel bir yükümlülük yaratır, doğrudan uygulanabilir ve bir Mahkeme huzurunda ileri sürülebilir."* Bkz. GY no. 14, prg. 6/a.

^{xiii} Bununla birlikte, bu tür bir normun uygulanmasına ilişkin farklı görüşler vardır. Bkz. Schloss, 136-187; Vázquez, 695-723.

^{xiv} GY no. 14, prg. 32. *"Çocuğun yüksek yararı kavramı karmaşıktır ve içeriği tek tek özel durumlarda belirlenmelidir. Kanun yapıcı yargıç, idari sosyal ya da eğitimle ilgili herhangi bir makamın kavramı netleştirmesi ve böylece bundan somut olarak yararlanması, Sözleşme'nin diğer hükümleri doğrultusunda md 3/1'in yorumlanması ve uygulanmasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla, çocuğun yüksek yararı kavramı esnek ve uyarlanabilir özellik taşımaktadır. Kavram, kişisel durum, koşullar ve ihtiyaçlar dikkate alınarak ilgili çocuğun ya da çocukların özel durumuna göre uyarlanmalı ve tanımlanmalıdır."*

^{xv} Bu hükümden hareketle, yüksek yarar ilkesi menşe ülke dışında koruma için bağımsız bir kaynak olarak anlaşılabilir. Pobjoy, 99.

^{xvi} Bkz. Komite'nin 6 no'lu Genel Yorum'u, prg. 27 ve Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesinin mültecilerin statüsünün, sığınmanın, vatandaşlığın ve kadınların vatansızlıklarının cinsiyet temelli boyutlarına ilişkin 32 no'lu (2014) Genel Tavsiyesi, prg. 25.

^{xvii} Bu makalede ele alınan kararlarda, Çocuk Hakları Etki Değerlendirmesi (ÇHED) usul ilkesine doğrudan değinilmediği için ayrıca kararlar bağlamında değerlendirilmemiştir. Komite, çocukları etkileyecek herhangi bir politika, yasal

düzenleme ve bütçe önerisinin ya da idari kararların çocukların haklarından yararlanmaları üzerindeki etkisinin önceden kestirilebilmesinin ve alınan önlemlerin çocuk hakları üzerindeki etkilerini konu alan süreklilik temelindeki izleme ve değerlendirmelerin ÇHED ile olanaklı olacağını belirtmektedir (GY no 14, prg. 99). Bu ilkenin anlamı ve işlevi hakkında ayrıca bkz. Koca&Durmuş, 3.

^{xviii} Komite, tespitini Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'nın 2019 ve Birleşik Krallık İçişleri Bakanlığı'nın 2018 tarihli raporlarına dayanmıştır. Bkz. 31/2017 sayılı başvuru, prg. 8.7.

^{xix} Bkz. Somali, Kadının Gelişmesi ve Aile Sorunları Bakanlığı, Kasım 2014 tarihli kadın sünneti politikası (UNICEF Somali tarafından desteklenmiştir).

^{xx} Çocuk dostu ortam, toplumsal cinsiyete duyarlı ve görüşmelerin çocuğun anladığı dilde gerçekleştirilmesi de dahil olmak üzere kültürel açıdan duruma uygun bir ortamdır. Komite, 6 no'lu Genel Yorum'u (prg. 31/i) hatırlatarak yaş tespitinde sadece kişinin dış görünüşünün değerlendirilmemesi, kişinin psikolojik olgunluğunun da değerlendirilmesi ve değerlendirmenin bilimsel, güvenli, çocuğa ve toplumsal cinsiyete duyarlı ve adil bir biçimde yapılması gerektiğini belirtmiştir. ÇHK, 56/2018 sayılı başvuru, prg. 12.7.

Bir Kopuş: Yer Algısından Mekân Algısına Modernite Eşiği ve Modern Mekânsallığın Metafizik Karakteri

Ahmet EKER¹

¹ PhD Student, Ankara University, Graduate School of Social Sciences, Department of Journalism (ORCID ID: 0000-0002-0097-2972)

Özet

Yer ve mekân kavramları güncel insan ve toplumsal deneyimin en tartışılan meselesi haline gelirken kavramların tarihsel serüveni içinde kırılmalar, kopuşlar genellikle belirsizleşmektedir. Özel deneyiminin ontik ve ontolojik niteliği bir dünyada olmaktır; bu nedenle insanın mekânsal deneyimindeki değişimlere paralel kavramsal anlayış çerçevesi de değişim göstermektedir. Bu nedenle, modern toplumsal formasyondaki değişimin mekân anlayışını etkilememesi söz konusu değildir. Bu çalışma, mekânın modern anlamlandırma çerçevesinin metafizik bir belirlenim tarafından inşa edilmekte olduğu; Hesiod, Platon ve Aristoteles ile çerçevesi çizilen Antik düşüncenin yer/mekân anlayışı ile Modernitenin eşiği olarak değerlendirilebilecek Galileo, Newton ve özellikle Descartes'in mekân anlayışında temel bir kopuşun belirginleştiği iddiasını taşımaktadır. Bu kopuşun tarihsel izleğini ve kavramsal bir haritalandırma çerçevesini fenomenoloji düşüncesi ekseninde açıklamayı amaçlamaktayım.

Anahtar Kelimeler: Mekân metafiziği ve yer, modernite, fenomenoloji, Descartes, Platon, Aristoteles, Heidegger, Merleau-Ponty

A Rupture: The Threshold of Modernity from the Perception of Place to the Perception of Space and the Metaphysical Character of Modern Spatiality

Abstract

While the concepts of place and space become the most discussed issue of contemporary human and social experience, breaks and ruptures in the historical adventure of these concepts often become unclear. The ontic and ontological character of this subjective experience is to be in a World, and the conceptual framework of human understanding also changes in parallel with the changes in the spatial experience of the human being. For this reason, it is out of the question that the change in the modern social formation does not affect the understanding of space. This study shows that the modern signification framework of space is being constructed by a metaphysical determination and bears a claim that a fundamental break has become evident in the understanding of space/place according to ancient thought which is framed by Hesiod, Plato and Aristotle, and the space understanding of Galileo, Newton, and especially Descartes, which can also be considered as the threshold of Modernity. I aim to draw the historical trajectory of this rupture and a conceptual mapping framework from a phenomenological perspective.

Keywords: Metaphysics of space and place, phenomenology, modernity, Descartes, Platon, Aristoteles, Heidegger, Merleau-Ponty

Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Ahmet EKER

PhD Student, Ankara University, Graduate School of
Social Sciences, Department of Journalism

E-mail / E-posta

ahmet.eeker@gmail.com

Manuscript Received / Gönderim Tarihi

April 15, 2022 / 15 Nisan 2022

Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi

November 23, 2022 / 23 Kasım 2022

To Cite This Article / Kaynak Göster

EKER, A. (2022). Bir Kopuş: Yer Algısından Mekân Algısına Modernite Eşiği ve Modern Mekansallığın Metafizik Karakteri, *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters*, Vol. 16, 189-211.

Bir Kopuş: Yer Algısından Mekân Algısına Modernite Eşiği ve Modern Mekânsallığın Metafizik Karakteri

Giriş

Günther Anders (2002) hep varolmama (*non-être*) halini ifade eden yokluktan veya varlık-olmayandan bahsettiğimizi ama söz konusu olanın varlık mekânında bir yokluk olduğunu savunur. Her zaman insanın kullanımı için bir yokluk, varolmama durumundan söz edildiğini ve bu pastoral yokluk zamanının artık bizim için bittiğini ifade eden Günther Anders için şimdi önümüzde duran şey, herkes için varlık-olmayan değil, hiç kimse için bir varlık-olmayandır. Sonların tarihini yaşadığımızı belki de tarihin, varlığını son kavramına borçlu olduğunu, bu nedenle son kavramının da bir sonun hazırlanmasına katkı sağladığını belirten düşünür şöyle der: “hiçbir şey bizim için ve sonsuza kadar garanti altına alınmamış ve sonsuza kadar da devam edecek değildi. Bugün, bu garanti çöktü” (2007). Yaşadığımız dönemin krizini anlamak için birçok ipucu veren Anders’in tespiti, yüzer gezer bir deneyim anında büyük bir ‘son’ olmadığını, fakat her şeyin bir tür sondan başladığına ilişkin sonların tarihini yaşamaya henüz başladığımızı ifade eder niteliktedir. Mekân ile ilişkinin öznel varlığın kurucu bir çerçevesi olarak belirginleştiğini düşündüğümüzde, bu ilişkilenenin belirli bir tarzının da sonundan söz edilebilir. Bu nedenle, yaşadığımız krizi bir bakıma önemli bir ‘son’a veya ‘son’ların henüz başladığı bir evreye girdiğimiz bir çerçeveden düşünebilmeliyiz: Belirli bir tür mekân ilişkisinde metafizik karakterin krizidir bu. Bu kriz, Platon ve Aristoteles ile çerçevesi çizilen Antik düşüncenin yer/mekân anlayışı ile Modernitenin eşiği olarak değerlendirilebilecek Galileo, Newton ve özellikle Descartes’in düşünceleri etrafında şekillenen önemli bir kesinti/kopuşun, etkisi hala devam eden bir mekân metafiziğini belirginleştirdiği anlamını taşır. Bu çerçevenin nasıl belirginleştiğini açığa çıkartan düşünce hattı ise Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty gibi fenomenoloji düşünürleri ile Henri Lefebvre, Soja, Elden, Massey gibi coğrafya ve toplumbilimi açısından önemli düşünürlerin kavrayışlarından oluşmaktadır. Yer ve mekân tartışmaları etrafında şekillenen teorik ilgi, coğrafyadan sosyolojiye, antropolojiden siyaset bilimine kadar çok boyutlu biçimlerde ifade edilmektedir, fakat temel mesele, mekâna dair tanımlar yelpazesinde hangi ön kabullerin hüküm sürdüğüne ilişkindir. Bu ön kabullerin tespiti, nasıl bir mekân metafiziği içinde öznelliğin radikal çerçevelerinin sınırlandırıldığını ve yaşadığımız krizin

de (Geiselberger, 2017) bunun bir uzantısı olabileceğinin işaretlerini saptamaya yardımcı olacaktır. Elbette, bir anlamda mekânın öneminin vurgulanması yeni bir şey değil. Tarihçiler, uzun zamandır doğal çevrenin tarım ve sanayileşme, uluslararası ilişkiler ve savaş gibi konular üzerindeki etkisini dikkate almışlardır ve Herder'den itibaren ulusal karakteri, bir halkın yaşam alanının sonucu olarak açıklamaya yönelik daha geleneksel girişimler de vardır. (Rohkramer ve Schulz, 2009, s. 1339). Yerin ileri sürülmesi veya yerin önemli olduğuna [*place matters* (Merrifield, 1993, s. 516-17)] ilişkin tartışmalar farklı disiplinlerde yeni gibi görünse de (Lefebvre, Soja, Elden, Massey) çağdaş fenomenoloji düşünürlerinin bu tartışmaları önceleyen bir müdahalesi söz konusudur. Fakat bu düşünürlerin ortak yönü, mekân ile insan varoluşu arasındaki ilişkide belirginleşen problemleri geleneksel girişimler çerçevesinde ele almanın toplumsal yaşantı ve insan edimi için insan ve yaşam-dünyası bütünselliğini tahrip etmesi üzerine odaklanmalarıdır. Dolayısıyla Platon, Aristoteles gibi Antik çağ düşünürlerinin mekân kavrayışlarından bir ayrılış ve bir dönüm noktası olarak en açık çerçevesini Galileo, Descartes ve Newton gibi düşünürlerin yaklaşımlarında bulan mekanik, matematiksel bir mekân tasarımı metafizik bir karakteri açığa çıkartmaktadır. İnsan deneyiminin ontolojik niteliği, bir *mekân ile ve mekân içerisinde* hareket etmeye yazgılı olmasıdır. İnsan varlığı, Heidegger'in ifadesiyle *dünya-içinde-varlık (being-in-the-world)* olarak mekân-bağımlı bir varoluştur (2018, s. 167-181). Bu yüzden, insanın/öznenin olmadığı bir mekân tahayyül dahilinde olabilir, fakat mekândan ve yerden bağımsız bir özne/insan deneyiminden söz edemeyiz. Heidegger'in şerhi burada önem teşkil etmektedir. Onun için, "dünyasız ne bir 'var' vardır, ne de salt özne verilidir" (2018, s. 185). Görüleceği üzere, temel şerh Kartezyen düşünce çerçevesinde gerçekleşen metafizik bir mekân tahayyülüne ilişkindir. Bu nedenle, mekânın insan varoluşunun temel deneyim çerçevesini belirlediği düşünüldüğünde, deneyimi belirleyen bu mekân ekseninin nasıl bir mekân tahayyülüne izin verdiği ve ne tür temel mekân karakterlerini öne çıkarttığını belirginleştirmek gereklidir. Dünya-içinde-varlık olarak insan varlığı (Dasein) toplumsal, kültürel ve mekânsal bir yaşam dünyası tarafından çevrenmekte ve dolayısıyla bu çevrenin sınırlarına da tabi olmaktadır. Bir mekâna kök salma duygusu ve sosyo-kültürel aidiyet, yaşam dünyasında söylemsel, temsili ve edimsel anlam çerçeveleri üretir. Bu anlam çerçeveleri belirli sınırlar çerçevesinde oluşmaktadır. Dolayısıyla makale, insan varoluşunun söylemsel, temsili ve edimsel anlam çerçevelerini oluşturan bir mekân metafiziğinin belirginleşme biçimi ile buna çağdaş fenomenolojinin düştüğü şerhler çerçevesinde bir kopuşu sorunsallaştırmaktadır.

Mekân ve Yer Kavramını İncelemek İçin Temel Uğraklar

Yer ve mekân kavramlarına ilişkin anlamlandırmalar oldukça karmaşık bir hal alarak iç içe geçmiştir. Bu kavramsallaştırmaların fizikten coğrafyaya, geometriden antropolojiye hemen hemen bilimsel pratiğin çoğu alanında önemli işlevleri vardır. Kavramlara ilişkin temel metinlerden ilki olarak Hesiodos'un *Theogonia* adlı eseri sayılabilir. 'Yer-gök ve titanlar' adlı bölümde, her şeyden önce Khaos'un olduğunu ve ardından sağlam bir temel olarak Gaia, yani Toprak Ana'nın ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bununla birlikte, okyanus ile dağların ve en belalı evlatlardan biri olan Kronos'un dünyaya geldiğini belirtir (Hesiod, 1988, s. 6-7). Bu erken mitolojik ifade, yeri, bir yandan zaman diğer yandan ise korku ve terör kavramları ile ilişkili tutmaktadır. Fakat Kronos ile Khronos ayrımını akılda tutmak gerekir. Yunan zaman tanrısı Khronos, Zeus'un Titan olan babası ise Kronos olarak bilinir. Gök yüzünü temsil eden Uranos'un yeryüzünü temsil eden Gaia ile birlikteliğinden doğan çocukların en küçüğü Kronos'tur. (Burn, 2017, s.16) Kronos, aslında zamanla ilgili olmayan mitolojik bir kahramandır; daha açık bir ifadeyle, zaman kavramı olarak Khronos ile özdeşleştirilmeye başlaması Hesiodos'tan sonra ortaya çıkmaktadır. Kronos çocuklarını yutup -ki karnında ölmezler- onların gelişimlerini kontrol edebilen ve zamanda geriye ileriye gidebilen mitolojik bir figürdür. Nitekim Kranz (1994, s. 11-17) mitolojik düşüncede dünyanın meydana gelmesi ile tanrıların meydana gelişinin eş zamanlı olduğunu ve bu mitolojik metinlerde gecenin her zaman gündüzden önce geldiğini belirtir. Dolayısıyla ebedi bir zaman anlamındaki khronos ile yeryüzü tanrılarında (Titan) biri olan Kronos karakterini karıştırmamak gerekir. Bir başka açıdan, Aristoteles *On the Universe* eserinde Zeus'u, hem Kronos'un hem de zaman'ın (chronus/khronos) oğlu olarak tarif eder (1991, s.18). Böylece Aristoteles zamanın (chronos) mitolojik bir kişiselleştirmesi olarak Kronos'u, 'Ebedi Zaman' anlamına gelen Chronos'un sembolik temsili ilan eder (Leach, 1971, s. 128). Fakat akılda tutulması gereken şey genel bir yer/mekân (spatio-temporal) fikrinin erken mitik ifadesi olarak Hesiodos anlatımı mekân ile kaos; boş, boşluk ve açıklık gibi ifadelerle açıklama eğiliminde olmasıdır. "...Yunanca cha-(cha-skein, chainein) kökünden türetilen 'kaos' kelimesi, 'yarılma', 'boşluk' anlamına gelen bir terör ve korku fikrini ifade eder" (Jammer, 2012, s. 8-9). Bu nedenle, "önce Khaos vardı" ifadesi Hesiodos (1988) tarafından formüle edildiğinde, kavram kargaşa ya da düzensizlik fikrine atıfta bulunmaz. Kranz (1994, s.11), Hesiodos'un mitlerinde bir uçurum gibi açılan boşluk olarak *khaos*'un yer ve gök yüzü tanrılarını öncelediğini ifade etmektedir. Boşluk, uçurum (abyss) ya da temelsizlik, köksüzlük (*groundless*) yeryüzünün mitik

ilk durumu olarak düşünülebilir. Platon'un yer fikrini açıkladığı *Timaios*'ta, *khora* kavramı da aynı eksen çerçevesinde şekillenmektedir. *Timaios* diyalogunda Platon, "kendi kendisine var olan her şeyin kesinlikle belli bir yerde bulunması, belli bir yeri olması gerektiğini, yeryüzünde de göğün altında da yeri olmayan hiçbir şey bulunmadığını" (Platon, 1943, s. 60) ifade eder. Olanın olduğu yer olarak *khora* (Platon, 1943, s. 57), varlık ve oluş ile birlikte besleyici bir niteliğe sahiptir. Besleyiciliği (*foster mother*) herhangi bir şey için 'yatak' olmasından; *olan* (to on) şeyin yuvası olmasından ileri gelir. Aynı zamanda, Platon için *khora bir nesnenin ismi değil, aksine bir niteliğin betimlenmesidir* (Platon, 1943, s. 55). *khora* burada uzamsal (*spatial*) bir hazne, toplanma yeri (*receptacle, dekhomenon*) olarak değerlendirilir (Adams, 2011, s. 43). Bunu daha net söylersek, *khora* yer (*place*), konum (*location*), mevki (*site*), bölge (*region*), yöre (*country*) gibi anlamlara gelmenin yanı sıra süt anne ya da toplanma yeri (*receptacle, dekhomenon*) anlamlarına da gelmektedir (Derrida, 1997, s. 16). İnsan edimine açık ve ona imkân veren bir yer olarak *khora*, bir yeri armağan etmek ya da birine verilecek şeyin verici bir öznesine ya da tutumuna gönderme yapmaz (Derrida, 2008, s. 33). Bu yer, toplumun kendini deneyimlediği bir hazne olarak tasarlanmaktadır. Burada önemli olan özellik, *khora*'nın bir toplanma yeri olma niteliğinin aynı zamanda bir toplumsal deneyim mekânı olarak belirme niteliğini de ortaya çıkartmasına ilişkindir. İnsan varlığı için bu yer, 'besleyici' bir mekân olarak biçimlendirilmektedir. *khora*'nın besleyici olması ise olan şeylerin (oluş) ancak bir yer içinde, mekânın olanakları çerçevesinde gerçekleşmesini ifade eder. Yer'in *kabul edici/alıcı* özelliği, bir yandan içi boş bir durumda olmasına diğer yandan da ona dahil olanların biçimini almasına işaret eder. Aristoteles ise yerin içi boş ve sonsuz bir formdan oluştuğunu düşünmez. Özellikle *Fizik* kitabının dördüncü kısmında, yer tartışmasına dair meselenin yeterince iyi soruşturulmadığını ifade eder. Herkesin yer (*place*) diye bir şeyin olduğunu ifade ettiğini ama bu yer denen şeyin ne olduğunu; 'yer nedir?' sorusunu Platon dışında kimsenin tam ifade etmediğini belirtir (Aristoteles, 2019, s.141). Platon'un pek çok diyalogunda yer kavramına ilişkin atıfları bulunmaktadır, fakat *Timaios* diyalogu, yer'in ne ifade ettiğini anlatması bakımından Aristoteles açısından önemli görünmektedir. İlk defa, "ortak yer" ve "özel yer" olarak işaretlenmiş bir yer anlayışıyla, *Topos* kavramı çerçevesinde karşılaşırız. Ona göre *topos*, "bütün nesnelerin içinde bulunduğu genel, ortak yer (*topos koinos*); bir de doğrudan nesnenin bulunduğu özel yer (*idios topos*)" (Aristoteles, 2019, s. 141) olmak üzere ikili bir çerçeveye işaret eder. Aristoteles'in bu ayrımı, Platon gibi yer'in (*khora*) madde ve formunun özdeş olması anlayışına karşı, yeni bir kavrayışa işaret eder. "Benimle birlikte hareket eden, doğal bir biçimde benimle bütünleşmiş ve benim

için gerekli kendi eşsiz yerim (*idios*) tek tür yer olamaz, Simplicus...başkalarıyla paylaştığım (*koinos*) yer diye bir şeyin de olduğunu ayırma gereksinimi hisseder. Bana özgü olmasa da işgal ettiğim ortak bir yer, başka bir şeye özgü olabilir” (Sorabji, 1992, s. 4). Platon, form ile maddeyi bir ve özdeş olarak tanımlarken, yer gibi fiziksel olan şeylerin dünyasını da biçimsel geometrik bir uzantıya dönüştürmektedir. Yani “geometrik form dünyası ile fiziksel cisimlerin dünyasını özdeş tutmakta” iken (Jammer, 2012, s. 14), Aristoteles her şeyin bir yerde olması gerektiğini ve bir yerde olmanın ise “hem madde hem de biçimden farklı bir şey olduğunu” söylemektedir (2019, s. 147). Antik Yunan düşüncesi açısından yer anlamına gelen *khora* kavramının yanı sıra ‘pou’ kavramsallaştırması da yer anlamı taşımaktadır. ‘Pou’ İngilizcede *where* veya *somewhere* (Morison, 2002) kavramlarının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Trendelenburg (2018, s. 358); yer (*lieu*) ve zaman (*temps*) ifadeleri olan *pou* ve *pote* kavramlarının zarf zamirleri olarak adlandırılabilceğini belirtir. Aristoteles’in yer anlayışı, bir tür, şeylerin kozmik alanda yer değiştirme meselesine içkindir. Doğada cisimlerin kinetik bir ilkeye sahip olduğunu, kinesis olarak devinimin (*motion*) de bir tür cisimlerin yer değişimi olarak incelenmesi anlamına geldiğini belirtir (2019, s.93-135). Morison için bu hareket, devinim (*motion*), bir yer değişimini ifade eder (2002, s. 12). Devinimi (*kinesis*) şey’lerin yer değişimi olarak kabul eden Aristoteles için “yer, boşluk ve zamandan bağımsız bir devinimden söz edilmesi imkansızdır” (2019, s.93). Bu noktada, Platon’un bir tür boşluk olarak tasavvur ettiği *khora* anlayışıyla arasına mesafe koyar. Aristoteles için bir şeyin var olması, onun bir yerle ilgili olması demektir (Morison, 2002, s.16). Bu durumda, bir yerde anlamında ‘pou’ (*somewhere*) kavramsallaştırması belirginleşir. Aristoteles, her şeyin bir yerde olduğunu (*somewhere*) ama evrenin bir bütün olarak bir yerde olmadığını (*not in some place*) çünkü onu çevreleyen hiçbir cismin bulunmadığını da ifade etmektedir (akt. Morison, 2002, s.17). Morison, Aristotelesçi yer anlayışının metafizik belirsizlik barındırdığını düşünür (2002, s.20). Aristotelesçi doğal yer öğretisine göre, temel bir kısıtlama olmaksızın doğada her bir elementin hedeflediği ve kendi yapısına uygun doğal bir yeri bulunur. Dolayısıyla her bir elementin kendi uygun yerini bulduğunda orada duracağını savunur. Bir başka metninde, nasıl ki şimdiki zaman hem geçmiş hem gelecek zamanla birleşen bir şey ise, “bir cismin parçalarının işgal ettiği pek çok yeri ve bu parçaların ortak sınıra sahip olduğunu görmek için, cismin kendi parçalarıyla tamamen aynı ortak sınıra ve ifadeye sahip uzamın parçalarını da takip edeceğini” savunur (Aristotle, 1938, s.39). Bu ifadede yer, her bir parçanın unsurları tarafından kapsanan bir toplam olarak düşünülmekte (her şey bir yeredir ilkesi) iken onu çevreleyen hiçbir unsur bulunmaz. Pou (*somewhere*), her şey bir yeredir, aslında bir tür

pozisyon betimlemesidir. Bir-pozisyonda-bulunmak (Being-in-a-position) Grekçe, bir market yerinde bulunmak pou anlamındaki yer kavramını karşılar (Aristoteles, 1938, s. 5). Cismin parçaları belirli bir yer işgal eder ve yine bu parçalar belirli bir ortak sınırdaki (*boundary*) birleşirler (Kiernan, 2018, s. 684). Devinim halinde olan şeylerin konumu o şeylerin bir yerde olmasına, yani pou olarak karşılanan yer ifadesine denk gelmektedir. Bu noktada, Platon'un boş mekân (*receptacle* ya da *reservoir*) kavramsallaştırmasının tam tersi açığa çıkar ve Aristoteles şeyleri 'bir yerde' olmaya diker. Aristoteles için şeyin bir yerinin olması, yer işgal eden şeylerin sınırları ile yerin sınırının bir konumda (*location*) bir araya gelmesini ifade eder ve devinim yani *kinesis* olmaksızın olanaklı değildir. Bir şey/cisim bir yer işgal edebilirⁱⁱ ama yerin kendisini ifade etmez. Bu noktada, akılda tutulması gereken temel unsur devinim olmaktadır. Nasıl Hesiodos için önce kaos varsa Aristoteles için de devinim olmaksızın bir yerde olmak söz konusu değildir. Diğer açıdan, "Aristoteles'e göre Platon madde ve uzamı aynı şey kabul etmektedir" (Karaman, 2019, s.129), oysa yer, hem madde hem biçimden farklı ve cismi saran bir şeydir (Aristoteles, 2019, s.147). Jammer için Aristoteles, *Kategoriler* ve *Fizik* adlı eserlerinde mekân ve yer olmak üzere iki farklı kavrama işaret etmektedir. Yer (*place*), *Kategoriler*'de mekân (*space*), *Fizik*'te ise *topos* anlamına gelir (Jammer, 2012, s. 17). Fakat Aristoteles her iki kelimeyi de ifade eden *topos* kavramını kullanır (Mendell, 1987, s. 207). Her şeyin bir yerinin olması anlamında *topos*, mekân anlamından ziyade yer ifadesini karşılar. Nitekim Bochner Antik Yunanlıların mekânı (*space*), yer ifadesini karşılayan *topos* olarak değerlendirdiğini belirtir (Akt. Malpas, 2018, s. 24). Ayrıca Antik Yunanlıların mekân (*space*) gibi bir kavrama sahip olmadığını belirten Heidegger, onların yer kavramını Kartezyen yayılım (*extension*) kavramına benzer biçimde anlamadıklarını ifade eder (Heidegger, 2000, s. 69-70).

Yer Algısından Mekân Algısına Modernite Eşiği

Modernite gündelik yaşam pratikleri açısından yer meselesine bakışı köklü bir biçimde değiştirmiştir. On yedinci yüzyıl; toplumsal, kültürel, ekonomik değişikliklerin ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmasının yanında yer ve mekân tartışmasına dair köklü değişiklik dönemi olarak da ifade edilmelidir. Yer kavramına dair anlayış, gittikçe matematiksel ve geometrik bir mekân anlayışına dönüşmüştür. Bu dönüşümde ise orta çağ mekân ve yer tasavvurunun etkisi önemlidir. İlk olarak, "Orta çağ mekân ve yer teorilerinin evrimini betimleyen soruşturmalar, Tanrı'nın ve ruhani varlıkların konumuna ilişkin soruları içerir" (Tiziana, 2019, s. 71). Yer

tartışması, özellikle tanrının evren üstü veya ötesinde olduğu; insani yer, mekân ve zaman niteliklerinin tanrısal varlığın niteliğini ifade edemeyeceği anlayışı üzerinden genel çerçevesini bulur (Augustinus, 2010). Oysa modernite ile birlikte coğrafi, fiziksel ya da geometrik niteliklere sahip yerin nasıl tanımlanacağını kendine yeten insan belirlemektedir. Bu yer tanımlama deneyimi bölünebilen, ölçülebilen bir mekân-zaman anlayışını belirginleştirir. Jammer bu dönüşümü, Aristotelesçi mantıksal-sözel soruşturma yöntemiyle Galileo'nun geometrik-matematiksel dilinin yer değiştirmesi olarak tanımlar (Jammer, 2012, s. 217). Özellikle Galileo'nun gökyüzünü gözlemlemek için kullandığı teleskopun icadı ile "insan duyuları ve insan bilgisi üzerine doğa tarafından -ya da tanrı tarafından- dayatılan tüm sınırlama" aşılmış oldu (Koyre, 1998, s. 74). Böylece tanrı merkezli bir yer tanımından insan merkezli mekân kavrayışına doğru önemli adım atılmıştır.

Modern mekân ve territorialité kavramının geliştiği eşik tam da bu noktadır. Nitekim bununla yakın bir ilişkisi bulunan harita, haritalandırmak (*map, carte, cartographe*) kavram kategorisi de Fransızca ve İngilizce literatürüne yaklaşık aynı yüzyıllarda girmiştir (Biggs, 1999, s.376-380). Böylece mekân ve *territorialité* ekseninde belirli türden ölçüm prosedürleri ile doğanın ve şeylerin açıklanmasına ilişkin yeni bilgi ve pratikler kümesi belirginleşir. Bilgi ve pratik deneyimi, teolojik kaynaklı olmaktan fiziksel ve matematiksel bir akıl yürütmeye evrilmiştir. Dolayısıyla yerlerin ilişki yapısı ve ona dair anlamlandırma ağlarına dair bu değişiklik, ilk olarak bilgi ve pratiklerde görünür olur. Moderniteyi karakterize eden şeyin bilgi ve pratik arasında bir ikilik olduğunu bunun da gündelik pratiklerde bir bölünmeyi ortaya çıkarttığını belirten Raffestin ve Bresso için de "modernite ilkesini ortaya çıkaracak olan bu karakteristik bölünme, on altıncı ve on yedinci yüzyıllar arasında gerçekleşir. Bu yüzyıllar arasında, kökeninde ...bir kırılma, süreksizlik, bir kriz" (Raffestin, Bresso 1982, s. 188) olan yeni ilişkiler yüzyılıdır. Bir yanda bilgi diğer yanda dünya veya doğanın olduğuna ilişkin bu etkin ayırım, modern bilimin de başlangıcı olan bu ikili anlayış çerçevesi, modernite ilkesinin de ortaya çıktığına işaret eder.ⁱⁱⁱ Aynı dönem yine Whitehead tarafından özellikle ışık ile ses teorileri açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilir (2017, s.37). Zamana ilişkin de yeni bir anlayışın hâkim olduğu bu evrede Newtoncu bir çerçeveye sahip mutlak zaman anlayışı hâkimdir. Bu zaman "süresiz anların düzenli bir dizilimidir ve bu anlar bizim tarafımızdan sadece zamanı-düzenleyen bir ilişki olan ardışık ilişkideki *relata* olarak ve zamanı düzenleyen ilişki de anları ilişkilendiren şey olarak bilinir. Diğer bir deyişle, zaman kavrayışımızda her birinin bir diğerine işaret ettiği ilişki ve anları bir arada biliriz" (a.g.e, s. 44). Doğa, ardışık nesnelere toplandığı bir mekân teorisine, zaman da

yine ardışık ve ölçülebilir bir zaman teorisine dönüşmüştür. Mekân ve zaman meselesi geometrik noktaların birbiriyle ilişkisi üzerinden mekanik bir çerçevede anlaşılır. Newton için yer ve mekân mutlak ve göreceli olmak üzere iki çerçeveden değerlendirilmelidir. Ona göre,

Mutlak mekân (*absolute space*) doğası gereği dışsal hiçbir şeyle ilişkisi olmaksızın, her zaman aynı ve değişmez kalır. Bağlı/göreceli mekân (*relative space*), mutlak mekanların bazı hareketli boyutu ya da ölçümüdür; ki bu, duyularımızın cisimler açısından kendi pozisyonlarını belirlediği ve genellikle hareketsiz uzam (*immovable space*) açısından ele alınan; kendi konumu yeryüzü açısından belirlenen bir yeraltı, havai veya göksel uzam boyutudur. Mutlak ve göreceli uzam; şekil ve büyüklük bakımından aynıdır; ancak birbirinden ayırtılamayacak düzeyde her durumda aynı kalmazlar (Newton, 1974, s. 6-7).

Bir yanda değişime uzak bir mekân diğer yanda da değişime dahil olan ve kendi pozisyonu da değişmeyen mekâna göre belirlenen bir sınıflandırma ile karşılaşırız. Değişmeyen mekân ve değişen mekân olmak üzere bu ikili açılım, yer kavramının da kendisine göre sabitlenebileceği ekseni oluşturur. Nitekim “yer (*place*) bir cismin işgal ettiği mekânın (*space*) parçasıdır; gerek mutlak gerek ise göreceli olsun yer mekana göredir. Yani ne cismin dışsal yüzeyini ne de durumunu değil, mekânın bir parçasını diyorum” (Newton, 1974, s.7). Yer mekânsal bir uzantıdır ve cisimlerin mekânda bir yer işgal ettiği, bölünebilir düzenlenebilir birim olarak karşımıza çıkar. Cisimler mekâna içseldir yer gibi, ama onlar mekân içinde bir yerdedir. Yer ve mekân gibi ikili bir perspektife sahip olan Newton, aynı zamanda mekânı da ikili bir bakış açısından ele almaktadır. Bu anlayışın bir yandan şeylerin sonsuz yayılımı anlamındaki mekân -bu mekân daha çok orta çağda tanrının yeri tartışmalarındaki sonsuz Tanrısal bir çerçeve- ile diğer yandan beden ya da nesnelere sınırlılığının doldurduğu sınırlı mekân arasında ikili bir anlayışı ileri sürer. Nitekim *Felsefi Yazılar*'da yer, cisim/bedenler tarafından doldurulan; cisim ise tüm benzer ya da farklı diğer cisim/bedenleri dışlayacak düzeyde yeri tamamen dolduran ve bu doluluğu sağlayan unsurdur. Sanki içine girilmesi imkânsız bir yapı gibi, der (Newton, 1685, s.13). Cisimler de dahil olmak üzere yer de mekânın (*space*) içinde ve onun bir parçasıdır ama kendisi değildir. “Ama burada sadece cisimler düşünüldüğünden ve nüfuz edilebilir şeyler olmadığından, [yeri] bir şeyin doldurduğu/içine yerleştiği* mekânın (*space*) parçası olarak tanımlamayı tercih ettim” (Newton, 1685, s.13). Hareket ise (*motion*) yere atfedilen bir nitelik olduğu için mutlak mekân içinde değişen cisimlerin sınırlı alanı (*area*) olarak düşünülmektedir. Aynı zamanda hareket; geçiş, yer değiştirme (*translation*) ve göç (*migration*) kavramlarıyla ilişkilidir. Bu nedenle, Newton için hareket bir cismin bir yerden diğerine geçişi ya da yer değiştirmesi olarak

tanımlanabilir. Mekânı cisiminden ayıran ve hareketi de mekânın unsurlarıyla ilintili gören Newtoncu anlayış içinde mekân sonsuza kadar genişleyebilen bir nitelik taşır. Mekân her yöne sonsuz bir yayılıma sahiptir. Bunun nedeni ise herhangi bir limiti/sınırı, aynı zamanda o limitin ötesinde bir mekân olduğunu tasarlamaksızın düşünmenin imkansızlığıyla ilişkilidir (Newton, 1685, s.23).

Kartezyen Moment ve Mekân Kavramsallaştırması

Modern düşüncenin en temel sorunsallarından biri mekân tartışması ile ilintilidir. Nitekim mekânın nasıl tanımlandığına ilişkin Newtoncu görüş keskin bir dönüşümü ifade eder. Bu nedenle Koestler “evren hakkındaki bilimsel düşüncelerin tarihi bir cümlede özetlenecek olursa, sadece on yedinci yüzyıldan önce görüşümüzün Aristotelesçi, bundan sonra ise Newtoncu olduğunu” (2013, s. 458) belirtir. Fakat bu anlayışın kilit başka bir düşünür Newtoncu mekân anlayışını öncelemektedir. İnsan varlığı ile mekân ilişkisinin nasıl düşünülmesi gerektiğine dair bu sorunun kilit düşünürü Descartes’tır. Özellikle Galileo ve Newton açısından mekânın geometrik ve matematiksel açıklaması, yeni bir ilişki tarzının ortaya çıktığını gösterir. Daha net ifade edilirse, Orta çağ boyunca hüküm süren Aristotelesçi *cosmos* tasarımı yerini Galileo ve Newtoncu matematiksel evrene (*universe*) bırakmıştır (bkz. Koyre, 2004, s. 155-56). İnsan merkezli bilginin, yani hakikatin restorasyon çağı olarak isimlendirilebilecek bu periyod bilginin insan zihni çerçevesinde keşfinin çağı olmuştur. Nitekim mekân ve yer kavramının modern güzergahının çoğu açıdan Kartezyen anlayıştan kaynaklanmasının nedeni düalist bir form ekseninde mekânın ‘parçalanması’ (fragmante) ilintilidir. Bu nedenle Newtoncu anlayıştaki böyle bir parçalanma (fragmante) ya da ikili mekân tasarımı Descartes’tan miras kalmıştır. Nitekim evreni matematiksel ve mekanik açıdan incelemek, modernitenin mekân anlayışıyla ilişkilidir ve “Newton’un da yarı-Kartezyen bir mekanikçi” (Walton, 2005, s. 22) olduğu vurgulanmalıdır. Matematiksel mekanikçi mekân anlayışı ekseninde “matematiksel evrenbilimin ilkelerini açık ve seçik olarak formüle eden Galileo değil, Bruno da değil, ama Descartes olmuştur” (Koyre, 1998, s. 81). Bu açıdan bakıldığında, *Thegonia*’da kaos ile birlikte düşünülen yer anlayışı yerini matematiksel ve düzenli bir evren (*universe*) tasarımına bırakmıştır. Bu kopuşu David M. Miller ile Palmerino “mekân metafiziğinden mekân epistemolojisine doğru bir geçiş” olarak değerlendirir (Palmerino vd. 2019, s.4; Miller, 2014, s. 19-21). Mekân temsilindeki bu değişim “sınırlı, kapalı ve hiyerarşik olarak düzenlenmiş bir

cosmos temsilinin yıkılışını; yerini sonsuz bir evren (*universe*) tasarımına bırakmasını” temsil eder (Koyre’den akt Miller, D. M. 2014, s. 21). Bu ise mekân epistemolojisinde, mekân metafiziğinde ve mekân ontolojisinde köklü bir değişiklik anlamına gelir. İlk olarak özne, kozmik yer anlayışı için emsalsiz, kurucu bir ilişki vaadi ifade etmezken (Tuan, 2001, s.150) ben’in mutlak temellendirmesi olarak Descartes’çı düşünüyorum ediminin öznesi, mekânı öznenin temel belirleyeni olmaktan ziyade onun yayılımı (*extension*) ekseninde bir nicelik olarak değerlendirmektedir. Descartes’in mekân tahayyülü, açık ve seçik bir hakikat ilkesini temellendirme hedefiyle kesinlik çerçevesini kuracak mutlak bir öznenin hareket eder. Şüpheye mahal vermeyecek bir başlangıç noktası, aynı zamanda, mekân tahayyülünün analizine giden temel ve kurucu bir uğrak olarak karşımıza çıkar. Bu nokta Descartes’in şu alıntısından hareketle belirginleşir:

Ne olduğumu dikkatle inceledim ve hiçbir bedenim olmadığını, içinde bulunduğum ne bir dünya, ne de bir yer olmadığını farz edebildiğim halde, bu yüzden kendimin var olmadığını farz edemediğimi; tersine, sırf başka şeylerin doğruluğundan şüphe etmeyi düşünmemden, kendimin var olduğu sonucunun pek açık ve pek kesin bir şekilde çıktığını...ben, bütün özü (mahiyeti) ve doğası düşünmek olan ve var olmak için hiçbir yer’e ihtiyacı bulunmayan ve maddî hiçbir şeye bağlı olmayan bir cevherim. Öyle ki, bu ben, yani kendisiyle ne isem o olduğum ruh, bedenden tamamıyla farklıdır, hatta bilinmesi onu bilmekten daha kolaydır ve beden var olmadığı halde bile, ne ise o olmaktan geri kalmaz (Descartes, 1984, s.33).

Mekân deneyimine ilişkin çerçeve Descartesçı mutlak özne tasarımının uzantısı, nesnesi olarak belirmektedir. Bu yüzden mekân, içi boş olarak doldurulabilecek bir tür sıklık seyrekliği (Tuan, 2001, s.51) derinlik, en vs. gibi niceliksel unsurları belirginleştirir.

‘Düşünüyorum, o halde varım.’ Düşüncelerini düzenli olarak yönlendiren bir kimseye kendini gösteren ilk kesin hakikat düşünen öznenin varoluşuna, yani bireysel bir şeye ilişkin olmaktadır. Kuşkusuz söz konusu olan duyuların tanıttığı özelliklere benzer maddesel bir şey değildir: Ben, hala bir bedenim olduğundan kuşku duymakta ve onun bir hayal olduğunu düşünmekteyim (Beyssade, 1997, s. 72).

Bu noktada, bedenin mekânsal kuruluşu belirgin hale gelmektedir. Modernite çerçevesinde işleyen yer ve mekânın kullanımları arasında temel bir fark ortaya çıktığı belirtildiğinde, bir yandan yerin mekâna göre tanımlandığı diğer yandan mekân tanımının da zihnin pratik uzantısı haline geldiği ifade edilmektedir. Bu pratik uzantıdan kastedilen ise mekânsal olan ile insan zihni arasında bir ayırım yapılmasıdır. Mekân bedenin deneyim alanı ile ilişkilendirilirken zihin bu

mekânsal ilişkinin dışında konumlandırılır. Descartes için ben ile uzamlı olan şey (*res extensa*) arasındaki temel ilişkinin zihinsel bir etkinlik olarak belirginleştiği bu evren tasarımı, bedenün konumuna ilişkin mekânsal koordinatları ortaya çıkarır. Bir bedenün diğer insanların sahip olduğu bedenlerle konumlanması ile mekânsal konumlanması ve bir sonraki konumsal işleyişi, öznenin kendi zihni ve bedeni arasında bir hacim, uzantı ve şekli nitelik kazanır.^{iv} Daha net ifade edilirse, bedenün kendisi zihnin doldurduğu mekânsal bir boyut olarak ortaya çıkar (Curley, 1993, s.164-66). Bu noktada, Descartes özellikle altıncı meditasyonda şunu belirtir:

Belki...bana sınımsız yapılmış bir bedenim var, ama bir yandan yer kaplayan bir şey değil de yalnızca düşünen bir şey olduğum sürece kendimle ilgili açık ve seçik bir fikrim de olduğundan, diğer yandan düşünen bir şey değil de yalnızca yer kaplayan bir şey olduğum sürece bedenimle ilgili bir fikrim olduğundan, benim gerçekten bedenimden ayrı olduğum ve onsuz varolabileceğim kesindir. (2015, s.110)

Nihai olarak, Descartes ikinci meditasyonla başladığı özneyi temellendirme hedefinden altıncı meditasyonla birlikte mekansallığı da ayırmış olur (Descartes, 2007, s. 81-85; 2007, 52-58. madde). Bu tasarım olanağı, evrenin *merkezileşmiş uzamsal tasarımından (centered spatial framework)* yönelimli uzamsal bir evren tasarımına (*oriented spatial framework*) dönüşümle paralel işler. Nitekim Descartes için mekân, *spatial extensionları* olan içi dolduracak boş bir yayılım olarak belirginleşir. Bu nedenle mekân, belirli bir koordinat sistemi ile kartografyanın tercümesi ekseninde biçimlendirilen çeşitli nicelikler kesişimi olarak değerlendirilir. İlgili kesişim eksenlerini ise şöyle açıklamak mümkündür: Zaman ve mekân modern koordinat sistemi içinde alan ve hacmi olan, bir birim olarak ölçülebilen mutlak bir niceliktir (Tuan, 2001, s.51). Nitekim Descartes mekânı şöyle tanımlar:

Bu konuyu uzunluk, enlilik ve yükseklik ya da derinlikçe sınırsız olarak yayılımsal (*étendu*), parçalara bölünebilir, çeşitli şekil ve büyüklüklerde olan, her türlü hareket ya da yer değiştirmeye elverişli, sürekli bir cisim, ya da sınırsızca yaygın bir mekân olarak anlıyordum; çünkü, geometriciler objelerinin bütün bunlardan meydana geldiğini varsayarlar. (1984, s.36)

Bu noktada, paralel bir saptama yaparak mekân ile yer kavramları arasında bir ayrım olduğunu savunan De Certeau, mekânın yön rotasyonları, hız ve zaman değişkenleri arasında bir bileşke olduğunu belirtir. Bundan hareketle mekân, devingen parçaların kesişim noktalarından meydana gelir. Bu ise mekânın bir tür kendi içinde yer alan parçaların devinimsel birliği ile işlediğini ifade eder (1988, s.117). Mekânın içinde konuşlandırılmış hareket topluluğu olarak işleyen bu devinimsel birlikler, bir mekân geometrisi işlevi görmekte ve bu geometrik tasarım

mekân kullanımının toplumsal kullanımlarına dair (Jean-Didier, 2014, s. 3) netliği ifade etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle modern mekân tasarımının ana çerçevesi, bir yandan uzamsal şeylerin varlığı (*res extensa*) diğer yandan bunun bilgisine sahip bilinçli özne (*res cogitans*) arasındaki bölünmeden kaynaklı kopuşa işaret eder.

Modern Mekansallığın Metafizik Karakteri ve Fenomenolojik Şerh

Descartes mekânsallığı, özne ve yayımlı şeyler çerçevesinde betimleyerek öznenin dışında kurulacak bir nesnel mekân şeklinde kavrar. Oysa bu düalist kavrayış fenomenoloji düşünürleri için, insan deneyiminin mekanla olan ilişkisini problemlili hale getirmektedir; çünkü bu çerçeve dünya sorununu ıskalar. Bunun en açık ifadesini Descartes'in şu ifadesinde bulabiliriz:

...ben, bütün özü (mahiyeti) ve doğası düşünmek olan ve var olmak için hiçbir yer'e ihtiyacı bulunmayan ve maddî hiçbir şeye bağlı olmayan bir cevherim. Öyle ki, bu ben, yani kendisiyle ne isem o olduğum ruh, bedenden tamamıyla farklıdır, hatta bilinmesi onu bilmekten daha kolaydır ve beden var olmadığı halde bile, ne ise o olmaktan geri kalmaz (Descartes, 1984:33)

Kartezyen yer tahayyülü açıktır: Zihin kurucu bir çerçeveye işaret eden tözsel bir unsurken, mekân (*space*) yayılım/uzantılarına (*etendue*) göre üretilmiş niceliksel ve bilince dışsal bir unsurdur. Böylece özne ve nesne ayırımına dayalı düalist bir evren tasarımı formüle edilmiş olur. Bu noktada Descartes için de mekân bir boşlukla tanımlanmaz. O, boşluk yerine mesafe ya da iki şeyin birbirine göre aralığından, mesafesinden söz eder. Bu nedenle, Kartezyen mekânın uzanım/boyut niteliği (*dimensional space*) onu bir yakınlık ve uzaklık ilişkisinin odağı haline getirir. Bu yönüyle Platoncu anlayışın tersine Aristotelesçi kavrayışa yakın görünmektedir. Dolayısıyla mekânın yayılımsal karakteri onun bir koordinat ve ölçü meselesi olarak belirginleşmesine işaret eder. Mesafe ise noktalar arasındaki bir ölçüm ilişkisidir. Bu aşamada Kartezyen mekân tasarımına ilişkin Heidegger *Varlık ve Zaman*'da, Descartes'in dünyanın ontolojik temel belirlenimini *extensio*'da görmekte olduğunu ve böyle yaparak yayılım/uzam ile uzamsallığı birlikte tesis ettiğini hatta onunla özdeş kıldığını belirtir. Onun için Kartezyen dünya ontolojisi hem çevreleyen-dünya hem de Dasein'in mekansallığını pozitif biçimde ileri sürmeye yarayan negatif bir hareket noktasını oluşturur (Heidegger, 2018, s.145). Bu negatiflik, insan varlığı ile mekân arasındaki ilişkinin epistemolojik düzeyi ile ontolojik deneyimi arasındaki temel ayrımıdır. Mekânsal bir deneyim haline dönüşen *Dasein*'dan söz eden Heidegger için *res*

cogitans'ın varlık tarzı, daha doğrusu zihinsel olarak düşünen bir şey olarak varolmanın, yani '*sum*'un varlık anlamıdır. Bu nedenle,

Yeni Çağ'da felsefi soru sormaların başlangıcı kabul edilen *cogito sum*'u keşfeden Descartes, *ego*'nun *cogitare*'sini ... incelemişti. Halbuki Descartes, *cogito* kadar asli olduğu kabul edilen *sum*'u hiç ele almamıştır...Oysa buradaki analitik, *sum*'un varlığına ilişkin ontolojik soruyu sormaktadır. Çünkü *sum* belirlendiğinde ancak *cogitationes*'in varlık minvali kavranabilir olacaktır. (Heidegger, 2018, s.83)

Descartes açısından, insan zihni insan varlığının ve onun şeylerle kurduğu ilişkide temel belirleyen olduğundan, sorun dış dünya ve ötekilerle olan ilişkilerin zihin aracılığıyla nasıl kurulacağına ilişkindir. Böyle bir kavrayış, dünya ve insan varlığının dünya-içinde-olma deneyimine ilişkin geleneksel Kartezyen epistemolojinin doğal tutumudur. Descartes açısından, "varlığın yalnızca ve yalnızca iki biçimi vardır. Özne özbilindir, kendine saydam değildir ve hiçbir dışsallık, hiçbir karanlık gelip içine sızamaz. Nesne dışsallıktır, *partes extra partes*'tir ve hiçbir şekilde içsellik değildir, bağrında hiçbir duyumsanırılık doğamaz" (Barbaras, 2015, s. 328). Husserl tam bu akışa müdahale etmek için "...fenomenoloji, nesneleştirici bilimin başladığı yerde biter" (Husserl, 2003, s.83) ifadesini ileri sürerek mevcut bilimlerin krizine işaret eden eleştirel bir tespitte bulunur.^v Bu yönüyle insan ve dünya ilişkisini kavramakta başarısız olan modern felsefenin krizi somut bir tespitte dönüşmektedir. Bu tespitin diğer çerçevesi, bedensel bir varlık olarak insan ve mekân ilişkisinde Kartezyen tasarımın bedeni ıskalamasıdır. Merleau-Ponty felsefesini incelerken Renaud Barbaras, Descartes'ın "*Res cogitans* ve *res extensa* sınıflandırılışında öz bedeninin deneyimine yer yoktur" (2015, s.328) saptamasıyla bedeninin zihinsel olana ikincil olarak değerlendirildiğine işaret eder. Oysa bedensel insan varoluşu bir yerde ve bir pozisyonda bulunma temelinde (Merleau-Ponty), bir dünya-içinde-varlık olarak (Heidegger) mekân-zamansal olmaya yazgılıdır. Örneğin Husserl için "düşünümünden önce kişi yönelimsel nesneyi algılar (*perceive*) ancak kişi yönelimsel edimi deneyimler (*experience*)" (Zahavi, 2003, s.88) ifadesiyle bilinç ve onu kuşatan çevrenin (*surrounding*) (Husserl, 1983, s.54-55), dünyanın refleksiyon açısından problemini bilincin yönelimselliğiyle gidermeye çalışır. Temel sorun, kendi içine kapalı bir öznenin yaşamın içkinliğinde dışarıdaki bilgiyi nasıl elde edebileceğine dair yanıtı ilişkindir ve bunun doğal tutum içinde karşılığı yoktur. Bütünüyle kendi bilinçli yaşamının içkinliği içinde yer alan bilgim, nasıl oluyor da dışımdaki dünyaya ilişkin nesnel bir anlamlılığa kavuşabiliyor sorusuna Kartezyen epistemoloji bilinç çerçevesi içinden herhangi bir cevap bulunamaz (Kockelmans, 2007, s.137). Bu nedenle, Kartezyen felsefenin temel

çerçevesi zihnin lehine mekânın tali olduğu bir mekân metafiziği inşasıdır. Fenomenoloji, bu metafizik tutumda insan deneyimi ile varoluşunun mekân ve zamansal doğası (*spatio-temporal*) arasındaki ilişkinin iskanması krizine işaret eder. Geleneksel felsefede insan deneyiminin mekânsal niteliği, bir algılama ve tecrübeden ziyade yersiz, bedensiz ve *buradalıksız* bir sorundur. “Özne, bu yaklaşıma göre ‘saf bilinç’ demektir. Kendisi kendine tamamıyla şeffaf olup çehresi söz konusu rasyonel dünyaya dönüktür. Özne, dünyayı bizatihi olduğu gibi yani nesnel olarak bilebilmektedir” (Kockelmans, 2007, s.124-25). Oysa fenomenoloji, insan varlığını Descartes gibi somut, maddi ve zamansal olan bir dünya deneyiminden yalıtılmak yerine, dünya- içinde-varlık olma halini, bilincin şeylere yönelimi, dünyanın algılanışı ile mekân-zamansal bir varoluş olarak ele alır. Bu noktada örneğin “çağdaş fenomenoloji dünyaya olan erişimimizi kendi hareketsel yönelimimiz ya da duyuşsal yönelimlerimiz tarafından gerçekleştirilmiş” olan niteliğini sorgulamaya açar. (Merleau-Ponty, 2015, s.358). Burada, öznel deneyimin bir yaşantı dünyasını anlamlı görmesi hem bedensel hem de perspektifi bir deneyimi ifade eder (Merleau-Ponty, 1983, s.53-56). Perspektif, bedensel deneyimin şeylere, nesnelere ve öteki öznelere ilişkin konumsal (*locational*) bir tecrübesini ifade eder. Böylece, örneğin bir şeyi görme, öznenin aynı zamanda görülüyor olduğuna ilişkin perspektifsel algısına işaret eder (Merleau-Ponty, 1968). Bu tarz bir perspektifsel algı Kartezyen özne açısından ifade edilemez. Nitekim ego-cogito olarak tasarlanmış Kartezyen kurucu öznenin asli dünyası Husserl için “aslında...bilinçli bir *cogito* içinde varolan... şeyden başka bir şey değildir” (Husserl, 2010, s. 86). Descartes için dünya, özne bilincinin dünyasıdır. Onun tasavvuru dünyasız bir öznenin olabileceği ama öznesiz bir dünyanın olmayacağı üzerinde şekillenir. Dolayısıyla bu tabloda mekânın tasviri bedensel bir varlığın yönelimsel, duyuşsal oluşuyla değil, bilincin içkin yasalarıyla ifade edilir. Geleneksel Kartezyen epistemolojinin aşkınsal tarafı, insan deneyiminin; algısal, duyuşsal ve dünya-içinde varoluşsal yanlarını törpüleyerek bir mekân tahayyülüne sahip olmasında yatar. Dolayısıyla fenomenolojik eleştirinin Husserl ile başlayan ilk şerhi, “ben düşünüyorum”a (*ego cogito*) yeni bir unsur ilave edilerek “ben düşünülene düşünüyorum”a (*ego cogito cogitatum*) dönüşür. Bu şu demektir: Tüm bilinçli farkındalıklar, yönelimsel farkındalıklardır (Kockelmans, 2007, s.129). Böylece mekân, aşkın bir zihnin uzantısı olmaktan ziyade içinde kendi deneyimlerini, geçmişini ve geleceğini algılayabileceği bir varoluş tablosu sunacak şekilde yaşam-dünyası deneyiminin kurucu çerçevesi olarak belirginleşir. Bu nedenle, örneğin Merleau-Ponty için mekânı parçalarının genişliğine, yüksekliğine ve derinliğine göre yan yana konmuş olarak tanımlamak söz konusu değildir. Bu şeylerin hepsinin birlikte-varolduğunu belirtir çünkü bedenimizin

dünyaya benzersiz şekilde tutunuşu içinde sarmalanmıştır (Merleau-Ponty, 2017, s. 373). Beden onun için mekânda yan yana konmuş organların bir araya toplanmasından ziyade bölünemez bir mahiyettir. Özne, bir bedensellik olarak belirginleşen fiziksel duyumsal bir tecrübenin odağıdır. Şeyleri mekânda algılayan ve bu algılamada kendinin algılayan olarak bulunmasını da kavrayan, bu bedensel-öznelliktir. Daha net bir ifadeyle, Merleau-Ponty bunu şöyle formüle eder: “Bedenimin benim için sadece bir mekân kesiti olması şöyle dursun, bedenim olmasaydı benim için mekân da olmazdı.” Aristoteles’in devinime ilişkin yankısını Merleau-Ponty’de de işitiriz. O da bedenin mekansallığının temel olarak edimsellikte, bir bakıma devinim çerçevesinde gerçekleşeceğini düşünür (2017, s. 152). İnsan varlığının mekân deneyimi varoluşsal bir kendini kurma, inşa etme pratiğine içkindir. Heidegger için insan varlığı (*Dasein*) gündelik pratiklerle meşgul olan dünya-içinde-varlık olarak ikamet edendir. Dünyada olmak *Dasein* için ikamet etmek demektir. Bu nedenle, *in-der-welt-sein* açıklaması dünyada bir varlığın ikamet pratiği açısından değerlendirilebileceğine işaret eder. Bu noktada, Heidegger’in ikamet etme ve inşa etme meselesini birlikte ele alması tesadüf değildir. Heidegger ikamet etmeyi (*dwelling*) basit biçimde coğrafi bir konumlanış olmaktan ziyade, mekânsal devinimin varoluşsal deneyimi olarak sürekli bir inşa etme-düşünme pratiğine içkin olarak nitelendirir. İkamet etmek, mekânda, insan varlığının kendini kurduğu bir etkinlik olarak inşa edilen (*building*) (Heidegger, 1996, s. 67-70) ev/yurt gibi anlamları barındırır. Bu noktada metafizik bir mekân, insan varoluşunun dünyada-bulunuş tarzında, yönelimsel deneyime el konması anlamına gelir; çünkü insan varlığı inşa etmek-ikamet etmek-düşünmek birlikteliğinden kopmuştur. Bunun sonucunda ise modern mekân insan varoluşu için bir köksüzlüğün deneyim alanı olmaktadır. İnsanın kendi deneyimine özgü koşullarda; ortak tarih, ortak tecrübe, gündelik yaşam alışkanlıkları, aidiyet örüntülerinde bireysel anlamlandırma repertuarı düzeyinde değil, bütünsel yaşam dünyası değişimi olarak bir köksüzleşme söz konusudur.

Sonuç

Modern mekânın, nesnellik, dışsallık, hesaplanabilirlik gibi kategoriler üzerinden inşa edilmesi, bir yönüyle insan varoluşunu deneyimin mekânsal imkanlarından kopartmak/dışlamak anlamına gelir. Heidegger’in ifadesiyle çağdaş insan mekandadır ama ikamet eden anlamında değil. Bu yüzden mekân şu haliyle ‘şeylerin evrensel bağlantı kuvveti’ (Merleau-Ponty, 2017, s.331) olma potansiyelinden uzaktır. Dolayısıyla Heidegger’in, çağdaş insanın ikamet etme

deneyiminde ortaya çıkan soruna ilişkin vurgusu dikkate alındığında mekân ve insan varoluşunu iç içe kılan bağların kopması ile fark edilir hale gelen bir mekân metafiziğinin belirginleştiği söylenmelidir. Soyut ve matematiksel mekân (*space*) tasarımını insan deneyimi ve varoluşun yer/konumlarına (*location, place*) dayatmak, alan (*land*), yurt/ev (*home*) ile ülke (*country*) olan yerler üzerinde modern devletlerin hakimiyet alanını da (*territory*) çizmesini olanaklı kılan çerçeveyi ifade eder. Bugünkü kriz, soyut ve matematiksel mekân (*space*) tasarımının insan deneyimi üzerindeki tahakkümüyle ilintilidir. Stuart Elden bugün tam olarak bu durumda bir kayma olduğunu belirtir ve mekânın, artık tek bir ülkenin veya ulusun sorumluluk alanında olmadığını gittikçe bir bütün olarak dünyanın alanına, dünyanın kendisine dönüşen karakteri olduğuna işaret eder (Elden, 2005, s.15-6). Bu kayma bir krize işaret etmektedir; fakat bu krizin yörüngesinin kolektif bir yaşam-dünyasının sonsuz ritmine imkân tanıyan dönüşümü de yeşerttiği bir kenara not edilmelidir. Yaşadığımız krizin temel konusu; beden ve mekâna ilişkin mücadelenin nasıl şekilleneceği ile algılayan, tecrübe eden bir insan varoluşunun dünyaya yöneliminde nasıl bir yaşam-dünyası inşa edilebilir noktasına odaklanmaktadır. Mekân kavramı etrafında dönen tartışmalarda dünya-içinde-varlık olarak bir varoluş kaygısı taşımak insan eylemlerinin bir tür radikal başlangıca tahvil edilebilme potansiyelini de barındırmaktadır. Bu nedenle, mekânın Antik algılanışı ile modern mekân kavramsallaştırması arasında temel bir kırılmaya işaret etmek, neyin bittiğine ilişkin (Anders'ın metnin başındaki ifadesinden hareketle) yeni bir başlangıcın çerçevesini belirleme anlamını da taşımaktadır. Bugün modern mekân algısına içkin olan metafizik karakter, yaşam dünyasının her alanına sirayet etmiş bir krize işaret etmektedir. Krizin aynı zamanda bir olanaklılık ufkuna kapı araladığı düşünüldüğünde, sonların-sonu'ndan sonra nasıl bir başlangıcın yaşam-dünyasına tahvil edileceği etik, politik ve kolektif bir refleksin temelini oluşturur. Mekânsal olana ilişkin deneyim tüm bu unsurları barındıran bir varoluş mücadelesidir ve kriz her birine içkin, her birinin kendi alanında (*territory*) bir hükümlerlik çerçevesi bulur. Önemli olan soru bu krizin, nasıl bir öznel ve kolektif varoluş imkanına emanet edileceğidir. Tüm sonların-sonu aynı zamanda yeni bir başlangıç ufkunu da barındırma umudunu taşımamıza olanak verir. Mekâna kilitlenmiş insan varlığını, dünyada ikamet eden (*dwelling*) niteliğiyle ele aldığımızda (Heidegger, 2001, s. 144) sonlu, yitimli ve belirli bir dil ile bağlama kilitlenmiş varlık olarak değerlendiririz. Bu aynı zamanda yerleşik ve olgusal (*facticity*) bir yaşam dünyasının (Tonner, 2018, s. 2-4) kolektif failleri olarak mekâna tahvil edilebilecek başlangıçları ve mekânı metafizik bir kopuşun neden olduğu güncel krizden çıkartacak potansiyelleri de barındırır. Dünyanın içinde yaşadığı mevcut karanlık krizi, metafizik

bir mekân ile bu tasarım içinde eylemleri, tarihi, deneyimi gasp edilen mekân-zamansal (spatio-temporal) insan varoluşunun yaşantı mekânı arasındaki kriz olarak düşünmek gerekir.

ORCID ID

Ahmet EKER

<https://orcid.org/0000-0002-0097-2972>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

- Adams, S. (2011). *Castoriadis's ontology: being and creation*, New York: Fordham University Press.
- Anders, G. (2007). *Le temps de la fin*, Paris: L'Herne.
- Aristoteles (2019). *Fizik*, Çev. Saffet Babür, İstanbul: YKY.
- Aristotle (2002). *Categories and de interpretatione*, der. J. L. Ackrill, Oxford: Clarendon Press.
- Aristoteles (1991). On the universe, Çev. E. S. Forster, *The Complete Works of Aristotle vol-1*, der. Jonathan Barnes, Princeton: Princeton University Press.
- Aristotle (1938). *The categories; on interpretation; prior analytics*, Çev. H. P. Cooke, H. Tredennick, Londra: Harvard University Press.
- Augustinus (2010). *İtirafılar*, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Barbaras, R. (2015). "Vücudun Fenomenolojisinden Tenin Ontolojisine", Çev. Gül Tonak, *Merleau-Ponty: Fikir Mimarları – 31*, der. Emre Şan, içinde, İstanbul: Say Yayınları: ss. 327-380.
- Beyssade, Jean-M. (1997). "Descartes: Felsefi bir Devrim mi?", Çev. Tülin Bumin, *Cogito Dergisi* 10, İstanbul: YKY.
- Biggs, M. (1999). "Putting the State on the Map: Cartography, Territory, and European State Formation", *Comparative Studies in Society and History* 41 (2), ss.376-380.
- Burn, L. (2017). *Yunan mitleri*, Çev. Nagehan Tokdoğan, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Curley, E. M. (1993). "Analysis in the Meditations: The Quest for Clear and Distinct Ideas Meditations on first Philosophy in Focus", *Rene Descartes*, der. Stanley Tweyman, Londra: Routledge, ss.159-185.
- De Certeau, M. (2009). *Gündelik hayatın keşfi*, Çev. Lale Aslan Özcan, Ankara: Dost Yayınları.
- De Certeau, M. (1988). *The practice of everyday life*, Çev. Steven Rendall, Berkeley: University of California Press.
- Derrida, J. (2008). *Chora*, Çev. Didem Eryar, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Derrida, J. (1997). *Chora, Chora L Works: Jacques Derrida and Peter Eisenman*, der. Jeffrey Kipnis ve Thomas Leaser, New York: Monacelli Press, ss. 15-32.
- Descartes, R. (2015). *Meditasyonlar*, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Descartes, R. (2007). *Felsefenin ilkeleri*, Çev. Mesut Akın, İstanbul: Say Yayınları.
- Descartes, R. (1998). *Descartes: The world and other writings*, Çev. ve der.: Stephen Gaukroger, Cambridge: Cambridge University Press.
- Descartes, R. (1984). *Metot üzerine konuşmalar*, Çev. K. Sahir Ser, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Elden, S. (2005). "Missing the Point: Globalization, Deterritorialization and the Space of the World", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30(1), ss. 8-19.
- Elden, S. (2010). "Land, terrain, territory, progress", *Human Geography* 34(6), ss. 799–817.
- Geiselberger, H. (2017). *Büyük gerileme zamanımızın ruhu üzerine uluslararası bir tartışma*, Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen, A. N. Bingöl, Orhan Kılıç, İstanbul: Metis Yayınları.
- Heidegger, M. (2018). *Varlık ve zaman*, Çev. Kaan Ökten, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Heidegger, M. (2001). "Building Dwelling Thinking", *Poetry, Language and Thought*, der. Albert Hofstadter içinde, New York: Harper & Row Publishers.
- Heidegger, M. (2000). *Introduction to metaphysics*, Çev. Gregory Fried ve Richard Polt, Yale University Press.
- Heidegger, M. (1996). "İnşa Etmek Oturmak Düşünmek", Çev. Olcay Kunal, *Cogito Dergisi* 8, ss. 67-70.

- Hesiod (1988). *Theogony and works and days*, Çev. M. L. West, Oxford: Oxford University Press.
- Husserl, E. (2010). "Kartezyen Meditasyonlar: Fenomenolojiye Bir Giriş", Çev. Kamuran Gödelek ve Taşkınır Ketenci, *Baykuş Felsefe Yazıları Dergisi* 6, ss. 71-92.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji üzerine beş ders*, Çev. Harun Tepe, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Husserl, E. (1983). "The Considerations Fundamental To Phenomenology Chapter One", *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy: First Book: General Introduction to a Pure Phenomenology*, Çev. F. Kersten, Hollanda: Martinus Nijhoff Publishers, ss.51-63.
- Jammer, M. (2012). *Concepts of space: The history of theories of space in physics*, Massachusetts: Courier Corporation.
- Jean-Didier, U. (2014). "La Trace et le Territoire", *Actes Sémiotiques* 117, 3. Erişim adresi: <<http://epublications.unilim.fr/revues/as/5277>> (30/06/2014).
- Jones, Emma R. (2012). "The Nature of Place and the Place of Nature in Plato's Timaeus and Aristotle's Physics", *Epoché*, 16 (2).
- Kockelmans, J. J. (2007). "Edmund Husserl ve Fenomenoloji", Çev. Kaan. H. Ökten, *Cogito Dergisi* 50, ss. 111-141.
- Karaman, Y. (2019). "Ontolojinin Sınırları: Platon'un Khôra Kavramı", *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kiernan, T. P. (2018.) *Aristotle dictionary*, New York: Open Road Media.
- Koestler, A. (2013). *Uyurgezerler: Bir bilim tarihi kitabı/ İnsanın değişen evren görüşünün bir tarihi*, Çev. Ekrem Berkay Ersöz, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Koyre, A. (2004). "Galileo ile Platon" *Bilim Tarihi Yazıları* (6. Basım), Çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Koyre, A. (1998). "Daha Önce Hiç Görülmemiş Şeyler ve Hiç Düşünülmemiş Düşünceler: Galileo ve Descartes", Çev. Aziz Yardımlı, *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*, İstanbul: İdea Yayınları.
- Kranz, W. (1994). *Antik felsefe: metinler ve açıklamalar*, Çev. Suad Y.Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Leach, E. R. (1971). "Cronus and Chronos", *Rethinking Antropology*, Londra Üniversitesi: The Athlone Press, ss. 124-132.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*, Çev., Işık Ergüden, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Malpas, J. (2018). *Place and experience: A philosophical topography*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Massey D. (2005.) *For space*, Londra: Sage.
- Mendell, H. (1987). "Topoi on Topos: The Development of Aristotle's Concept of Place", *Phronesis*, 32 (1-3), ss. 206-231.
- Merleau-Ponty, M. (2017). *Algının fenomenolojisi*, Çev. Emine Sarıkartal ve Eylem Hacımuratoğlu, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Merleau-Ponty, M. (2015). "Görünür ve Görünmez Notlar", Çev. Ahmet Soysal, *Merleau-Ponty: Fikir Mimarları – 31*, der. Emre Şan, içinde, İstanbul: Say Yayınları, ss. 314-327.
- Merleau-Ponty, M. (1983). "The Relations of The Soul and the Body and the Problem of Perceptual Consciousness", *The Structure of Behavior*, Çev. Alden L. Fisher, Pittsburgh: Duquesne University Press, ss. 185-225.

- Merleau-Ponty, M. (1968). *The visible and the invisible: Followed by working notes*, Çev. Alphonso Lingis, der. Claude Lefort, Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Merleau-Ponty, M. (1964). *L'Œil et l'esprit*, Paris: Gallimard.
- Merrifield, A. (1993). "Place and Space: a Lefebvrian Reconciliation", *Transactions of the Institute of British Geographers, The Royal Geographical Society* 18 (4), ss. 516-531.
- Miller, David, M. (2014). *Representing space in the scientific revolution*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Morison, B. (2002). *On location: Aristotle's concept of place*, Oxford: Clarendon Press.
- Newton, I. (1974). "The Motion of Bodies", *Newton's Principia: The Mathematical Principles of Natural Philosophy and His System of the World*, 7, Çev. ve der. Andrew Motte, Berkeley: University of California Press, Vol. I, 1-29.
- Newton, I. (1685). "De Gravitatione", *Philosophical Writings/Cambridge Texts in the History of Philosophy*, (der. Andrew Janiak), Cambridge: Cambridge University Press.
- Platon (1943). *Timaios*, Çev. Erol Güneş ve Lütfi Ay, İstanbul: Maarif Matbaası.
- Raffestin, C. ve Bresso, M. (1982). "Tradition, Modernité, Territorialité", *Cahiers de Géographie du Québec* 26 (68), ss. 185-198. <https://doi.org/10.7202/021557>.
- Palmerino, C. R., Bellis, D., ve Bakker, F. (2019). "Introduction", *Space, Imagination and the Cosmos from Antiquity to the Early Modern Period*, Vol. 48, der. F. A. Bakker vd., Switzerland: Springer, ss. 69-91.
- Rohkramer, T.ve Schulz, F. R. (2009). "Space, Place and Identities", *History Compass*, 7(5), ss. 1338-1349.
- Sorabji, R. (1992). "Introduction", *Ancient Commentators on Aristotle/ Simplicius: Corollaries on Place and Time*, çev. J. O. Urmson, Londra: Bloomsbury, ss.1-11.
- Soja, E., W. (2019). *Postmodern coğrafyalar: Eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesi*, Çev. Yunus Çetin, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Trendelenburg, A. (2018). "Les Catégories d'Aristote", çev. Alain Petit, *Les Études Philosophiques* 2018/3 (N° 126), ss. 345-362.
- Tiziana, S-N. (2019). "Space and Movement in Medieval Thought: The Angelological Shift", *Space, Imagination and the Cosmos from Antiquity to the Early Modern Period*, der. F. A. Bakker vd., Vol. 48, Switzerland: Springer, ss.69-91.
- Toulmin, S. E. (1992). *Cosmopolis: The hidden agenda of modernity*, Chicago: University of Chicago Press.
- Tonner, P. (2018). *Dwelling: Heidegger, archaeology, mortality*, Londra: Routledge.
- Tuan, Yi-F. (2001). *Space and place: The perspective of experience (8. baskı)*, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Urry, J. (1999). *Mekânları tüketmek*, Çev. Rahmi G. Öğdül, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Walton, M. T. (2005). "Active Principle", *Encyclopedia of The Scientific Revolution From Copernicus to Newton*, der. Wilbur Applebaum içinde, New York: Taylor ve Francis E-Library.
- Whitehead, A. N., (2017). *Doğa kavramı*, Çev. Sercan Çalıcı ve Songül Köse, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zahavi, D. (2003). *Husserl's phenomenology*, California: Stanford University Press.

ⁱ bkz. Aristotle, 2002, 78. sayfa dipnotunda J. L. Ackrill yorumu. Ayrıca bkz. Jones, 2012, s.247-48

ⁱⁱ “Being somewhere is being in a place” ve “somewhere [*is*] in place” (Morison, 2002, s.17) (*is* vurgusu bana aittir).

ⁱⁱⁱ On altıncı yüzyıla kadarki dönemde günlük yaşam, görev-yönelimliydi; hafta, çok önemli bir zaman birimi değildi ve mevsimler, ilgili panayır, pazarlar ve kilise takvimi zamansal örgütlenmenin temellerini oluşturuyordu. On altıncı ile on sekizinci yüzyıllar arasında bu durum, şu gelişmelerle birlikte değişmeye başladı: Evinde saate sahip olanların sayısında artış; kamusal alanlarda saat ve çanların kullanımında artış; üst ve orta sınıfların, etkinliklerin zamana göre planlandığı okullara katılmalarındaki artış; püritenlerin çalışmayı haftalık temelde örgütleme çabaları; işgünlerini ve ücret oranlarını hesaplama ihtiyacı gösteren bir para ekonomisinin artan gelişimi; ve halkın sözcük dağılımına ‘dakiklik’ teriminin girişi (Urry, 1999, s.35). Yine aynı dönemde “eski hanedana ait alanlar (*dynastic realm*), belirgin bir şekilde yeni bir çehreye, bölgesel devlete (*territorial state*) dönüştürüldü. Bu uzamsal rasyonalizasyon (*spatial rationalization*) harita üzerinde modellendi” (Biggs, 1999, s. 385) Benzer bir tespit için bkz. (Toulmin, 1992, s.7).

^{iv} Descartes için mekansal özelliğe sahip olan cisimleri başka bir şey varsaymaya gerek kalmadan açıklayabilmeye dair dört temel nitelik bulunmaktadır: devinim, boyut, form ve cismin parçalarının tanzimi. (Bkz. Descartes, 1998, s.18).

^v “Husserl’e göre modern felsefenin... başarısızlığının nedeni, onun temelinde yatan bilimciliktir. Bu anlayış ya Descartes ve Kant’taki gibi bir çeşit doğacılık halini ya da Hume ve Mill’deki gibi bir çeşit psikolojizm halini yahut Dilthey’daki gibi bir çeşit tarihselcilik halini almıştı (Bkz. Kockelmans, 2007, s. 124).”

Spinoza ve *Ethica* Üzerine

Pierre BAYLE, Çeviri: Arif YILDIZ¹

¹ Dr., Independent Researcher (ORCID ID: 0000-0002-9461-4614)

Özet

Pierre Bayle'ın Tarihsel ve Eleştirel Sözlük adlı eserindeki "Spinoza" maddesi, Spinoza felsefesinin temel meselelerine dair genel bir bakış sunar. Söz konusu maddenin burada çevirisi sunduğumuz "N Çıkması"nda ise Bayle, özellikle Spinoza'nın *Ethica* adlı eserine odaklanarak kip, değişiklik, töz ve Tanrı gibi Spinoza metafiziğinin temel kavramlarına yönelik eleştiriler getirir.

Anahtar Kelimeler: Bayle, Spinoza, *Ethica*, kip, töz

On Spinoza and the *Ethics*

Abstract

Pierre Bayle's "Spinoza" article in the Historical and Critical Dictionary provides a critical overview of the main issues in Spinoza's thought. But in the so called 'Remark N' he focuses mainly on the Ethics and presents a list of objections to the most fundamental concepts of Spinozian metaphysics such as mode, modification, substance, and God etc.

Keywords: Bayle, Spinoza, Ethics, substance, mode.

Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Arif YILDIZ

E-mail / E-posta

Dr., Independent Researcher

arifyildiz@gmail.com

Manuscript Received / Gönderim Tarihi

July 10, 2022 / 10 Temmuz 2022

Revised Manuscript Accepted / Kabul Tarihi

November 16, 2022 / 16 Kasım 2022

To Cite This Article / Kaynak Göster

BAYLE, P. (2022). Spinoza ve Ethica Üzerine (Arif Yıldız, trans.), *ViraVerita E-Journal: Interdisciplinary Encounters*, Vol. 16, 212-224.

Spinoza ve Ethica Üzerineⁱ

(N) Zihnimizin En Belirgin Mefhumlarına Tamamıyla Karşıt ... En Korkunç Hipotez

Spinoza doğada tek bir töz olduğunu ve bu yegâne tözün, uzam [*étendue*] ile düşüncenin yanı sıra sonsuz sığata [*attribut*] sahip olduğunu varsayar.ⁱⁱ Dolayısıyla evrende var olan bütün cisimlerin uzam olarak bu tözün değışiklikleri [*modification*] olduğunu öne sürer, örneğın insanların ruhları da düşünce olarak bu tözün değışiklikleridir. Böylece zorunlu ve en mükemmel varlık olan Tanrı, gerçekten de var olan her şeyin nedeni haline gelirken onlardan da ayrılmaz. Yalnızca tek bir varlık, tek bir doğa vardır ve bu doğa içkin bir eylemle mahlukat denilen her şeyi kendinde yaratır. Tanrı, aynı zamanda hem eyleyen hem maruz kalan hem özne hem de etkin nedendir; yarattığı her şey bizzat kendisinin değışiklikleridir. İşte akla gelebilecek her türlü saçmalığı aşan bir hipotez. Pagan şairlerin Jupiter ve Venus'a karşı terennüm etmeye cüret ettiği en iğrenç sözler bile Spinoza'nın Tanrıya dair bize sunduğu korkunç fikre yaklaşamaz, çünkü en azından bu şairler işlenen bütün suçları, dünyanın bütün illetlerini Tanrılara atfetmezdi. Oysa suçun ve cezanın yarattığı kötülük, bedensel ve ahlaki kötülük denilen her şey için Spinoza'ya göre Tanrıdan başka bir eyleyen ve maruz kalan yoktur. Şimdi sırayla Spinoza'nın sistemindeki bazı saçmalıkları inceleyelim.

Spinoza'ya Göre Tanrı ve Uzam Aynı Şeydir

I. Evrenin tek bir tözden oluşması imkansızdır, çünkü uzamı olan her şey zorunlu olarak parçalardan oluşur ve parçalardan oluşan her şey de bileşiktir [*composé*]. Uzamın parçaları birbirlerini dışladığı için ya genel olarak uzamın tek bir töz olmaması gerekir ya da uzamın her bir parçasının tikel ve diğer bütün tözlerden ayrı bir töz olması gerekir. Oysa Spinoza'ya göre genel olarak uzam bir tözün sıfatıdır.ⁱⁱⁱ Diğer filozoflar gibi Spinoza da bir tözün sıfatının tözden gerçekten farklı olmadığını kabul eder, dolayısıyla genel olarak uzamın bir töz olduğunu kabul etmesi gerekir. Bundan uzamın her bir parçasının tikel bir töz olduğu sonucu çıkmalıdır ki bu da bu yazarın tüm sisteminin dayandığı zemini çürütür. Spinoza, Tanrının tözünün genel olarak uzamdan ayrı olduğunu söyleyemezdi çünkü, böyle söyleseydi bu tözün kendinde uzamı olmadığını söylemiş olurdu. Bu durumda tözün üç boyuta ulaşması yalnızca yaratma yoluyla mümkün olurdu çünkü, uzamın uzamı olmayan bir öznenen yaratma yolu dışında meydana

gelemeyeceği ya da sudûr edemeyeceği açıktır. Gelgelelim Spinoza hiçbir şeyin yoktan var olabileceğine inanmıyordu. Aynı şekilde uzamı olmayan bir tözün doğası gereği asla üç boyutun öznesi olamayacağı açıktır, yoksa bu üç boyutu matematiksel bir noktada konumlandırmak nasıl mümkün olabilirdi ki? Öyle olsaydı üç boyut öznesiz var olurdu, yani üç boyut bir töz olurdu; sonuç olarak eğer bu yazar, Tanrının tözü ile genel olarak uzam arasında gerçek bir ayrım olduğunu kabul etseydi, Tanrının birbirinden ayrı iki tözden, yani Tanrının uzamı olmayan varlığı ile uzamdan bileşik olduğunu söylemek zorunda kalırdı. İşte böylece Spinoza, uzam ve Tanrının aynı şey olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Tam da evrende yalnızca tek bir töz olduğunu iddia etmesi nedeniyle uzamın yalın bir varlık olduğunu, hem de matematiksel noktalardan meydana gelmiş bileşimden [*composition*] muaf olduğunu söylemesi gerekti. Böyle bir şeyi iddia etmek herkesle alay etmek değil de nedir? Zihnin en şüphe götürmez fikirlerine savaş açmak değil mi bu? Bin sayısının bin adet birimden bileşik olması, yüz parmaklık bir cismin birbirinden gerçekten ayrı olan ve her biri uzamın bir parmağını oluşturan yüz parçadan bileşik olmasından çok daha açık değil mi?

Uzam, Her Biri Tikel Birer Töz Olan Parçalardan Bileşiktir

Kimse imgeleme ve duyuların neden olduğu önyargılara dayanarak bize karşı itirazda bulunmasın, çünkü en akılsal ve en gayri maddi mefhumlar, şeyler arasında oldukça gerçek bir ayrımın olduğunu, birinin içerdiği niteliği diğerinin içermediğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koyar. Skolastikler bize bu ayrımın şaşmaz işaretlerini ve özelliklerini göstermeyi mükemmelen başardılar. Onlar, bir şey için olumladığımızı başka bir şey için olumlamadığımızda iki şeyin birbirinden ayrı olduğunu söylerler; birbirinden zaman ya da yer bakımından ayrılabilen şeyler birbirinden de ayrıdır. Bu özellikleri bir ayak uzunluğundaki bir uzamda bulunan on iki parmağa uyguladığımızda, aralarında gerçek bir ayrım olduğunu görürüz. Beşinci parmağın altıncı parmağa bitişik olduğunu olumlayabilir, sonra da bunun birinci ve ikinciye bitişik olduğunu olumsuzlayabilirim, vs. Altıncı ile on ikincinin yerlerini değiştirebilirim, böylece altıncı beşinciden ayrılmış olur. Dikkat edilirse Spinoza, Skolastiklerin başvurduğu ayrım özelliklerinin çok doğru olduğunu reddedemez çünkü, buna dayanarak taşların ve hayvanların sonsuz varlıkla aynı kipliğe [*modalité*] sahip olmadığını ayırt eder.^{iv} Öyleyse şeyler arasında bazı farkların olduğunu kabul ediyor diyeceksiniz bana. Mutlaka kabul etmesi de gerekir, çünkü Spinoza ne kendisini bıçaklayan Yahudi ile kendisi arasında bir fark olmadığına inanacak ne de kendi

yatağının ve odasının Çin hükümdarınıninkilerle her bakımdan aynı olduğunu söyleyemeye cüret edecek kadar meczup biriydi. O halde ne diyordu? Şimdi göreceksiniz: İki ağacın uzamın iki parçası olduğunu değil, iki *değişikliği* olduğunu öğretiyordu. Sisteminin temel direklerinden birisinin *parça* ve *değişiklik* kavramları arasındaki sözde farka dayandığı düşünülünce, yeni bir sistem inşa etmek için senelerce didinmesine şaşmamak mümkün değil. Peki kavramları birbirleriyle değiştirince yeni bir şey mi vaat etmiş oluyor? İsteddiği kadar *parça* kavramını kullanmaktan kaçınsın, istediği kadar parça yerine kiplik ya da *değişiklik* desin, neyi değiştirir? *Parça* kavramının dayandığı fikirler böylece yok olur mu? Bunlar *değişikliğe* uygulanmayacak mı? Madde *değişikliklere* bölündüğünde farkın işaretleri ve özellikleri, parçalara bölündüğündekine göre daha mı az gerçek, daha mı az belirgin olacak? Şimdi bu meseleye eğilelim. Madde fikri hala bileşik varlığa, birden fazla tözden oluşan bir kütleyle [*amas*] ait bir fikirdir. Bunun kanıtlanmasını ele alalım.

Birbiriyle Uyuşmayan Kipler İçin Farklı Özneler Gerekir

Kipler [*modalité*], *değişikliğe* uğrattıkları töz olmaksızın var olamayacak varlıklardır. Dolayısıyla kiplerin olduğu her yerde tözün de olması gerekir. Ayrıca töz, birbiriyle uyumsuz *değişikliklerin* kendi aralarında çoğaldığı oranda çoğalmalıdır, böylece birbiriyle uyuşmayan beş ya da altı *değişikliğin* olduğu yerde beş ya da altı töz vardır. Aynı balmumu parçasında yer alacak bir kare şekli ile daire şeklinin birbiriyle uyuşmayacağını hiçbir Spinozacının reddedemeyeceği açıktır. Dolayısıyla kare şeklinde kipleşen töz ile daire şeklinde kipleşen tözün aynı töz olmaması zorunludur. Bu sayede bir odada bir kare ve bir de yuvarlak masa gördüğümde, yuvarlak masanın öznesi olan uzamın diğer masanın öznesi olan uzamdan ayrı bir töz olduğunu ileri sürebilirim. Aksi halde kare ve daire şeklinin aynı zamanda bir ve aynı öznede olması kesin olurdu, ki bu imkansızdır. Ateş ile su, şarap ile odun birbirleriyle uyumsuzdur, dolayısıyla bunlar için sayıca ayrı özneler gerekir. Nehre çakılı bir kazığın sudaki ucu ile diğer ucu aynı kipliğe sahip değildir. Bir uç karadayken diğer uç sudadır, dolayısıyla iki uç, karada olmak ve suda olmak üzere birbiriyle çelişen iki sığata sahiptir. Dolayısıyla *değişikliğe* uğrattıkları öznenin en azından iki töz olması gerekir, çünkü bir ve aynı töz, aynı zamanda hem sudaki bir ilinekle hem de suda olmayan bir ilinekle kipleşemez. Bütün bunlar gösteriyor ki uzam farklı tözler kadar farklı *değişikliklerden* bileşiktir.

Tanrının Değişmezliği Uzamın Doğası İle Uyuşmaz. Maddenin Edimsel Olarak Parçalarına Bölünebilirliği Üzerine

II. Tanrıyı uzamlı kılmak, Tanrıyı kendi yalınlığından mahrum bırakacağı ve onu sonsuz sayıda parçadan bileşik hale getireceği için saçmadır. O zaman bunun, Tanrıyı bütün varlıkların en değersiz olan maddeye özgü koşullara ve neredeyse tüm Antik filozofların hiçliğinin bir üstüne yerleştirdikleri bir şeye indirgemek olduğunu düşündüğümüzde ne söylemiş oluyoruz? Madde demek her türlü değişimin sahne aldığı bir tiyatro sahnesi demektir, karşıt nedenlerin savaş alanı demektir, tüm oluş ve bozuluşun öznesi demektir yani; tek kelimeyle madde, doğası Tanrının değişmezliğiyle en uyumsuz olan varlık demektir. Spinozacılar ise maddenin hiçbir bölünmeye izin vermediğini ileri sürerler, hem de bunu görüp görülebilecek en anlamsız ve en ucuz hilekarlığa başvurarak yaparlar. Zira maddenin bölünebilmesi için maddenin bir kısmının [*portion*] diğer kısımlarından boş uzayla ayrılması gerektiğini iddia ederler ki bu zaten mümkün değildir. Bunun oldukça kötü bir bölünme tanımı olduğuna kuşku yok. Bizi birbirimizden ayıran aralık, sanki hiçbir boşluk yokmuşçasına sıraya dizilmiş diğer insanlar tarafından işgal edildiğinde bile arkadaşlarımızdan gerçekte ayrıyızdır. Bu yüzden, kül ve duman haline gelmiş bir maddede ayrılmanın [*séparation*] mümkün olmayacağı öne sürüldüğünde, bütün fikirler ve dil de altüst edilmiş olur. Fakat bölünebilir olana dair Spinozacıların sundukları yanlış tanımın getirdiği faydadan vazgeçmek bize ne kazandırır? Elimizde hala Spinoza'nın Tanrısının değişebilirliği ve bozulabilirliğini gösteren yeterince kanıt kalmaz mı? Herkes değişmez olana dair oldukça açık bir fikre sahiptir: Yeni bir şey edinmeyen, bir kez sahip olduğunu asla yitirmeyen, töz ve var olma biçimleri bakımından hep aynı olan bir varlığı anlarlar bu kavramdan. Bu fikrin açıklığı, devingen bir varlığın [*être mobile*] ne olduğunu anladığımızı çok belirgin bir şekilde ortaya koyuyor: Devingen bir varlıkla, yalnızca varoluşu başlayabilen ve bitebilen bir varlığı [*nature*] değil, tözü bakımından varlığını daima sürdüren, arka arkaya birçok değişikliğe uğrayabilen ve önceden sahip olduğu ilinek ve formları kaybedebilen bir varlığı anlıyoruz. Bütün Antik filozoflar, dünyada görülen bu sürekli oluş ve bozuluş dizisinin maddenin hiçbir kısmını üretmediğini ya da yok etmediğini kabul etmişlerdir; buna dayanarak da maddenin, bütün oluş ve bozuluşun öznesi olmasına rağmen tözü bakımından *yaratılamaz* ve *bozulamaz* olduğunu söylemişlerdir. Şimdi ateş olan bir madde, az önce odundu hem odun hem de ateş formundayken bütün özsel sıfatları aynı kalır: O halde, odun ateşe dönüştüğünde, madde hiçbir şey yitirmez, yalnızca ilinekler ve var olma biçimleri edinir [*façons d'être*] tıpkı ekmeğinin bedene, bedeninin de toprağa

dönüştüğünde olduğu gibi. Bununla birlikte madde, değişebilir [*muable*] bir varlığa dair verilebilecek en duyulur, en uygun örnektir; ayrıca edimsel olarak pek çok içsel çeşitlenme ve değişime tabidir. İçsel diyorum, çünkü maddenin var olduğu farklı formlar, tiyatrocuların sahnede giydiği farklı giysilere benzemez. Bin bir çeşit kıyafet giyen oyuncuların bedeni hiçbir değişime [*changement*] ve başkalaşıma [*altération*] maruz kalmaz; keçeden ya da yünden, ipekten ya da altından olsun hiçbir kıyafet onu giyenle birleşmez, bunlar daima yabancı cisimler ve harici süslerdir. Buna karşın maddede meydana gelen formlar, içsel olarak maddeyle birleşirler. Madde, onların ayrılmazlığının [*inhérence*] öznesidir ve gerçek felsefeye göre formlar ile madde arasında, kipler ile kiplenmiş şey [*chose modifiée*] arasındaki ayırmadan başka bir ayırım yoktur. Sonuç olarak Spinozacıların Tanrısı, edimsel olarak değişen ve sürekli olarak birbirinden içsel ve gerçek anlamda farklı olan çeşitli hallerden geçen bir varlıktır. Dolayısıyla Spinoza'nın Tanrısı, *değişimden uzak olan ya da herhangi bir dönüşüm içermeyen*^v en yüksek derecede mükemmel varlık değildir. Şunu da bilin ki, eğer Spinoza'nın Tanrısı değişmez bir Tanrıysa, o zaman istikrarsızlığın sureti ve timsali olup, insan yüreğinin en tuhaf dengesizliklerini anlatan atasözlerine kaynaklık etmiş o mitolojik varlıklar, yani şairlerin Proteus'u, Thetis'i ve Vertumnus'u da^{vi} bir o kadar değişmez tanrılardır; nitekim mitolojide de iddia odur ki, bu tanrılar hiçbir zaman töz bakımından değişmemiş, olsa olsa yeni değişiklikler edinmişlerdir [...].

Tanrı, İnsanın Düşüncelerinin Ayrılmazlığının Öznesi Olamaz Çünkü Bu Düşünceler Birbiriyle Karşıtlık İçindedir

III. Spinoza'nın Tanrısının, düşüncenin bütün değişikliklerinin öznesi olarak kabul edilmesiyle çok daha korkunç saçmalıklarla karşılaşyoruz. Uzam ve düşünceyi tek bir tözde birleştirmek zaten büyük bir zorluktur, nitekim burada madenlerdeki gibi, suyla şaraptaki gibi bir alaşım söz konusu değildir. Bu türden bir alaşım yalnızca iki şeyi *yan yana koymayı* gerektirir. Ancak düşünce ve uzamın alaşımı *özdeşlik* olmalıdır: Düşünen ve uzamlı varlık, töz ile *özdeşleştirilen* iki sıfattır. Böylece düşünen ve uzamlı varlık, insani akıl yürütmenin en temel ve esas kuralı^{vii} aracılığıyla birbirleriyle *özdeşleştirilir*. Spinoza'nın başka bir mezhepte bu türden çarpık bir fikirle karşılaştığı taktirde, bu fikri ciddiye almaya tenezzül bile etmeyeceğine eminim. Fakat Spinoza, kendi felsefesi için bunu mesele etmez, ne de olsa başkalarının fikirlerini en acımasızca sansürleyenlerin kendilerine karşı aynı tavrı takınmadıkları doğrudur. Teslis inancının sırrıyla alay ettiğine hiç kuşku yoktur; Tanrısal varlığa, deyim yerindeyse yeryüzündeki insan sayısı kadar

zât [*personne*] yükleyen Spinoza, onca insanın üç dayanakla [*hypostase*] tamamlanan bir varlıktan bahsetmeye cüret etmesine şaşırıyordu. Ekmeğin ve şarabın İsa'nın bedenine ve kanına dönüşmesini [*transsubstantiation*] kabul edenlere, bir insanın aynı anda birçok yerde olabileceğini, örneğin Paris'te hayattayken Roma'da çoktan ölmüş olduğundan vs., bahsetmeleri nedeniyle meczup gözüyle bakan Spinoza, bir ve bölünmez olan uzamlı tözün aynı anda her yerde olduğunu, burada soğukken başka bir yerde sıcak olduğunu, burada üzgünken başka bir yerde neşeli olduğunu vs., ileri sürüyordu. Yeri gelmişken söyleyelim, fakat söyleyeceğim şeye dikkat buyurun; insanın bilgisinde kesin ve tartışılmaz olan bir şey varsa o da şu önermede saklıdır: *Opposita sunt quae neque de se invicem, neque de eodem tertio secundum idem, ad idem, eodem modo atque tempore vere affirmari possunt*,^{viii} yani bir ve aynı özne için iki karşıt terim, aynı zamanda ve aynı bakımdan olumlanamaz. Terimler daima aynı ilişkiye ve aynı anlama sahip olduğu ölçüde, örneğin *Pierre'in sağlığı çok iyi, Pierre çok hasta; bunu hem reddediyor hem de olumluyor* diyebilmek için iki önermeden birinin yalan olması gerekir. Spinozacılar ise bu fikri öyle tahrif ederler ki hakikatin işaretini nerede bulduklarını kestirebilmek artık mümkün değildir; nitekim böyle önermeler yanlış olsaydı, doğruluğundan emin olabileceğimiz hiçbir önerme de kalmazdı. Bu nedenle onlarla tartışmaktan bir şey ummamak gerek, çünkü bu fikri reddedebiliyorsa, onlara karşı sunulan diğer argümanları da reddedeceklerdir. Şimdi Spinozacıların sistemindeki bu aksiyomun^{ix} yanlışlığını gösterelim. Öncelikle su götürmez bir maksim olarak şunu kabul edelim: bir öznenin yaptığı ya da maruz kaldığı şeyi ifade eden bütün adlar, tam anlamıyla ve fiziksel olarak öznenin ilineklerine değil, tözüne mahsustur. *Demir serttir, demir ağırdır, suda batır, ağacı keser* dediğimizde, demirin sertliğinin sert, ağırlığının ağır vs., olduğunu kastetmeyiz; bu çok gülünç bir ifade olurdu. Asıl demek istediğimiz şey, demiri oluşturan uzamlı tözün direnç gösterdiği, ağır olduğu, suya battığı ve ağacı ikiye bölebiliğidir. Aynı şekilde birinin bir şeyi olumsuzladığını ya da olumladığını, bir şeye kızdığını, okşadığını, övdüğünü vs., söylediğimizde bütün bu sıfatları, ilinekler ya da değişiklikler olarak onun düşüncelerine değil, ruhunun tözüne atfederiz. Spinoza'nın iddia ettiği gibi insanların Tanrının kipleri olduğu doğru olsaydı, *Pierre bunu olumsuzluyor, şunu istiyor, bir şeyi olumluyor* dediğimizde hatalı konuşmuş olurduk, çünkü aslında ve bu sistemin vardığı sonuca göre, olumsuzlayan, isteyen, olumlayan yalnızca Tanrıdır. Dolayısıyla insanların düşüncelerinden kaynaklanan her türlü adlandırma, tam anlamıyla ve fiziksel olarak Tanrının tözüne atfedilmelidir. Bundan şu sonuç çıkar: Tanrı aynı anda aynı şeyleri hem sever hem de aynı şeylerden nefret eder, aynı şeyleri aynı anda hem olumsuzlar hem de olumlar. Böylece de

karşıt terimler hakkında yukarıda değindiğim kuralın gerektirdiği bütün koşullar yanlışlanmış olur; çünkü bu koşullar kesin bir şekilde ele alındığında, bazılarının sevdiği ve olumladığı şeylerden diğerlerinin nefret ettiği ve bunları olumsuzladığı inkâr edilemez. Daha da ilerleyelim: Birbiriyle çelişen terimler olarak istemek ve istememek, her koşulda aynı anda farklı kişilere uygun düşer. Spinoza'nın sistemine göreyse, isteme ve istememenin Tanrı adını verdiği bu yegâne ve bölünmez töze ait olması gerekir. O halde bir ve aynı nesne için aynı anda hem isteme hem de istememe edimini oluşturan Tanrının kendisidir. Bu durumda birbiriyle çelişen iki terim Tanrı için geçerli olacaktır, bu da metafiziğin birincil ilkelerini alaşağı etmek demektir.^x

Töz değişimi [*transsubstantiation*] tartışmalarında başvurulan kurnaz bir argümanın Spinozacıların imdadına koşacağıının farkındayım. Buna göre Pierre, Paris'te istemediği bir şeyi Roma'da istiyorsa, birbiriyle çelişen terimler olan isteme ve istememe Pierre için geçerli değildir; Pierre'in o şeyi Roma'da istediği varsayıldığından, aslında istemediğini söylemek yalan söylemek olur. Bu içi boş kurnazlığı onlara bırakalım. Şunu belirtmekle yetinelim: Nasıl ki *kare daire* bir çelişkiyse, aynı nesneye aynı zamanda hem sevgi hem de nefret besleyen bir töz de bir çelişkidir. Kare daire hem bir karedir hem de değildir; işte size her bakımdan bir gerçek bir çelişki. Kare şekli özsel olarak daire olanı dışladığından, varsayıma göre hem bir çelişkidir hem de değildir. Aynı şeyi seven ve aynı şeyden nefret eden bir töz için de aynı şeyi söylüyorum; töz aynı şeyi hem sever hem de sevmez ise burada bir çelişki söz konusudur. Sever çünkü sevdiği varsayılır ama sevmez de çünkü nefret özsel olarak sevgiyi dışlayıcıdır. İşte sahte incelik tam da böyle bir şeydir. Yazarımız Aristotelesçilik, Yahudilik ve Hristiyanlıktaki en ufak bir anlaşmazlığa bile tahammül edemiyordu. Buna rağmen, kare ve daire şekli gibi birbirine tamamen karşıt iki terimi birleştiren, birbiriyle çatışan ve birbiriyle uyumsuz sonsuz sayıdaki sıfatla, insanlığa ait her türlü birbirine aykırı düşünceleri en yalın ve bölünmez, bir ve aynı töze yükleyen bir hipotezi de tüm kalbiyle kucaklıyordu. *Quot capita, tot sensus*, yani ne kadar insan varsa o kadar da düşünce vardır derler, Spinoza'ya göreyse insanlığın bütün düşünceleri tek bir kafada toplanmıştır. Böyle şeylerden bahsetmek, aslında onları çürütmek, onlardaki çelişkileri açıkça göstermek demektir; çünkü şurası açıktır: ya, iki kere ikinin on iki etmesi gibi, hiçbir şey imkânsız değildir ya da evrende aynı zamanda aynı şekilde adlandırılmayacak töz kadar da özne vardır.

Yukarıda Ele Alınanların İnsanın Düşüncelerinin Kötücüllüğünden Yola Çıkılarak Yeniden Kanıtlanması

IV. Bir ve yalın bir öznenin, bütün insanlığın düşünceleriyle kipleşmesi [*modifié*] fiziksel olarak akıl almaz bir saçmalık olduğu kadar aynı zamanda ahlak bakımından da oldukça fena bir iğrençliktir. Neden mi? Çünkü bu durumda sonsuz, zorunlu ve en yüksek derecede mükemmel varlık asla sabit, sürekli ve değişmez olmayacaktır! Değişmez ne demek, hiçbir an aynı kalmayacaktır; düşünceleri durmaksızın ve sonu gelmeden birbirini takip edecek, bir kere yaşanan tutku ve duygular bir daha yaşanmayacaktır. Bunu sindirmek başlı başına zor, ancak beteri var. Bu aralıksız devingenlik tekbiçimliliği [*uniformité*] ortadan kaldıracığı için, her iyi düşünceye karşılık binlerce ahmakça, manasız, ahlaksız ve melun düşünceye sahip olacaktır. İnsanlığa ait her türlü delilik, hayal, pislik ve adaletsizlik sonsuz varlıkta hasıl olacaktır. Bütün bu düşüncelerin yalnızca etkin nedeni olmakla kalmayıp aynı zaman edilgen öznesi, *subjectum inhaesionis*'i^{xi} olacaktır: Sonsuz varlık, en mahrem birlikle onlara katılacaktır; bu nüfuz edici bir birlik ya da daha ziyade hakiki bir *özdeşliktir*, çünkü kip gerçekte kipleşen tözden kesinlikle ayrı değildir. En yüksek derecede mükemmel varlığın nasıl olup da insanın bu kadar kötü, bu kadar sefil olmasına izin verdiğini kavrayamadıkları için, nice büyük filozof bir iyi bir de kötü, iki ilke varsaymıştır.^{xii} Ama karşımızda Tanrının, insana özgü bütün suç ve sefaletin hem eyleyeni hem de maruz kalanı olmasını doğru bulan bir filozof var. İnsanların birbirlerinden nefret etmesi, orman köşelerinde birbirlerini boğazlaması, birbirlerini katletmek adına ordular kurması, muzaffer olanların bazen mağlup olanları yok etmesi, bütün bunlar anlaşılabilir, çünkü insanların birbirlerinden ayrı oldukları ve *benim senin* kavgasının karşıt arzulara neden olduğu varsayılır. Ancak savaş ve muharebelerdeki insanların aynı varlığın değişiklikleri olduğunu, bu yüzden de eyleyenin yalnızca Tanrı olduğunu ve Tanrının aynı zamanda hem Macar hem de Türk olarak kipleştigini düşünmek, tımarhanelere tıklan en meczup insanların en ucube, en akla hayale gelmez saçmalıklarını bile geride bırakır. Daha önce de belirttiğim gibi kiplerin hiçbir şey yapmadığını, eyleyen ve maruz kalanın yalnızca tözler olduğunu hatırlayın. *Balın tatlılığı dili gıdıklar* ifadesi, ancak balın bileşik olduğu uzamlı tözün dili gıdıkladığı anlamına geliyorsa doğrudur. Bu nedenle Spinoza'nın sistemine göre, *Almanlar on bin Türk öldürdü* demek, *Almanlar olarak kipleşen Tanrı, on bin Türk olarak kipleşen Tanrı'yı öldürdü* anlamına gelmiyorsa söylenen şey yanlış ve aldattıcıdır. Dolayısıyla insanların birbirlerine karşı yapıp ettiklerini ifade etmeye yarayan bütün ifadeler aslında *Tanrı kendinden nefret eder, kendinden af diler ve*

kendisini affetmez, kendini yargılar, kendini öldürür, kendini yer,^{xiii} kendine kara çalar, kendini darağacına gönderir, vs. anlamına gelir. Spinoza Tanrıyı birbirinden ayrı birçok parçanın birleşimi [*assemblage*] olarak düşünseydi, bu daha anlaşılabilir bir şey olurdu; fakat Spinoza Tanrıyı en mükemmel yalınlığa, yani tözün birliği ve bölünmezliğine indirgedi. Tam bu nedenle Spinoza, şairlerin Pagan Tanrıları hakkında söylediklerinden bile manasız, akla gelebilecek en kepaze, en korkunç saçmalıkları ileri sürer. Bunu fark etmemiş olmamasına, fark etmişse de bunu bilmesine rağmen kendi ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmasına hayret ediyorum. Sağlıklı bir zihin bu kadar şaşırtıcı, bu kadar saçma bir hipotezi ortaya atmak yerine bu hipotezin yeşerdiği toprağı dişıyla tırnağıyla kazır.

Yukarıda Ele Alınanların İnsanın Aczinden Yola Çıkılarak Yeniden Kanıtlanması

V. İki itiraz daha. Tanrının varlığını reddedecek kadar inançsız filozoflar hep olmuştur; fakat onlar, var olsaydı bile Tanrının mükemmel mutlu bir doğaya sahip olmayacağını söyleyecek kadar tuhafliklarını ileri götürmediler [...].

Tanrısallığı acze indirgeyenler belki de yalnızca Spinozacılardır. Hem de ne acizlik! Tanrı bazen o kadar acizdir ki elinden gelse kendini yok edecek kadar umutsuzluğa kapılır, intiharı dener, her şeyden elini eteğini çeker, kendini asar, içini yiyip bitiren dehşetli eleme katlanamayarak kendini uçurumdan atar. Boş lakırdı değil, kesin ve felsefi bir dildir bu, çünkü eğer insan Tanrının yalnızca bir değişikliği ise hiçbir eylemde bulunmuyor demektir. *Neşe neşelidir, hüznün hüznüldür* demek yersiz, gülünç, maskaraca bir ifadedir. Spinoza'nın sisteminde de *insan düşünür, insan dertlenir, insan kendini asar, vs.*, benzer bir ifadedir. Bütün bu önermeler, insanın yalnızca bir kipi olduğu töz hakkında söylenmelidir. Kendisi sayesinde var olan, sonsuz mükemmellik sahibi bağımsız bir varlığın, insana özgü acizliklere tabi olması nasıl düşünülebilir ki? Eğer başka bir varlık onu kendini üzme, acı çekmeye zorluyor olsaydı kendini mutsuz etmesi o kadar garip bir şey olmazdı; "bu zorlayıcı sebebe boyun eğmesi gerekir, çünkü herhalde daha büyük bir fenalıktan korunmak için taş dokuyor, karın ağrısı çekiyor, ateşleniyor, öfkeleniyor" derdik. Gelgelelim Tanrı evrendeki tek varlıktır, onu yöneten, yönlendiren, ona yakaran hiçbir şey yoktur. Bu durumda Spinoza, bazı hallerde büyük bir elem çekmenin, kuvvetli bir acı duymanın Tanrının doğasından ileri geldiğini söyleyecektir. O halde ben de ona, böyle bir yazgıyı nasıl korkunç ve akıl dışı bulmadığını sorardım [...].

Spinoza'nın Hipotezi Bütün Tutum ve Söylemini Gülünç Kılar

VI. Şimdiki gibi detaylı olmayan birkaç gözlemlerle yetinmek yerine bu adama karşı bir kitap kaleme alıyor olsaydım, sisteminde daha bir sürü saçmalık olduğunu gösterirdim. Bunun yerine şu sonuncu gözlemlerle bitirelim. Spinoza, bütün eserini gülünç kılan bir hipoteze girişmiştir, *Ethica*'sının her sayfasının acınacak anlaşılmazlıklarla dolu olduğuna hiçbir şüphem yok. Öncelikle, bazı öğretileri çürüttüğü ve yerine yenilerini önerdiğinde ne yapmaya çalıştığını anlamak isterdim. Hakikatleri mi göstermek istiyor yoksa yanlışları çürütmek mi istiyor? Yanlışların var olduğunu söylemeye hakkı var mı ki? Bilindik Yahudi ve Hristiyan filozofların düşünceleri, *Ethica*'sındaki düşünceler kadar sonsuz varlığın kipleri değil mi? Onların düşünceleri, kendi spekülasyonları kadar evrenin mükemmelliği için zorunlu olan gerçeklikler değil mi? Onlar da zorunlu nedenden sudûr etmezler mi? Öyleyse nasıl oluyor da bunların düzeltilmeye muhtaç olduğunu iddia etmeye cüret edebiliyor? İkinci olarak, Spinoza bu kipliklerin dayandığı varlığın [*nature*] zorunlu olarak hareket ettiğini, yolundan sapmadan ya da durmadan daima kendi istikametinde ilerlediğini ve evrendeki yegâne varlık olduğu için de hiçbir dışsal nedenin onu asla durduramayacağını ya da düzeltmeyeceğini öne sürmüyor mu? Madem öyle, o halde bu filozofun derslerine hiç gerek yoktur. Sonsuz varlığa ne yapması gerektiğini buyurmak, kendisi de tözün yalnızca bir değişikliği olan Spinoza'ya mı düşer? Bu varlık Spinoza'yı işitebilir mi? Mademki Tanrı daima bütün kudretiyle ama nereye gittiğini ya da ne yaptığını bilmeden hareket eder, onu işitse bile bundan bir fayda sağlayabilir miydi ki? Spinoza gibi biri eğer doğru akıl yürütebilseydi hareketsiz, kaskatı durur ve şöyle derdi: Eğer böyle bir öğretinin inşa edilmesi mümkün ise doğanın zorunluluğu bunu benim eserim olmadan da gerçekleştirecektir, eğer mümkün değilse de zaten yazdıklarımın yapabileceği hiçbir şey yoktur.

ORCID ID

Ahmet EKER

<https://orcid.org/0000-0002-9461-4614>

Declaration of Conflicting Interests

The author declared that there were no conflicts of interest with respect to the authorship or the publication of this article.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin yazarlık veya yayımlanmasına ilişkin olarak hiçbir çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

KAYNAKÇA

Bayle, P. (1740). "Spinoza", *Dictionnaire historique et critique, cinquième édition, revue, corrigée et augmentée de remarques critiques, avec la vie de l'auteur*, t. IV, (ed. M. de Maizeaux), ss. 259-262, Amsterdam, Leyde, La Haye, Utrecht.

Bayle, P. (1974). "Spinoza", *Dictionnaire historique et critique*, (ed. Alain Niderst), ss. 199-214, Paris: Éditions sociales.

ⁱ Pierre Bayle'in *Tarihsel ve Eleştirel Sözlük (Dictionnaire historique et critique)* adlı eserinin *Spinoza* maddesindeki *N* harfiyle gösterilen çıkmanın Fransızca aslından kısmi bir çevirisini sunduğumuz bu çalışmada, *Dictionnaire historique et critique*, IV, cinquième édition, revue, corrigée et augmentée de remarques critiques, avec la vie de l'auteur par M. de Maizeaux, Amsterdam, Leyde, La Haye, Utrecht, 1740, ss. 259-262 künyeli edisyon temel alınmıştır. Bu çalışmada Bayle'in yalnızca *Ethica* yorumuna odaklanmak amacıyla, Alain Niderst'in hazırladığı *Tarihsel ve Eleştirel Sözlük* edisyonundaki *Spinoza* maddesinden esinlenerek (bkz., Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique*, préface et notes par Alain Niderst, Paris, Éditions sociales, 1974, ss. 199-214), sözlük mantığına uygun olarak diğer maddelere referansla anılan kimi Antik Çağ figürlerinden yapılan alıntılar (metnin içeriksel bütünlüğünü tahrip etmeyeceği gerekçesiyle) bu çeviriye dahil etmedik, çevrilmeyen pasajları ise köşeli parantez ile gösterdik. Çeviriyi gözden geçirerek değerli katkılarda bulunan Alber Erol Nahum ve İlkay Özküralplı'ye teşekkür ederiz (ç.n.).

ⁱⁱ Bkz., *Opera posthuma* içinde, *Ethica* adını verdiği eser.

ⁱⁱⁱ Bkz., *Ethica*, I, *Propositio XIV, Corollarium II*, (ç. n.).

^{iv} Bkz., *Ethica, Definitones*, V, (ç. n.).

^v Bkz., *Yakup*, I:17.

^{vi} Bkz., Horatius, *Epistulae*, I, 1, 90.

^{vii} *Quae sunt idem uni tertio, sunt idem inter se* (bir üçüncüye eşit olan iki şey birbirine eşittir, ç. n.).

^{viii} Bkz., *Logique de Coimbra*, caput X., Aristotelis *de Praedicamentis* içinde, s. 275; Fr. Burgersdyk, *Institutionum logicarum*, I, caput XXII, s. 127, (birbirleriyle ve üçüncü bir terimle aynı zamanda, aynı ilişkiyle ve aynı bakımdan olumlanamayan terimler birbirine karşıttır – ç.n.).

^{ix} Yani yukarıda değinilen karşıtlık tanımı.

^x *Duo contradictoria non possunt esse simul vera: de qualibet re vera est affirmatio vel negatio* (birbiriyle çelişen iki önerme eş zamanlı olarak doğru olamaz: herhangi bir şey ya olumlama ya da olumsuzlamadır- ç. n.), bkz., Aristoteles, *Metafizik*, IV, 3-4.

^{xi} *İçermenin öznesi*, (ç. n.).

^{xii} Bkz., *Maniheizm, Merkûniyye, Pavlusçuluk maddeleri*.

^{xiii} Kendi çocuklarını yiyen Saturnus hikayesi bile Spinoza'nın ileri sürdüğü şeyden çok daha akla yatkındır.